

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૬૨૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ભામિની ૩ ભૈરવ

વિષય ૬ : ૩

શ્રીકૃષ્ણ નામકથા

ભામિની કે ભૈરવી ?

અથવા

ભેદી ત્રિશૂળના ચમત્કાર.

મુંદર ચિત્રા સહિત.

~~સાદર આમંત્રણ~~

“ Literature is a mirror which reflects the position of a nation. ”

~~સાદર આમંત્રણ~~

પ્રયોગક:-

ધનંતરાય એમ વીમાવાળા.

કેળાપીઠ-ચુરત

~~સાદર આમંત્રણ~~

પ્રકાશક.

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ.

સાહુર વનમાળીવાંકાની પોળ-અમદાવાદ.

~~સાદર આમંત્રણ~~

સોલં એજન્ટ:-

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાટા-અમદાવાદ.

~~સાદર આમંત્રણ~~

આવૃત્તિ ૨ છ.

પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૧૬.

સને ૧૯૨૩

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦.

(પ્રકાશકે સર્વ હક પોતાને સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

પ્રકાશકે સર્વ હક પોતાને સ્વાધીન રાખ્યા છે.
૧૦૬૨૫
પ્રકાશકે સર્વ હક પોતાને સ્વાધીન રાખ્યા છે.

દુક સમયમાં બહાર પડી ચુકી છે.

સંસારિક નવલકથા

મડમ કે મધુરી.

લેખક-મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ.

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

અમદાવાદ શાહપુર વા. ગીવાંકાની પોળમાં હરિભાઈ
દલપતરામે પોતાના “ સુ-ચોદય ” ગ્રંથમાં બોધી.

પ્રસ્તાવના.

સુવાદ્મયેન ગીતેન યુવાતિનામ ચ લીલયા ।

યસ્ય ન દ્રવતેચિતં સ ધૈ મુક્તોઽથવા પશુઃ ॥

“ A novel is an easy medium of teaching, and a detective novel easily teaches the practical method of the world. ”

મારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિનું આ બીજું અપત્ય વાંચકવર્ગની સમક્ષ મૂકતાં મને ઘણો આનંદ થાય છે. એ એક નાનકડી ડીટેક્ટિવ નવલ-કથા છે.

નવલકથા અનેક પ્રકારની હોઈ શકે. તેના ગુણ પ્રમાણે બે ભાગ પાડીએ, તે એક-કડી પરંતુ લાંબી અસરકારક, અને બીજી-momentary ક્ષણિક આનંદ આપનારી, એમ વિભાગ પાડી શકાય. આ નવલકથા બીજા વર્ગમાં સૂટી શકાય. એ વ્રતની વાતા નવરા-શમાં સમય ગાળવા માટે તેમજ દીક્ષગીરોના સમયમાં મનરંજન કરવા માટે અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડે છે.

Sensational-ન એટલે ઘણીજ ઉચકપ,યત્ર વાળી) આ ન-વલકથાને કહી શકાય. જેમાં પ્રત્યેક પ્રકરણમાં-પ્રત્યેક પાને પાને નવીજ અને વિચિત્ર અટપટાં આવે, વારંવાર ઉતાવળના અને દોડદોડના અનાંત વર્ણવવામાં આવ્યા હોય-તેવીજ વાતઓ ઉપર અનાયા પ્ર-માણે ક્ષણિક આનંદ-momentary pleasure-ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને સામાન્ય મનુષ્ય જીવનમાં એવા આનંદની પણ કોઈ કોઈ વાર જરૂર પડે છે.

“ ભામિની દે દૈરવી ” માં એ પદ્યનો આનંદ વાંચકને

જડોજ ઝંપા આશા રાખું છું. એનાં દરેક પ્રકરણમાં અને પાને પાને વાંચકને “ ખટપટીયા ત્રિશળ ” ના પ્રભાવે કંઈને કંઈ નવું અને આકર્ષક વાંચન મળશે; એ ત્રિશળની હીનભાગી વારસ કુમારી સરોજિનીની લુહિતો વિચિત્ર ચમત્કાર વાંચકની દ્રષ્ટિએ પડોજ એમાં મને સંશય લાગતો નથી. અને એથીજ એકવાર વાંચવી શરૂ થયા પછી “ ભામિની કે ભૈરવી ” વાંચકને ઝૂઝ જેવી વળગશે !

ત્રિશળનું ચિન્હ ” એ દર્શિત છે, અસંભવિત છે એમ કમુત્ર કરવુંજ નેહએ. પણ ચક્રના ચક્રી, અને બીનાં અવાચક પ્રાણીઓને વાતચિત કરતાં વર્ણવવામાં આવતાં હોય તેવી વાતાં પણ જે લોકો રસથી વાંચે છે તે આ મનુષ્ય પ્રાણીની રસીલી વાત વાંચતાં સમાજ મોં મચકાડશે નહિ એમ આશા રાખું છું. કારણ કે આ વાર્તાનું મૂળ એક સિનેમા ફિલ્મ ઉપરથીજ આ નવલકથાના પ્લોટ સૂચિત છે, અને ત્રિશળ સંબંધીની વાત જે તેમાંથી કાઢી નાખીએ તે આ-ખો પ્લોટ પડી લાગે એમ હોવાથી તે રાખવો પડ્યો છે.

પરદેશી ફિલ્મની પુત્રી રૂપ હોવાથીજ આ નવલકથાના પ્લોટમાં કોઈકે સ્થળે ‘ અબ્જુકતું ’ રહી ગયું હશે—inconsistency આવી ગઈ હશે, પરંતુ રસિક વાંચક તે તરફ લક્ષ ન આપતાં વાર્તાના સરળ પ્રવાહમાંજ વહી જવાનું ઉચિત ધારશે એમ ધમ્મું છું. તેમજ દ્રષ્ટિ સુક્રી સખ્દપ્રયોગની બૂલ થઈ હોય તે માટે ક્ષમા માગું છું.

અંતે આ વાર્તાનું મેટર હસ્તલિખિત સ્થિતિમાં હતું ત્યારેજ તેને રસ લઈ વાંચી તેમાંની બૂલો દ્રષ્ટિયુક્ત ઇત્યાદિ મને ખતાવી આપવા મારા મિત્ર રા. રા. માણેકલાલ વિ. પારેખનો હું આ સ્થળે આભાર માનવાની તક લઉં છું.

કળાંપીક, સુરત. }
કાર્તિક પૂર્ણિમા ૧૯૭૬ } ઇશ્વરલાલ એમ. વીમાવાળા.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ મું.	કેવળાનાને રામરામ !	૧
૨ મું.	બેદી ત્રિશુળનો પ્રથમ પરિચય	૮
૩ મું.	વળી એ રામ એના એ !	૧૭
૪ મું.	ત્રિભેરીમાંનું કુતરું, કે હાય સત્યાનાથ !	૨૭
૫ મું.	“ગ્રોહ ! ઘેટ્સીટ—એ તો એજ”	૩૫
૬ મું.	દીનદયાળનું કારસ્થાન.	૪૨
૭ મું.	ધ્રુપી વાતો.	૫૧
૮ મું.	“પાતાળમાંથી પકડી લાવું !”	૬૦
૯ મું.	“દેખો હથેલીમાં ચાંદ ?”	૬૮
૧૦ મું.	બહરું કાઢતાં પેકું ઉટ !	૭૭
૧૧ મું.	તરણુ દરજી શીવલો !	૮૪
૧૨ મું.	તીજલો ને ખીજલો !	૯૫
૧૩ મું.	સંશય ભરેલું ખાસકું !	૧૦૫
૧૪ મું.	પડિતજની પેટી !	૧૧૩
૧૫ મું.	ખાટું મીઠું આમંત્રણ !	૧૨૨
૧૬ મું.	“અરેરે, આમાંથી ક્યારે છુટાસે ?”	૧૩૦
૧૭ મું.	ચોરટીનો કાન !	૧૩૮
૧૮ મું.	“હું જાતી હય કે નહિ ?”	૧૪૪
૧૯ મું.	વીજલાનો અહસોસ !	૧૫૧
૨૦ મું.	‘કાણુ’ નો કહેનારજ.	૧૫૭
૨૧ મું.	“આને ક્યાંક જોયો છે ખરો !”	૧૬૬
૨૨ મું.	લાંબી દાઢી વાળો સંન્યાસી.	૧૭૩

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૨૩ મું.	ત્રિશુળધારિણીનો હવન ! ...	૧૮૨
૨૪ મું.	વનભોજન ! ...ભૂઉત્ત ! ...	૧૮૬
૨૫ મું.	ત્યારે સરોજ કોણુ ? ...	૧૯૬
૨૬ મું.	વીસ વર્ષની વાતો. ...	૨૦૩
૨૭ મું.	“ પેટીમાંનો રાક્ષસ ! ” ...	૨૧૨
૨૮ મું.	લાલા કનૈયાલાલનો ભાગીઓ. ...	૨૨૦
૨૯ મું.	કનૈયાલાલનું કાટયું. ...	૨૨૮
૩૦ મું.	વીજાકાકાનું હેત ! ...	૨૩૩
૩૧ મું.	મીઠા મજુરોની હડતાળ. ...	૨૪૨
૩૨ મું.	આલ કાટયું ! ઘડાફ ધુસ !! ...	૨૫૧
૩૩ મું.	પ્રેમાવિષ્કરણ અને રહસ્ય બેદ ...	૨૬૦
૩૪ મું.	વીજલાનું ઘેર, અને યમને ઘેર ! ...	૨૬૬
૩૫ મું.	ભયંકર સ્વપ્ન. ...	૨૭૭
૩૬ મું.	બેદ કૃત્યો અને કાટયો ! ...	૨૮૪
૩૭ મું.	“ અચ્યુતં કૃશવમ્ ” ...	૨૯૨
૩૮ મું.	અને આરતી ! ...	૨૯૯

ભામિની કે ભૈરવી ?

અથવા

ભેદી ત્રિશૂળનો ચમત્કાર.

॥ तत्सत् परमात्मने नमः ॥

ભામિની કે ભૈરવી ?

અથવા

ભેદી ત્રિશૂળનો ચમત્કાર.

૧

કેળખાનાને શમરામ !

પ્રિય પાઠક ! આપણા સુપરિચિત ડીટકટિવ શ્રીસ્તલાલના આ નવિન અને આશ્ચર્યકારક પરાક્રમના ઇતિહાસમાં પ્રવેશ કરવા માટે તારી હજિને અસખેશી મુંબાઈ નગરીમાં આવેલી એક પોલીસ યાત્રીના ઓટલા ઉપર ઉભેલી વ્યક્તિઓ પ્રતિ દોરવ અને ધ્યાન આપ.

રમણીય પ્રભાતનો સમય છે. માત્ર આઠ વાગ્યા હશે. અત્યારે યાત્રીના ઓટલાનાં પથરીઆં આગળના એક થાંભલાને ઝાડીંગીને એક સત્તર અઢાર વર્ષની યુવતિ, કમ્બર આડે એક હાથ રાખી તેની મુઠી પર બીજો હાથ ટેકવી તેને હડપચીએ કાઢી, વિચારમસ્ત સ્થિતિમાં ઉભી રહેલી છે. સીઓનાં રૂપને સાંળાં સાંળાં વાક્યો કાપીને વર્ણવવાની યોદ્ધી ટેવ આ ભેખિનીને પાકવા કરતાં દુકામાં એટલુંજ કઠીયું કે તે એક મુંઠરી હતી, મનોહર સ્વાભા હતી. તેનું નામ સરોજિની હતું.

૧

ઢાકાની બ્રીણી મક્કમલનું એક ભૂરું ગવન, તેનેજ શામાવે એવા એક રેશમી ચોળા, લેડી ફેશનનાં નાનકડાં ખૂદ તથા તેવીજ એક છત્રી અને તેની સાથે મુંબાઇ શહેરમાં રહેનારી એક યુવાન અગળા પોતાને શોભાવવા માટે જે જે ધૃંગાર અગત્યનો ધારે તે સર્વ આ કુદરતી મનોહર માનવ-પ્રાણીની આસપાસ દોપી ઉડતાં હતાં.

સરોજિનીની સામેજ એક ચાળીસ પીમતાળીસ વર્ષની આમદ ખાઇ ઉભેલી હતી. તે વિધવા દેખાતી હતી. એની નજરમાં એના પ્રત્યેક દષ્ટિપાતમાં સરોજ માટેની જે ઉર્મિ રપટ દેખાઈ આવતી હતી તે પરથી તો એ તેની માતા હોય એમજ લાગતું. અને કોઈ મજબૂત દ્રવ્યવાન શેડીઆને ત્યાંના હોય એમ તેઓનો પોપાક સૂચવતો હતો.

તેમની બાલુમાં કાળા પોપાટમાં સત્તર ચંચેલા એક પોલીસ જમાદાર ઉભો હતો, અને તે ઉપર્યુક્ત આવેલી સ્ત્રીઓને માન આપવા માટેજ પોતાના સ્થાન પરથી ઉઠ્યો હોય એમ લાગતું હતું.

“કેટલી વાર છે ? કેટલીએ જૂટવાને ?” પેલી નવયૌવના સ્ત્રીએ થોડીક વાર પછી પેલા જમાદારને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“હમણાંજ જૂટશે. દશેક મિનિટ લાગશે, નામો લખાઈ ગયાં છે. વોશિંગ અપાય છે...” જમાદારે જવાબ આપ્યો.

જમાદારનો ઉત્તર પુરો થાય તે પહેલાં તો ત્રણે જણાંનું ધ્યાન બીજી તરફ આકર્ષાયું. એક પચીસ ત્રીસ વર્ષનો યુવાન તે થાણાના કંપાઉન્ડમાં પ્રવેશ કરી પગથીઆં ચઢતો હતો. તેણે આલપાકનો આપન કોલરનો એક આખો કોટ, જાકીટ, સોનાના બટનવાળું ખમીસ મેંડોરી ટોપી, કલકત્તાનું રેશમી કારનું બ્રીણું ધોતીયું, અને પગમાં દક્ષિણી ફેશનની પુનેરી સપાટ પહેરી હતી. કોટનાં બટન બુટનાં પેદલાં ટોચથી જાકીટના ઉપરના ગજામાં રાખેલા લકીયંત્રનો સુનોરી છંદો ગોળી ઉડતો હતો.

હવે શું બાકી ? આ લેખિનીની સાથે સતત પરિચયવાળા વાંચકાએ તો એ નવિન આવનાર વ્યક્તિને ક્યારનીયે ઓળખી હશે.

તે બીજું કાંઈ નહિ પણ શ્રીપતલાલ ડીટકટિવજ હતો. દરવા નીકળતો ત્યારે હંમેશાં શ્રીપતલાલ એક ફાંકડે ભુવાન મુંબાઈગિરે ખની જતો. જતે આજુ અંગ્રેજી બહેલો નહોતો છતાં વાતચિતમાં એક ખરા ઇંગ્લીશમેનને પણ આંજ નાંખે એની છટા વાપરી શકતો. અત્યાર સુધીમાં એણે ઘણેક કેસ હાથમાં લીધેલા અને તેમાંના ઘણા ખરામાં વિજયી નીવડેલો.

અત્યારે પ્રભાતકાળમાં પણ એ દરવા નીકળેલો હોય અને ત્યાંથીજ પરભાર્યો આ તરફ આવ્યો હોય એમ લાગતું હતું.

થાણાના દરવાજામાં પ્રવેશ કરતાંજ એની નજર પેલી નવચોવન સ્ત્રી ઉપર—આપણી સુપરિચિત સરોજ ઉપર પડી અને એ ચમક્યો.

આવી સુંદર બાળા પોલિસથાણા પર ક્યાંથી ?

પરંતુ એવા વિચારે પચાવીયાં આગળ રોકવાનો એને સમય પણ ન હતો તેમ અધિકાર પણ ન હતો. પરસ્પર મળવા જતી દૃષ્ટિને અટકાવી તે પાંધરો અંદર ગયો. ઉતાવળે દ્વારમાં પ્રવેશ કરતી વખતે એના ગળવામાંથી એક ચિઠ્ઠી પડી મઠ તેનું એને લક્ષ ન રહ્યું. દ્વારમાં જે પોલિસ જમાદાર ઉભેલો હતો તે પણ એને સલામ કરી એની પાછળજ અંદર ગયો એટલે પડેલી કાગળની કાપણી ઉપર લક્ષ રાખનાર માત્ર એજ જણ રહ્યાં.

સરોજે ઝટ લઇ તે ચિઠ્ઠી ઉપાડી લીધી અને ઉઘાડી વાંચવા માંડી.

“ પોલિસ સુપરીં આશીસ

તા. ૧૫ મી આં.....

૨૧. ૨૧. શ્રીપતલાલ વિ. ગુર્જર

પ્રાઇવેટ ડીટકટિવ—મુંબાઈ.

આપે ઘણા દિવસ થયાં અમને દર્શન દીધાં નથી, એટલે આજે

કુદરતી રીતેજ આપને તેમ કરવાની જરૂર પડશે. કારણ, “દામા ચંદુ” એ નામથી જે બદમાશ આખા મુંબાઈ શહેરમાં મસજીદ છે અને જેની કુમારો વપરાતી અચામ શક્તિની આપને માહિતી છેજ તે આજે સવારે સાડાઆઠ વાગે તુરંમમાંથી મુક્ત થનાર છે. આપે હવે પ્રાઇવેટ વ્યવસાય ચાલુ કર્યો છે પરંતુ તેમાં પણ આ સખત ઉપર નજર રાખ્યા કરશો તો મને ખાતરી છે કે થોડાજ વખતમાં એકાદ નવે રહસ્ય-બેદ આપને હાથે ખુલશે, અને આપ અનાયાસે સરકારને સહાયશ્રૂત બનશો, તેમજ યશ પ્રાપ્ત કરશો.

સહી.

પોલિસ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ. ”

એક હરિણીનાં નેત્રની ચંચળતાથી ચિદ્રીને આઘંત વાંચી સરોજ પેલી પ્રૌઢ-જેનું નામ નંદનબા હવું-તેના તરફ જોઇ ધીમે સાદે કહ્યું, “એ તો શ્રીપતલાલ ડીટેક્ટિવ છે...”

નંદનબાના મુખ પરની ઉત્સુકતા શાંત થઈ ગઇ.

થોડીક સ્થળ પછી શ્રીપતલાલ બદાર આગ્યે અને અત્યંત વિનીત ભાવથી નંદનબા તરફ ફરીને તેણે પૂછ્યું:—“આપ કયાનાં નિવાસી છો ? અને અહીં શા અર્થે આવવું થયું છે ?”

“અમે મુંબાઈમાંજ ચર્નારોડ આગળ રહીએ છીએ. આપ કદાચ અમને જાણખતા નહિ હો, પરંતુ અમારું અહીં બધીતાર આવવું થાય છે.”

“બધીવાર આવવું થાય છે!?” શ્રીપતલાલે આશ્ચર્યથી કહ્યું.

“હાજી. જ્યારે જ્યારે કેડીઓ છૂટવાના હોય છે ત્યારે હું ખાસ કરીને અહીં હાજર રહું છું.” વચમાં સરોજે ઉત્તર આપ્યો.

એક અપરિચિત પુરૂષ સાથે વણ બોલાગ્યે બેસનાર આ સુંદરીની સાથે વાર્તા કરવાનો પ્રસંગ હવે આગ્યો છે એમ શ્રીપતલાલને લાગ્યું, અને તેની સાથે હિંમત પણ આવી.

તેણે નમ્રતાથી પૂછ્યું—“ આપનું નામ શું ? ”

“ સરોજિની ” તે બાલિકાએ ઉત્તર આપ્યો.

“ શું આપ અહીં કેદીઓ છુટવાને ઢરેક દિવસે આવો છો ? ”

“ હાજી. ” ઉત્તર મળ્યો.

“ શા અર્થે ? ”

શ્રીપતલાલના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા જતી સરોજને અટકાવી નંદનનાં એજ કંથું, “ જુઓતી, બાઈ હુંજ તમને કહું. કેટલાક દિવસો પર અમે ન્યુસપેપરમાં વાંચ્યું હતું કે એક કેદીએ કેદખાનામાંથી છૂટવા પછી પોતાનો સમાંવહાતાંએએ તિરસ્કાર કર્યાથી આત્મહત્યા કરી. આ વર્ણન એતું તો અત્રરકરક અને હૃદયદ્રાવક રીતે કરવામાં આવેલું હતું કે મારી સરોજનું હૃદય તે વાંચી પીમળી મયું અને તે દિવસથી અમે કેદીઓ છૂટતી વખતે અહીં ધણું ખરું હાજર રહીએ છીએ અને છૂટનારને આશ્વાસન તથા શ્રેષ્ઠ આપી દેવની મદદ આપીએ છીએ—જેથી કેદી પોતાનું બાવિખ સન્માર્ગે અને સ્વતંત્ર રીતે સમાજમાં માન મેળવી નિર્જમન કરે અને એવાજ કહેશથી અમે આજ પણ આત્યાં છીએ અને કેદીઓ છૂટવાની રાહ જોઈએ છીએ...કેટલી વાર છે હજી ? ”

“ વૉર્નિંગ અપાઇ ગઇ છે. હમણુંજ છૂટશે ” શ્રીપતલાલે ઉત્તર આપ્યો. “ હું આટલા બધા દિવસથી અહીં આવું છું, છતાં આપને તો આજેજ જોઈ છું, એનું કારણ શું ? ”

“ આપે અમને આજેજ જોયાં હશે, પરંતુ આપનો ડીટકટિવનો ધંધો એટલે તદ્દનુસાર જુદા જુદા વેશ લઇને અહીંથી બહાર પડતાં મેં તો, આપને ધણીવાર જોયા છે ! ” સરોજે ચતુરાઇથી ઉત્તર આપ્યો.

શ્રીપત ચમક્યો.

“ હે ! મારો ડીટકટિવનો ધંધો છે તે આપને કાણે કહ્યું ? ”

“ આ કાગળની કપલીએ. ”

એમ બોલતાંની સાથેજ પેલી ચિટ્ટી શ્રીપતલાલના હાથમાં સરોજે મૂકી દીધી. તે જોતાંજ શ્રીપત આશ્ચર્યથી ઝંખવાણે પડ્યો.

“ આ ચિટ્ટી તમારી પાસે ક્યાંથી ? ”

“ ગભરાશો નહિ. મેં ચોરેલી નથી. અંદર જતાં તમારા ગળ-વામાંથી અહીં નીકળી પડેલી હતી, તે મેં લઈ રાખી છે. ”

“ બહુ સારું કર્યું. જો કે આ ચિટ્ટીમાં દૈવત જેવું કંઈ નથી પરંતુ તે જેમ ઓછા હાથમાં જાય તેમ સારું. ” શ્રીપતલાલે મંદે-ચાતે મને ઉત્તર આપ્યો. “ ખરેખર, તમે અત્યંત ચતુર છો હો ! ”

સરોજે માત્ર મંદ હાસ્યથીજ ઉત્તર વાળ્યો; પરંતુ એ ઉત્તર મળતાંજ શ્રીપતલાલના હૃદયને વિચિત્ર આકર્ષણ થયું. સરોજની મધુરી આકૃતિએ એનાં નેત્રને તો ક્યારનાંએ મોહિત કરી નાંખ્યાં હતાં; અને હવે તો ધીમે ધીમે પોતાનું હૃદય પણ તેને શરણે જતું હોય એમ એને લાગ્યું.

“ ત્યારે તો મારું નામ પણ તમે જાણ્યું દરો. ” શ્રીપતલાલે એકાદ વખત શાંત રહીને કહ્યું.

“ હાહ. શ્રીપતલાલ ગુર્જર. ”

“ ખરેખર છે. પરંતુ એટલું હું યાચી લઉં છું કે એ જો તમે જાણ્યું, તે બીજા કોઈને કહેશો નહિ. ”

“ હી...હ. ” એ શબ્દથી સરોજ શ્રીપતલાલની યાચનાનો ઉત્તર આપવા જતી હતી એટલામાં યાણના મુખ્ય ખંડમાંથી એક જમા-લરનો “ દામા ચંબુ. ” એવો અવાજ આવ્યો.

થોડીજ વારમાં એક વિચિત્ર આકૃતિવાળા નહિ સુંદર, નહિ મેંડાળ-એવા એક દેહીને ત્યાં લાવી ઉભો કરવામાં આવ્યો. એટલા ઉપર તેના હાથ-પગની સૃષ્ટિ છોડી નાંખવામાં આવી, અને

“ જન હવે નીતિથી વર્તજે. ” એવા શબ્દોમાં સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબે તેને વિદાયગીરી આપી. હામુ તે સાંભળવાની જરા પણ દરકાર કર્યા વિના ચાલવા મંડ્યો, એટલામાં પેલા જમાદારે તેને રોક્યો.

“ એમ્મઈ. દેખો. વહુ બાઈસાળ કુછ કહને મંગતી હય. ” એમ કહી જમાદારે ફવાળથી હામુ પ્રતિ ડાળા કાઢ્યા.

હામુ થોભ્યો અને સરોજની તરફ ફર્યો.

“ તમારું નામ શું ? ભાઈ ! ” સરોજે એક નાની ખદેનના જેવી નરમાશથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ હામેશ્વર જગજીવન. ” હામુએ તેની નરમાશની અવગણના કરતાં તિરસ્કારયુક્ત મુદ્રાથી ઉત્તર આપ્યો.

સરોજ સ્તબ્ધ થઈ, પરંતુ નિરાશ ન થઈ. એણે એવા ઉત્તર પસંદીવાર સાંભળ્યા હતા. કેટલીક વાર અબણ કેદીઓ એ બિચારીનું અપમાન પણ કરતા. છતાં અંતરની સદ્વૃત્તિથી સરોજ તે સર્વ સહન કરતી, અને પોતાની ઉચ્ચ ભાવનાને તૃપ્તિ દેતી નહિ.

“ હામુભાઈ ! હું ખાસ તમને મળવા માટેજ આવી છું. ” કેટ વીંટ લાજુ વિચાર કર્યા પછી સરોજે શરૂ કર્યું, “ તમને કાંઈક મદદ કરવી એવીજ મારી ઇચ્છા છે. પણા દિવસ આ સ્થાને રહેવાથી...”

“ મને મદદ ! કેવી મદદ ? નરકમાં પહોંચાડવાની ? ” હામુ વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યો.

“ નહિ, નહિ, તમે એમ બોલી છેક નિરાશ ન થાઓ. મને ખબર છે કે હવે દુનિયા તમને આવકાર આપશે નહિ અને સમાજમાં—સગાં વ્હાલામાં તમારો તિરસ્કાર થશે. પરંતુ તેથી મનરાશો નહિ, અકળાશો નહિ. હું તમને એ માટેજ આશ્વાસન આપવા આવી છું. તમે યાદ રાખજો કે તમારો એક મદદગાર હજી તમને સત્કાર આપશે અને તેથીજ તમારે નિરાશ થવાનું કારણ નથી. હજીયે તમારી

ઉત્પત્તિ થઇ શકશે. તમે પ્રમાણિકપણે સ્વતંત્રતાથી રહેતાં સિખરો, અને કોઈ સારા ધર્મે વળગી શકશો. તમે આત્મધાત કરવાનો જરા પણ વિચાર કરશો નહિ. તમને સ્ત્રી હશે, પુત્ર હશે, તે લોકોને ખાતર તો તમારે...”

દામુ હસ્યો.

“સ્ત્રી ? હું તેના ક્યારની મરી ગઇ...ગરીબ બિચારી...” દશ વર્ષ પણ થયાં હશે...”

“તો પણ તેનાં કોઈ બાળબચ્ચાં હશે. પુત્ર હશે, પુત્રી હશે તેને માટે તો તમારે...”

“એક !” દામુ વિચિત્ર અવાજથી બબડ્યો, અને સરોજિની પ્રતિ એક કુદ્દ દષ્ટિપાત નાંખી, વધારે સાંભળવાની તકલીફ લીધા વિના ઝપાટાબધ પગથીયાં ઉતરી આવતો થયો !

૨

ભેદ ત્રિશૂળનો પ્રથમ પરિચય.

ગામઢેરી આગળની પેલી પેપર મીલના દરવાજા આગળ એક વીસ બાવીસ વર્ષનો છોકરો આંટા માર્યા કરે છે. ઘડીકમાં રસ્તાને આ નાકે, તો ઘડીકમાં પેલે નાકે જઈને તે થોડી થોડી વાર ઉભે રહે છે, એટલે તે કોઈની વાટ જોતો હોય એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે.

થોડીવારે તેણે એક નાકે જઈ રસ્તામાંથી જડેલું એક ખીડીનું કુંડું સંગ્રહાવ્યું, અને ખીડીના ખીડીના તે કુંડવા લાગ્યો. એક કલાક થયો, દોઢ કલાક થયો, પરંતુ પોતે જેની વાટ જોતો હતો તે માણસ ન મળવાથી નિરાશ થઇ અતે તેણે બગ્ગર બહી આવવા માંડ્યું.

મીલ તો ક્યારનીયે ચાલુ થઈ ગઇ હતી. છતાં હજુ પણ કેટલાક ગડબડગડબડ દારીગરો રસ્તામાં મળતા હતા, અને મીલ નરક ઉત્પાવનાં પગલાં ભરતા હતા.

“અમ્મા, ક્યાં ચાલ્યોરે શંકરીઆ ?” સંતાઈને જતા પેલા ઊકરાને એકે પ્રશ્ન કર્યો.

“માથું ફેડવા તારું.” શંકરે તોરમાં જવાખ આપ્યો.

“હાજરી વખતે...માસ્ટરને કંજે કે માંદો પડ્યો છ.” પેલે કારીગર પોતાનું વાક્ય અમળ લાંબાવે તે પહેલાંજ ચતુર શંકરીઆએ તેને હસીને જવાખ આપ્યો. અને અમળ ચલાવ્યું માંડ્યું.

પ્રિય વાંચક ! આ શંકરીઆ તે બીજો કંઈ નહિ પણ કેદી દામા ચંબુનો એકનો એક દીકરો—“શંકર ચંબુ”—હતો. પોતાના આપને વારંવાર કેદમાં જતું પડે છે તે તથા તેનું કારણ તે સારી પેટે જાણતો. હાથ ચલાકી અને લકઝમ.માં કાંઈ પોતે પાછો હરે તેમ ન હતું અને આટલી નાની વયમાં પણ એ એ ડઝન કારખાને નોકરી ભરી આવેલો. બીડી, દારૂ, જુમાર, અને નાના પાયા પર ચોરી એ વિષયો પણ એણે સારી પેટે હસ્તગત કર્યા હતા; અને પહેલી બે વસ્તુઓ મેળવવાને માટે તે પાછલી બે વસ્તુઓનો ધણી ક્ષયગતાથી ઉપયોગ કરી શકતો.

શંકર હીંડતો હીંડતો ગીરગામ બેઠ—રોડના રસ્તા પર આબી અને એક મોટા માળાના ફરવાળ આગળ પચસેક માણસોનું ટોળું બેઠું થયું હતું તે તરફ વળ્યો. ત્યાં બે ચાર માણસોએ એક ચોરને પકડ્યો હતો અને તેને ચોડી પર લઈ જવા માટે ખેંચતાણુ થતો હતો. કેટલાક અટકચાળાઓ “મારો એ હરામખોરને, લખાવો બે તમાચા.” વગેરે મુંદર વાક્યોનું ઉચ્ચારણુ કરી રહ્યા હતા. બીડ એટલી ગંધી હતી કે નવા આવનાર ઉત્સુક માણસને ટોળાની અંદર જઈ શું છે તે જોવાનું બહુજ મુશ્કેલ થઈ પડે.

આપણા શંકરીઆને તેવુંજ થયું. ટોળું બેઠું થવાનું કાંઈ કારણુ તો જોઈ શક્યો નહિ પરંતુ એક શાખીન યુવાન તાલ્લાના ચળવામાંથી સોનાનું ધડીઆળ બોંય પકુ પકુ થઈ રહ્યું હતું તે એની નજરે ચડ્યું.

અત્યંત ચાલાકીથી શંકરે ધડીઆળને હાથ કાઢ્યો. એટલામાં એના શરીરપર એક ધક્કો લાગ્યો. પાછું ફરી જુએ છે તો પોતાનો બાપ !

દામુએ શંકરનો ઉદ્દેશ તરત કળી લીધો અને તેને તે કામ કરતો અટકાવવા માટે તેનો હાથ પકડી ખેંચ્યો. તેની સાથે તરતજ ધડીઆળનો છેડો ખેંચાતાં પેલા તાત્યાની સુધસુધ ઠેકાણે આવી અને પોતાનું ધડીઆળ બહાર લટકતું જોઈ તે પણ ખૂબ પાડી ઉઠ્યો— “હું...ચોર, ચોર દુસરા ચોર. માઝં ધડીઆળ બાહાર કાઢજાં, દરા-મખેરાલા પકડા. ચોર આહે.”

શંકર ગભરાયો. નજર ચુકવી તે દોડવા લાગ્યો. તેની પાછળ તંત્ર. બાપ પણ દોડ્યો, એટલે ટોળામાંના માણસોને તે બંને ઉપર ગ્રસ્ત આવતાં કેટલાંકે તેમની પૂંઠ લીધી; તેમાં દામુ ઉપર સતત નજર રાખી રહેલો. અને સુંદર સરોજિનીના મનોહર સ્વરૂપની શૃંગારમાંથી દમચાંજ મુક્ત થએલો આપણો ચતુર કીટકટિવ શ્રીપતશાસન મુખ્ય હતો.

દામા ચંચુ એક અડંગ ઉડાઉગીર હતો. અંત પોતાના એ ધવાને અનુકૂળ પડે તેમ તેણે અંગ પણ કીટ કરેલું હતું; એટલે કામજા અને ફાંકડા શ્રીપતશાસને તો શું, પરંતુ એક સાધારણ પાવરની મોટરને પણ એની પૂંઠ લેવાનું ભારે ચર્ચ પડે એવો તેનો વેગ હતો. તેજ પ્રમાણે આજ દશ દશ વર્ષ થયાં એ મુંબાઈ શહેરમાં રખડતો એટલે લાગ્યેજ કોઈ ગલીકુંચીમાં એ જતા આવ્યો ન હશે.

દોડતાં દોડતાં બાપ દીકરો બંને એક ગલીમાં ઘુસ્યા. પૂંઠ લેનારામાંના કેટલાકે ધીમે ધીમે ખરવા લાગ્યા. શ્રીપતશાસન પણ પાછળ પડવા લાગ્યો. એટલામાં એક નાની પેટાગલી આવી તેમાં વિજળીને વેગ દાખત થઈ જતાં શ્રીપતશાસન બોહો પડ્યો અને શિકાર ક્યાં ગયા તે ધ્યાનમાં રહ્યું નહિ.

એ વેળાએજ ધીમે ધીમે વરસાદના છાંટા પડવા લાગ્યા. શ્રીપ-

નલાલ પાસે જતી ન હતી એટલે તે એક ઝોટલા ઉપર ચઢી ગયો. થોડી વારમાં તો વરસાદ વધવા લાગ્યો અને અંતે એક સખત આપદું આવ્યું. શ્રીપતલાલે ધાર્યું કે હવે હાલને હાલ ધેર જઈ શકારો નહિ; નથી તે લાંબા ઝોટલા ઉપર એણે આમથી તેમ આંટા મારવા માંડ્યા. ગદમાથેએ એને જે ચાલાકાથી હથેલીમાં ચાંદ બતાવ્યા જેવું ક્યું હતું તે માટે પોતાને શરમ લાગી, અને હવે એને કેવી રીતે દાવમાં લેવો તેનો વિચાર કરતાં એને એમ તો લાગ્યુંજ કે અને ગુન્હેગારો હજી આટલામાંજ હોવા બેઠાએ. જરૂર તેઓ મારા ઉપર નજર રાખી રહેલાજ હશે.

એટલામાં એણે સામેના ધરની બાબુમાંની સાંકડી જમીનમાં એક છોકરાને કાંઈક શોધનાં બોલ્યો. તરત તે તેની પાસે ગયો.

“અહ્યા તું શું શોધે છે ? ભાઈ !” શ્રીપતલાલે માયાળુ સાદૃશ્ય બોલ્યું.

“કંઈ નહિ.”

“ના. પણ તું કાંઈક શોધે છે તો ખરો.”

“તેનું તમારે શું કામ છે ?”

“હું તને શોધવા લાગું...”

“હું !”

“હા. તું મને કહે. શું બોવાયું છે ?”

“હમણાં આ બારણામાં બે માણસો ગયાં ત્યારે તેના હાથમાંથી કંઈક પૈસા જેવું પડ્યું તે હું શોધું છું.” છોકરાએ સામેની ભીંત તરફ આંગળી કરીને હસતાં હસતાં જવાબ આપ્યો.

શ્રીપતલાલે તે ભીંત તરફ નજર કરી, પણ ત્યાં કાંઈ બારણું હોય એમ એને લાગ્યું નહિ તેથી તેને નવાઈ લાગી.

“અહ્યા ભાઈ ક્યા બારણામાં બે માણસ ગયાં ? ક્યાં છે બારણું ?”

“ પેલું રહું. દેખાય છે કે નહિ ? ” એમ કહી ફરીથી તેણે ત્યાંજ આંગળી કરી.

શ્રીપત વિચારમાં પડ્યો. “ ક્યાં છે ? મને તો કાંઈ દેખાતું નથી. ”

છોકરો દોડીને ભીંત પાસે ગયો અને એક ભાગ ઉપર આંગળી મૂકી બોલ્યો, “ આ રહું, બુઝો. ”

“ હું ! ”

એમ બોલતો બોલતો શ્રીપતલાલ અત્યંત આશ્ચર્ય સહ બાળકની પાસે ભીંત પાસે જઈને ઉભો; તો ખરેખર ત્યાં ભીંતમાં એક ઉભી ફાટ હતીજ ! શ્રીપતલાલે બારીફરીથી તપાસ કરી તો આખું બારણું ભીંતમાં કાતરી કાઢેલું—ભીંતની સપાટીની સાથેજ બરાબર સરખા આવી રહે એવું બનાવેલું—નજરે પડ્યું. ડીટેક્ટિવનું કામ કશું વખતથી કરવા છતાં આવું ઉત્તમ કારીગરીવાળું ચોર બારણું તો શ્રીપતલાલે આજેજ જોયું. તેથી એને આશ્ચર્ય સાથે અત્યંત હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. કારણ કે એજ સ્થાને ચંબુ કુટુંબનો નિવાસ અથવા અખાડો હોવો જોઈએ, એમ એને ચોક્કસ લાગ્યું.

એ ભીંત-દ્વારના નકુચા અંદરની બાબુએ દતા. તેમ બારણું પણ અંદરની બાબુએથીજ ઉઘડતું હતું. એકી વખતે એક કરતાં વધારે માણસ તેમાં પ્રવેશ કરી શકે તેમ ન હતું. કદાચ કોઈ બાકી માણસ પ્રવેશ કરવા જાય તો ભીંતો તેને સળંગ ભેટી લે. એ તરફ બીજાં કોઈ ઘર કે ચાલની ઓરડીઓની બારી પણ પડતી ન હતી. લોકોની આવજાનો રસ્તો પણ ત્યાંથી ઘણે દૂર હતો.

પેલા છોકરો તો બારણું ખતાવીને પાછો પૈસો શોધવા જતા લાગ્યો એટલે તેને અટકાવીને શ્રીપતલાલે પૂછ્યું :—“ અત્યા, ખરેખર આ બારણામાં બે માણસ મ્યાં ? ”

“ હા હા હું અહીં આંખો શોધવા આવ્યો એટલામાં બે

માણસો દોડતા દોડતા આવ્યા, ને માનીથી બારણું ઉપાડતા કે અંદર પેલા ને બારણું બંધ કર્યું. તેનોજ પૈસો પડ્યો છે તે કું શોધું છું !”

“ તે માણસ કેવા હતા ? ”

“ એક તો મોટો હતો અને બીજો નાનો-મારા મોટાભાઈ જેવો-હતો. ”

“ શું પહેર્યું હતું ? ”

“ એકે લેથો ને ફાળીયું અને બીજાનું મને યાદ નથી. મોટા માણસનો ડાબો હાથ ઉઘડેલો હતો; તે પર એક મોટું ત્રિશૂળ જેવું કાંઈક ચિહ્ન હતું ! ”

“ હેં ! ખરેખર ! તે તો ત્રિશૂળ જોયું હતું કે ? ” શ્રીપતલાલે આનંદથી પૂછ્યું.

જે ત્રિશૂળના ચિહ્નવાળા માણસને માટે એને આટલી બધી તકલીફ પડી હતી, જે ત્રિશૂળના ચિહ્નવાળા બદમાશે આખું મુંબાઈ શહેર ઉજાડ કરવા જેવી ખટપટ કરી હતી-(તે માણસ તે આપણા સુપરિચિત હામા ચંબુજી છે તે સુઝવાંચકોએ પારખ્યુંજ હતું.)-અને જેને પોતે ત્રણ ત્રણ વાર કેદમાં મોકલ્યો હતો છતાં તેને નિવાસ માલમ પડ્યો ન હતો, તે ત્રિશૂળના ચિહ્નવાળા કુટુંબનું-ઘરજી કે એ ચિહ્ન વંશપરંપરાથી ઉતરતું આવેલું હતું તે વાત આખા મુંબાઈ શહેરમાં પ્રસિદ્ધજ હતી.-રહેઠાણ આટલી સહેલાઈથી અનાયાસેજ હાથ લાગી જતું જોઈ કાને આનંદ થયા વિના રહે !

“ હા. હા. જાંખું ત્રિશૂળનું ચિહ્ન હતું. ” એમ કહી તે ઊંકરો પાછો પૈસો શોધવા લાગ્યો.

શ્રીપતલાલે તરત મજવામાંથી ડાબરી કાઢી એક પાતું ફાડી તે પર લખ્યું-“ મદદ માટે પડીજ નરર છે. આ ઊંકરાની પાછળ પાછળ આત્મા આવતું-શ્રીપતલાલ ડીટરિવિવ. ”

નીચે ચોકખા અક્ષરે પોતાની સહી કરી પેલા છોકરાના હાથમાં કાગળ આપ્યો “ જા. જમને તને કોઈ સિપાઈ મળે તેને આપી દેજે. ”

“ પણ મને મારો પૈસો શોધવા દો. ”

“ લે હું તને એવા દશ પૈસા આપું છું. ” એમ કહી શ્રીપત-
લાલે થોડાક પૈસા છોકરાના હાથમાં મૂકી દીધા, એટલે તે ખુશ
ખુશ થઈ ગયો.

“ એ કાગળ લઈ જમને એકાદ સિપાઈને આપજે. એટલે...”

“ ક્યા સિપાઈને ? ”

“ તને જે પહેલો મળે તેને. તે તારી સાથે અહીં આવશે.
તેને આ બારણું બતાવજે અને પછી તું તારે બજારમાં જઈ મોઢા
કરજે, કેમ ઠીકને ? ” —

“ હો ! હો ! ” કરતાં છોકરો કાગળ લઈ દોડી ગયો.

+ + x + x

વાંચક આપણે અહીં સ્ટેન્ડ અટકીશું ?

પોલિસ ચોકીના આટલા ઉપર ફરીથી નજર કરીએ. દામા
ચંચુ તો સરોજિનીની મદદ લેવાનો તિરસ્કાર કરી સડસડાટ પગ-
થીયાં ઉતરી ચાલતો થયો, એ આપણે જોયું છે. પરાપકારવૃત્તિવાળી
બિચારી સરોજ કંઈક નિસ્તેજ થઈ. નંદનબાને તો કંઈક ક્રોધ પણ
આવ્યો. તેને તો એમજ થયું કે આવી નિષ્કુર, નિમકહરામ ગ્રનિ-
વાળાં માણસને મદદ કરવાથી લાભ શો છે ?

આજ સુધી દરરોજ નંદનબા પોતાની પુત્રીની સાથે આ પુણ્યના
કાર્યમાં ભાગ લેવા માટે આવતી; પણ જેમ જેમ દામા ચંચુ જેવા
ફેદીઓનો પ્રસંગ વધતો ગયો તેમ તેમ તેને આવા પ્રકારનું ધર્મકાર્ય
કરતાં કંટાળો આવવા લાગ્યો. તેથી ફેટલીક વાર તો પોતે ન આવતાં
તે સરોજની સાથે દાસી માણેકને મોકલતી. આટલી ઉંમરે પહોંચેલી

પુત્રીને આવે સ્થાને એકલી મોકલવા તે હિંમત કરતી ન હતી, છતાં હજુ સરોજ કેટલીક વાર ચોપાટી ઉપર એકલીજ ફરવા જતી હતી. નંદનના સુધરેલા વિચારની-નવા યુગની-શ્વરિયાષ હતી, અને પોતાની પુત્રીને તેની ઈચ્છા સિવાય લગ્ન શુંબલામાં ન જકડવી એવો તેનો અભિપ્રાય હતો. હજુ સુધી કુમારી સરોજનું મન કોઈ પર લાગ્યું ન હતું એટલે તે અઢારેક વર્ષની હોવા છતાં પણ કૌમારવતીજ રહી હતી. અસ્તુ.

કુમારી સરોજનો ઉત્સાહ પણ દામા ચંબુ જેવા કેદીઓનો પ્રસંગ પડતાં કંઈક મંદ થવા લાગ્યો હતો; છતાં હજુ તે હિંમત રાખી આ પુણ્યકાર્યનું અવલંબન કરી રહી હતી. દામ્યે કરેલા તિરસ્કારરૂપ વર્તનથી કંટાળી નંદનબાએ કહ્યું:—

“ચાલ બહેન ! હવે તો હું આવા માણસોથી છેક કંટાળી છું. એ શું ? ગાંડનું ગોપીચંદન કરવું અને નીચ માણસોનું અપમાન મહત્ત કરવું ?”

“આ એ લોકો નીચ છે, તેની સાથે અભણ પણ છે. આપણે ને તરફ પણ જોવું જોઈએ. જ્યારે આપણે પરોપકાર કરવા નીકળ્યે છીએ તો આવી અદૃષ્ટ બાજતો મનમાં લાવવી ન જોઈએ.” સરોજ કામળા સાહે કહ્યું.

“ખરેખર છે.” શ્રીપત્રાક્ષ જે હજુ સુધી ત્યાંજ ઉભો રહ્યો હતો, અને જેનું ચિત્ત ખરેખર સરોજિનીના મનોહર સ્વરૂપે અને મધુર આપણે આકર્ષ્ય હતું તે નમ્ર સાહે બોલી ઉઠ્યો.

પોતે શા કાર્યને માટે ત્યાં આવ્યો હતો તેનું અને ખરેખર વિસ્મરણજ થયું હતું, અને એ અરસામાં દામા ચંબુ તો ક્યારનો નજર ચુકવી લોપ થઈ ગયો હતો.

ત્યાર પછી બીજા બે કેદીઓને છોડવામાં આવ્યા. સરોજિનીએ તેને બોધ તથા સહાય માટે થોડુંક દ્રવ્ય આપ્યું, તે લઈ તેઓ એ અપરિચિત કુમારિકાને એક દેવી સમાન માનતા અનેકવાર પ્રણામો

કરતા ત્યાંથી વિદાય થયા.

“આલો. હવે શીજા કેદી આજે છૂટવાના નથી.” આખરે નંદનબાએ ઉતાવળથી જવા માટે કહ્યું.

“હા. હવે આપણે જઈશું.” એમ કહી સરોજે પેલા જમા-દાર તરફ જોઈ બાડે ગાડી કરી લાવવા ઇશારત કરી. તેણે એક સિંપાઈને મોકલ્યો.

“ત્યારે તમે ક્યાં રહો છો ?” શ્રીપતલાલે સરોજના જવાની વાત નીકળતાં ફરી મળવાની આશાથી નંદનબાને પૂછ્યું અને પોતાની પ્રથરી કાઢી.

સરોજે પોતાનું શીરનામું તેને લખી આપ્યું. અક્ષર મોતીના દાણા જેવા હતા !

ભાડાની ગાડી આવી પહોંચી. પછી નંદનબાએ કહ્યું:- “આજે તમારો બહુજ આભાર થયો. મીંડ શ્રીપતલાલ ! તમે કોઈક વાર અમારે મુકામે આવી દર્શનનો લાભ દેશો તો અમને બહુજ આનંદ થશે.”

“ક્ષમી ખુશીથી આવીશ. મને શીરનામું મળ્યું છે એટલે સ્થાન જોળતાં વાર નહિ લાગે.....”

તરતજ બંને જણાં ગાડીમાં બેઠાં અને ગાડી ચાલવા લાગી. એએક મિનીટ સુધી શ્રીપતલાલને બાવતું હતું ને વેડે કબ્બા જેવું લાગ્યું; પરંતુ ગાડી અદૃશ્ય થતાંજ અને પોતાનું ચિત્ત શુદ્ધિ પર આવતાંજ એક અપરિચિત કુમારિકાની સુંદરતા ઉપર મોહ રાખી પોતાના વ્યવસાયના ઉદ્દેશને આટલો ધોખો લગાડવા માટે-દામા ચંજી જેવા અઠંગ ઉઠાઉગીરને નજરચુક કરવાની તક આપવા માટે અત્યંત પસ્તાવો થયો. પોતાને આવો પ્રસંગ કદી આવ્યો ન હતો અને કદી આવવો ન જોઈએ એમ વિચાર કરતો કરતો આપણો ચતુર ડિટ્રીટવ શ્રીપત ગીરગામના રસ્તા પર આવ્યો. અહીં ભાગ્યવશાત્ પેલા ટોળામાં એણે પુનઃ દામુને ઉભેલો જોયો. આગળ શું થયું તે આપણે જોયુંજ છે.

વળી એ શમ એના એ !

શ્રીપતલાલ પેલા ચોરદાર આગળ મદદની રાહ નેતો, ખીસ્સા-માંથી ત્રણ બારની પિસ્તોલ કાઢી હોમો રહ્યો. થોડીક મિનીટમાં બે ત્રણ માણસ મદદ માટે આવી પહોંચ્યા.

અવાજ ન થાય તેવી રીતે એક લોખંડી સીક વડે તેમણે તે ચોરદાર ઉધાડ્યું અને તેની અંદર પેકા.

તે એક નાની અધકારમય ઝોરડી હતી. ફાનસ સળગાવ્યું એટલે એક ખૂણા પર દાદર હોય તેવું દેખાયું. શ્રીપતલાલે ત્યાં પથ મૂક્યો કે તરતજ તે બામ બેસવા લાગ્યો અને પોતે એક બેંચરામાં કિતરતો હોય એમ એને લાગ્યું.

તેણે પિસ્તોલ બરાબર સળજ કરી.

આ તરફ દામુ અને શંકર જેવા પોતાના ગુપ્ત સ્થાનમાં દાખલ થયા, તેવાજ અંદરથી દાર વાસી નિશ્ચિંત મને બેઠા. શંકરીઓ તો અશીષુના ધેનમાં ફરી ઉંધવા પડ્યો. દામુ જમને એક હાથિકા પર બેઠો અને વિચાર કરવા લાગ્યો.

“ પેલી છોકરી કહેતી હતી કે મને એકાદ દીકરો હશે; તેના કલ્યાણ માટે તો મારે સદ્વર્તનથી ચાલવુંજ નોંધએ...આ નેથો મારો દીકરો ! પડ્યો પડ્યો અશીષુની લહેરમાં ધસધસાટ ઉઘે છે ! હરામખોર અત્યારથીજ દાર પીવામાં પૂરો ગરાડી અને ખીસ્સાં કાપવામાં હુશીઆર નંબર વન છે ! તે ક્યારે સુધરવાનો છે ?...”

એટલામાં એની દષ્ટિ પોતાના કબા હાથ ઉપર પડી અને જુએ છે તો પેલું “ ત્રિશ્વનાનું ચિહ્ન ” ઝાંખું ઝાંખું દેખાવા લાગ્યું !

દામુએ પોતાના હાથે કપાળ કુટ્યું—“ અરેરે ! આ અધારા

વંશનો શાપ કોણે જાણે ક્યારે ઉતરશે ? અને અમને ક્યારે સ્વસ્થ બેસવા દેશે ? અમારા વંશનાં બધાં તો મરી પરવાર્યા; માત્ર અમે બાપ દીકરા રહ્યા છીએ...”

“છોકરો પણ હવે તો પૂરો હાથથી ગયો છે. માફ તો ને થવાનું હશે તે થશે, પણ એ ક્યારે સુધરશે તે સમજાતું નથી. હું એને અનેક વાર સારી સલાહ આપું છું: ચોરી, હુઆઇ, દારૂ વગેરે વિષયોમાં ન પડવાનો ધણોયે બોધ આપું છું પણ તેની તેને કાંઈ જ અસર થતી નથી. અરેરે !”

પણ તેમાં એનો શો વાંક ? એના હાથ પર પણ આ “મત્સ્ય નાશીયું” ચિહ્ન છે તે એને કેમ જપવા દેશે ?...

“અરેરે ! પણ અમે આવે અવતાર કાઢીએ તેના કરતા આત્મધાત કરીએ તો શું બોલું ? આ જગતમાં આવું જીવન શા ઉપયોગનું છે ?...”

કેટલાક સમય સુધી તે નેત્ર મીંચી વિચાર કરતોજ બેઠો રહ્યો અને જાણે સ્વપ્નમાંથી જાગ્યો હોય તેમ બોલી ઉઠ્યો:—

“કંઈ નહિ. બસ અમારે બનેયે હવે મરવું એજ શ્રેયસ્કર છે !”

તે એકદમ ઉઠ્યો અને અંદરની ઓરડીમાં ગયા. ચૂસામાં ગ્યાસતેલ રેડી ભડકા ક્યો અને પુષ્કળ છાણાં તથા લાકડાં તે પગ નુક્યાં. પછી એક કપાટમાંથી એક ઝેરી પડીકું કાઢી તેણે અમિમાં નાંખ્યું; એટલે કાળજી કાચી નાંખે એવો તીખો ધૂમાડો નીકળવા લાગ્યો.

પોતે પાછો હિંચકે આવી બેઠો અને બબડવા લાગ્યો:—“આ હુમાડાથી શંકરીઓ તો તરતજ આ દુનિયામાંથી ઓછો થશે. વળી તે બર નિદ્રામાં હોવાથી તેને મરણની અસહ્ય વેદના પણ થશે નહિ. પરંતુ મારે હવે કેવી રીતે મરણ પામવું ? તેનો કાંઈ ઉપાય કરવો નેહ્યો. શંકરીઓ તો સુખી થઈ ગયા.”

હિંમત ઉપર એવા નિહિષ્ણાસનમાં પડેલો દામુ પેતાની એ ભયકર યોજનાનાં પાટીયાં જોઈવતો હતો, એટલામાં એક ધીમે આવજ થયો. આથી દામુ ચમક્યો, તેટલામાં તો કાષ્ઠના પગનો ધસારો સંભળાયો.

ખરેખર ! દાદર પરથી કાષ્ઠ ઉતરે છે !

એ સાથે તેના નિરાશાના વિચારો વીજળીને જેને નથી મળ્યા, અને તેને સ્થાને તેની સ્વાભાવિક ફર પશુરૂપિત ઉતેજિત થઈ. પોતાના યુગ નિવાસસ્થાનમાં આવે વખતે પ્રવેશ કરનાર અલખત કાષ્ઠક શુભુ હોવા જોઈએ, એવું અનુમાન કરી તેના પ્રતિકાર કરવા માટે તે દાદર તરફ ચાલ્યો.

અંધારું હતું તેથી શ્રીપતલાલે ફાનસ હાથમાં રાખ્યું હતું. માત્ર એકજ પુકંથી દામુએ તેને હોલવી નાંખ્યું. શ્રીપત અંધારામાં ફફેળવા લાગ્યો. દામુએ તેને ઝાળખ્યો અને એક આંચકો મારી તેના હાથ માંથી પિસ્તોલ ઝુંટાવી લીધી.

પોતાના ડામા હાથ પર પેલા ત્રિશ્ચુના ચિહ્નને લીધે અત્યાર દામુને એવી તો ઝણઝણાટ ભરી પીડા થતી હતી, કે એ કનુનમાં પોતે શું કરી ખેસશે તેની એને પોતાને કાંઈ સમજ પડતી ન હતી !

પિસ્તોલનો થોડો ચઢાવી શ્રીપતલાલના કપાળ સામે ધરી રાખી દામુ બોલ્યો:—“ડીટેક્ટિવરાજ ! મરખાડ કરીશ તો એક પળમાં કાઢ કરી નાંખીશ ચૂપ ખેસ અહીં.”

એક ભયભીત બિલાડીની પેઠે શ્રીપતલાલ ત્યાં બેસી ગયો ! આ પ્રસંગથી જો કે તે ખસીધો ન હતો, પરંતુ સમયસૂચકતા વાપરવી એજ તેનો ઉદ્દેશ હતો.

શિકારી ફૂતરાની પેઠે તેના પ્રતિ પિસ્તેલની નેમ તાકી રહી દામુ બોલ્યો:—“શ્રીપતલાલજી ! તેં આજ સુધીમાં જુ વાર જીને દુરંદમાં પહોંચાડ્યો છે; પરંતુ આજે તો ખરેખર તું મારી ચપટીમાં

આવેલો છે. કેમ ખરું કની ?”

“ હાસ્તો. ” શ્રીપતલાલે કહે પેટે જવાબ આપ્યો. “ હમણાં તો તારે એમજ માનવાનું છે; પરંતુ થોડા વખતમાંજ મારો લાગ આવશે, હોં. ”

“ છદ્ છદ્. ” હામુ બોલ્યો. હવે વળી તારો લાગ ક્યારે- ક્યાં લાકડાંમાં આવવાનો છે ? જોયું...! આ થોડો કપાલિ કે તુરત તારો હંમેશનો લાગ આવી ગયો સમજવો. ”

એમ કહી તેણે થોડા ઉપર આંગળી મૂકી.

“ એ તો તારે મન સહેલજ છે તો. ”

“ ત્યારે તેમાં ખોટું શું છે ? આજે આપણે ત્રણ જણ સાથેજ મૃત્યુવશ જઈએ તો તે પણ એક માદગીરી રહેશે. ”

“ ત્રણ કાણ ? ”

“ અમે બાપ-દીકરા બે તો હતાજ; તેમાં તારો ઉમેરો થયો. ”

“ ત્યારે તો ખરાબ ત્રણ થયા, ” શ્રીપતલાલે પણ જાણે પોતે મૃત્યુ માટે તૈયારજ હે.ય તેવા ભાવથી કહ્યું.

“ તારો પણ મરવાનો વિચાર થઈ ગયો ત્યારે ? ”

“ હો ઓ ઓ. પણ અરે, હામુ ! તારા હાથ પર કંઈક ત્રિશ્ણ જેવું ચિહ્ન હતું તે છે કે હજી ? ”

વાતો ચલુ રાખી તે દરમ્યાન પેલા ઉપર ઉભેલા સિપાઈઓને જાહેર આવનું મુકે નેટનો વખત આપવા સારૂ શ્રીપતલાલે પ્રયત્ન કર્યો. છત્ર પર અ.વેલે. હામુ તે કબ્યા વિના રહ્યો નહિ.

“ તું આમ વખત વીતાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે હું સમજું છું. ” તે હસતાં હસતાં બોલ્યો. “ હા, હા, પેટું ત્રિશ્ણનું ચિહ્ન હજી મારા હાથ પર બનેલું છે; પણ તે તો હવે મારી સાથેજ નાહ

પામરો, એટલે તેની ચિંતા નથી...”

“કેમ ? તે તો વંશપરંપરા ઉતરતું હતું ક્ષી ?”

“હા. તેં તે કેમ જાણ્યું ?”

“તેંજ મને કહ્યું હતું એકવાર...”

દામા ચંજી વિચારમાં પડ્યો. “હેં ! ક્યારે ?”

“ક્યાંક બંદર આગળના ગોડાઉનમાંથી ફની માંસડીઓ ઉઠાવવા માટે મેં તને ત્રીજી વાર જેલમાં મોકલ્યો હતો તે વખતે.”

“હાં, માફ આપ્યું.”

દામુ કંઈક કડવું હત્યો.

“અત્યારે આપણે કેવા મિત્રની પેઠે વાતો કરીએ છીએ ?” થોડીક વાર પછી તે શાંત મુદ્રા રાખી બોલ્યો.

“આપણા બેમાં મૈત્રિ થઈ શકતેજ, પણ આપણા સ્વભાવના થોડોક ફેર છે.” શ્રીપતલાલે શાંતિથી ઉત્તર આપ્યો. “માત્ર તું તારા સહયુક્તને દુર્ગુણની મદદથી નિભાવે છે...વાર, પણ તને એક છોકરો હતો ને ?”

“હા. શંકરીઓ તેનું નામ.”

“તેના હાથ પર તે ચિહ્ન ઉતર્યું હશેને ?”

“હારતો; પણ હવે તે ક્યાં છે ?”

“કેમ ? તે મરી ગયો કે શું ?”

“હોવે. મરી ગયો હશે, કે મરતો હશે.”

“મરતો હશે ?” શ્રીપતલાલે તેને સમજ ન પડવાથી અશ્વર્થ પામતાં પૂછ્યું.

“હા, પેલી ઝોરડીમાં મેં ધુણી સળગાવી મરી ગયા ઉત્પન્ન થયો છે અને એ ત્યાંજ અપ્રીયતા ધેનમાં પડ્યો છે, એટલે થોડીક

વારમાં મરી જશે ખરો. ”

દામુ ચૂપ રહ્યો.

પોતાના પુત્રનેજ માટે આવી ભયંકર વાતને આવી વિચિત્ર નેહરતાથી, આવી રાક્ષસી શાંતિથી વર્ણવતા આપને જોઇ શ્રીપતલાલ ખરેખર કમકમ્યો. કાળાં કારમાં કર્મના સતત પ્રેક્ષકને પણ તે સમયે અનન્ય લાગણી ઉદ્ભવ્યા વિના રહે નહિ.

આખરે દામુએ ચલાવ્યું. “ તેનું તો નસીબ આવી રહ્યું હશે. હવે આપણે ખે બાકી રહ્યા આ પાપી દુનિયામાં...પરંતુ તેની ચિંતા નહિ. હું હમણાં આપઘાત કરવાની તૈયારીજ કરતો હતો, એટલામાં તું—મારો જૂનો, મરો સાહજિક. મારો દિલ શત્રુ નસીબ ગોગેજ અહીં મને આવી મળ્યો, તો પહેલાં તને પરલોકમાં વિદાય કરીને પછી મરતાં મને અધિકજ આનંદ થશે. આ પિસ્તોલનો પણ યોગ્ય ઉપયોગ થઇ જશે. ”

એમ કહી તેણે પુનઃ પિસ્તોલ આગળ ધરી.

શ્રીપતલાલ—મુંબાઇનો પ્રખ્યાત ઇન્ટિમિટવ શ્રીપતલાલ જો કે જ્ઞાયલો હતો. આ માણસનો પક્ષો અનુભવી હતો. ઘણા રહસ્યમય કેસોનો શોધક હતો, તોપણ ઉપયુક્ત શબ્દોએ એના શરીર પર સોમાંચ ઉભાં કર્યા. દિંમત એકઠી કરી તે બોલ્યો:—“ એવું નામદં-પણાનું કામ તારા જીવાને લાથે થવું શક્યજ નથી. ”

“ શ્રીપતલાલજી ! આ કંઈ મસ્કરી નથી. હવે મને ચરવાર કહેવાવાની કે નામદં કહેવાવાની બિલકુલ પરવા નથી. હું તો તને અહીંના અહીંજ ધાર કરવાનો...તું તારા ઇજ્જતનું સ્મરણ કરી લે. અને ત્યુ માટે ઝટપટ તૈયાર થઇ જા. ”

દામુએ પિસ્તોલનો ધોડો ચઢાવી શ્રીપતલાલની છાતી સામે ધરી; પરંતુ એ ધરતાંની સાથેજ ચતુર શ્રીપતે પિસ્તોલને ડાબા હાથની

એક ઝુનુની ઢાપટ અચાનક લગાવી દીધી. દામુની નેમ તેથી ચુકી અને હાથમાંની પિસ્તોલ દૂર જઈ પડી. પડતાંની સાથે તે ફૂટી મઠ અને ધડાકુ લાક્ષને અવાજ થયો.

પોતાના કબજામાં આવેલા આ ડીટ્રિક્ટવમાં આવું અણુધાતુ સાહસ જોઈ દામુ પહેલાં તો આશ્ચર્યચકિતજ થઈ ગયો; પરંતુ એક ક્ષણમાંજ તેને ભાન આવ્યું, અને પોતાની રક્ષા કરવાને તૈયાર થઈ ગયો. ત્રિશૂળવાળા હાથે-ગળા હાથે શ્રીપતલાલને તેણે કમળમાં એક એવો તો પ્રહાર કર્યો કે ખરેખર તેનાથી તેને ચક્કર આવવા લાગ્યા. પાસેની ભીંતને અડેલી દીધું ન હોત, તો નક્કી તે બેભાન થઈ પડત.

દામુ આગળ પગલાં લેવાને તૈયાર થતો હતો; પરંતુ બાબનું ચક્ર અકલિત છે; ભડાકુ કરતાં એ ઝોરડામાં બને પારણાં ઉઘડી ગયાં, અને પિસ્તોલના અવાજથી આકર્ષાઈ આવેલા ત્રણ સિપાઈ-ઓએ દામુના હાથ પકડી લીધા !

શ્રીપતલાલ તરત સાવધ થઈ ગયો અને દામુને હાથકડી નાંખાવી દીધી. પછી પાસેના ઝોરડામાં શંકરીઓ પરોલો હતો તે યાદ આવતાંજ શ્રીપતલાલ તે તરફ વળ્યા.

ઝોરડામાંથી પુષ્કળ દુર્ગન્ધ-ઝેરી વાસ નીકળતી હતી; પરંતુ શંકર જે પારણામાંજ સૂતેલો હતો તેને બહાર ઉચકી લાવવા માટે શ્રીપતે સિપાઈઓને આજ્ઞા કરી. તેમણે શંકરને ઉચક્યો અને બહાર લાવી બુએ છે તો તે માત્ર એક પુવાન છોકરાનું પ્રેત હતું-શંકર શાંત મૃત્યુને વશ થઈ ગયો હતો.

ઝોરડામાં અધકાર હતો તે પહેલાંથીજ કહ્યું છે. માણસોએ શંકરના મુઠ્ઠાને બહાર લાવી મૂક્યું ન મૂક્યું, એટલામાંજ તે ઝોરડામાં એક પિસ્તોલ ફૂટી તેથી સર્વ ચકિત થયા.

શંકરને જોવા જતી વખતે પોતાની પિસ્તોલ પાછી લઈ લેવાનું

શ્રીપત્રાલ ભૂલી ગયો હતો. હાથકડી નાંખેલી હોવા છતાં ઘમુ ધીમે ધીમે શરીર ધસડતો ધસડતો પિસ્તોલની પાસે ગયો. એક આર ફટી ગયો હતો—હજી બે ભરેલા હતા.

પોતાના પાપી જીવનનો અંત શોધનાર ઘમુને આ ઠીક લાગ મળ્યો. પિસ્તોલ પર માથું મૂકી ઘોડો દબાય એવી રીતે તે સૂઈ ગયો. અને આર ફટયા અને તેનો પાપી પ્રાણ પોતાના કબજેનો ન્યાય મેળવવા માટે ચમદાર પહોંચી ગયો !

પોતે જેની પાછળ પડ્યો હતો તે અપરાધીઓએ આ પ્રમાણે જાતેજ પોતાનો ઘાત કરેલો જોઈ પેલા સિપાઈઓ તેમજ શ્રીપત્રાલ પણ ફણુભર દિફ્ફૂદ થઈ ગયા. આ કેસમાં મારા ઉપરજ ઉલટો ખૂનનો ચાર્જ આવશે એમ પોતે અનુભવી ડીટેક્ટિવ હોવા છતાં શ્રીપત્રાલને લાગ્યું. તેણે અત્યંત ગંભીરતાથી—વણીજ સાવધતાથી—વાંકા વળીને ઘમુનું શરીર તપાસ્યું. કદાચ તે હજી જીવતો હોય, પરંતુ સીસાની ગોળીએ પોતાની ફર્જ આબાદ બળવી હતી.

શંકરની તો પહેલેથીજ ને લ્હા હતી.

“ થયું. ” શ્રીપત્રાલ અતે બળડ્યો. “ આપણે ધારતા હતા કે ઘમુનું નિવાસસ્થાન ઠીક હાથ લાગ્યું છે; પરંતુ અહીં તો બાપ દીકરો બંને મુદ્દાં થઈ પડ્યા !...પણ હાં, એક વસ્તુ ઠીક થઈ. આ લોકની સાથેજ પેલું સત્યાનાશીયું વંશપરંપરા ઉતરતું ચિહ્ન પણ નાશ પામ્યુંજ...”

બંને પ્રેતને બહાર લાવવામાં આવ્યાં. દ્વારને સરકારી તાળુ લાગ્યું. રીત પ્રમાણે મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબને ખબર આપવામાં આવી. રિપોર્ટ મળતાં પંચદેસ, સાક્ષી, પુરાવા, ડોક્ટરનો અભિપ્રાય, બ્યુરીનું મત વગેરે મહાવિધિ પસાર થયાં અને ત્રિચારાં બંને નિરાશીઆં હિંદુ પ્રેતને અગ્નિચિતા પર ચઢાવી દેવામાં આવ્યાં !

“ દેવું દુંડું ને ટચ્. ”

કદાચ એવો, ત્રિગવાંચક ! તને વિચાર આવશે. પરંતુ આવ

ખનાવો વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવી શકાતા નથી તેજ જનસમાજની સામાન્ય સાહિત્યક્ષુધાને ક્યતા પશુ નથી; એટલે એવાં પિતૃપેપણમાં વર્ષ સમય પીતાડવા કરતાં આપણે આપણી નવલકથાના પ્રવાહમાં આમ-જન વહેશું.

સર્વ ઉપર્યુક્ત વિધિઓ પૂર્ણ થતાં ખપોરના ખારેક થયા. શ્રીપતલાલને પોતાનું સ્ટેટમેન્ટ આપી-માનસિક નિશ્ચિતિ પામ્યા હોય તેમ-એક દોટલમાં જઈ ક્ષુધાદેવીને નૈવેદ્ય સમર્પ્યું. ત્યારબાદ બહાર નીકળી પોતાની આશીસ તરફ ચાલવા માંડ્યું.

શ્રીપતલાલને ચાલતાં ચાલતાં કંઈ કંઈ વિચાર આવવા લાગ્યા. હામા ચંબુ સાથેનો પહેલો પ્રસંગ, તેના હાથ પરનો ત્રિશ્વળાકાર, તેનો પ્રભાવ અને વિચિત્રતા, તેને લીધે બીજા કેસો ઉત્પન્ન થયા હતા તે, પોતે હામુને કરાવેલી શિક્ષાઓ વગેરે એક પછી એક તેના ખાલી પડેલા મગજમાં ઉભરાવા લાગ્યાં.

અતે છેલ્લા કેસની શિક્ષામાંથી તેનો છટકારો થયો અને તે સમયે પોતાને સાહેબની ચિકી મળતી અને ચોટી પર જાતે જઈ હાજર થવું-અને તેજ સ્થાને પોતાને એક નવિન અક્રિતનો પરિચય થયો-

પણ સખુર ! જાણે એક વિદ્યુતનો ગમતકાર થયો !

શ્રીપતલાલના મગજની રંગમૂમિ પર મુંઢરી સરોજિની આવી ઉભી. એ અપરિચિત ખાલિકાએ પોતાનું હૃદય અસૌકરિક રીતે આકર્ષ્યું હતું એમ શ્રીપતલાલને વારંવાર લાગતું; પરંતુ તેમાં પણ એક જાતની નિર્દોષતાજ હતી, એમ પોતે મન વાળી લેતો. પોતે તેની સાથે કરેલી વાતચિત, તેનું હાસ્યમય વર્તન, અને અંતે તેણી દ્વંદ્વ પડતાં આપેલું આમંત્રણ .....વધુ શું જોઈએ ?

શ્રીપતલાલને એમજ થયું કે અત્યારેને અત્યારે ચર્ચિત જાહેર સરોજિનીનું ધર શોધી કાઢવું. પોતે કાલબાદેવીથી ધોખીતળાવ જવાના રસ્તા પર પગલાં ભરતો હતો તે એના લક્ષમાં ન રહ્યું. એટલામાં

“ બોં ! બોં ! બોં ! બોં ! ” અવાજ થયો.

પાણું ફરી બુએ છે તો એક કાળી મોટર સડસડાટ દોડી આવતી હતી. શ્રીપતલાલ બાબુ પર ખસી ગયો. મોટરમાં કાણુ બેઠું હતું તે સ્પષ્ટ દેખાતું ન હતું, કારણુ કે તેને અખરખના પડદા હતા. પરંતુ અંદર બેસનારનો-અંદર બેઠેલી પીળા સાડીવાળી એક યુવાન અખળનો-ગ્રાબો હાથ બહાર લટકતો હતો. સડસડ કરતી મોટર શ્રીપતલાલની જમણી બાબુ પરથી પસાર થતાંજ તેની દૃષ્ટિ પેલા ઝોરવણા હાથ ઉપર પડી અને તરતજ તે બડક્યો. “ અરે ! આ શું ! ”

અહીં પણ ત્રિશ્ણનું ચિહ્ન ! !

આ મોટરની પાછળ પડીને આ ચિહ્નવાળી સ્ત્રીના પત્નો મેળાવેજાળ જોઈએ એમ શ્રીપતલાલને લાગ્યું. મોટરની ઝડપને લીધે તે તો અસંભવિતજ હતું; પરંતુ તેની પાછળનો નંબર જોઈ ગાયરી કાઢી તરત ટપકાવી લીધું. “ Boma. 25945. ”

મોટર તો અદૃશ્ય થઈ ગઈ; પરંતુ ત્રિશ્ણ કાંઈનવાળા ભયંકર પ્રસાનો હવે નિહાલ થઈ ગયો એવી આશાથી ઉદ્વાસ પામતા શ્રીપતન દબ્બુ ત્રિશ્ણ ચિહ્નવાળું એક માનવી મુંખારી શહેરમાં હયાત છે એ જોતાંજ જાણે વિન્નળીતો આંચકા લાગ્યો.

“ શું તે સ્ત્રી દામુની સગી હશે ?.....અથવા તો આ ત્રિશ્ણના ચિહ્નમાં કાંઈ પણ વિચિત્રતા ન હોય તો ?.....અથવા તો એ માત્ર એક છાપજ હોય તો ?

ગમે તેમ પણ એ વ્યક્તિ કાણુ છે, તે તો જાણવુંજ નોંધ્યું... પાછળથી તે આપણને અચક્ષ્ત રહી સતાવે તેના કરતાં પ્રથમથીજ તેનું જ્ઞાન આપણને થવું નોંધ્યું...ગમે તેમ પણ હું તેનો પત્નો મેળવીશ.

આ બાબતની પોલિસ મુપરીન્ટેન્ડેન્ટને ખબર આપવી નોંધ્યું. એમ વિચાર કરતો શ્રીપતલાલ પોલિસ હેડક્વાર્ટર્સ તરફ વળ્યો.

ત્રિભરૂનીમાંનું કુતરું, કે હાથ સત્યાનારા ?

ઉદરદાની અછતજ ન થાય એવે રથાને વસનાર એકાદ બિલાડો જેમ હજુપુજી જાને, તેમ સોમાજી લખમીદત્ત નામનો મારવાડી શેઠીઓ મુંબાઈ શહેરની ખીચોખીચ લુખખાખાહિ વસ્તીમાં રહી જાડો પડ્યમ જેવો બન્યો હતો. પોતાની પેઢી પર તેણે ત્રણ ત્રીજેરી રાખેલી હતી. પરંતુ હવે થોડા દિવસમાં ચોથી કેમ લાવતી તેના વિચારમાં તે વિચારમાં તક્ષીન રહેવાને લીધેજ એનું શરીર કંઈક ઓમળતું હતું. તરૂણ રંગીલા વાંદાઓને પૈસાની વારંવાર એટલી અડચણ પડતી, કે પૈસા કરજ કરતી વખતે તેઓ ગમે તેટલું બાળ આપવાને તૈયાર થતા, અને સોમાજી શેઠને ત્યાં બાળના દરની કાંઈ મીમાજ ન હતી.

સેંકડો રંગીલા બુવાનીઆઓ તથા દૈવના માર્યા ટેલકાક બાળ-ગીન નિર્ધનીઆઓ નિરંતર સોમાજી શેઠને સેંકડો રૂપીઆ બાળ મરતા હોવાથી શેઠની પે? તેમની પેઢીનું પેટ પણ દિવસે દિવસે-પાણીમાં વટાણો કુદે તેમ-વિપુલતા ધરતું હતું; અને તેમાં આશ્ચર્ય પણ ન હતું. કારણ, એકાદ કમનસીબ માનવી એ મારવાડી બચ્ચાના મપાટામાં આગ્યો કે પછી પૂછ્યુંજ શું : ' મારવાડી ' એ શબ્દનો અર્થજ ખપ્પી રીતે સંપૂર્ણતા ધસવે છે.

રાક્ષસી બાળના દરને લોભે સોમાજી શેઠ ગીરવીનો ધધો પણ કરતો હતો. બિચારો અડચણમાં આવી પડેલો દેણુદાર દાગીના ગીરો ચૂકવા સાથે પંચાણું લઈને સો લખી આપે ત્યારે તે દમડી પારખતો; પરંતુ તે દાગીના પાછા દેખવાનો પ્રસંગ તો તેને ભાગ્યેજ આવતો.

સોમાજી શેઠ નજરનો પક્ષો તો ખરો. આટલા આટલા ગંખખી-ચુસ માણસ સાથે વહેવાર રાખવો પડતો હોવા છતાં તેને માણસની

પરીક્ષા કરતાં એવું આવડી ગયું હતું, કે હજુ સુધી કોઇ એના માથાનો મળ્યો ન હતો.

પેઢીના મોટા ઓરડામાં પાંચ સાત ગુમાસ્તાઓ લાંબા લાંબા પાનાના ચોપડા લઇને નીચી મુંડીએ નામું લખતા. એ ખંડી જમણી બાજુ પર એક નાની ઓરડી હતી. એ ઓરડીમાંજ સોમાજી શેઠની ત્રિજેરી હોવાથી શેઠ પોતે તેનાં દાર આમગજ પોતાની બેઠક રાખતા. શેઠ સિવાય બીજા કોઇને એ ઓરડીમાં પ્રવેશ કરવાનો—અરે, ડોકીયું કરવાનો પણ અધિકાર ન હતો; તેથી એ ઓરડીની મુખ્ય ગુમાસ્તાને પણ માહિતી ન હતી.

એ ઓરડીની કુંચી શેઠ પોતાની પાસેજ રાખતા અને કુંચની પેઠે સાચવતા. ત્રિજેરીની આસપાસ પણ સોમાજીએ મજબૂત બાંધકામ કરાવી લીધું હતું—દુકામાં ‘લોખંડી સાવધતા’ રાખી હતી. દિવસમાં એકાદ કલાક શેઠ આ ઓરડામાં પ્રવેશ કરતા, અને વળી અંદરથી ચાવી લગાવી કોણુ બાજુ શીયે ગડમથક કરતા, તેની ગુમાસ્તાઓને જરા પણ ખબર પડતી નહિ. વળી જો તે વખતે કોઇ દીખણી ગુમાસ્તાએ ચાવી મારવાનું બાકું બંધ કરી દીધું હોય, તો નક્કી થોડી મિનિટમાં શેઠ ગુગળાટથી ખૂમ પાડવા મંડી જાય ખરા... એવી ‘લોખંડી સાવધતા’ સોમાજી શેઠે રાખી હતી !

એજ ઓરડીમાં એક પુરાણું કપાટ હતું. તેમાં ગીરો મકનાર, દેણુદાર આસામીઓ વગેરે સાથે કરવામાં આવેલા હજારો દસ્તાવેજો રહેતા. ખરૂં કહીએ તો સોમાજી શેઠનું ઘણુંખરૂં દ્રવ્ય એ કપાટમાંજ હતું. એ કપાટને કોઇ સજગાવી દે તો ખરેખર સોમાજીની એ શી ટકા જોટલી પૂંજ પર પૂજા મૂકાય તેમજ ગરીબ લોકોને સતાવવાનું એક ઉત્તમ સાધન એના હાથમાંથી જાય.

જે સમયે ડીટ્રિક્ટવ શ્રીપતલાલ દામા ચંબુવાળા બોંબરાનાં પચથીયં ઉતરતો હતો તેજ વખતે અહીં સોમાજી શેઠ પોતાની ત્રિજેરી-

વાળી ઝોરડીમાં ધુસતો હતો. ગુમાસ્તાઓ ન દેખે તેમ ઝોરડીનું બારણું હળવેથી ઉઘાડી તે કેટલીક નોટોના ચોડા અને દસ્તાવેજો લઈ અંદર પેડો. કાળી કેદખાના જેવડી જંગી ત્રિજેરીનું બારણું ઉઘાડી, અંદર ભરાઈ, બારણું દઈ પાંચેક કલાક સુધી કાંઈ મહત્ત્વની કામ કરી.

પોતાનું કામ પૂરું થતાં મોમાજી શેઠ ત્રિજેરીમાંથી બહાર આવવા માટે બારણું ઉઘાડવા માંડ્યું; પણ અરે, ન ઉઘાડતું કેમ નથી ? જુએ છે તો બહારથી તે વાસેલું લાગ્યું. શેઠ ધણીયે પ્રયત્ન કર્યો, ધણીયે દસાચું પણ તે તો સપટ દેવાયલું હતું.

ક્યા ગમેડાની—ક્યા હરામખોર ગુમાસ્તાની—એટલી બધી હિંમત ચાલી કે શેઠ અંદર જતાં ત્રિજેરીનું દાર બહારથી બંધ કર્યું ! મોમાજી શેઠના મનમાં એવો તો ક્રોધ આવ્યો કે જાણે હમણાં ને હમણાં એક બે ગુમાસ્તાઓને લાત મારી બહાર કાઢું... પરંતુ પોતે તો કેદ થઈ બેઠો હતો. ઉઘાડવા માટે શેઠ ધણીયે ખૂબ પાડી—બરાડા પાડ્યા—પરંતુ ડબલ લોખાંડી સાવધતાવાળી ત્રિજેરીમાંથી અવાજનો જરા પણ પડ્યો બહાર જાય તેમ ન હતું ! અવાજ અંદરને અંદર ધુમીને સમાઈ જતો અને પરિણામે માત્ર શેઠનું મળું ફુપી ગયું. વધારે અવાજ કાઢવાની શક્તિજ રહી નહિ.

અંતે પોતાની કમરે પહેરેલો જડો લઈ જેવો રૂપાનો હંદોરો કાઢાને તેણે ત્રિજેરીના બારણા સાથે જોરથી અકાળવા માંડ્યો. બહાર બેઠેલા ગુમાસ્તાઓ ચમક્યા. ત્રિજેરીની અંદર કાંઈ ચોર તો ભરાયો નથી. શેઠ હોય તો કદી આવી ઠોકડાક ન કરે ! સુખ્ય ગુમાસ્તા તથા ખીજા બે ત્રણ જણા ત્રિજેરી પાસે આવ્યા અને બારણાંની ફાટમાંથી જેવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. તેમને લાગ્યું કે નક્કી ત્રિજેરીમાં કોઈ બંધ બેસે જીવંતી ભરાઈ ગયું છે. તેને કાઢવા માટે શેઠને બોલાવવા માટે સર્વ દરેક ઝોરડામાં ફરી વળ્યા. શેઠનાં લુમડાં લટકતાં હતાં પરંતુ શેઠ તો નજ જડ્યા !

એટલામાં તો ત્રિજેરીના પારણા પર ધણુજ ધડાક થવા લાગ્યા. ગુમાસ્તાને લાગ્યું કે જો જલદી પારણું ઉઘાડવામાં નહિ આવે તો તે પ્રાણી અંદરને અંદર ગુંગળામને મરી જશે. કદાચ શેઠ અંગરખ પહેર્યા વગર ઘેર ગયા હોય એવી આશાથી મુખ્ય ગુમાસ્તાએ ભિયાન-તેમને ઘેર દોડાવ્યો.

ધડાકા વધવા લાગ્યા, અને ગુમાસ્તાઓ હવે તો ગભરાવા લાગ્યા. પરંતુ શેઠની પાસેથી કુંચી મળ્યા વિના કોઈથી ત્રિજેરી ઉઘાડ એમ ન હતું, તેમ શેઠ ગુમાસ્તાને કુંચીઓ સોંપે એવા કાચા ન હતા.

એટલામાં એક ચતુર ગુમાસ્તાની નજર ત્રિજેરી પર પડી; તો તે માત્ર એક પૂણા પરની બહારની આંકડી બેરવીનેજ ખંધ કરેલી હતી. એક ક્ષણમાં—માત્ર એક આંખળીથીજ આંકડીને ઉઘાડી નાંખવામાં આવી.

એક જગરા ધક્કા સાથે ત્રિજેરીનું લોખંડી પારણું ઉઘડી ગયું. અને તેની સાથેજ બહાર નીકળી પડતા શેઠ બિચારા ગુમાસ્તાઓનાં શરીર પર ધસી પડતા બચ્યા !

“ કયા હરામખોર છે ! કયા ચાર છે ! કોણે આ પારણું ખંધ કર્યું ? હું અંદર હતોને—બોલો, નિમકહરામ કુતરાઓ ! બોલો જલદી. નહિ તો તમારા બધાનાં માથાં ફેડી નાંખીશ...”

ઠત્યાદિ કડવી પુષ્પાંજલિથી ગુમાસ્તાઓનો બદલો લાગતાં શેઠ હાંફતા હાંફતા બહાર આવી ગાદી પર પડ્યા. કુતરાને બદલે શેઠનેજ ત્રિજેરીમાં બરાબલા જોઇને આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયેલા નિર્દોષ ગુમાસ્તાઓ એ શબ્દો સાંભળી બડક્યા. કેટલાકને તો આ ઉપકારને બદલે અપકાર કરે એવા શેઠ ઉપર અત્યંત ક્રોધ આવ્યો.

એટલામાંજ શેઠની નજર પેલા ઘસ્ટાવેજના કપાટ તરફ ગઈ. તો તેનું પારણું ઉઘાડું અને અંદર એક પશુ ખતનો કામળ ન મળે ! એ જોતાંજ સોમાજી શેઠના હોસકોસ ઉડી ગયા, અને એક

હૃદયદ્રાવક ચીસ પાડતા તે ભોંપ પડ્યા, અને ગાંડાની પેઠે ઝૂળા ફાડી આમ તેમ જોવા લાગ્યા.

શેઠની ભયંકર ચીસ સાંભળતાંજ આસપાસથી સર્વ નોકર ચાકર ગુમાસ્તા વગેરે દોડી આવ્યા. એ ત્રણ મિનિટ પછી શેઠનું ચિત્ત ઠેકાણે આવ્યું. શેઠને ઘેર શોધવા ગયેલો ભૈરવો પણ એટલામાં પાછો આવી પહોંચ્યો. પેઢી પર શેઠને—તથા તેમની આવી સ્થિતિને—જોઈ તે સ્તબ્ધ થઈ ઉભો.

“ શું થયું ? શું થયું ? શેઠજી ! ”

“ શું થયું ? ” કપાળે હાથ મૂકી શેઠ બરાડી ઉઠ્યા. “ હજુ શું થયું એમ પૂછો છો ?...અરે, જરા આંખ ફેડી ‘હજી જુઓ’ ‘અહું’ સત્યાનાથ વળી ગયું. ભયંકર ચોરી થઈ ! અરે મારું ‘અહું’ પેટાઈ ગયું !...પેલા કપાટમાંથી દસ્તાવેજો ક્યાં ગયા ?.....”

દોષ કાંઈ જવાબ આપી શક્યું નહિ.

“ હરામખોરો ! તમેજ ચોર જણાવ્યોછો. મને ત્રિવેનીમાં પૂરીને તમેજ મારા દસ્તાવેજો ઉડાવ્યા છે...અરે, હજુ તમે પૂતળાની પેઠે ઉભા શું રહ્યા છો ? જુઓ આમ તેમ, ક્યાં ઉડી ગયા ? મારાં કપાળુ પંચો શોધી કાઢો, નહિ તો તમને અધાને પોલિસને સ્થાવીન કરીશ...”

ગુમાસ્તા વગેરે આમ તેમ જોળવા માંડી પડ્યા.

“ સાહેબ ! આટલાં વર્ષની નોકરી થયા પછી અમારા ઉપર આવો આરોપ મૂકવો તે વાજખી નથી...” હળવે હળવે મુખ્ય ગુમાસ્તાએ નમ્રતાથી કહેવા માંડ્યું.

“ પણ ત્યારે મારા દસ્તાવેજ જાય ક્યાં ? ”

“ શેઠજી ! ” બહારથી આવેલા ભૈરવોએ કહ્યું, “ ઉસ વખત મિત્ર

બાપ મહાં આઈ થી. ”

“ હે ! ”

“ કેવી બાપ આવી હતી ? હે ! બોલ જલદી. ”

“ વહ આ કર આપકી ખોલીમેં બેંડી થી. ”

“ રે ગદ્દા, તેં એને અહીં આવવાજ કેમ દીધી ? કાણે તને તેને અહીં ખેસાડવાની રજા આપી હતી ? ”

“ ઉસને મુઝે બોલ દીયા, કે મુઝકો જીલવાઇ હય ઝાર શેઠકો મિલનેકે લીયે ઉસકા આને તક ઈસ ખોલીમેંદિ બેંડનેકી રજા દી હય...”

“ તારા બાપનું કપાળ. મેં કાઢને બોલાવ્યું ન હતું. મને કાઈ મળ્યું પણ નથી, તેમ મેં કાઢને આ ઝારડીમાં ખેસવાની રજા પણ આપી ન હતી. તે છતાં તેં એને અંદર ખેસવાજ કેમ દીધી ? ”

“ શેઠ ! ઈસમેં મેરા કયા ગુન્હા હુઆ ?...”

“ તેરા કયા ગુન્હા ! ! ” સોમાજ ક્રોધથી બોલ્યો. “ તને શરમ લાગે છે ?...વારૂ, પણ તે બાપ કેવી હતી ? તેનું નામ શું ? ”

“ નામ તો શેઠજી, મૈને ખહુત પૂછા. લેકીન ઉસને કહાલિ નહિ. ”

“ તે ઘરડી હતી કે જીવાન ? ”

“ જીવાન લગતી થી. ”

“ તે કાળી હતી કે ઝોરી ? ”

“ વો તો મૈને દેખા નહિ હય...”

“ શું ? શું ઉં ઉં ઉં ? તે બાપ કેવી હતી તે પણ તેં જોયું નહિ ! ” સોમાજ શેઠ ઉછળાને બોલ્યો. લૈયાને બધ લાગ્યો.

“ તેણે શું પહેર્યું હતું ? ”

“ વો બી મુઝે માલુમ નહિ શેઠજી !...”

“ શેડજી શેડજી ક્યા કરતા ? હરામખોર, તેણે શું પહેર્યું હતું તે પણ તને ખતર નથી ? આવી રીતે તું નોકરી કરે છે ? લુચ્ચા, તેં શું ભાંગ પીધી હતી કે તારી આંખો ફૂટી ગઈ હતી ?...”

ભૈરવો નરમાસથી બોલ્યો “ માફ કરીજીએ, શેડજી ! વહ બાઈને મુંદરોં પાઈં તક એક કાસા જુરખા પદના થા વૈસા કે મેં ઉસીકા નખ બી નહિ દેખ સકા. ”

“ તો તેં ક્યાંથી જાણ્યું કે તે જુવાની હતી ? ” મુખ્ય ગુમાસ્તો વચમાં બોલી ઉઠ્યો.

“ મેં તો માત્ર ઉસીકા અવાજ સુતકર વૈસા અનુમાન કરતા હું. ”

“ વાફ. પણ તે ગઈ ક્યાં દવે ?...”

“ અબીલિ બહાર નીકલ ગઈ. ઉસ વખત ઉસકા જુરખામેં જમાના હુઆ ગડગા જૈસા કુછ દીખા જતા થા. મૈંને ઉસકા રોકનેકા વિચાર કર્યા; પરંતુ ઈતને મેં આપકો ચીકાહટ સુની ઔર ઈસ ખાબુ દૌડ આયા...”

ભૈરવની વાત સાંભળી શેડની ખાત્રી થઈ કે તે જુરખાવાળો સ્ત્રીએજ દસ્તાવેજ ચોપા હોવા જોઈએ. એક ક્ષણનો વિશ્વાસ ન કરતાં હાથમાં અંગરખું લઈ, માથે ફેંટો મૂકી તે બહાર નીકળ્યો. પેઢીથી થોડેક દૂર પોતાની મોટરનો તબેસો હતો, થોડા વખત પરજ મોટર તૈયાર કરવાની પોતે કામચરને આજ્ઞા આપી હતી, એટલે મોટર તૈયાર હશે એવી આશાથી ત્યાં ગયા, તો મોટર ના મળે, કામચર પણ ન મળે અને તબેસે તાળું !

સોમાજી શેડ કર્તવ્યમૂઠ જેવો થઈ આમ તેમ જોતો ઉભો રહ્યો. શું કરવું તેજ તેને સમજાયું નહિ. એટલામાં નાકા ઉપર એક સિપાઈ ઉભો હતો, તેની પાસે પહોંચી જઈ પૂછ્યું:—“ અરે, જમાદાર સાહેબ ! મારી મોટરને હમણાં અહીંથી જતાં જોઈ છે ? ”

“ હા. આ બાબુ પર ચઢને આ રસ્તે ગઈ. ”

“ ખરેખર, તે આમ ગઈ ? ”

“ હા. ઘણી ઝડપથી જતી હતી ! કેમ, શેઠ શંકા ગદ્દુ બમાલ જેવું છે ? ”

“ અરે, પણ તેમાં કોણ બેઠું હતું ? ”

“ તે તો મને અચાંચર ખબર નથી પણ કોઈ કાળાં જુગડાં વાળી આઈ હતી. ”

“ ત્યારે મારો ડ્રાઈવર ક્યાં મુઝો ? તે મોટર કોણ હાંકતું હતું ? ”

“ આપનો ડ્રાઈવરજ હાંકતો હતો. તેણેજ તમેજામાંથી મોટર ખસાર કાઢીને તે આઈને બેસાડી મોટર દોડાવી મૂકી. કેમ શેઠ ! કાંઈ ગયું છે ? ”

“ હા, હા, તે કાળા છુરખાવાળી આઈ ચાર છે. તેણે મારા કાબજો ફીઆના હસ્તાવેજ ચોપી છે અને વળી મારીજ મોટર હિસાવી ગઈ છે. એ રંગને જલદી પકડીજ લેજાએ. જમાદાર દોડો. ”

“ હું તેને કેવી રીતે પકડી શકું ! શેઠ ! ”

“ ત્યારે મારે કરવું શું ... ”

“ તમે મારી સાથે ચાલો, અને થાણા પર જઈ સુપરીન્ટેન્ડન્ટ સાહેબને વર્દી આપોઃ એટલે એક ઘડીમાં તે મોટર અને તે ચારડી બાઈ બને પકડાશે, શેઠ ! ”

“ હા. હા, ચાલો જલદી. ”

એમ કહી સોમાજી શેઠ પોલિસની સાથે જલદી જલદી થાણા તરફ ચાલવા માંડ્યું.

“ઓહ ! ઘેટસીટ-એ તો એજ.”

પેલો મૃત્યુ પામેલો કારમો ત્રિશ્ણાકાર પુનઃ સજ્જન થયેલો નેતાંજ આપણા ડીટકટિવ મી. શ્રીપતલાલે આશ્ચર્ય. ગમરાટ, નિગશા, વગેરેની મિત્ર લાગણીઓથી ઉતાવળે પોલિસ હેડક્વાર્ટર્સ તરફ ચાલવા માંડ્યું એમ એમ આગળ વર્ણવી ગયા છીએ.

સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ એકલાજ એક ટેબલ આગળ બેસી કંટલાક કાગળો ઉથલાવતા બેઠા હતા. શ્રીપતલાલને નેતાંજ તેમણે ઉડીને તેની સાથે શેકહેન્ડ કરી પોતાની પાસે બેસાડ્યો. શ્રીપતલાલનું એ સાહેબ સાહે મનમાન કરતા; કારણ કે શ્રીપતલાલ એક હુશિયાર ડીટકટિવ હતો અને પહેલાં એમના હાથ નીચે પોલીસખાતામાં ઘણા સમય કામ કરી તેણે અનેક રહસ્યમય બેદોનો રફાટ કર્યો હતો.

“કેમ, મી. શ્રીપતલાલ ! અચાનક આવવું થયું ?” સાહેબે અંગ્રેજીમાં જ પૂછ્યું.

એ બે ગૃહસ્થો વચ્ચેની ધણી વાત અંગ્રેજીમાં જ થતી. સાહેબને જોકે ગુજરાતી ભાષા ધણીજ સારી આવડતી હતી, પરંતુ શ્રીપતલાલ સાથે તે ભાગ્યેજ ગુજરાતીમાં બોલતા.

“ઘણા અગત્યના સમાચાર કહેવાના છે.”

“શું છે ?” સાહેબે ધીમે સાહે પૂછ્યું.

“પેલો દામા ચંબુ મરણ પામ્યો.”

“હું ! કવી રીતે ?”

“તેણે આપઘાત કર્યો. તેની સાથે તેનો છોકરો પણ મૂઓ.”

“શું તે બદમાસને છોકરો પણ હતો ?”

“હા. તેનું નામ શંકરીઓ હતું. તે પણ બાપને હાથેજ મર્યો.”

“દામા ચંબુને એક છોકરો હતો, એ વાત મને ખબર ન હતી.

તે બંને મરણ પામ્યા એ વાત તમને કાણે કહી ? ”

“ મેં નજરે જોયું. ”

સાહેબ હજી તે ન માનતા હોય એમ શ્રીપતલાલને લાગતાં તેણે સર્વ હકીકત યથાર્થિત વર્ણવી—પોતે ગીરગામ એક રોડ ઉપર દામુને ટાળામાં ઉમેલો જોયો હતો, ત્યાંથી નાશીને પોતાના દીકરા સાથે પોતાના નિવાસસ્થાન તરફ તે દોડવા લાગ્યો ત્યારે લોકો તેની પાછળ પડ્યા. અતે તેનું ભોંયડું પડ્યાયું, અને ત્યાં પોતાની સાથે બાથબાથ કરતાં દામુ મરણ પામ્યો, વગેરે બનાવોનું તેણે સંક્ષિપ્તમાં વિવેચન કર્યું.

“ ત્યારે તો ચાલુંજ સાહેબ થયું. થેંક ગોડ ! દુનિયામાંથી એ સત્યા-નાશીઆ ચિહ્નનું કારણ ગયું તે વ્રણા આનંદનીજ વાત છે. મુંબાઈ શહેરમાં હવે એક રીતે કાંઈક શાંતિ થશે. ”

“ એ બધું ખરું; પરંતુ તે પછી એક કમનાસિય વાત જાણવામાં આવી છે. ”

“ તે શું ? ”

“ તે એજ કે ડાયા હાથ પર ત્રિશળની નિશાનીવાળું બીજું એક મનુષ્ય હજી મુંબાઈ શહેરમાં ભમે છે ! ”

“ હજી ભમે છે ! તે કાણુ વળી ? ”

“ એક સ્ત્રી છે. ”

“ ત્યારે શું દામા ચાલુની સ્ત્રીના હાથ પર પણ એ ત્રિશળની નિશાની ઉતરી હશે ? ”

“ તે તો કાણુ જાણે; પણ એ બાઈ દામુની સ્ત્રી તો નથીજ. ”

“ કેમ ? ”

“ તેની સ્ત્રી તો વ્રણા વખતથી મરણ પામેલીજ હતી, એમ દામુ જાણે કહેતો હતોને ! ”

“ તે તો જુદું પણ હોય. ”

“ તેમ ન અને. આવો અદમાસ અને ખૂતી હોવા છતાં દામા ચંચુ કોઈ દિવસ જીવું જોડ્યો હોય એવું અન્યું નથી. ગમે તેમ પણ એટલું તો મારે એને માટે કષ્ટ કરવુંજ નોંધ્યો. પોતે અપરાધ કરે તો ખરો, પરંતુ તે કદી પણ હનકાર જતો નહિ. પોતાના ગુન્હાની શિક્ષા તે હંમેશાં મુઝે મોંઢે મહન કરી લેતો. ”

“ ત્યારે તે આઈ કાણુ હતો ? ” સાહેબે વિચારમાં પડી પૂછ્યું.
“ તેની છોકરી તો નહિ હોય ? ”

“ દામા ચંચુને છોકરી હતી એવું બાળ્યમાં નથી. તેમજ તે એની છોકરી નથીજ એમ માનવાને બીજું પણ એક કારણ છે. ”

“ તે શું ? ”

“ દામા ચંચુ તો એક રખડેલ હતો અને આ આઈ તો કાંઈ સારા ગૃહસ્થ ઘરની હોય એમ લાગતું હતું. ”

સાહેબ હસી પડ્યા.

“ એ તો અન્યું કીડ, પણ આ વાત તમને કદી કાણે ? ખોટી વાત હોય તો ? ”

“ નજરે લેયેલું બાટું કેમ હોય ? સાહેબ ! તે ખાતે એક મુંઢર કાળી મોટરમાં બેસીને જતાં મેં નજરે લેવા દે. તેનો હાથ અદાર લટકતો હતો અને તે પર દામા ચંચુના લેવાંજ વિચારતું ચિહ્ન સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. ”

“ તમે મોટર ક્યાં લેઈ ? ”

“ ધોખી તળાવ રસ્તા આગળ. ”

“ જો તમે તે મોટર લેઈ તો પછી તેને શા માટે પોલિસની મદદ લઈ અટકાવી નહિ ? ”

“ હું તેજ વિચારમાં આશ્ચર્યચકિત થઈ ઉભો હતો એટલામાં તો તે મોટર ઘણું દૂર નીકળી ગઈ. પોલિસની મદદ લેવા જવાનો વખત પણ...”

“ ત્યારે હવે તે મોટર પકડશે કેવી રીતે ? તમે તેનો નંબર કઈ લીધો હોત તો...”

“ આ રહ્યો નંબર. ”

ઝેમ કહી શ્રીપતશાલે પોતાની ડાયરી સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ આગળ ધરી દીધી. સાહેબે નંબર જોયો. Bom. 25945. પાસેના ટેબલ પર પડેલું એક રજીસ્ટર ઉઘાડી તેણે તે નંબર જોળી કાઢ્યો. એ રજીસ્ટરમાં મુંબાઈ શહેરમાં ફરતી સર્વ મોટરોના નંબર, માલિકનાં નામ, ફેક્ટોરિયાં, મોટરની કીંમત, રંગ વગેરે લખાઈતો લખેલી હતી. નંબર પરથી સાહેબે માલિકનું નામ જોળી કાઢ્યું. “ સોમાજી લખમીદાસજયપુરવાળા. ”

“ એ તો પેલો મારવાડી શેઃ—ગામદેવી આગળ જેની પેઠી છે તે. ”

“ હા તેજ. આપણી ઑર્ડીસને એ મારવાડી સાથે બ્રાણીવાર કામ પડ્યું છે, એટલે...”

સાહેબ પોતાનું વાક્ય પૂરું કરે એટલામાં તે બાણુના ઓટલા ઉપર ગરબડ થતી સંભળાઈ અને લાણુવારમાં એક પોલિસ કોન્સ્ટેબલની સાથે સોમાજી શેઃ ઑર્ડીસમાં ઘુસી આવ્યો. રસ્તે બ્રણી ઝડપથી ચાલવાને લીધે તે હાંફતો હતો. પોતાના ડ્રમની ધુનમાં તે ગાડી કરીને આવવાનું પણ ભૂલી ગયો હતો.

આવી વિચિત્ર ક્ષણે તેને સંભારતાંની સાથેજ ત્યાં હાજર થતો નેંદા સાહેબને કાળું આશ્રય લાગ્યું. તેમજ આવી અસહ્ય રીતે રજા લીધા વિના ઑર્ડીસમાં તેને પ્રવેશ કરતો નેંદા કંઈક ક્રોધ પણ ઉત્પન્ન થયો. પરંતુ એટલામાંજ સોમાજી હાથ નેંદી બોલી ઉઠ્યોઃ—

“ સાહેબ ! સાહેબ ! ચારી થઈ. મારે ત્યાં ચારી થઈ...”

“ શું છે ? શું છે ? શેઃ, ગલરાઓ છા કેમ ? ”

“ સાહેબ ! મારા દસ્તાવેજો કુટામ ગયા. ”

“ ક્યાં ચારી થઈ ? ક્યારે થઈ ? ”

“ મારી પેઠી પરજ, અને તે પણ ઘોળે દહાડે. સાહેબ, જેમ અને તેમ જલદી શોધ કરા. મારી તો મિલકત હુટાઈ ગઈ. ”

“ તમે જરા ઠંડા પડે શેઃ ” શ્રીપતલાલ વચમાં બોલ્યો. “ આ ખુરશી પર બેસો અને નિરાતે બેસું છો. ”

ખુરશી પર બેસતાં કપાળે હાથ મૂકી સોમાજી બોલ્યો:- “ શું કહું ? મારું કપાળ ! મહેરખાતી કરી તમે જલદી મારી મોટરને તેમજ તેમાં બેસનારી પેલી કાળા ધુરખાવાળી હરામખોર બાઈનો પનો મેળવો આપો. હું તમને બદલો આપ્યા વિના નહિ રહું. ”

“ ત્યારે શું તમારી મોટર ગુમ થઈ છે ? ”

“ હાજી હા. એક કાળા ધુરખાવાળી બાઈડી ઘોળે દહાડે મારી આંદરીમાં પેસી મારા દસ્તાવેજો, ખતપત્રો વગેરે ઉડાવી ગઈ અને માથે સાથે મારા ડ્રાઈવરને અને મોટરને પણ લઈ ગઈ. ”

“ એમ ! ત્યારે તો મી. શ્રીપતલાલ ! આ એક મોટું કાવતરું હોય એમ લાગે છે. શેઃ ! તમે અહીં બેસો અને તમારી ચોરીનું સવિસ્તર રિપોર્ટમેન્ટ આપો. ”

એમ કહી સાહેબે આશીસના કલાકને બોલાવ્યા. તેણે આવીને સોમાજી શેઠનો ડ્રેસ નોંધવા માંડ્યો. સાહેબે ઉઠીને ટેલીફોન પર જતા બાબત દરેક પોલીસ થાણાના વડા આશીસરને મોટરનો નંબર તથા બીજી નિશાનીઓ પૂછ્યાંથી દીધી; અને એ મોટર નગર પડે તે તુરત તેને અટકાવવાની સૂચના કરી દીધી.

x   x   x   x   x

“ ટ્રીન ટ્રીન ટ્રીન...”

સોમાજી શેઠનું રિપોર્ટમેન્ટ પુરું થયું ન થયું એટલામાં ટેલીફોનની ઘટ્ટડી વાગી. સાહેબે ઉઠીને બૂંગળું કાઢે ધર્યું.

“ અસાઉ, અસાઉ, વોટીઝ ધ મેટર ? ”

“ મોટર નંબર Bom. 25945 .પકડાઈ છે. બોરીબંદર સ્ટેશનની પાછળ તે ઉભી છે...”

“ તમે કાણુ છો ? અક્ષાઉ. ”

“ મી. અકબરઅલિ. સ્ટેશન નંબર સાત. ”

“ મોટર પર પહોંચે છે કે ? ”

“ મખત ચાંકી રાખી છે, તમે જલ્દી આવો. ”

ભૂંગળું ફેંકાણે મૂકી સાહેબ, શ્રીપતશાસ્ત્ર અને સોમાશ શેઠને લઈ એક ભાડાની મોટરમાં બેસી બોરીબંદરની પાછળ ગયા. ત્યાં એક દરવાજા આગળ તેજ નંબરની કાળી મોટર ઉભી હતી. પોતાની મોટર જોતાંજ સોમાશ શેઠ એકદમ તેના તરફ દોડ્યો.

ડ્રાઈવર અંદર બેસી ચઢ્યો હતો, કાંઈની વાટ નેતો હોય એમ લાગતું હતું. શેઠે તો જઈને એકદમ તેનો કાન ઝાડ્યો.

“ અરે જો કુચ્ચા, કાના લુકમચી મારી મોટર તું અહીં લઈ આવ્યો ? બોલ જલ્દી. ”

ડ્રાઈવર ભડક્યો. પોતાના શેઠને આમ ઓચિંતો આવીને રક્તાવચ્ચે પોતાનો કાન પકડતો નેત્ર તે પ્રથમ તો આશ્ચર્ય ખન્યો.

“ શું કહ્યું, સાહેબ ! ? ”

“ અરે હરામખોર તું કાને પૂછીને મારી મોટર અહીં લાવ્યા લાવ્યો ? જવાબ દે જલ્દી, કાની રજા લીધી હતી ? ”

“ મેં તને રજા આપી હતી ? અરે કુચ્ચા, તું શુદ્ધિમાં છે કે દારૂખાઈ દીધીને બેઠો છે ? ”

“ મેં તો સાહેબ દારૂએ પીધોં નથી, અને ભાગે પીધી નથી. આપ કદાચ ખૂલી ગયા હશે. યાદ ન હોય તો જુઓ આ...”

એમ કહી તેણે એક ચિકી શેઠના હાથમાં મૂકી દીધી.

એટલામાં સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ તેમજ શ્રીપત્રાણ સોમાજીની પાસે આવી પહોંચ્યા. ચિટ્ટી ઉઘાડી બુએ છે તો પોતાની પેઢીના નામ-નોજ છાપેલો કાગળ, અને તેમાં લખેલું કે “ આ ચિટ્ટી લાવનાર આઈને ને કાંઈ ને કેટલાં જલદી પહોંચાડી આવ. ” ચિટ્ટીના અક્ષર સુંદર અને પેન્સીલથીજ લખેલા હતા. ને જોતાંજ સોમાજી એકદમ ક્રોધથી બોલી ઉઠ્યો:—“ બુટ્ટી, ચાર, લગાડી, આ કાગળ માંગે છે, પણ આ અક્ષર મારા નથી. ”

તે કાગળ વાંચીને શ્રીપત્રાણે હસતાં હસતાં કહ્યું, “ શે! આ ચિટ્ટી તો અનાવડીજ હશે, પરંતુ તેમાં તમારા ગ્રાઈવરનો કાંઈ વાંક દેખાતો નથી. તેને કપડા આપવાથી કાંઈ વગવાનું નથી; માટે ઉનાવળે ને આઈની શેષ કરવા ઘો. ચાલો. ”

“ અરે ને જી કહ તરફ ગઈ તે નેને ખચર છે કે ? ” સાહેબે ગ્રાઈવરને પૂછ્યું.

“ મોટર અહીં ઉભી રાખવાનું કહીને ને આઈ પેન્ટહાઉસની પેલી બાજુ પર ગઈ તે મેં જોયું છે. ”

“ ત્યારે તો ચાલો સાહેબ. ” સોમાજીએ સાહેબ તરફ દૂરી ઉતાવળે કહ્યું. “ આપણે ઝટપટ તે હાથમેજાર ધુન્નીને પકડી કાઢીએ; કાળા શુરખાને લીધે ને પકડાયા વિના રહેવાની નથી. ”

“ નહિ. નહિ. શે! ” ગ્રાઈવર વચમાં બોલી ઉઠ્યો. “ કાળા શુરખાથી તે પકડાશે નહિ. તેણે તો વાગો સાડી પહેરેલી છે. મોટરમાં બેઠા પછી તેણે શુરખા ઉતારી નાંખ્યા હતા. ”

“ બોહ ! ધટ્ટીટ. ” શ્રીપત્રાણ કંઈકે હર્ષથી બોલી ઉઠ્યો. “ મેં મોટરમાં જતી જે બાઈના હાથ પર ત્રિશૂળનું ચિહ્ન જોયું હતું, તેણે પણ પીળીજ સાડી પહેરી હતી. રસ્તામાં તેણે શુરખા કાઢી નાંખ્યોજ હશે. જોયું સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ ! હજુ આપણે એ સત્યાના-

શીયા ચિહ્નના ત્રાસમાંથી મુક્ત થયા નથી. આ બાઇ પણ બદમા-
સજ છે, ”

“ આપણે આપણી ફરજ બજવીશું. ” માર્હેએ હસતાં હસતાં
જવાબ આપ્યો, અને શ્રીપતલાલ તથા શેઠની સાથે ત્યારથી પ્લેટફોર્મ
પર જઈ, ઑસીસરો કસારો, ટીકીટ-કલેક્ટરો, પોર્ટરો વગેરેને પૂછી
પૂછીને ‘ પીળી સાડીવાળી યુવતિ ’ની શોધ કરવા લાગ્યા !

૬

દીનદયાળુનું કારસ્તાન.

મોટરમાંથી ઉતરી, પ્લેટફોર્મ પર જઈ તે કાળા ભુરખાવાળી-
પીળી સાડીવાળી બાઈ... પણ તે કોણ !

વાંચક ! તું ચમકશે; તું ભડકશે હોં !

તે બીજું કોઈ નહિ, પણ આપણી પૂર્વ પરિચિત. ગૌરવર્ણી,
સીરાંગના, ઉદારચિત્ત કુમારી સરોજિનીજી !

હોં ! બાલિકા સરોજિની જોર !

વાંચનાર ! હૃદયે લાથ રાખ. ચકિત થઈશ માં, ગભરાઈશ માં,
અડગાઈશ માં. અમારી વાર્તાના પ્રવાહમાં વલો આવ !

બાલકુંદરી સરોજિની પ્લેટફોર્મ પર એક દરવાજાથી ઘુસી બીજો
દરવાજો મોટા રસ્તા પર આવી ઉભી. તે અનેક મોટા મોટા રાજમાર્ગોની
વચ્ચેના યોગાનમાંના નાનકડા ઉદ્યાનમાં એક બાંક ઉપર જઈ બેઠી.
ગયા હાથ ઉપર થડી કરીને ભુરખો નાખ્યો હતો તે સરી પડ્યાની
બ્લેકટી તેને ઠીક કરવા જતાં તેની પોતાના હાથ પર નજર મઘ.

“ અરે, આ શું ? ! મારા હાથ ઉપર આવો ડાઘ ક્યાંથી ? ”
સરોજિની ચમકી. પોતાના હાથ ઉપર ત્રિશૂળ જેવું ક્લંક જેઈ તેને
કંઈક બય લાગ્યો; કારણ કે એવીજ નિશાનીવાળા એક અપરધી દામા

ચંચુના કેસોની હકીકત તેણે ધણીવાર વર્તમાનપત્રોમાં વાંચી હતી, અને ત્રિશ્યની નિશાનીવાળા દરેક મનુષ્યને પોલિસ પકડે છે, એવી તેને ખબર હતીજ.

“ કાંઈ પોલિસ જોશે તો ? ”

એવો વિચાર આવતાં તે તરત હડી ધેર ગઈ.

x   x   x   x   x

“ ઘણા દિવસ થયા, પરંતુ તમારા ડીટફટિવ સાહેબ તો કંઈએ પકાયા નહિ ! ”

“ તે ખરું. બિચારા કંઈ કામમાં પડ્યા હશે. ”

“ અરે વળી તેને તે એવી ઝોળખાણુ યાદ રહેતી હશે ? ડીટફટિવને કંઈ એક કામ હોય છે ? હજારો કામમાં તે તમને ક્યારના ખલી ગયા હશે ”

“ હશે ત્યારે તેની તું શા માટે વારંવાર ચિંતા કર્યા કરે છે ? ”

“ મારે તેને જો...જો...વા છે. ”

ઉપર પ્રમાણેની વાતચિત “ સુંદર-નિવાસ ” જે વૃદ્ધ નંદનપાના ખંગલાનું નામ હતું તેના દિવાનખાનામાં એ સ્ત્રીઓ વચ્ચે ચાલી રહી હતી. એક નંદનપા પોતેજ અને બીજી સરોજિનીની સખી જેવી થઈ રહેલી દારી માણેકગૌરી હતી. ચાંચનાર સમજી ગયા હશે કે આ વાત શ્રીપતસાહને ઉદ્દેશીતેજ હતી. છેલ્લા પ્રમતો માણેકગૌરીએ હંદેશ કરી જવાખ આપ્યો.

આગળ કાંઈ પ્રશ્નોત્તર ચાલે તે પહેલાં સરોજે તે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. તે બહારથી આવી હતી અને કંઈ પણ બોલ્યા વિના પાધરી પોતાના ખાનગી ખંડ તરફ ચાલી તે ધણીવાર એ પ્રમાણે કરતી હોવાથી તેની આવી અપડી વૃત્તિએ વાતો કરનારમાંના કોઈનું ધ્યાન ખેંચ્યું નહિ.

‘ પ્રાઇવેટ રૂમ ’ માં આવી સરોજે અંદરથી દાર ખેંચ ક્યું. પછી ટેબલ પર કાગળ ખુરખાની ઘડી ઉકેલી તેમાંથી કાગળોના ચોડા કાઢ્યા અને એક આરામ ખુરશી ઉપર બેસી એક પછી એક તે વાંચવા લાગી. સર્વ કાગળીઆ તપાસી રહ્યા પછી તેણે ગરીબ દેવાદારો—જેઓ પચાસ રૂપીઆના મુદત ઉપર વાર્ષિક પોણાસો રૂપીઆ વ્યાજ ભરતા હતા તેવા નિર્ધન કંગાલ દેણદારો—સાથે કરેલા કારમા દસ્તાવેજો છૂટા પાડ્યા. બાકીની પ્રામીસરી નોટો વગેરેનો એક ઢગલો કરી તેના ઉપર થોડુંક વ્યાસનેલ છાંટી દીવાસળી ચાંપી દીધી !

નિર્ધનીઆઓના દસ્તાવેજો અસોથી ઓછા ભાગ્યેજ હશે. સંગ્રહે કપાટમાંથી ‘ ટ્રાવેલ્સ ટાઇપરાઇટર ’ કાઢી તેટલાજ નાના નાના પત્રો છાપી કાઢ્યા, અને પાછોડા ઉપર શીરનામાં છાપી, એક એક દસ્તાવેજ સાથે એક એક પત્ર ખીડી ટીકીયા લગાવી દીધી. પછી તે બધાને પોસ્ટમાં નાંખવા જવા માટે તે દાર ઉઘાડવા જતી હતી એટલામાં તેને પોતાનાં વસ્ત્ર અદલાવાનું યાદ આવ્યું.

ખુરખાની પાછી ઘડી વાળી તેને પોતાના કપાટના ચોરખાનામાં નૂકી દીધો. સાડી અદલીને સાદું સ્વચ્છ વસ્ત્ર તેણે ધારણ કરી લીધું. એટલા વખતમાં પ્રામીસરી નોટોની બળીને રાખ થઈ ગઈ તે જોઈને તે બોલી:—“ હા...શ ! હુમ્મ્યા, લેજે હવે તું ! નાહક નિર્દોષ લોકોનાં ગળાં દેસતો હતો તે ! ”

બંગલાના પાછળને આરણ્યી બહાર નીકળી મોટા રસ્તા પર આવી તેણે પોસ્ટના સ્ટેન્ડમાં બધાં પાછોડા પધરાવી દીધાં. તેમ કરતાં પુનઃ ડાયા હાથ પર દ્રષ્ટિ મઘ તે પેટું ત્રિશળાકાર કત્તંક એ વખતે અદભ્ય થઈ ગયું હતું ! અને તે સાથે એ દલકંતો અણુઅણુટ જે અન્યાય મુંઠી પોતે કાર્યની ધૂનમાં લેવાયી તેને માલમ પડ્યો ન હતો તે પણ શાંત પડી જતા લાગ્યા.

સરોજને આવું આજ પહેલાં કદી થયું ન હતું. પોતે અન્યારે

શું ક્યું તે પણ તેને સમજાયું નહિ. કાગળો પોસ્ટ ક્યાં પછી બેએક મિનીટમાં તો જાણે તે બધું બૂલીજ ગઈ.

સરોજ પાછી આનંદી, હસમુખી, રમતીઆળ, પ્રયત્ન બનતી બંગલાને પાછલે બારણેથીજ પાછી આવી.

x x x x x

માણેકગૌરી નંદનબાને ઘેર ધણાં વર્ષથી નોકરી કરતી હતી. બાલક સરોજને ઉછેરને તેણેજ મોટી કરી હતી. તેની અને સરોજની વચ્ચે ગાઢ માયા થઈ હતી; સરોજ તેને માશી કહી સંબોધતી, પરંતુ એક સહીયરની પેઠે તેમનાં હૃદય મળેલાં હતાં.

સરોજ નંદનબાને અત્યંત ડાડકી હતી, તે છતાં પણ કદા કદી અપરાધ થતાં તે તેની ઉપર ચીઢાય ત્યારે માણેકગૌરી સરોજનોજ પક્ષ લઈ તેનો બચાવ કરવા પ્રયત્ન કરતી. બા તરફથી કોઈ મનમમતી વસ્તુ પ્રાપ્ત ન થાય તો સરોજ તે માશીની પાસે માંગતી એટલે તેની હોંશ પૂર્ણ થવામાં વિલંબ થતો નહિ.

સરોજ બહારથી આવી, અને એક શબ્દ પણ ન બોલતાં પોતાના ખંડ તરફ ચાલી ગઈ, એ બનાવે કોઈનું લક્ષ બેન્યું નહિ, એમ આપણે પ્રથમજ કહી ગયા છીએ. પરંતુ એ સમયનો સરોજનો ઉદ્વિગ્ન ચહેરો માણેકમાશીની ચતુર દષ્ટિએ ઢાંક્યો ન રહ્યો. તેને તરતજ લાગ્યું કે આજે સરોજ કંઈક નવું જીનું કરી આવી છે.

ઘોડીક ક્ષણમાંજ બા સાથે વાતચિત કરતી પડતી મૂઝી માણેકગૌરી સરોજના ખંડના દાર પાસે આવી ઉભી. પોતાના પગનો ધસારો ન સંભળાય તેમ બીજો પણ કોઈ અવાજ ન થાય તેવી સાવધતા રાખી તે દારની ફાટમાંથી જોવા લાગી. ત્યાં કાગળનો બડકો થતો હતો ! અને સરોજ ટાઇપરાઇટર પર બેસી કંઈક જાપતી હતી !!

માણેકગૌરી તે સ્તબ્ધજ થઈ ગઈ. આ શું ! સરોજ માંડી તો થઈ નથી ?

પ્રથમ વિચારુઆરણું ઉઘડાવી સરોજને એ બાબત પૂછવાનો થયો; પરંતુ એટલામાંજ ભડકો થાત થઇ ગયો અને કંઈક શબ્દો સંભળાયા, પણ તે સમજવા નહિ ગમે તેમ પણ સરોજ કંઈક વિચિત્ર કામ કરે છે, અને તે શુભ રાખવાનો તેનો ધરાદો છે, એમ માણેક-ગૌરીને નક્કી લાગ્યું.

રાત્રે માણેકગૌરી સરોજની ઓરડીમાં ગઇ. કચરો કાઢીને બીજાનું સાફ કરતાં એક ફાટેલી કાગળની કાપલી હાથમાં આવી. માણેક કાંઈ અભણ ન હતી. ચિઢી વાંચી, પરંતુ તેનો બીજો કટકો ન હોવાથી કંઈ સમજાયું નહિ.

શ્રી.....

શેક સોમાજી લખમીદત્ત.....

એક હજાર રૂપીઆ રોકડા.....

મારે વ્યાજ સાથે ગની આપ.....

દર અઢવાડીએ સો રૂપી.....

દર સેંકડે ૫૪) ટકા લે.....

સહી.....

વણો વિચાર કરતાં માત્ર એમ લાગ્યું કે એ કાંઈ શેડીઆની લેણુ-દેણું ખત હશે; પણ તે સરોજની પાસે આવ્યું ક્યાંથી ? અને એણે તેને આમ શુભ રીતે બાળ્યું શા માટે ? તે કાંઈ સમજાયું નહિ.

અંતે માણેકગૌરીએ તે ફાટેલો-બળેલો કાગળ પોતાની પાસે સાચવીને રાખ્યો, અને પ્રસંગ મળતાં તે વિષેનો ખુલાસો સરોજને પૂછવાનો નિશ્ચય કર્યો.

બીજે દિવસે સાંજવર્તમાનમાં નીચલી હકીકત જોવામાં આવી.

“ ઘોળે દહાડે લખાનક ચોરી !

ગઇ કાલે સવારે દશેક વાગે ગામદેવી પર આવેલી શેક સોમાજી

લખમીદત્ત જયપૂરવાળાની પેઠીમાં ૩. આઠ લાખની ચેરી થઈ છે. કહે છે કે ચેરી કરનાર એક કાળા બુરખાવાળી બાઈ હતી અને તે દસ્તા-વેજ, પ્રોમીસરી નોટ, ખનપત્રો વગેરે ગુમાસ્તાઓની આંખમાં ધૂળ નાખીને ચેરી ગઈ એટલુંજ નહિ, પણ તે સાથે તે શેડનીજ મોટરમાં બેસીને પમાર થઈ ગઈ. પોલિસને હત્યુ તે પાછો પતો મળી શક્યો નથી તેમની શોધ ચાલુ છે. ”

માણેકગારીએ કંટ વર્તમાન પત્ર ટેબલ પર નાંખી દીધું. પોતાની પાસેની ફોટેલી કાપડી કાઢી બેસું તો બંગાળર એજ નામ ! “ શેઠ સોમાજી લખમીદત્ત... ” તેને એક વિચિત્ર શંકા ઉત્પન્ન થઈ અને કંઈક બય લાગવા માંડ્યો: તેથી જેમ બને તેમ ઉનાવળે સરોજ સાથે એકાંત શોધવા લાગી.

x   x   x   x   x

આ તરફ રખડી રખડીને સોમાજીશેઠ સાંજે પેઠી પર આવ્યો. તેની ક્રોધમય મુદ્રાજ આરણે એકલા લેવાજીને ભડકાવવાને બસ હતી. આવતાં વારજ શેઠે લેવાને ઉધડે લેવા માંડ્યો. પોતાની બૂલ થએલી હોવાથી તે બિચારો કશું બોલી શક્યો નહિ.

લેવાનું પ્રકરણ પુરું થયું એટલે ગુમાસ્તાઓનો વારો આવ્યો. “ તમને શું મેં નીચી મંડીએ લખવા માટેજ બેસાડ્યા છે ? તમારી નજર આગળ શું થાય છે તેનું પણ તમે જાન રાખતા નથી ? મારી લાખખો રૂપીઆની મિલકત હુંટાઈ ગઈ. મારા કીંમતી કામગીઆર ચોરાઈ ગયા, તો પણ તમે આંખો મીંચીનેજ બેસી રહ્યા ?...” ઈત્યાદિ.

પછી આવ્યો ડ્રાઈવરનો વારો—કહેવાની જરૂર નથી કે સ્ટેશન પરથી શેઠે મોટરને પાછી ઘેર મોકલી હતી—ડ્રાઈવર બિચારો મજરાતો મજરાતો આવ્યો.

“ તારી આંખો ધૂટી ગઈ હતી ? હરામખોર, તું બનાવડી ચિટ્ટી બોળખી ન શક્યો ? નીચે સહી કરેલી ન હતી તે તો તારે જાણું

હતું...હવે ભરી આપ મારા આઠ લાખ રૂપીઆ...”

“ આ રહ્યા રૂપીઆ અઢીસો ! ”

શેઠ ચમક્યા. બારણામાં બુએ છે તો “ મોતી રત્ના ” આવી ઉભેલો અને તેણેજ એ શબ્દો ઉચ્ચારેલા !

તેના હાથમાં એક કાગળનું પરખીડીયું અને દસ્તાવેજ હતો.

મોતી રત્ના એકે ગરીબ સન્નાટ હતો. દહાડાને છંદે બાર આના રૂપીઓ પેદા કરી પોતાના વસ્તારી કુટુંબનું મુંઝામું શહેરમાં જેમ તેમ પોપણુ કરતો. એક વાર તેનો છોકરો માદો પડ્યો. તેની દવાદારના ખર્ચમાં પૈસાની જરૂર પડવા લાગી. એ અડચણના મુખે મોતીએ સોમાજી શેઠને ત્યાંથી પાંચીસ રૂપીઆ લઈ ચાલીસનું ખાતું પાડી આપેલું. તેના આજે આજ ચંદનાં આશરે અઢીસો રૂપીઆ થયા હતા. અઢવાડીએ પંદર દહાડે મોતી બગ્ગે ચાર ચાર રૂપીઆ ભરતો પરંતુ એ હપતાની અને વ્યાજના દરની શરતમાં આજ એટલું ઝડપીયું હતું કે હપતો તેને ભાગ્યેજ પકડી શકતો !

પોતાના દસ્તાવેજ ચોરાયા એટલે સોમાજી શેઠે એક રીતે સંતોષ માન્યો. “ મારાં લખાણુ પત્રા ભલે ગયાં, પણ મારો દરેક દેણદાર શું જાણવાનો છે કે તેની સાથે કરેલ દસ્તાવેજ પણ ચોરાઈ ગયો છે ? દરેક દેણદાર આવશે એટલે ઝટપટ તેની પાસેથી રૂપીઆ કઢાવી લઈશ, અને નહિ આપશે તો દસ્તાવેજને આધારે ફરીઆદ માંડીશું એવી ધમકી આપીશ; એટલે તરત મારા રૂપીઆ નીકળી આવશે...” વગેરે વગેરે.

પરંતુ એટલામાં તો આ એક દેણદાર પ્રત્યક્ષ આવી ઉભો ! હંમેશ તો ન્યારે ન્યારે મોતી રૂપીઆ ભરવા આવતો ત્યારે પહેલા ભૈયા મારફતે વર્ષો મોકલવી પડતી—શેઠની પાસે જવાતું નહિ, અને શેઠની રજા વિના બોલાતું નહિ; પણ આજે તો ફાણુ જાણે કાથી બેઠકક તે શેઠની પાસે આપ્યો આવ્યો અને સન્નામ પણ કરી નહિ.

“ શેઠ સાહેબજી, હવે તો હું તમારા પંજામાંથી છૂટી ગયો હો ! ”
 મોતીએ હસતાં હસતાં કહ્યું “ દીન દયાળુની કૃપાથી બસ હું તમારા
 રાક્ષસી સપાટામાંથી હવે છુટ્યો ખરો ! હવે લેજો મારી પાસેથી રૂપીઆ !
 એક દમડી પણ ન આપું એક દમડી, શેઠજી સાહેબજી. આ બુઝો
 મારો દસ્તાવેજ ! ”

એમ બોલી તેણે પોતાના હાથમાંના દસ્તાવેજના ટુકડે ટુકડા કરી
 નાંખ્યા; અને છેક ઝીણી કરચો કરી આખી ઓરીસમાં ઉરાડી સોમાજી
 તો તે જોઈ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. જાણે તેની સમક્ષ આ એક નાટકનો
 પ્રવેશજી બજવાનો હોયને !

મોતી પેલું પાકીટ શેઠના દીસ પર નાંખી ચાલતો થયો.

થોડી વારે સોમાજીને પોતાની કિંકર્તવ્ય મૂલતામાંથી જાણે ચેતન
 આવ્યું હોય તેમ સર્વ ગુમાસ્તાના દેખતાં પોતાનું અપમાન થએલું
 વંદન બહુજ લાગી આવ્યું. દૈવને ગાળ દેતાં દેતાં તેણે પેલું પાકીટ
 ઉઘાડી અંદરથી પત્ર કાઢી વાંચ્યો. તે ટાઈપરાઇટરમાં છપેલો હતો.

મુંબાઈ-તા.....

નિર્ધનભાઈ મોતી રથા,

તમે સોમાજી લખમીદત્ત શેઠને ત્યાંથી ચાળીસ રૂપીઆ ઉપાડ્યા
 છે તેનો દસ્તાવેજ આ પત્ર સાથે બીડ્યો છે.

તમે તેનું પુકળા બ્યાજ બર્ચુ છે અને બરોજો, તમારું મુદ્દસ તો
 ક્યારનું બરાઈ ગયું છે. હવે તમારે કંઈ પણ બરવાની જરૂર રહેતી
 નથી. આ સાથે મોકલેલો તમારો દસ્તાવેજ ફાડી નાંખશો એટલે સોમાજી
 તમારી પાસે દમડી પણ માગી શકશે નહિ.

તમારી પેઠે બીજા પણ અનેક દેવાદારોને મેં એ લોબી માર-
 વાડીના પંજામાંથી છોડ્યા છે. એજ.

બી. એક

“ દીનદયાળુ ! ”

પત્ર વાંચતાંની સાથેજ સોમાજી “ હાય ! ઓ દુષ્ટા, તેં તો મારું છેકજ નખખોદ વાળી નાખ્યું ! ” એમ બોલતો બોલતો ગાદી ઉપર બેહોશ થઇ પડ્યો. ગુમાસ્તાઓ ગભરાટમાં પડ્યા. નોકર ચાકરમાં દોડા-દોડ થઇ રહી મુખ્ય ગુમાસ્તાએ તે પત્ર લઈ વાંચ્યો ત્યારે તેને સમજ પડી.

ઘોઠરમાં નાંખી સોમાજી શેડને ઘેર લઈ જવામાં આવ્યો. તે દિવસે રાત્રે પેઠી વહેલી બંધ થઈ ગઈ. કેટલીક વારે સોમાજીને શુદ્ધિ આવી.

ખીજે દિવસે સવારે તે પેઠી પર આવતો હતો તે વખતે નંન રસ્તામાં તેમજ પેઠીના બારણા આગળ ઘણા દેણુદારો મળ્યા; કેટલાકના હાથમાં દસ્તાવેજો હતા, કેટલાક એકલો કાગળ લઈને આવ્યા હતા અને કેટલાક તો શેડની વાટ જોતા આનંદથી ગપ્પાં મરકરી ચલાવતા હતા.

“ શેડ ! હવે હું તમને એક પૈસો પણ નહિ આપવાનો, હોં ! ” સોમાજીના કાનની છેક પાસે આવીને એક જણ બોલ્યો.

“ શેડ ! હવે આપણે દિસાળ સ્વર્ગમાં ! ” દસ્તાવેજના ચીરા કરતાં બીજા એકે કહ્યું.

“ શેડ ! મેં તો તમને બહુ રૂપીઆ ભર્યા છે—મુદત કરતાં ચાર ગણા એટલે હવે આપણે આવને જન્મે...” ત્રીજાએ ટોળ કરી.

એમ દેણુદારોના શબ્દોથી, તેમના ચાળાથી અને ટકારથી સોમાજી શેડ એવો તો ત્રાસ પામી ગયો, કે પેઠીના ઓટલાનાં પગથીયાં પણ ન ચડતાં તેણે બારેબાર બોરીબંદર આગળ ડીટેક્ટિવ મી. શ્રીપત્રનાલની ઓફીસ તરફ ચાલવા માંડ્યું.

પી વાતો.

સરોજ એકદમ અચકી, અને માણેકમાશીના મુખ નરક ભેટી બોલી:—“ કેમ માશી ! આજે તું આમ કાં દેખાય છે ? બાની પ્રકૃતિ તો સારી છેને ? ”

“ કેમ, હું કેવી દેખાઉ છું ! ”

“ કંઈક ગભરાયલી. ”

માણેક કાંઈ જવાબ ન દીધો.

“ બોલતો માશી : આજે આમ કેમ ! ” સરોજે ત્રાડ કરતાં ફરીથી પૂછ્યું.

માણેક એકદમ જંબીર થઈ ગઈ.

“ શું બોલું ? ”

“ આજે તારો ચહેરો ચિંતામય કેમ દેખાય છે ? ”

“ જો, બોલું છું. ” એક ક્ષણ શાંત રહી માણેકમાશી બોલી અને તે સાથેજ પોતાની ચોળીના અંદરના ગળવામાંથી એક બજેલી કામળતી કાપલી કાઢી સરોજ સામે ધરી. “ જો. આ શું છે ? ”

સરોજ ચોંકી. તેના મુખ પરનો રંગ ઉડી ગયો. તે કાંઈ જવાબ આપી શકી નહિ. થોડીક વાર પછી અચકાતી અચકાતી તે બોલી:— “ આ કેવી કાપલી છે ? ”

માણેકમોરીએ સરોજનો હાથ ઝાલી પોતાની પાસે ખેંચી.

“ જો. બેટા સરોજ ! કાલ બપોર પછી હું જોઉં છું કે તારા મુખ ઉપર એક જાતની વિચિત્ર ઉદ્વિગ્નતા દેખાય છે. તારા મનમાં કંઈક ભયંકર વિચાર ઘોળાયાં કરે છે; તેનું કારણ શું ? તારે હાથે કાંઈ બોલું કાર્ય થયું હોય, અથવા તને બીજું કાંઈ ગુપ્ત દુઃખ હોય

તો તે મને કહી દે. હું તને ગમે તે પ્રકારે મદદ કરીશ. ” એમ બોલતાં તે સરોજના વાંસા ઉપર હાથ ફેરવવા લાગી.

ખરેખર! સરોજનું મન અસ્વસ્થ થયુંજ હતું અને તેને આવા પ્રેમાળ આશ્વાસનની અત્યંત જરૂર હતી. માશીના શબ્દો સાંભળી તેનાં નેત્રમાં આંસુ ઉભરાઈ આવ્યાં અને તે જોઈને માણેકગૌરીનું હૃદય પણ દ્રવવા લાગ્યું. તેણે તેને પાસેના એક કાચ પર પોતાની જોડે બેસાડી. પેલો કાગળનો કકડો એ વખતે તેમના હાથમાંથી સરી પડ્યો, પરંતુ ચિત્ત રોકાયલાં હોવાથી કાંઈએ તે પર લક્ષ આપ્યું નહિ.

સરોજ વણા વખત સુધી કાંઈ બોલી નહિ. માત્ર તેના બોળામાં માથું છુપાવી દીધું. તે રડતી હોય એમ માશીને લાગ્યું.

“ રડે છે શા માટે? સરોજ, તું ખુદ દીલથી મને વાત કરી દે, એટલે તારા હૃદયનો ભાર હલકો થશે અને તારા દુઃખનો કાંઈક ઉપાય થશે. તું જાણે છેજ કની, કે “ સુખ ભાગતાં વધતું જાય દુઃખ ભાગતાં કકડા થાય ! ” માટે કંઈપણ ભીતિ ન રાખતાં તું મને બધું જણાવી દે. ”

અંતે સરોજે મોં ઉઘાડ્યું.

“ હું શું કહું? માશી ! તારો મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ છે તે હું જાણું છું; છતાં પણ આ ભયાનક વાત તને કહેવા મારી હિંમત આલતી નથી. અરેરે! એ કેવી રીતે બન્યું તે મને પણ સમજતું નથી. એ એવું તો ભયંકર છે-એવું તો વિલક્ષણ છે માશી કે તને પણ તે સાંભળીને મારા તરફ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયા વિના રહેશે નહિ. ”

“ હટ્ હટ્ એવું શું બોલે છે? ” માણેકે કહ્યું. “ બેટા સરોજનું હું તારો કદી તિરસ્કાર કરું? એ બનેજ કેમ? મને ખુદ પરમેશ્વર ઉપર કદાચ ક્રોધ આવે; પરંતુ તું, મારી લાડકી, તેના ઉપર કું કેમ ગુસ્સે થાઉં? બોલ, બેટા બોલ. જરા પણ ગભરાયા વિના જે હોય તે સ્પષ્ટ કહી નાંખ. ”

માણેકમાશીના આશ્વાસનદાયક, ઉત્તેજક અને પ્રેમાળ શબ્દ સાંભળી સરોજની બીતિ નાશ પામી. માશીનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ તેના તરફ જોતાં તે બોલી:- “ માશી ! મને કંઈક ગાંડપણ થયું હોય એમ મને લાગે છે. ”

“ એટલે ? ”

“ ગયા એ ત્રણ દિવસથી મારા અંતઃકરણમાં કેટલું જાણે શો વિચિત્ર વિકાર ઉત્પન્ન થયાં કરે છે કે તેને લીધે હું શું કરું છું તેનું મને ભાન રહેતું નથી. એ વિકારથી-એ વિવેકથી કેટલી હું જાણે પરતંત્ર થઈ ગઈ હોઉં એમ મને લાગે છે. જો હું અશિક્ષિત હોતે, જો હું પેઢી ગંગાના જેવી અલણુ હોતે તો ખરેખર મને નજર લાગી છે અથવા તો ભૂત વગરનું છે, એમજ હું માનતે. કાલે મારે હાથે જે કાંઈ થયું છે તેનું કાર્ય કદી પણ મારે હાથે થાય એવા જરા પણ મને ખ્યાલ ન હતો. અરેરે ! એ શું થઈ ગયું ? ” એમ કહી સરોજ આંસુ પાડવા લાગી.

“ પરંતુ થયું છે શું, તે તો પહેલાં કહે ! ”

“ શું કહું ? માશી ! કાલે હું જોતમાંથી છૂટતા ફરીએને મળવા ગઈ હતી તે વખતે પેલા દામા ચંબુ નામના ફરીએ મારા તરફ એવી તો ખરાબ વર્તીયુંક ચલાવી હતી કે..... ”

“ હાં. હાં. તેનું નામ ન લે, મારી પાસ. ”

એમ બોલતાં બોલતાં માણેકમાશીના ખરેખર ધુનરી આવી. દામા ચંબુનું નામ સાંભળતાંજ તેનો ચહેરો રીઝો પડી ગયો.

“ એમ કેમ કરે છે ? માશી ! દામા ચંબુનું નામ સાંભળી તને આમ કંપારી કેમ આવે છે ? ગઈ કાલે પણ મેં એનું નામ કીધું હતું ત્યારે તું ધ્રુજી ઉઠી હતી, અને મને આમજ બોલતાં અટકાવી હતી. એનું કારણ શું ? ”

માશીએ કાંઈ જવાબ ન દીધો.

“ શું તારે કાંઈ તેની સાથે ઓળખાણ છે ? ”

“ ના. ના. તેવું કાંઈ નથી પરંતુ એવા-જેલમાં ગયેલા-માણસો મહા દુષ્ટ હોય છે એમ હું ખાત્રીથી માનું છું. મને એવાઓનાં નામ સાંભળવાં પણ ગમતાં નથી. કીક. પણ તારી હકીકત તો આગળ ચલાવ. ”

એવીજ રીતે પહેલાં એક દિવસ હું કેદીઓ છૂટવાને વખતે જેલ આગળ ગઈ હતી. તે દિવસે એક ગરીબ મજૂર કેદી છૂટવાનો હતો. તેની બેડીઓ ઉતાર્યા પછી મેં તેની સાથે વાતચિત કરવા માંડી. તેની કવં હકીકત પૂછી તો માલમ પડ્યું કે તેણે સોમાજી લખમીદત્ત નામના એક મારવાડીને ત્યાંથી દશ રૂપીઆ ઉધાર લીધા હતા અને તેની ઉપર બે ટકાનું વ્યાજ ભરવાનું લખી આપ્યું હતું, પરંતુ પોતાની ગરીબ સ્થિતિને લીધે તેનાથી શરત પ્રમાણે રૂપીઆ અપાયા નહિ. પછી તો લગાદને લીધે દિવસે દિવસે મોંઘવારી વધતી ગઈ એટલે એને તો ખાવાના પણ વાંધા પડવા લાગ્યા. શહેરમાં મકાન પાંધાતાં ઓછાં થયાં એટલે એને નિયમિત કામ પણ મળતું નહિ. એટલામાં તો મારવાડીએ તગાદો કરવા માંડ્યો. મુદત પૂરી થવાથી તેણે વ્યાજ ગણુરા માંડ્યું હતું. તેના બધા મળીને પંદરેક રૂપીઆ થયા એટલે મારવાડીએ ધમકી આપી કે રૂપીઆ આપી દેશે નહિ તો ફરિયાદ માંડી તને કુટુંબ સાથે ખુવાર કરીશ. આ મજૂર બિચારો ગભરાયો. પોતે પ્રમાણિક હતા તેથી તેણે બાર ચૌદ રૂપીઆનો એક લાગીનો મારવાડીને આપ્યો; તે છતાં પણ બાકીના રૂપીઆ માટે તેણે અત્યંત તાસ આપવા માંડ્યો. મજૂર તેની પાસે જઈ બહુએ પગે લાગ્યો અને કયા માગી, પણ પેલાના ‘ મારવાડી ’ શબ્દજ્ઞને કાંઈ પણ અસર થઈ નહિ. આખરે કંટાળી-નિરાશ થઈ-સગાં સંબંધીઓમાં પોતાની આ-બદ સાચવવા માટે તેમજ બાકીના સ્નેહકરાનું સંરક્ષણ કરવા માટે તેણે

લાગ મળતાં એક ગૃહસ્થના ઘરમાંથી દશ રૂપીઆ ચોર્યા, અને મારવાડીને લાવી આપ્યા. પરંતુ એ ચોરીનો તુરત પોલિસને પતો લાગ્યો અને તેને જેલની શિક્ષા થઈ.

માશી ! એ ગરીબ મજૂરની વાત એવી તો હૃદયદ્રાવક હતી, કે મને તેને માટે બહુજી લાગ્યું. તે બિચારો પોતાનાં સ્ત્રી છોકરાંને માટે રડવા લાગ્યો. “આઈસાહાઈ” મારા જેવા સેંકડો દુર્દૈવી લોકો એ સોમાજી મારવાડીને ત્યાં ખાતું પડાવે છે અને પછી તેનું કંઈયું બાજી ભરી ન શકતાં જેલમાં જાય છે. ઓ ભગવાન ! કાંઈ પણ એ કાળજી વિનાના મારવાડીને માથાનું મળતું નથી !”

“મેં તેને પેલા મારવાડીનું ફેકાણું પૂછી લીધું. મને એ મારવાડીની નિર્દયતા ઉપર અત્યંત દોષ આગ્યો. મને એમ લાગ્યું કે એ પાપી મારવાડીને કાંઈ પણ રીતે શિક્ષા થવીજ નેહાયે. વણા દિવસ સુધી હું કાંઈ કરી શકી નહિ; પણ કાલે તો મને-પેલા દામા ચંબુને મળ્યા પછી-એવી તો ફેફ્ ચઢી કે હું સ્વસ્થ બેસી શકીજ નહિ.”

“એટલે ! પણ તેં ક્યું છે શું ?”

પોતાની પાસેના બજેલા કાગળ પરનું નામ અને સરોજની આવાનાં વચ્ચે બંધ બેસતો સંબંધ આવતો જોઈ માણેકને ભય લાગવા માંડ્યો. પોતાના મનમાં જે કલ્પના કરી હતી તે દદતર થવા લાગી.

“માશી ! એ વિચિત્ર દેડમાં મેં એક ચોરી કરી છે.”

સરોજ ધીમી પડી ગઈ.

“તેં ચોરી કરી છે ?”

“હા. માશી ! મેં પેલો નવો સીવડાંવેલો કાળો ભુરખો પહેરી લીધો, અને ગામંદેવીમાં સોમાજીની પેઠી પર ગઈ. તે વખતે તે મારવાડી પોતાની ત્રિજેરીની અંદર પેઠો હતો એટલે મને દીક લાગ મળ્યા. મેં ઝડપ ત્રિજેરીના બારણાની આંકડી ચઢાવી દીધી, અને પાસે પડેલા જૂના કપાટમાં દસ્તાવેજ, પ્રોપીસરી નોટ વગેરેના ચોડા પડેલા

હતા તે ઉઠાવી તેનીજ મોટરમાં બેસી રસ્તો માખ્યો. ”

“ ઘેર આવી ગરીબ લોકોના બધાથે હસ્તાવેજ મેં સૌ સાંના ઉપર રવાના કરી દીધા, અને બાકીના કાગળોની હોળી સળગાવી. એ પ્રમાણે મેં તે નિર્દય મારવાડીને શિક્ષા કરી છે: પણ હવે ના ખરેખર મને મારા એ કૃત્ય માટે પસ્તાવો થાય છે. ”

સરોજની વિચિત્ર અને ભયંકર વાતો સાંભળી માણેકગૌરી તો સ્તબ્ધજ થઈ ગઈ. ભયથી જાણે તેનું સર્વાંગ કંપવા લાગ્યું. કંઈ વખત પછી તે હિંમત એકઠી કરી બોલી:—‘ હાય ! હાય ! છોકરી ! તં આ શું કર્યું ? તને આવો વિચારજ ક્યાંથી આવ્યો ? તારા જેવી સુશિક્ષિત, સુશીલ, દયાળુ અને નિર્મળ અંતઃકર્ણની બાળાના હાથે આવું રાક્ષસી કર્મ થયુંજ કેવી રીતે ? એા મારી સરોજ,—”

“ હા. હા. માશી ! ગમે તેમ પણ કાણુ જાણે તે વખતે મને શું થઈ ગયું, કે મને બિલકુલ ભાન રહ્યું નહિ. માશી ! હું અપરાધી છું. ખરેખર ! હું પાપી છું. તારા પ્રેમને યોગ્ય નથીજ—હવે તો નથીજ રહી ”

સરોજના આવા આત્મનિઃશ્વેપથી માણેકગૌરીની કાગણી કંપક નંત્ર થઈ.

“ એમ તો નજ કહીશ. ” તે બોલી. “ એમાં તારો દોષ નથી. પરંતુ, ખેટા, તું હવે તો જેલ આગળ જવાનું છોડીજ દે. તારી પરા-પકાર કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા હોવાથી તને નિરંતર દાન, દરિદ્રી, દુરાચારી લોકોનોજ પ્રસંગ પડ્યા કરે છે અને તેનુંજ આ દુષ્ટ પરિણામ છે. ”

“ હશે. ત્યારે હવેથી હું જેલ આગળ નહિ જાઉં; પણ માશી ! કાલે તો કાણુ જાણે મારા અંતઃકરણમાં શું થઈ ગયું તેજ મને સમજાતું નથી. એવું મને પહેલાં કદી પણ થયું ન હતું. એ વિવક્ષણુ લલરીના જોરથી માફ પોતાનું શિક્ષણ, શીલ, યોગ્યતા બધુંજે નષ્ટ

થઈ ગયું—એ કદની ધુનમાં મારાથી આવું કૃત્ય થઈ ગયું. અરેરે ! મારી ! હવે હું શું કરું ?”

“ ગમરાય છે શા માટે ? જે થવાનું હશે તે થશે. પશ્ચાત્તાપ એજ ખરું પ્રાયશ્ચિત્ત છે, એટલે પ્રભુ તને ક્ષમાજ કરશે. તું માત્ર એટલુંજ કરજે કે આ વાત કોઈ ત્રીજાને જાને ન જાય—નેમાનો એક અક્ષર પણ ફટકો ન લેજાવે.”

“ મારી ! મારે તને આ કરતાં પણ વધુ આશ્વસન કરક વાત હજી કહેવાની છે.”

“ તે શું છે વળી.”

“ કાલે જ્યારે હું મોટરમાં બેસીને આવતી હતી ત્યારેજ મારા ડાયા હાથના કાંડા પર ઘસીજ અગત જાગવા લાગી. થોડી વાર રૂંધીને મેં જોયું. તો એ જગા પર ત્રિશળના જેવું ચિહ્ન દેખાવા લાગ્યું. મને ખીંક લાગવા માંડી કે રંગને પેલા દાગઃ ચંદુના હાથ પર જેવું ત્રિશળનું ચિહ્ન હતું—એમ આપણું વર્તમાનપત્રમાં વાંચ્યું હતું—તેવુંજ તે થઈ જાય ! હું જાણું ગમરાય લાગી અને થોડી વેળા પછી જોઈં છું તો અરેઅર તેવોજ ત્રિશ્ણાદાર ! એ વખતમાં મારાથી શું થઈ ગયું તે પણ મને અરજાર વાત નથી. જાણે મારી કન્નજશક્તિજ મારી ગઈ હતી !”

એટલું બોલી સરોજ કાંઈક થોભી. તેની દ્રષ્ટિ પોતાના ડાયા હાથ તરફ જતાંજ તે પુત્રઃ બોલી ઉઠીઃ—“ મહા ! આ ! મારી ! જોને તે ફરીથી દેખાવા લાગ્યું !”

સરોજે પોતાનો હાથ મારી સારું પંચો.

માણેકગારી તો તે જોઈ રતન્ધરજ થઈ ગઈ. સંરોજના ડાયાજ હાથ ઉપર ત્રિશળનો આકાર જોઈ તે ભડકી-ઉડી ઉભી થઈ ગઈ.

“ હાય ! હાય ! આ શું ! પાછું આ સત્યાનાશીયું રીકું ! આટલાં વર્ષ પછી પણ જીવનું થયું ! અરેરે ! જો દૈવ ! જો પ્રભુ ! તુંજ

આ કાળ જેવા ચિહ્નથી અમને બચાવ. " એ શબ્દો માણેકગૌરીના મુખમાંથી નીકળી પડ્યા.

" એટલે શું ? માશી ! " સરોજે માશીને આમ ગભરાયલી જોઈ આશ્ચર્ય પામતાં કહ્યું. " આમ ગભરાય છે કેમ ? તને આ વિગે કંઈ પણ વિશેષ માહિતી છે કે શું ? શું પેલા દામા ચંબુના હાથ ઉપર જે ચિહ્ન હતું તે આવુંજ હતું કે ? "

" તે મને શું ખબર ? મને કાંઈ એને વિગે ખબર નથી. "

" નહિ, નહિ, તું જુઠું બોલે છે. તને મારા કરતાં વિશેષ માહિતી હોવીજ જોઈએ. આજ સુધી તું કદી મારી સાથે જુઠું બોલી નથી. મને સાચું સાચું કહી દે, આ મારા હાથ ઉપર દેખાયું તે ચિહ્ન કેવું છે ? અને પેલા કેદીના હાથ પર કેવું હતું ? બોલ, માશી ! મને આજે તેનો ખુલાસો કર. "

એમ બોલતાં સરોજે માશીનો હાથ બંધો.

" પણ હું જાણતીજ ન હોઉં તો શું કહું ? "

" તું સાચું બોલે છે ? માશી ! તારો મારા પર આટલો પ્રેમ છે, જ્યાં તું મને આટલું નહિ કરે ? "

" ના. પણ જણુ નહિ. તું જાણતી ન હોય તો મારા સમ ખબરે તે પ્રમાણે કરે તો હું માનું. "

માણેકગૌરી કાંઈ બોલી નહિ. તેની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં, ને હંડ રૂંધાઈ ગયો હોય એમ લાગ્યું. તે એક શબ્દ પણ બોલી શકી નહિ.

સરોજે તે જોયું. માશીનું હૃદય દ્રવતું વેનહ પોતે ગળગળી થઈ ગઈ. તેણે પોતાના બંને હાથે માશીના બંને હાથ ઝાડ્યા, અને કહ્યું:-
" જો, માશી ! તું રડે છે ? તું ખરેખર કંઈક વાત જાણે છે. મારાથી શા માટે છુપાવે છે ? હું-તારો લાડકો સરોજ-ને તે પણ નહિ કરે ? "

માશીની આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. તેનું હૃદય અંદરથી

વિંધાઈ જતું લાગ્યું. સરોજના શબ્દો ઉચ્ચારવાને તત્પર થઈ રહેલા મુખ ઉપર તેણે હાથ દાખી દીધા તોયે સરોજ બોલી.

“ તને મારા સમ છે, ન કહે તો. ”

“ સરોજ ! સરોજ ! તું મને કાંઈ પૂછીશ નહિ. મને કાંઈજ માહિતી નથી; અને હશે તે તને કહેવા જેવી નથીજ. ”

“ મને કહેવા જેવી નથી ? માશી, ! હવે હું કાંઈ નાની બાળક નથી. હવે હું કાંઈ પહેલાંના જેવી બોળી નથી કે કાંઈ બીજાને કહી દઉં. મારી ઉત્સુકતા હવે તો ધણીજ વધે છે. માશી ! કાંઈ પેલો બનાવ બન્યા પછી તો માંડે ચિત્તજ ઠેકાણે રહેતું નથી. તારી વાતો સાંભળીશ ત્યારેજ તે સ્થિર થશે. મને લાગે છે કે મારા ઉપર કાંઈક મંત્રથી કાપ ઉતર્યો છે; નહિ તો મારે હાથે આવી બચકર ચારી—”

“ હાં. હાં. આ શું બકી જાય છે ? ” માશીએ ધીમે સાદે પણ વિચિત્ર ગંભીરતાથી કહ્યું. “ સરોજ ! યાદ રાખજે કે ભીંતને પણ કાન હોય છે. ”

“ તે તો બધુંયે હું સમજું છું. ” સરોજ પણ નમ્ર સાદે બોલી. “ પણ એમ કરીને મારી વાત ઉઘાવવી ન જોઈએ. ચાલ તો માશી ! હવે મને તે જલ્દી કહી નાંખ. નહિ તો હું પાંધરી જઈને બાને પૂછીશ. ”

“ ના. ના. એવું કાંઈ કરોશ નહિ. એમ તો ઉલટું—”

“ ત્યારે હવે તું ઝટપટ કહેવા માંડ. હવે મારાથી સાંભળ્યા વગર રહેવાનું નથી. ”

“ બેટા સરોજ ! હું કહીશ તને નહિ કહું તો પછી કોને કહીને મારા હૃદયનો બાર ઉતારીશ ! પરંતુ સરોજ ! એ બચકર વાત તને કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી. હું ફરી કાંઈ વાર કહીશ. ”

“ ના, ના, મારે તો હમણાંજ સાંભળવું છે. જો ફરી મને જાણી આવવા લાગી. તું જલ્દી કહેવા નહિ માંડે તો મારાથી કંઈનું

કંઈ થઈ જશે. ” એમ બોલી સરોજે પોતાનો કાબો હાથ ખતાવ્યો.

માણેક ભય પામી. અંતે તેણે સંભારીને વાત કહેવા માંડી પરંતુ તે એવી તો છુપી વાત છે કે ‘ માણેકમાશી ’ આપણને તો કહી શકેજ નહિ, અને બોળી સરોજ પણ આપણે આ નવસમાં ખસે પાનાં પુરાં કરીએ ત્યાં મુધી તે વાત આપણને કહે એમ લાગતું નથી.

તો પ્રિય વાંચક ! શા માટે આપણે અણુબોલાવ્યા એ બે માશી-ભાણેજની વાતોને છુપી રીતે સાંભળવાનો પ્રયત્ન પણ કરવો જોઈએ ? ચાલો આગળ.

૮

“ પાતાળમાંથી પકડી લાવું ! ”

“ ઘણા દિવસથી આજે જઈ, કાલે જઈ એમ વિચાર કરતા કરતા છું, પણ આજે કેટલા અધા દિવસ થયાં સરોજિનીને મળવા જઈ શકાતું નથી. ” મીઝ શ્રીપતલાલે આરીપમાં આવી ટોપી ટેવણ પર મૂકતાં મનમાં વિચાર કર્યો. “ આજે તો હવે મારે જવુંજ જોઈએ. ”

એમ કહેતાં તેણે ટોપી પાછી પહેરી લીધી. ખદાર નીકળી એક વિક્ટોરીયા ભાંડે કરી, સરોજે આપેલા શીરનામાનું રથળ શોધી કાઢ્યું અને અંગણે શોધેલા શ્રીપતલાલ રસ્તા પર આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો.

એટલામાં આરીએ ઉભેલી સરોજની દૃષ્ટિ તેના ઉપર પડી.

“ જો માશી ! પેલા શ્રીપતલાલ ડીટેક્ટિવ. એ કદાચ અહીંજ આવતા હશે, આપણને મળવા માટે. ”

માણેકગૌરી આરી પાસે આવી.

“ એજ માણસ ડીટેક્ટિવ છે કે ? ”

“ હા. હું એને બોલાઉં ? ”

“ ના. ના. ” માણેકબીરી મલગાધને બોલી. “ તને વળી એવું શું મુઝે છે ? તારી તે અક્કલ શન્ય થઈ છે કે શું ? ”

“ પણ તે આપણુંજ ધર શોધે છે. ”

માણેક બય પામી.

“ શું આપણુંજ ધર શોધે છે ? ”

“ હા. હા...”

“ પણ તેં તે ક્યાંથી જાણ્યું ? ”

“ હમણાં એણે પેલા માણસને કાંઈક પૂછ્યું; તેમાં મેં પિતા-જનું નામ સાંભળ્યું. મેં એને શીરનામું આપ્યું હતું...”

“ તેં એને શીરનામું આપ્યું હતું ? ” માણેક વ્રુજતે અંતઃકરણે કહ્યું. “ સરોજ ! એ તને પકડવા આવતો હોય તો ? ”

“ છટ્ છટ્. શ્રીપતલાલને શું ખબર : એ તો બાને મગવાજ આવે છે. ”

માણીએ ભાણેજનો હાથ ખેંચ્યો.

“ જો, સરોજ ! આપણે પોલિસનાં માણસ સાથે સંબંધ ન જોઈએ. પોલિસનો વિશ્વાસ નહિ. ”

પણ, માણી ! શ્રીપતલાલ તેરા નથી. એમનો સ્વભાવ તો સારો જ છે. ” સરોજ બોલી. “ અમને એ તે દિવસેજ મળ્યા હતા; એમણે અમારી સાથે બહુ સારી વાત કરી હતી. ”

એટલામાંજ શ્રીપતલાલની દૃષ્ટિ તે બારી ઉપર પડી. તેણે સરોજને એળખી. સરોજે મોં મલકાવ્યું. શ્રીપતલાલે તેનો ઉત્તર તેજ રીતે આપ્યો. બંગલામાં કયે રસ્તે દાખલ થવું તે સરોજે હાથ વડે નિશાની કરી બતાવ્યું, અને બારી હાઈ દીધી.

“ બલિ ! આ તેં શું કર્યું ? એ પોલિસના માણસને શા માટે ધરમ્—”

પણુ સાંભળે છેજ કાણુ ? સરોજ તો ક્યારની દિવાનખાના તરફ દોડી ગઇ હતી. ત્યાં નંદનખા એક કાચ ઉપર બેસી ન્યુસપેપરનાં પાનાં ઉશ્કારાવતાં હતાં; અને અમુક અમુક લેખો બહુજ ચીપી ચીપીને વાંચતાં હતાં.

“ બા ! પેલા શ્રીપતલાલ ડીટક્ટિવ આવે છે. ”

“ ક્યા ? ક્યાં છે ? ”

“ તે દિવેસે જોલ આગળ મળ્યા હતા તે. દાદર પર ચડતા હશે. તેને બેમાડજો. ”

એમ બોલતી સરોજ ત્રીજા માળને દાદરે ચઢી ગઇ. પોતાના ગ્રાઇવેટ ખંડમાં આવી, અને અંદરથી બારણું ખંધ કરવા જાય છે ત્યાંજ માણેકમાશીએ તેને અટકાવી. પોતે ખંડમાં આવી બારણું ખંધ કર્યું.

“ અલિ સરોજ ! તું શું કરવા જાય છે ? ” માશીએ સાદ્મિક ભાણેજના સ્વભાવથી ભય પામતાં કંઈક હેતાળ સ્વરથી પૂછ્યું.

“ શ્રીપતલાલને મળવા...”

“ હાથે કરીને ફૂવામાં પડવા ? પેટ ચોરીને શૂળ ઉત્પન્ન કરવા ? ” માશીએ કહ્યું. “ સરોજ ! ગહી હોય તો તું દિવાનખાનામાં ન જતી. ”

“ પણુ હું ગહી ક્યાં છું ? ” સરોજ હસી. “ પણુ માશી ! તું આટલી ખંધી ગભરાય છે શા માટે ? એ ગૃહસ્થ કાંઈ યમદૂત તો નથીજને ? ”

એમ કહેતાં કહેતાં સરોજ પોતાની પેટી ઉઘાડી તેમાંથી એક નવી ગુલાબી સાડી કાઢીને પહેરવા માંડી. ઉપર એક ફૂંચનેબલ ચોળા પણ ચઢાવી. જાણે તે કોઇ બન્ધ સ્થળે ફરવા જતી હોયને ! તેને અટકાવવાની ઉત્સુકતાવાળી માણેકગૌરીનું તે પર ધ્યાન રહ્યું નહિ.

“ યમદૂત હોય તો પણુ સારું. પોલિસનો વિશ્વાસ નહિ, અને વળી તારો પણુ વિશ્વાસ નહિ. તું બહુ બોલી છે એટલે—”

“ અરે, માશી ! તું જો તો ખરી, હું કેવી એ માણસને ચપ-
ટીમાં લઉં છું. હું કાંઈ છેક અકસ્ત વગરની નથી...વારૂ. ચાલ જરા
મહેરખાની કરીને આ મારો ચોટલો ખાંધી આપ તો. ”

સરોજ માશી તરફ પૂંઠ કરી ઉભી.

માશીએ ચોટલો ઝાલી કહ્યું:—“ જાવ ખાંધી આપું છું. પણ
તારે હમણાં નીચે જવાનું નહિ હો. ”

“ ડીક. ”

ચોટલો ખંધાઈ રહેતાં સરોજ એક મોટા આયના સામે જઈ
ઉભી. પોતે કેવી દેખાય છે તે જોવા માગી. “ જોને, માશી ! હું આ
આયનામાં કેવી દેખાઉં છું ? ”

“ બહુજ સુંદર. તારો ઝોળો જોવા કરતાં હું તનેજ જોઉં
વધારે સાફ ને ? ”

“ ના. પણ આમાં કંઈક બીજુંજ દેખાય છે જો. ”

“ શું દેખાય છે ? ” એમ બોલતી માણેકગારી આયના તરફ
આવી કે તરત સરોજે બોલીનું બારાણું ઉઘાડ્યું અને બહાર નીકળી
નીચે જતાં બોલી:—“ માશી ! હું હમણાંજશ્રીપતલાલને મળી આવુંછું.

બોલી રહેવાય તેટલામાં તો સરોજ પગથીયાં ઉતરી અદશ્ય થ
અઈ. માશી વકાસી રહી.

x x x x x

“ મારે તમારા એકાદ પરાક્રમની વાત સાંભળવી છે. તમે સૌથી
રસિક અને ભયંકર કેસ શોધી કાઢ્યો હોય તેની મને સવિસ્તર હકી-
ક્ત સંભળાવો તો ડીક. ”

“ તે તો ખરૂં. પણ સરોજ ! એવા તો કેસો અનેક છે અને તે
બધામાં ખૂન-મરકી, ચોરી, બદમાશીની વાતો આવે, એટલે તે સંભ-
ળાવીને તમારા કોમળ અંતઃકરણને ભય પમાડવાની મારી હિંમત ચા-
લતી નથી. ”

“ નહિ, નહિ, મીઠા શ્રીપતલાલ ! મારા સ્વભાવ કાંઈ એવો બહી-
કણ નથી. પુસ્તકોમાં મેં ઘણીયે ડીટેક્ટિવ વાર્તાઓ વાંચી છે. અને
તેમની ચતુરાઈ તથા બુદ્ધિની પરાકાષ્ઠા જોઈ મને ઘણું આનંદ પડે છે.
એ ગુપ્ત પોલીસની વાર્તાઓથી ઘણો ફાયદો થાય છે, ખરું કહી ? ”

“ અલબત્ત. ડીટેક્ટિવ વાર્તા વાંચનારમાં એક પ્રકારની અસૌકિક
બુદ્ધિ આવે છે. તે નિરીક્ષણ કરતાં શીખે છે, તેમજ શીખતી ભાવ્યેજ
છેતરાય છે. તમારી ચતુરાઈ પણ તમે તેવાં વાચનથીજ મેળવી હશે ? ”

“ હાસ્તો. ન્યુસપેપરમાં પણ હું પોલીસની શોધો ઘણા રસથી
વાંચું છું. થોડા વખત ઉપર દામ! ચંબુ નામના એક મુન્ડેગારનું રહે-
ણું પોલીસોએ બહુ અગત્ય રીતે શોધી કાઢ્યું હતું. ખરું કહી ? ”

“ હા. તે તો મેંજ શોધી કાઢ્યું હતું. ”

“ એમ કે ? ” સરોજે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું. “ ત્યારે તો તમે એ
વિષે ઘણું જાણુતા હશેજ. ”

“ હા. એ માણસના હાથ પર એક ચિયિત્ર ચિહ્ન હતું, તેથી
તે બહુજ ગુન્હા કરતો હતો. ” શ્રીપતલાલ એ પ્રમાણે સર કહ્યું.

સરોજ નીચે આવી ત્યારે દિવાનખાનામાં શ્રીપતલાલ નંદનખાની
સાથે વાતચિત કરતો હતો. સરોજ એક ખુરશી પર બેસી વાત કરવા
જાય છે એટલામાં માળી દિવાનખાનામાં આવ્યો. તેણે નંદનખાને ખ-
બર આપી કે મંગાવી હતી તે પ્રમાણે ગામડી આખાની કલમો આવી
પહોંચી છે તેને યોગ્ય સ્થળે રોપાવવા માટે નંદનખા ઉઠીને બાગમાં ગયાં.
સરોજ તથા શ્રીપતલાલ બે જણ એકલાં પડ્યાં એટલે ઉપર પ્રમાણે
વાતચિત થવા માંડી.

“ ત્યારે શું તે ચોરની બાઇ શેઠની મોટર પણ લઇ ગઇ કે ? ”
સરોજે તે વાત આવતાં પૂછ્યું.

“ ના. મોટરનો તો પછી બેરીઅંદરના સ્ટેશન આગળ પતો ભા-
વ્યો; પણ તે બાઇ તો તેમાંથી ઉતરી તરતજ ચાલી ગઇ હતી. ”

“ તે સ્ત્રીએ શું પહેર્યું હતું ? ”

“ એક કાળો છુરખો, પણ પાછળથી તેણે તે ઉતારી નાંખ્યો હતો એટલે તેણે એક પીળી સાડી પહેરેલી જોવામાં આવી હતી. ”

“ તો પછી તમે તે બાઈની શોધ કરી કે નહિ ? ”

“ ઘણીયે કરી હતી; પરંતુ પતો ન લાગ્યો. આખરે એક રાહદારીએ કશું કે એવાં ટુગડાં પહેરેલી એક સ્ત્રી મેદાનમાં બાગમાં ફરતી દેખાઈ હતી. ”

સરોજ કંઈક સંભારીને બોલી:—“ એ મેદાનમાંના બાગમાં તેણે પશુ ફરવા ગઈ હતી—તેજ દિવસે. ”

“ તો તમે એવી સ્ત્રીને જોઈ હતી ? ”

સરોજ યાદ કરવા લાગી.

“ હા. એક પીળી સાડી વાળી અને ડાબા હાથ પર કાળો છુરખો ધડી કરીને નાંખેલા એવી એક સ્ત્રી હતી ખરી. ” ઉત્તર મળ્યો. “ હાં, હાં, હવે બરાબર યાદ આવે છે. તેના તે હાથ પર કાળો ગ્રથો પણ દેખાતો હતો. ”

“ હેં ! ત્યારે તો તમે મને મદદ આપી શકશો. પછી તે બાઈ ક્યાં ગઈ ? ”

“ તે તો મને બરાબર યાદ નથી; પણ તેના હાથ પર ગ્રથો જોઈ મને તેના ઉપર શક પણ આવ્યો હતો. મને શી ખબર કે દામચંબુની પેઠે તે પણ ખરેખર ચોરજ હશે. ”

એટલામાં પાંડુ-ધરનો નોકર એક હાથમાં ઝાડુ અને બીજા હાથમાં એક કામળનો ટુકડો લઈ ત્યાં આવ્યો. “ બહેન બા ! આજ આપણા બોલીમાં કચરા કાઢવા તર હા કામદ મેળ ખાલી સાંપડા કામના અસેજ તર બરાબર રાખા. ” તેણે મુજરાતી બોલવાનો પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું.

સરોજે ઝટ તે કાગળ હાથમાં લીધો. તે રાત્ર માણેકગૌરીને જડ્યો હતો તેજ એ કાગળનો ટુકડો હતો ! છતાં સરોજ ગભરાઇ નહિ.

પાંડુ કાગળ આપીને ગયો એટલે શ્રીપતલાલ તરત ઉઠીને સરોજની પાસે આવ્યો. સરોજના હાથમાંથી કાગળ લઇ લેતાં તે બોલ્યો:-
“ જોઈ, કેવો છે ? એ કાગળ ” એમ કહી એણે હાથમાંથી તે ઝડપી લીધો. સરોજે તે કાગળ તેના હાથમાં ન જવો જોઈએ એવી પોતાની ઇચ્છા સહજ પણ પ્રગટ થવા દીધી નહિ.

કાગળ વાંચી, તેમાં સોમાજી લખમીદત્તનું નામ જોઈ, તેને ત્યાંથી ચોરાયેલી નોટોનોજ આ એક ટુકડો છે એમ ઓળખી શ્રીપતલાલે શ્વાસ ખાતાંજ પૂછ્યું:-“ આ કાગળ તમારી પાસે ક્યાંથી આવ્યો ? સરોજ ! એ તો પેલા શેઠની ચોરાઇ ગયેલી નોટોમાંનો એક ટુકડો છે ! ”

“ હું ! ખરેખર નોટનો ટુકડો છે ! ”

“ અલખત. તેનું નામ પણ વંચાય છે. તમે એ ક્યાંથી લાવ્યાં ? ”

“ નામ તો મેં વાંચ્યું હતું, પણ તે નોટનોજ ટુકડો છે એમ પારખી શકી હોત તો પેલી ચોરડી ઓને લાંબે લાંબ પકડતે. ”

“ પણ તમારી પાસે તે ક્યાંથી આવ્યો ? ”

“ હું તે દિવસે બાગમાંથીજ લાવી હતી. પેલી પાળી સાડીવાળી ઓના હાથમાંથી પડ્યો તેવોજ ઉત્સુકતાથી મેં તે ઉંચકી લીધો હતો. મને કાંઈ સમજ પડી નહિ તેથી માશીને બતાવવાને તે મેં ઘેર આવ્યો હતો; પરંતુ તે પણ કાંઈ કળી શકી નહિ. હવે શું થશે ! શ્રીપતલાલ ! ”

“ કંઈ શીકર નહિ, આ ટુકડો આપણને બહુજ કામ લાગશે તમારે મને એ બાઈને પકડી કાઢવામાં બહુ મદદ કરવી પડશે. કેમ, કરશોને ? ”

મારા જેવી બોળી બાળા એવા લામમાં શું મદદ કરી શકે ? ”

“તમે ધણીયે કરી શકશો. માત્ર તમારી ઇચ્છા જોઈએ.”

“મદદ થતી હોય તો હું ખુશીથી કરીશ.” સરોજે કહ્યું. “મને તો એમાં આનંદજ પડે છે—એવાં યુગી પોલિસનાં કામમાં.”

“હીક ત્યારે એટલું કહો, આ કામગીર તમને ક્યાંથી જડયો?”

“બાગની વચ્ચેના કુવારાની દક્ષિણ બાજુ પરની કમાન આગળથી.”

શ્રીપતલાલે તરત પોતાની ડાયરી કાઢી કંઈક ટપકાવી લીધું.

“વારૂ. ત્યારે હું કહું એટલું કામ કરશો? તે ભુરખાવાળી બા-
ઈ કદાચ તેટલે વખતેજ આજે પણ તે સ્થળે આવશે. આપણે પહે-
લેથી તે કેકાણે જઈને છૂપાઈ રહીએ.”

“હવે તે તે કેકાણે પાછી આવે એવી મૂર્ખાં હશે?”

“જતાં જોવામાં આપણું શું જાય છે? કાચુંખરં અપરાધીઓ
પોતાની પાછળ શું થાય છે તે જોવા માટે ત્યાંજ ફરતા હોય છે.”

“હીક. ત્યારે હું તે સ્થળે આવવા તૈયાર છું.”

“આપણે ત્યાં પાંચ વાગે જઈશું. હું અહીં પાછો સાડા ચાર
વાગે આવીશ. ત્યારે તમે તૈયાર રહેજો મારી સાથે આવવા માટે?”

સરોજે શિર હલાવી હા જણાવી.

“મારા ઉપર ધણેજ ઉપકાર થયો. ખરેખર, જો તમે મદદ
કરો તો હું કાંઈ પણ અપરાધીને પાતળમાંથી પણ પકડી લાવું.”

“મારામાં એવું તે શું છે?” સરોજે મોં મલકાવતાં કહ્યું.

શ્રીકે આડીતેડી વાતચિત કરી પેલો કામગીર મળવામાં મૂકી,
સરોજને સાડાચાર વાગે તૈયાર રહેવાની વિનંતિ કરી શ્રીપતલાલે રજા
લીધી. તેણે ફરવાળ બહાર પગ મૂક્યો કે તરતજ એક બારણેથી મા-
ણેકમૌરીએ દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો.

બંને સામસામું જોઈ હસ્યાં!

“ દાખ્યો હાથેલીમાં ચાંદ ? ”

“ કેમ, માશી ! જોયું ? કેવું ડહાપણ...”

“ પણ અંતે કામ વધાર્યું ને ? ”

“ શું ? ”

“ કાગળ ગુમાવ્યો. ભાન છે તેનું ? હવે શું કરીશ ? ” માશીએ કહ્યું. “ મેં તો તને પહેલાંથી કહ્યું હતું કે એવા માણસને મળવાની કાંઈ જરૂર નથી; છતાં તેં માન્યું નહિ. સરોજ ! તું તારા આવા સ્વ-ભાવથી કંઈનું કંઈ કરી બેસીશ. હજી પણ તું માઈ જરા માન. તેની સાથે બહાર ફરવા જતી નહિ. હું ખાત્રીથી માનું છું કે તારે વિગે તેના મનમાં કંઈક શંકા ઉત્પન્ન થઈ છેજ. મેં તમારી બધી વાતો સાંભળી હતી...”

“ તમારું બાપણ ચાલવા ઘો જરા. ” સરોજ હસી. “ માશી ! એવી તે તને કેમ શ્રીપતલાલની બ્લીક લાગે છે ? એ તો માત્ર પેલા મૂખાં પાંડુએ એવે વખતે તે કાગળનો દુકડો મને આપ્યો કે...પણ તેનું મેં વક્ષણ કેટ વાળી લીધું તે સાંભળ્યું હતું ને ? ”

“ હા. પણ હજૂ પૂરું વળ્યું ન કહેવાય. ”

“ તે સાંજે સંપૂર્ણ થઈ જશે. ”

“ નહિ. બેટા, સરોજ ! ” માશી તેની પાસે બેસી જઈને બોલી. “ તું તેની માથે આજે ફરવા જવાનો વિચાર છોડી દે. હજી બાપણે એની સાથે વધારે પરિચય પણ નથી; તેમ અજાણ્યાની સાથે ફરવા જવું બય બરેલું છે. ”

“ પણ મેં તેને વિશ્વાસ આપ્યો છે. ”

“ તેમાં શું થયું ? તું તારા ખડમાં બેસી રહેજે. તે આવશે એટલે હું ક્ષી દઈશ કે તું કંઈ ક્ષમે બહાર ગઈ છે. ”

“ હં. હં. એમ અસત્ય બોલવાનું શું કામ છે ? મેં એક ઘટના ઘડી કાઢી છે તે પ્રમાણે આપણે કામ કરીશું તો સત્વર જલા દળશે. ”

“ તે શું છે ? ”

“ કહીશ પણ તું મને તેની સાથે તો જવા દેશેને ! ”

“ મને તે ઘટના સારી લાગશે તો. ”

“ લાગશેજ. જે સાંભળ. હમણાં તો એ બહુજ ગુપ્ત રાખવાની છે. ”

એમ કહી સરોજે માશીના કાનમાં કંઈક કહ્યું—જે સાંભળી માશીના મુખ પરથી ચિંતાનાં ચિન્હ દૂર થયાં ખરાં; છતાં સાંભળી રહ્યા પછી તે બોલીઃ—“ શાબાશ ! હાકરી ! તેં તો પરલાયેાં મારોજ ભોગ આપવાની ઠીક યુક્તિ શોધી કાઢી છે ! પણ કંઈ દરકત નહિ. મારી લાડકી સરોજને માટે હું સર્વ કંઈ કરવા તૈયારજ છું. ”

“ હેં ! માશી ! ”

બંને પરસ્પર નેહ દર્યાં.

“ ઠીક ત્યારે. ” અતે સરોજે કહ્યું. “ માશી ! વખત આવે તત્પર રહેજે. તારે માટે સર્વ સાધનો મારા ખંડમાંથી મેળવી લેજે. ”

“ હું નહિ ચૂકું. ”

+ + + + +

ઘડીઆળમાં ચારના ટોકાર થયા. નંદનબા બાગમાં આંખા રે-પાવવાળી શ્રમદાયક મહેનત કર્યા પછી દિવાનખાનામાં આવી બેઠાં બેઠાં પાન ચાવતાં હતાં. એક ખુરશી પર સરોજ બેઠી હતી. માણેક-ગોરી બારણામાં ઉભી હતી અને આનંદ-ગોષ્ઠિ ચાલતી હતી.

વાતમાં ને વાતમાં સરોજે બાને જણાવી દીધું કે, “ હું આજે શ્રીપતલાલની સાથે ફરવા જવાની છું. તેમણે મને અત્યંત આગ્રહથી નિમંત્રણ આપ્યું છે. ” ઇત્યાદિ. અને નંદનબાએ પણ કંઈક વિચાર

ક્યાં પછી. આનંદિત ચહેરે રજા આપી હતી.

એ તને વિચિત્ર-અનુભવ-સાગશે. વાંચનાર ! એક અગ્નિપ્રવાહ યુવાન સાથે પોતાની વચમાં આવેલી પુત્રીને એકલી દરવા મોકલવાની એક આર્યમાતા હિંમત કરી શકે ?

નહિજ.

પણ આપણે કેમ કરીએ ? એ તો મુંઝાણ શહેર છે. લિન્ન લિન્ન પ્રકૃતિવાળાં મનુષ્યોનો ખીચડો છે. કેટલાક તો તદ્દન વિલાયતી વિચારનાં-સુધરેલા વિચારનાં-થઈ ગયેલાં, એટલે આમ કાંઈ કરી શકે કે તેમ કાંઈ કરી શકે એ પૂછવુંજ નકામું છે !

નંદનપા છેક સુધરેલા વિચારવાળાઓમાંનાં એક હતાં. પોતાની પુત્રી પોતાના લમના વિષયમાં પૂર્ણપણે સ્વતંત્ર છે એમ તેઓ માનતાં; અને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે ગમે તે યુવાન સાથે તેનું હૃદય મળે તો હતી સાથે લગ્ન કરી આપવાનો તેમનો વિચાર હતો. નંદનપાને શ્રીપત્તાજી પણ કાંઈ ખોટો 'સુટર' લાગતો ન હતો.

ખરેખર સાડા ચાર વાગે શ્રીપત્તાજી ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. નંદનપાને પ્રથમ તેણે નમસ્કાર કર્યા પણ તેમને જોઈ ખચકાયો ખરો. મનમાં સંશય પેડો કે કદાચ સરોજિની આવશે કે નહિ ? તે એક ખુરશી પર બેઠો.

તેને જોતાંજ સરોજી ખાસમાં ઉભી રહેલી માશીને આંખ વડે કંઈક ઇશારત કરી સમજાવી. ઉત્તરમાં સામી ઇશારત કરી તે ધરમાં જતી રહી.

“ ચાલો, હું આવવાને તૈયાર છું. ”

શ્રીપત્તાજીને શાંતિ વળી.

કંઈ નહિ. આપણે થોડી વાર રહીને જઈશું તો ચાલશે. હમણાં થોડો વખત પા સાથે વાતચિત તો કરવા દો. ” તેણે કહ્યું. જે કે

મનમાં ખરેખર એમ થયું કે વહેલા જઈશું તો એટલો સરોજિનીના સંગનો વધારે લાભ મળશે.

પાંચ દશ મિનિટમાંજ અને ફરવા જવા માટે નીકળ્યાં. સરોજે પગમાં નાળુક સપાટ પહેરી લીધી હતી.

“ આપણે પહેલાં પેલી જગા પર જઈશું ? ” શ્રીપતલાલે કહ્યું.

“ હા. ત્યાં બાગમાં એમવા માટે બાંક પણ છે. ” ઉત્તર મળ્યો.

બેરીબંદરના સ્ટેશન સુધી તેઓ દ્રામમાં બેસીને આબ્યાં અને વાનચિત કરતાં બાગમાં પેડાં. સરોજે “ પેલી રહી તે જગા. ” એમ કહી બાંગળી વડે તે બતાવી.

“ ત્યારે આપણે આ બાંક ઉપર બેસીશું ? ”

“ પણ હું નથી ધારતી કે તે આજે પણ અહીં આવશે. ”

“ ભણે નહિ આવે તો. તેની તપાસ કરવામાં આપણું કાંઈ નબ છે ? નહિ આવે તોયે આપણે અહીં પરસ્પર શાંત વાર્તાલાપ કરતાં બેસીશું, એ પણ એક લાભજ છેને ? ”

સરોજ હસી. “ તે તો છેસ્તો. ”

અને જ્યાં એક બાંક ઉપર બેઠાં. ઘણીવાર સુધી કોઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ. શ્રીપતલાલ બોલવા ઇચ્છતો હતો પરંતુ તેને વિષય જડતો ન હતો. કારણ કે તે સ્ત્રીની શોધ વિષે બોલીશ તો સરોજને અકારો લાગીશ એવો તેને ભય લાગતો હતો.

એમ વાટ જતાં ઘણો વખત ગયો. સરોજ આડું મુખ કરીને શાંત બેસી રહી હતી. શ્રીપતલાલથી પણ માંધ બોલાતું ન હતું; અને સરોજની રીસ્ટવોચમાં (કાંડે બાંધેલી ઘડિયાળમાં) છ વાગ્યા.

“ એ કાંઈ આવે એમ લાગતું નથી. ” સરોજ બોલી.

“ ત્યારે તમારો શું વિચાર છે ? ”

“ અહીં બેસી રહેવાથી શો લાભ છે ? હવે મને આ સ્થાનનો

પણ કંટાળોજ આવ્યો છે. ચાલો બીજો કોઇ સ્થળ જઈએ—અંપોલો બંદર. ”

“પણ અહીં પાએક કલાક વધુ બેસીએ તો ઠીક. હજુ કદાચ આવે”
પા કલાક ગયો; પરંતુ કાળા છુરખાવાળી કે પીળી સાડીવાળી કોઇ પણ સ્ત્રી દેખાઇ નહિ.

“ હવે કોઇ આવવાનું નથી. ” અતે કંટાળો લાગી સરોજે કહ્યું.
“ તમે વ્યર્થ સમય ગુમાવો છો. અરે હું તો કહું છું કે તમે વ્યર્થ
એ કાગળના ટુકડાને મહત્વ આપો છો. જાણે તેમાંથીજ કાંઇ મોટો
બેદ ખુલવાનો હોય એવું જો માનો છે તે તમારી ડીટક્ટિવ લોકાની
એક પ્રકારની ગાંડાઇજ છે. ”

“ તમને જો કંટાળો આવ્યો હોય, તો ચાલો ત્યારે તમારા કા-
મજા હૃદયને દુભવવાની મારી જરા પણ ઇચ્છા નથી. આપણે અંપોલો
બંદર જઈશું ? ”

“ અહીંથી ઉડીશું તો ખરાંજ. ” સરોજે ચિંતામસ્ત ચહેરે
આમ તેમ દષ્ટિપાત નાંખતાં કહ્યું.

બીજાએ ઉડીને ચાલવા માંડ્યું. થોડેક દૂર ગયાં ન ગયાં, એટલા-
માં સરોજ બોલી: “ પેલું શું છે ? જુઓ તો. ”

ખરેખર એક બાઇ કાળો છુરખો પહેરીને જતી હતી. શ્રીપત-
લાલે જોયું, કે તે પેલીજ બાઇ છે. તેના હૃદયમાં હર્ષ ઉભરાયો.

“ હાં. ખરોખર. તેજ છે. ” તેણે કહ્યું.

“ ખરેખર ! તેજ છે કે ? ”

“ અલ્પજ્ઞ. મેં કહ્યું હતું કની, કે તે આજ પણ આત્મા વિના
નહિ રહે. ”

“ પણ હવે તમે શું કરવા ધારો છો ? ”

“ તમે જરા ઉતાવળે ચાલો. આપણે તેનો પીછો પકડીએ. ”

સંગેત્ર શ્રીપત્રાંત્રને કવ્યુઃ--" પેલુ ચું છે : જુઝા નો "

“ ઉતાવળે તો મારાથી નહિ ચલાય. કારણ કે મારી સપાટ નવી છે. ” એમ સરોજે કહ્યું.

પરંતુ શ્રીપતલાલને તો તે સાંભળવાને અવકાશજ ન હતો. તેણે તો ક્યારનું ઉતાવળે ચાલતું શરૂ કરી દીધું હતું.

પોતાની પાછળ કાંઈ પુરૂષ વેગથી આવે છે એમ જ્યાં તે સ્ત્રીને લાગ્યું કે તેણે પણ ભયથી ઉતાવળે ચાલવા માંડ્યું. શ્રીપતલાલની શંકા આથી દઢ થઈ. તેણે પોતાનો વેગ વધાર્યો. કદાચ તે સ્ત્રી ચોર નીકળે તો, એવા ભયથી શ્રીપતલાલ દોડી શકે તો ન હતો. તે જુરખાવાળી સ્ત્રી અતે એક માંકડી મલીમાં પેડી. અહીં પણ પેલા પુરૂષને પોતાની પાછળ આવતો જોઈ તણે ઝડપથી ચાલી આગ્ર અવગા રસ્તાઓ બદલવા માંડ્યા.

સરોજે જોયું કે સ્ત્રીને પકડવાની ધૂનમાં શ્રીપતલાલ મારી દર-દર કરે એમ નથી, અને એમ ચાલતાં ચાલતાં તો તે મને ધણીજ પાછળ મૂકી દેશે, એટલે તેણે જૂમ પાડી. શિકાર તરફ દૃષ્ટિ રાખી શ્રીપત અટક્યો.

“ શ્રીપતલાલ ! તમે મારી સાથે દરવા જવા માટે નીકળ્યા છોને ! સરોજે પૂછ્યું.

“ હા. પણ આપણે આ ચોરને પકડવો જોઈએ કની ? ”

“ ચોરને પકડવાનો કંઈ આ વખત છે ! ”

“ પણ હાથમાં આવેલો શિકાર જવા દઉં તો મારી ડીટેક્ટિવ તરીકેની કીર્તિ શું રહે ? ”

“ તે તો હીક છે. પણ—”

સરોજ આગળ જોલે તે પહેલાં તો શ્રીપતલાલની કાંક દૃષ્ટિએ એક ધરના બારણાની ફાડમાં ભેરવાઈ રહેલો કાળા જુરખાનો પાંચવ જોયો. તેણે ઝટ દોડી જઈ તે પાંચવ ઝાલ્યો અને એનીને પકડ્યો.

“ હીક પકડાઈ છે હવે. ” તે આનંદથી બોલ્યો. હવે ક્યાં જવાની છે, હરામખોર ? ” એમ કહી તે સરોજ પ્રતિ અત્યંત હર્ષાભિમાનની દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. સરોજના મુખ ઉપર ચિંતા છવાઈ. કારણ ?

કારણ એજ કે કાજો જુરખો પહેરીને આમ નાશભાગ કરાવનાર તે બીજું કાઈ નહિ પણ આપણી સુપરિચિત માણેકમાશીજ હતી ! તેણે એક ઘરનું આરાયું ઉઘાડું જોયું એટલે નાસતી વખતે શ્રીપતલાલને છક્કડ ખવાડવાના વિચારે તેણે સત્તર તેમાં પ્રવેશ કર્યો, અને પોતાની પાછળ તે આરાયું બંધ કરી દીધું. પરંતુ તેમ કરવાની ઉતાવળને કીધે તેના જુરખાનો પાલવ આરાયુંમાં સપડાઈ ગયો, અને તે આપણે જોયું તેમ-શ્રીપતલાલે જાણ્યો.

“ આવો, આવો, જલ્લદી આવો. ” તેણે સરોજને કહ્યું. “ તમે જરા આ બાબુમાં થઈને આગળ જઈ આ ઘરવાળા માનિકને ખબર આપો, કે તમારા ઘરમાં એક ચારડી સ્ત્રી પેડી છે.....ના, ના, નહિ તો તમે આ પાલવ જોરથી ઝાલીને બેસો એટલે હુંજ આગળ જઈ જુ. ”

“ હા તમેજ જાઓ. ” સરોજે કહ્યું. “ મારાથી હવે ચલાય એમ નથી. તમારી પાછળ પગ ધસતાં મારે પગે તો ઉઝરડા પડ્યા જાઓ તમેજ. હું જો છોડી જાવીને બેસું છું. ”

“ હીક. પણ મજબુત પકડાઈને છોડશે નહિ. ”

“ વારૂ. તમે જાઓ જલ્લદી. ”

સરોજ ત્યાં છોડી જાવી બેઠી. શ્રીપતલાલ ઘરની આગલી બાબુએ ગયા. તેના ગયા પછી સરોજે લાથમાંથી છોડા છોડી દીધા. અને બાબુ ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. તે ઘડ્યું હચમચ ઘડ્યું પણ ઉઘાડ્યું નહિ તેથી સરોજને ચિંતા થવા લાગી. તેણે કીર્તિ સારે જુમ પાડી. “ માશી ! માશી ! ! ”

પરંતુ કાંઈ બોધ્યું નહિ. સરોજે તપાસ કરી તો તે ઘરના સ્નાનગૃહ (Bath-room) નું તે ખારણું હતું. જુરખો તેમાં સળગડ સપડાયેલો હતો. ખેંચતાં તે નીકળે તેમ ન હતું. સરોજે ગભરાઈ. “ માશીને કાંઈએ પકડી તો નહિ હોય ? ”

આ તરફ શ્રીપતશાલે બહારની બાજુ પર જઈ ઘરના માલિકને હાંકે મારી, ‘ તમારા ઘરની પાછળની ઝોરડીમાં એક ચોરડી બાંધેલો છે. હું તેને પકડવા આવ્યો છું ’ એવી ખમર આપી દીધી. અને ઝટપટ ખારણું ઉઘાડવી તેને કહાડવાને ગરબાટ મચાવી મૂક્યો. ચોરનું નામ સાંભળતાંજ ઘરનાં સર્વ માણસ, નોકર ચાકર, વગેરે એકદમ ભેગાં થઈ ગયાં. કાંઈએ દંડુકો, તો કાંઈએ વાંસ કે કાંઈએ લોહનો ગજળો એમ જેના હાથમાં જે આવ્યું તે લઈ સ્નાનગૃહ તરફ આવ્યા, અને બહુજ સાવધતાથી ફગવે રહીને-રખીને ચોર પાસે કાંઈ હતીઆર હોય તો મારી પાડે, એવા ભયથી ડરતાં ડરતાં-ખારણું ઉઘાડ્યું.

જુએ છે તો બંદર કાંઈ ન મળે ! માત્ર કાળો જુરખો પાણીથી ભીંજીએલો અને ગંદો થએલો ત્યાં પડ્યો હતો. શ્રીપતશાલે બહુજ બોંકી પડી ગયો. તે દગાખોર બદમાશ બાંધેલો ક્યાં ગઈ ? તેને હાથ અવડો શિકાર ગુમ થતાં કરી ધા લાગ્યા જેવું થયું. જો તે જુરખો ત્યાં પડી રહ્યો ન હોત તો પોતાને ડગવા માટે ઘરનો માલિક મારા પર ફટકોએ દમ બીગવતે એ વિચારથી તેને કંઈક આશ્વાસન મળ્યું. “ મહા તો ભલે, પણ આ જુરખો રહી ગયો તે કીક થયું. એનો એક મુદો પણ થશે. એટલે પોલિસને ચોરની શોધ કરવામાં સહાય રૂપ થઈ પડશે. ” વગેરે વિચારો તેના મગજમાંથી પસાર થઈ ગયા.

“ કેમ, મીસ્ટર ! ક્યાં છે તમારો ચોર ? ” એકે પૂછ્યું.

“ અહીં તો માત્ર આ જુરખોજ છે. ” બીજો બોલ્યો.

“ તેજ ચોરનો છે. ” શ્રીપતશાલે જવાબ આપ્યો. અને કહ્યો

ચારડામાં બીજે કોઇ સ્થળે ચાર ભરાઇ રહ્યો હોય તેની શોધ કરવા માંડી. અંતે માનસ પડ્યું કે બાબુ પરની સરકારી જમીનમાં પડતી એક ડોકાખારી જે હજુ વધુ ઉઘાડી રહી ગઇ હતી તેમાંથી ચાર પલા-
યન કરી ગયો હતો.

પાછળનું દાર ઉઘાડી માશીનું હવે શું થશે અને તેને કાર્તિભેર કેમ છોડાવવી તેના વિચારમાં લીન થઇ ગયેલી સરોજને શ્રીપતલાલે અંદર બોલાવી. માશીને ત્યાંથી ગુમ થએલી જોઇને તે તેની ચતુરગઇ અને સમયસૂચકતા માટે હૃદયથી પ્રસન્ન કરવા લાગી—અને અતિ આનંદ પામી.

“ ક્યાં ગઇ તે ચારડી બાઇ, શ્રીપતલાલ ! ! ” સરોજે અંતે તે ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી તેની મરકરી કરતી હોય તેવું સાદે કહ્યું.

“ હું અહીં આવ્યો તે પહેલાં આ બારીએથી કુદકા મારી ગલીમાંથી તે પસાર થઇ ગઇ. ” શ્રીપતલાલે નિરાશ અવાજથી ઉત્તર આપ્યો.

“ હું નહોતી કહેતી, કે આ ચાર પકડવાનો વખત નથી ! ” સરોજ અભિમાનથી બોલી. “ તે છતાં તમે કહાપણ કર્યું અને ખર-
ડયા ! ”

“ હશે. પણ આપણને એક મારો મુદ્દો લાઇ લાગ્યો છે. ”

“ શું ? કેવો મુદ્દો ? ”

“ આ કાળો જુરખો. એ પરથી ઘણી સહાય મળશે. ”

“ એક જુગડું તે વળી તમને શી સહાય આપશે ? ”

“ તે તમે જોશો. આ જુરખો હમણાં હું પોલિસ સ્ટેશન પર લઇ જાઉં છું. ત્યાં શહેરની દરેક મુખ્ય મુખ્ય શિવણ—કંપનીઓના મલ્લિકાને બોલાવી આ જુરખો કાણે શિખ્યો છે તે શોધી કહાડીશું પછી તે શિવનાર તેના મલ્લિકનું નામ, હામ, શહેર, પત્તો વગેરે આપણુ કહી.....”

“ તમે પોલિસ સ્ટેશન પર જાઓ છો, ત્યારે મારે ક્યાં જવું ? ”

સરોજે તેને વચ્ચમાંજ અટકાવી પૂછ્યું. “ શું મારે પણ તમારી સાથે પોલિસ ચોકી પર આવવું ? તમારી સાથે ફરવા નીકળવું મને તો બહુ ભારી થઈ પડે છે...”

શ્રીપતલાલ નરમ થેંશ થઈ ગયો !

“ હું બહુ દીલગીર છું, કે મારે તમારાથી છૂટા પડવું પડે છે. સરોજખેન ! આટલી વાર મને માફ કરો. તમે હાલ ઘેર જાઓ અને મને પોલિસ ચોકી પર જવાની રજા આપો. ”

“ ઠીક છે. પણ આ સારું ન કહેવાય. ” સરોજ દૃઢિમ વાપમરી આંખ કરી બોલી.

“ હવે એવું નહિ થાય. ” એમ બોલી, સરીયામ રસ્તા પર આવતાં શ્રીપતલાલે એક વિક્ટોરીઆ બોલાવી. “ બાઈ સાહેબકા ચર્નરિડ લે જાઓ ” એમ હુકમ આપી ગાડીવાળાના હાથમાં પહેલેથીજ ફૂપીઓ મૂકી દીધો.

ગાડીવાળો ચમકતો હામ જોઈ ખુશ ખુશ થઈ ગયો; અને તેને જોરે, સરોજ બેડી કે તરતજ ગાડી એવી તો દોડવા લાગી, કે થોડીજ મિનિટમાં સરોજનું નિવાસ સ્થાન આવી પહોંચ્યું !

શ્રીપતલાલે આમ હથેલીમાં ચાંદ દેખ્યો !

૧૦

બકરું કાઢતાં પેહું ઉંટ !

સરોજને પાછી વળી, હવે તરફ આવતાં અનેક વિચાર આવવા લાગ્યા. તેનું મન ઉદાસ થઈ ગયું. માશી ક્યાં મઈ હશે ? તે ઘેર પહોંચી હશે કે નહિ ? એવા વિચારે પ્રથમ તેનું મન થેંધું. પરંતુ ‘ એટલું તો ચોક્કસ છે કે માશી પહોંચી વળે એમ છે. ’ એમ ધારી તે વિચાર પડતા મૂક્યા.

“ શ્રીપતલાલે ભુરખો લીધો છે, તેથી એના શિવનારની શોધ કર્યા વિના તે રહેશે નહિ. ” સરોજે ધાર્યું. “ અને તેમ થતાં મારી દરજણુ બધું કદાચ ફેડી દે તો ? ”

એવી ચિંતા કરતી કરતી સરોજ બંગલે પહોંચી. દરવાજામાંજ માણેકમાશી તેને આવકાર આપવા માટે ઉભી હતી. સરોજને જ્ઞેતાંજ તેનો આનંદ ઉભરાઈ ગયો. પાસે જઈ તેણે એકદમ તેમા હાથ પકડી લીધા.

“ કેમ આવી ? બેટા સરોજ ! ”

“ તું શું બુઝે છે ? માશી ! ” સરોજ હસતાં હસતાં બોલી. “ હું આવી ન હોઉં તો તું કોની સાથે વાત કરે છે ? ”

વાતો કરતાં બંને દિવાનખાનામાં આવ્યાં. વાળુનો વખત થયો હતો એટલે નંદનખા રસોડામાં ગયાં હતાં તેથી ત્યાં કોઈ નહોતું.

માશી બાણેજ ત્યાંજ એક સોફા ઉપર બેઠાં. થોડી વાર સુધી કોઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ. બની ગયેલા બનાવ વિષે બંને જણાં વિચારમાં પડી ગયાં હતાં.

અંતે સરોજે મોં બોલ્યું:—“ માશી ! મને તારે માટે બહુ ચિંતા થતી હતી...”

“ હાસ્તો. બાણેજ માશીની ચિંતા નહિ કરે તો કોણુ કરશે ? મેં તને આજ સુધી ઉછેરી મોટી કરી તેનો બદલો વાળવા માટે, ખરેખર ? ”

“ તેએ ખરું. ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો. “ પણ ખરેખર, માશી ! તું પેલા ધરમાં બરાઈ અને ભુરખાનો છેડો બહાર રહી ગયો તેથી મને બહુ શીકર થવા લાગી. મને નક્કી લાગ્યું કે હવે પોત”

થઈ જશે. પણ—”

“ મુલાએ મને ખારી મળી આવી, અને મુલાએ સંકટમાંથી

ઉઘારી. ” માણેક વચમાંજ બોલી ઉઠી.

“ પછી તું ક્યે રસ્તે આવી ! ”

“ આરી ઉઘાડી હું આબુમાંની સાંકડી ગલીમાં ઉતરી પડી. ત્યાંથી ડાબી આબુ પર જતાં પસ્ટન ચાંકીતો રસ્તો દેખાયો. ત્યાંથી
“ આફતી ગાડી કરી લીધી...”

“ ત્યારે તો મહજ માટે બચી ગઇ, હોં. ”

“ એમ ? ”

“ આબુમાંની ગલીમાં થઇનેજ મી. શ્રીપતલાલ ઘરને આગળને આરણે ગયા હતા. તે વખત જો તું તેમને દેખાઇ હોત તો જરૂર પકડાઇ જાત. ”

“ એમ ? ”

“ હા. એ તો પ્રભુએ બચારી લીધી. ”

“ હાસ્તો. પણ સરોજ ! પછી ભુરખાનું શું થયું ? ”

“ કઃળું ! ”

“ એટલે ? ”

“ બકરું કાઢતાં ઉઠ ! પેકું માશી ! ” સરોજ બોલી. “ ભુરખો તો પોલિસના હાથમાં ગયો. ”

“ હેં ! પોલિસ ત્યાં આવી હતી ? ”

“ ના. ”

“ ત્યારે ? ”

“ શ્રીપતલાલ તેને પોલિસ માણા પર લઇ ગયા છે. ”

“ જો. સરોજ ! હું કહેતી હતી છની ” માશીએ કહ્યું. “ કે એ માણસ આપણને નડશે; એને ન બોલાવ ! પણ તેં માન્યુંજ નહિ. ”

“ માન્યું હતે તોયે શું ? ”

“ તો આવું ન જાતે. ”

“ નારે. ” સરોજ બોલી. “ પેલા મારવાણને ત્યાં મચેલી ચો-

રીનો કેસ શ્રીપતલાલના હાથમાંજ હતો એટલે ગમે તે રીતે પણ એ શોધ આમ આવતેજ. હશે, જે થવાનું હતું તે થયું, હવે આગળ શું કરવું તેનો...”

“ પણ થવાનું શું હતું શું થયું તે જરા ખરાખર વર્ણન કરીને કહે તો ખરી ? ”

સરોજે બંધી વાત વર્ણવી. શ્રીપતલાલે જુરખાનો છેડો ઝાલવાનું પાતાને સોંપ્યું તે, તેમણે આગળ જઈ ધરના માત્રિકને ચોરને નામે લડકાવ્યા તે, તથા અતે મુદ્દામાલ તરીકે કાળો જુરખો હાથ લાગ્યો તે લઈને તેઓ ચાકી પર ગયા તે, ઇસાદિ યથાસ્થિત વર્ણવ્યું. વળી તે બોલી:-“ ત્યારે, માશી ! હવે શું કરવું ? ”

“ શાને માટે ? ”

“ આ કાળો જુરખાને માટે. ”

“ હો ગયો તો. ચૂકામાં ગયા એ દશ ફીઆ !

“ તે તો ગયાજ છે ને-તેં એને બીનામાં પડનો મૂક્યો ત્યારથી. ”

“ ત્યારે હવે શું છે ? ”

“ પણ શ્રીપતલાલ ચાકી પર જઈને એના શિવનારને ખોળા કઢાવશે એટલે તરત આપણે પકડાઈશું. ”

“ છટ્ટ, છટ્ટ, એમ આ મુંખાઈ શહેરમાં એક જુગડનો શિવનાર હાથ લાગતો હશે કે ? એવા તો આ શહેરમાં અનેક જુરખા ફરતા હશે, અને હજારો બહાર ગામ ગયેલા હશે; તેમાં એ કેવી રીતે માલમ પડશે ? ”

“ આ તો ખરેખર, બકડું કાઢતાં ઉંટ પેડું ! સરોજ ! ” માણે-કબૌરી ગંભીરતાથી બોલી. “ એવો નકામો બય રાખવાની કંઈ જરૂર નથી. એમ દાર્ઘ્ય દરજ્જા હાથમાં આવવાનો નથી. તેમ આપણી દરજ્જાને પૂછાવશે ત્યારે ક્ષી ! ”

“ પણ ચંપા દરજ્જાની સિલાઈ ફૂપી નહિ રહેશે. ” સરોજે

પોતાની સાડીનો પાલવ સંકારતાં કહ્યું. “ અને વળી એ બોળી બટાક જેવી-વિચાર ક્યાં વિના બધુયે ક્ષી દે એવી છે. ”

“ ત્યારે આપણે એને પહેલાંથી ચેનવીએ...અરે, પણ આ શું ? સરોજ ! ”

પાલવ સંકારતી સરોજના ડાબા હાથ પર વળી કાંઈક ચિહ્ન પેલું બેઠી ત્રિશૂળ-ઝાંખું ઝાંખું દેખાવા લાગ્યું હતું. માસીની તે પર નજર પડતાં તે ચમકીને બોલી ઉઠી.

સરોજે તે જોયું. તેને હાથ પર દુઃખવા લાગ્યું. તેને જાણે તે ગણકારતી ન હોય તેમ ઉઘાસથી બોલીઃ—કંઈ નહિ, માસી ! એ તો ફું ફેડી લઈશ. ”

“ તેને કાંઈક વિચિત્ર વિચાર સૂઝ્યો હતો તેથી માત્ર એટલુંજ બોલી સરોજ માસીને ત્યાં છોડી એકદમ પોતાના ખંડ તરફ ચાલી. ત્યાં તેણે પોતાનાં હુમડાં બદલી નાંખ્યાં. ત્રિશૂળાકાર દેખાતો બધે થવા લાગ્યો, એટલે નીચે આવી માસીને કહ્યું:—“ માસી ! આજે મને બુખ નથી, તેથી મારે ખાવું નથી. બાને કહેજે. ”

“ તું રખડીને આવી છેને—”

“ હા. તેથીજ. ”

“ તને બુખ લાગી નથી ? માંડી ચોડુંક તો ખાઈ લે. ચાલ. મહારાજે ક્યારનું રાંધી નાંખ્યું છે...”

“ પણ મારે તો બિલકુલ ખાવું નથી. ”

“ બે પુરી ખાય તો—”

“ મને જોર બુલમથી ખવાડીને મારી નાંખવી છે, માસી ! ! ” સરોજ રોષ ચડાવીને બોલી. “ તું તારે જમને બાને ક્ષી દે. મને એટલો બધો શાક લાગ્યો છે કે મારાથી ઉભાં રહેવાતું નથી. ફું અત્યારેજ ઉપર જમને ઉંધી જઈશ-જઈશ છું. વચમાં મહેરબાની કરીને મને જરા પણ ઉઘાડવા આવીશ નહિ. ”

“ વારૂ જ ત્યારે જઈને નિરાંતે સૂઈ જા.”

“ પણ કોઈ મને ઉડાડવા આવે નહિ, તે ધ્યાન રાખજે, હોં ”

“ કીક. હું બાને કહું છું.”

“ મને કોઈ અધવચ ઉડાડશે, તો હું તારી સાથે લડીશ.” એમ બોલતી સરોજ પાછી દાદર ચઢી ગઈ. પોતાના ખંડમાં આવી અંદરથી દ્વાર બંધ કર્યું. એ સમયે ઘડીઆળમાં નવના ટકોરા થતા હતા. તે તરફ ધ્યાન જતાં તે હૃદય સાથેજ બોલી:—“ નવ વાગ્યા છે. દવં જમીને બધાં સૂઈ જશે. કોઈ ઉડાડવા નહિ આવે. હું માઈ કામ કરી લઉં.”

એમ વિચાર કરતાં તેણે એક સાદું ગવન કાઢી અરિસા સામે ઉભાં રહીને કાઢીઆવાડી ફેંટા બાંધી લીધો. અનુભવ ન હોવાને લીધે ખરોખર ન બોધાયો. પરંતુ એને બહુ સુંદર દેખાવાની જરૂર પણ ન હતી. તે અંધાઈ રહેતાં તેણે પોતાની પેટીમાંથી એક સફેદ અખંડો કાઢ્યો અને પહેરી લીધો.

ખરોખર એક દરજ્જાના જેવા વેશ કર્યો. ખંડની અંદરની એક નાની બારી ઉઘાડી તેમાંથી ઝડપામાં ઉતરી બહાર આવી. પગમાં જોડા પણ પહેર્યા ન હતા.

આમ તેમ દષ્ટિ નાંખી તે ચાલતી થઈ.

x   x   x   x   x

પેલો મુદ્દામાલ—શુરખો લઈ શ્રીપતલાલ સાતેક વાગે ચોટી પર પહોંચ્યો. સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ કંઈ કામે બહાર ગયા હતા તેથી તે આવે ત્યાં સુધી શ્રીપતલાલને તેની વાટ જોવી પડી.

અર્થાં પોણે કસાક ખેસી રહ્યા પછી સાહેબ આગ્યા. શ્રીપતલાલે તેની એકાંતમાં મુલાકાત લઈ પેલો શુરખો બતાવ્યો અને સર્વ હકીકત વર્ણવી.

સુરખાને આમ તેમ ઉચલાવી ખારીકાથી જોઈ સાહેબે કહ્યું:—
“ ડીક, એ તો તરત પતી લાગશે. આ સુરખાનો દરજ્જો તરત પકડશે. એની સીલાઈ કાંઈ જેવા તેવા કારીગરની નથી...”

“ અલબત્ત, એનો સિવનાર કોઈ હુંથીઆર દરજ્જો છે, એમાં તો કાંઈ શંકા નથી. ”

“ મને લાગે છે કે સ્વદેશીસ્ટોર જેવા કોઈ જગજગર કારખાનામાં તેમાર થયેલો છે. ”

“ તેમ પણ હોય. ”

“ ડીક છે. ગમે તેમ હશે, પણ તમે હમણાંજ ઘેર જાઓ અને જમીને પાછા અહીં આવી પહોંચો મી. શ્રીપતલાલ ! એટલામાં હું ટેલીફોનથી દરેક મોટા મોટા સિલાઈ કારખાનાના માલિકોને બોલાવી મંગાવું છું. દરેકને આ સુરખો ખાનગીમાં ખતાવીને એનો સિવનાર બોળી કાઢું છું. એટલામાં તમે આવી પહોંચો, એટલે પછી આપણે તેની સાથે વાતચિત કરીશું. ”

“ ડીક જેવી તમારી ઇચ્છા. ”

“ પણ આવવાનું બૂલશે નહિ. ”

“ કેમ બૂલું ! ચોર શોધવાની ગરજ મારે છે. ”

એમ કહેતાં શ્રીપતલાલે ચાલવા માંડ્યું, સાહેબે બે ચાર લીટી જેમીને ટેલીફોન પર જઈ “ એલાવ, એલાવ ” કરવા માંડ્યું. બધાં પોલીસ સ્ટેશન પર ખબર આપી દીધી. તેટલું કરતામાં નવ વાગી ગયા.

પછી સાહેબે ક્લાર્કને બોલાવ્યો. શ્રીપતલાલે સુરખો હાથ લાગ્યાની જે ખીના વર્ણવી હતી તેનું સ્ટેટમેન્ટ લખવાની આજ્ઞા આપી. કેવી રીતે લખવું તેની સમજ આપી પોતે હોટેલમાં જઈ પોતાનું ખાણું ખાવાનો વિચાર કરતા હતા, એટલામાં એક જમાદાર અંદર આવ્યો.

“ સાહેબ ! બહાર એક જુવાન આપને મળવા આવ્યો છે. તે મુગ્ધ છે—કંઈ બોલતો નથી. ઇશ્વારતથી કહે છે કે મને શ્રીપતલાલ સાહેબે મોકલ્યો છે. ”

“ શ્રીપતલાલને પણ આ શું સુઝયું છે ? એક કામ પર મંડ્યા તે મંડ્યાજ ! પોતે ખાવા જતાં જતાં પણ મારે માટે કામ વધારી નય છે. મને ક્યારે ખાવાનું મળશે ? ડીક છે. જા મોકલ તેને અંદર. ”

૧૧

તરૂણ દરજી શિવલો !

જમાદાર બહાર ગયો. થોડીવારે એક તરૂણ દરજી—જેને અમારા ચતુર વાંચકોએ સરોજ તરીકે તરત પારખ્યોજ હશે, તે દાખલ થયો. તેણે એક હાથમાં ગજ અને બગલમાં થોડુંક કાપડ વીટો વાળીને ઝાલી રાખ્યું હતું. પ્રવેશ કરી તેણે સાહેબને નીચા વાળીને સલામ કરી; અને ટેબલથી બે વારને અંતરે ઉભો.

“ કેમ ? તું ક્યાંથી આવ્યો છે ? ”

સરોજ—અથવા કહેવા છો આપણો બનાવટી શિવલો દરજી—ઇશ્વાર કરવા લાગ્યો. થોડી વાર સુધી તો સાહેબને કાંઈ સમજ પડી નહિ. કંટાળીને તેમણે પૂછ્યું:—“ તને કાણે મોકલ્યો ? ”

શિવલાએ એક કામગીરી કાપલી ટેબલ પર મૂકી દીધી. તેમાં લખ્યું હતું:—

તા.

૧૯૧૯.

મે. સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ,

આ ચીઠ્ઠી લાવનાર એક હુંશીઆર દરજી છે. તે મારી ઝોળ-ખાણુનો છે અને મને રસ્તામાં મળ્યો. એટલે આપની પાસે મોકલી આપું છું. તેની ઉપર વિશ્વાસ રાખી જુરખો તેને બતાવશો.

તે જાતે મુજો છે એટલે આપને તેની સાથે વાત કરતાં હરકત પડશે, એમ ધારી મેં એને કામ સમજાવી દીધું છે. આપ માત્ર એને ખુરખો ખતાવશો એટલે એ કાણે શિવેનો છે તે જાણતો હશે તો કહેશે. એજ

સી. આપનો

શ્રીપતશાસ ગુર્જર.

ચીઠી વાંચી સાહેબને વિશ્વાસ આવ્યો. તે શિવલાલને જે રૂમમાં ખુરખો રાખ્યો હતો ત્યાં લઈ ગયા, અને એક ટેબલ પર મૂક્યો. એક ખરા અનુભવી હરજીતીજ હમથી સરોજે ને આમ તેમ ઉચ્ચવાની જોયો. જેતાં જેતાં પોતાના મોં પર ઉત્સાહનાં ચિહ્ન દેખાડવા લાગી. વળી કાપડના એક ખૂણા પર રાતો ડાઘ પડેલો જોઈને તો આનંદથી અને આશાથી સાહેબ તરફ ઘસારન કરવા લાગી.

“કમ, શું છે ! શિવનાર જડશે !”

સરોજે હમથી ડોકું ધ્રુણાવી દા કહી.

સાહેબે પાછું ધ્રુણું:—“કાણે શિવો લાગે છે !”

ગજવામાંથી એક જૂની પેન્સીલ કાઢી કાગળની કાપડી પર લખ્યું, “અમારા કારખાનામાં શિવાયલો હોય એમ લાગે છે. પણ તે અમારા માલિકને ખતાવ્યા વિના આગખાશે નહિ. માફ શીરનામું લખી લઈને આપો તો આ ખુરખો હું તેને ખતાવવા માટે કારખાને લઈ જઈ.”

કાપડી વાંચી સાહેબે ધ્રુણું:—“અત્યારે કારખાનું ચાલતું હશે ?”

“હા.” એમ ડોકું ધ્રુણાવીને વળી કાપડીમાં લખ્યું, “હાલ દીવાળી પાસે આવતી હોવાથી અમારી શોપ રાતદિવસ ખાલે છે. ધેરથી વાળુ કરીને હું હમણાં ત્યાંજ જતો હતો, એટલામાં રસ્તામાં મને શ્રીપતશાસ સાહેબ મળ્યા.”

થોડીક વાર સુધી વિચાર કર્યા પછી અતે શિવલા હરજી સામે

જોઈ સાહેબે ડોકું ધુણાવ્યું.

“ ઉંહું. આવો મુદામ. લ કાંઈ એમ કાઢને આપી શકાય નહિ. ”
તેણે કહ્યું.

“ જોવી તમારી મરજી. ” સરોજે ઇશ્વારતથી કહ્યું: અને જાણે પોતાને કંઈ દરકાર ન હોય તેમ આશીસની બહાર જવા માટે પગલાં ભર્યા.

“ હાં, ઉભો રહે. તું જઈને તારા માલિકને મોકલજો. ”

વેષધારી ચિવલો ઉભો રહ્યો.

“ સાહેબ ! તેમને જરા પણ નવરત્ન નથી. આજે કાંઈ તેઓ આવી શકે એમ નથી. ”

“ તેના નુકસાનનો બદલો મળશે. ”

“ પણ તે કરતાં એક જમાદારને મારી સાથે મોકલો. ” સરોજે કામળ પર લખ્યું. “ એટલે હું જુરખો લઈ જઈને શેઠને બતાવીને તેની સાથે પાછો મોકલીશ. ”

“ ઠીક, એમ થશે; પણ તું જલદીથી જુરખો પાછો મોકલી આપજો; કારણ કે પત્નો ન લાગે તો બીજાને પણ બતાવવો પડશે. ”

“ ચિંતા નહિ. ” ઇશ્વારતમાં જવાગ મળ્યો.

સાહેબે એક જગા જમાદારને બોલાવ્યો. આશીસમાં આવી તે સલામ ભરી દૂર ઉભો.

“ જા આ દરજ્જાની સાથે એના માલિકને જુરખો બતાવીને એ તને પાછો આપશે તે જલદી અહીં લઈ આવ. ” વગેરે કહીને સાહેબે તેને શા કામે જવાનું હતું તે સમજાવ્યું.

સરોજે જુરખાની નાની સરખી ઘડી વાળીને બગલમાં મારી લીધી, અને સિપાઈ દાદાની સાથે ચાલવા માંડ્યું. બે ડગલાં ચાલ્યા

એટલામાં સાહેબે સિપાઇને પાછો બોલાવી કહ્યું:—“ જોજે, આ ભુરખો શ્રીમતી મુદામાલ છે તે પર ધ્યાન રાખજો. ખોવાશે તો તારો કાન પકડવામાં આવશે.

“ ડીક. ” જમાદારે જવાબ આપ્યો, અને પેલા બનાવડી દર-જની સાથે ચાલવા માંડ્યું.

એ વખતે રાત્રિના દશ વાગવા આવ્યા હતા. સાહેબને પોતાનું ખાણું ખાવાની એટલી તો ઉત્કંઠા-અપેલા થઈ રહેલી હતી કે મી. શ્રીપતલાલની જમીનગીરી લાવનાર શિવલા દરજીને વિશે વધારે ચોક્કસી કરવાનું કે તેના માલિકનું કારખાનું ક્યાં છે તે પૂછવાનું પણ યાદ ન આવ્યું.

પેલા બે તો ચાલી નીકળ્યા ! ચાલતાં ચાલતાં રસ્તામાં સરો-જને હાથ પર દુઃખવા લાગ્યું. જોયું તો હાથ પર ડાબ દેખાવા લાગ્યો હતો. હવે આ સિપાઈદાદાની નજર કેમ ચૂકવવી તેના વિચાર આવવા લાગ્યા. તેણે ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું. જમાદાર પણ ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો. સરોજ ધીની પડી ગઈ, તો તે પણ ધીમે પડ્યો. સરોજે અનિયમિત વેગથી ચાલીને તેનાથી છૂટા પડવાને બહુ પ્રયત્ન કર્યો, પણ એમ તો કંઈ વળે એમ લાગ્યું નહિ.

પુષ્કળ ચાલ્યા પરંતુ હજી કારખાનું તો આવ્યું નહિ તેથી ત્યાં સાથેનો જમાદાર કંટાળી ગયો.

“ અલ્યા ! એઈ ! ક્યાં છે તારા શેડનું ઘર ? ”

“ આ થોડે દૂરજ છે. ”

વળી થોડે આગળ ચાલ્યા. સરોજ હવે બીજોજ ઉપાય કરવાનો વિચાર કરવા લાગી. બંને ફ્રેંચ પૂલ પાસે આવી પહોંચ્યા હતા. પૂલ પરથી નીચેના રસ્તા પર ઉતરવા માટે દાદર દેખાયો અને તે સાથેજ સરોજને એક વિચાર સૂઝ્યો—પેલા બેદી ત્રિશળે સૂચ્યો !

તેણે ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું: જમાદાર પણ થાકી ગયો હતો તેથી તેણે ફરીથી પૂછ્યું:—“ હવે તે ક્યાં, મને ફરીઆમાં લઈ જઈને નાખવો છે ? ”

“ નારે પેકું દેખાય કારખાનું. ”

એટલું બોલી સરોજ સડસડટ પગથીઆં ઉતરવા લાગી. તે રખેને નાશી જશે એવો ભય લાગતાં સિપાઈ પણ એકાએક પગથીઆં ઉતરવા લાગ્યો. અર્ધે ઉતરીને સરોજ એકાએક ઉભી રહી. અને ખાનુ પર ખસી જઈ દોડી આવતા સિપાઈના માર્ગમાં પોતાને એક પગ આડો ધરી દીધો. તે જોયો દોડતો આવ્યો કે તરત તેના પગની અડકટ લાગવાથી પગથીયું ચૂક્યો. પોતાના જાડ શરીરનું સમતોલપણું નહિ રહેતાં તે ઊંચતી પડ્યો.

તેનું ભારે બીમ જેવું શરીર દડપડ દડપડ સીડીનાં પગથીયા ઉતરી પડ્યું. પથ્થર સાથે માથું અક્ષગાતાં બિચારાને પુષ્કળ વાગ્યું, અને નાક છુંદાઈ ગયું, પણ તેની ડ્રાણુ સંભાળ લે! આપણી ઉદાર નાયિકા સરોજ ત્યાં હોત તો જરૂર તે બિચારાની શુશ્રૂષા કરતે !

પરંતુ તે તો કાળા જુરખાની વ્યવસ્થા કરવામાં રોકાઈ હતી. સેંડહર્સ્ટ રોડ પર પાછી આવી તેણે ઉતાવળે ચર્ચાઈતો રસ્તો લીધો. એ વખતે માર્ગમાં ઝાઝાં માણુસો ન હતાં તેથી તેના આ પુણ્ય કૃત્યને જોવાનો લાભ ઘણા થોડા માણુસોને મળ્યો હશે.

સરોજ ઘેર પહોંચી પણ ગઈ.

આ તરફ આપણા જમાદાર સાહેબ મદદ કદ પામતા, દુખતા હાડકાને પંખાગતા પંખાગતા ઉડ્યા. જુવાન મુગા દરડ્યો પોતાની સાથે દ્વય ચાલાકી કરી તે માટે શરમાતા અને ગુસ્સે થતા તેને શોધવા લાગ્યા.

“ એઈ! અહીંથી એક ગોરા જુવાનને નાશી જતાં જોયો છે !

ને ક્યાં ગયો ? ” એક રસ્તે જનારને પૂછ્યું.

“ કયો જુવાન ? ”

“ તેના ખભા પર એક કાગો જુરમો નાખેલો હતો અને દરજી મેંવો દેખાતો હતો તે. ”

“ અમે ચરકી છે કે શું ? ”

એમ બેસતો રસ્તે જનાર તો રસ્તે પડ્યો. મુ'બાઈ શંકરમાં તે વળી એમ વખરતા માણસોના પતા લાગતા હશે ? ત્યાં દરેક જાણુ પોતાનાજ કામમાં મશગુલ હોય ત્યાં અરિથર નાસતા માણસને માટે કોણ જવાબ દે ?

અંતે જમાદારને બુદ્ધિ મુઝા કે એ બુઝ્યા દરજીની ખાનગી ખાત્રી કરવામાં વખત વીનાડવા કરતાં જલ્દી ચાકી પર જઈને સાહેબને ખબર આપવી એજ વધારે સાફ થઈ પડશે. પોતે ઘણાજ ઉપકારને પાત્ર થયો હતો તેનું એને ભાન હતું, તેથી ખ્દીનો ખ્દીનો ને થાણા પર ગયો.

x x x x x

નાંદનખાને અંગણે સચવે શાંતી પથરાઈ ગઈ હતી. ફક્ત ઘરનું કામ પતી જવાથી જુદાં નોકર પાંડુ અદારના આગમાં આવી એક માંકડા ઉપર એકા એકા પોતાના નેસાસુર અવાજથી કેટલાંક માંકડા પદ લલકારતો હતો.

થોડી વાર પછી તેને આગના એક મૂણમાં કોઈ ચાલતું હોય તેવા પગનો ઘસારો સંભળાયો. તેણે ધારીને એવા માંડવું તો આગના મૂણમાંથી અંગણની પાછલી ભીંત તરફ કોઈ છુપાઈને જાય છે એમ તેને દેખાયું.

પહેલાં તો તેના મનમાં મૂતનીજ કલ્પના આવી. એથી તે બિચારો ભયથી આંખો મીંચી મોટે અવાજે “ જય હનુમાન ! જય

મારૂંતિ !!” કરવા લાગ્યો. પણ થોડી ક્ષણ પછી તેણે આંખ ઉઘાડી તો તેને માલમ પડ્યું કે સરોજ બહેનના ઓરડાની ડાકાખારી ઉઘાડી તે જૂત તો ઘરમાં ગયું. એટલે તેની જૂતની કલ્પના ઉડી ગઈ અને ચોર આવ્યો હશે એ વિચાર સુઝ્યો. તરતજ તે ઉઠીને ખંગલામાં ગયો અને નંદનખાના ઓરડાની સાંકળ ખખડાવા લાગ્યો.

“ ઉઠો. ઉઠો. આ સાહેબ ! ચોર આવ્યાહું. લવકર ઉઠો. ”

નંદનખા ચમકીને બહાર આવ્યાં. માણેક પણ સદાળી ઉઠી. ખીજ નોકરો પણ આંખ ચોળતા આવ્યા.

“ ક્યાં છે ચોર ? ”

“ ઉપરથી ઓરડીમાં ધુસલા છે. ”

“ ક્યારે ધુસ્યો ? તેં ધુસવા કેમ દીધો ? ”

“ આતાં ધુસલો. ”

“ ક્યાં છે ? ક્યાંથી ધુસ્યો ? ”

“ બહેન સાહેબની ખોલીમાં ધુસલા. આતાં દેખેલો છે. ચલા ખાસાહેબ ! ત્યાં તપાસ કરા. આ ! લવકર તપાસ કરા. મી ખાંક પર બસલો હોતો તે વેળા દેખ્યો છે. ”

“ સરોજની ઓરડીમાં ગયો ? ” એટલુંજ ખોલી નંદનખા માણેકને સાથે લઈ ઉપર ગયાં. પાંદુ પણ પાછળથી શ્વાસ લઈ ચડ્યો. સરોજના ખંડનું ખારણું બંધ હતું તે તેમણે ખખડાવ્યું.

“ સરોજ ! સરોજ ! ઉઠ તો જલ્દી. તારી ઓરડીમાં ચોર ભરાયો છે; ઉઠ. ”

કામળે ઉત્તર આપ્યો નહિ. માત્ર કામળ પેડીનું ઢાંકણ દેવાનું હોય તેવો અવાજ સંભળાયો. નંદનખાને એથી તે ઓરડામાં ખરેખર ચોર હોયો જોઈએ અને તે મારી સરોજને મારી નાંખશે એવો ભય લાગતાં તેમણે ગભરાટમાં ખારણું ખૂબ ખખડાવ્યું.

“ ઉઠ. ઉઠ. ઓ સરોજ ! તારી ઓરડીમાં ચોર છે. જલદી ઉઠ.”

“ હેં ! કોણ છે ? આટલી રાત્રે ઝડપડ કરવું. ”

“ એ તો અમે છીએ. ઉઘાડ જલદી બારણું. ”

“ કોણ ? બા ! ”

“ હા. હા જલદી બહાર આવ, ચોર છે ! ચોર ! ”

“ ચોર ! ક્યાં છે ? ”

એમ બોલતાં સરોજે બારણું ઉઘાડ્યું અને મલરાટમાં આંખો ચોળતી બહાર આવી નંદનબાની પાસે ઉભા રહી.

“ ક્યાં છે ચોર ? બા ! ” તેણે આંખો ચોળતાં અને નિદ્રામાં અવ્યવસ્થિત થયેલાં પોતાનાં વસ્ત્રને સરખાં કરતાં પૂછ્યું.

“ આજ ઓરડામાં. લાઇટ ચેતાવ. ”

માણેકઝોરીએ ઇલેક્ટ્રીક ચાંપ દાખી લાઇટ કરી, પણ અજબ છે કે ત્યાં ચોર ન હતો. ખૂણેખૂણે, કમાટની ઉપર, પેટીઓની પાછળ, અધે જોઇ વળ્યાં પણ ચોર તો નજ નડ્યો. ક્યાંથી જડે ?

“ બા ! તમને કાણે કહ્યું કે અહીં ચોર છે ?

“ આ પાંડુ તો કહે છે. ”

“ હા. હા. મી નજરે દેખ્યો છે. બાગમાંથી લપુન લપુન જતો હતો. ” પાંડુ બોલી ઉઠ્યો.

“ ક્યારે જોયો તે ? ”

“ આતાંય. ઘોળું ઘોળું પહેરેલું હોતું તેને. ”

સરોજ સમજી ગઈ કે એ ડોસાએ મને જ જોઇને ચોરની ખૂમ ઉરાડી છે. આપણા ચાંચકા પણ એ પ્રમાણે સમજી ગયાજ હશે. નંદનબાએ પેટી દેવાયાનો જે અવાજ સાંભળ્યો હતો તે સરોજે પોતાનો ઝખ્ખો, ભુરખો વગેરે ઠેકાણે કરતાંજ થયેલો હતો. આંખ ચોળતી સરોજ બહાર આવી તે દોંગજ હતો !

“ અથ્થા પાંડુ ! તને કાંઈ જૂત જૂત દેખાયું હશે. ”

“ નારે ના. જરાજર ચાલતા હોતા, માણસ જસા. તે મી જરાજર જોયા છે. ”

“ એસ એસ, તું તો કંઈને કંઈ ધનીંગ ઉડાવ્યાંજ કરે છે. ” સરોજ બોલી—“ આટલો ઘરડો થયો છે ને આટલે દૂર તારી આંખ દેખાયુંજ કેવી રીતે ! ”

“ પણ દેખ્યો તો. હા પેડાજારી મધુન અંદર આસા હોતા. ”

“ પણ એ જારી તો અંદરથી બંધ છે, તે તારી આંખ દેખાય છે કે નહિ ? જરા પાસે જઈને જો. ”

હાસો પાસે ગયો. જારી તો અંદરથી એકસ બંધ હતી. સરોજ એવી જૂલ કરે એમ ન હતું.

“ તો કોઈ જીવન ખાત્રીમાં ઘુસી ગેલા દશે. ”

“ પણ તે વન્ય ક્યાંથી ! આ જારાનું તો વાસેનું હતું તે દેખાય છેને ! ” સરોજ મનમાં આનંદ પામતી બોલી.

“ તોએ આપણે તપાસ કરવી જોઈએ. ચાલો ઉપર વખતે કાતરીયામાં ભરાઈ એકો ટેકવ. ” એમ નંદનયા વચમાં બોલી ઉઠ્યાં અને માણેકને ઉપર જવાની આજ્ઞા આપી.

સર્વે ઘરનો ખૂણેખૂણે તપાસી વળ્યાં, પરંતુ ચોરનો પત્તો તો નજર જાયો, “ કીક મઝા પડે છે ” એમ માનતી સરોજ તો બહારથી નોકરની આંખની મસ્કરી કરતી હૃદયમાં આનંદ પામવા લાગી.

અતે સર્વ સાવધ થઈને ચૂતાં.

x   x   x   x   x

ઘુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ ખાણું ખાઈ પાછા જારીસમાં આવ્યા ત્યાં શ્રીપત્રાલ ક્યારનો તેમની વાટ જોતો બેસી ગયો હતો.

“ કેમ સાહેબ ! કોઈ આવ્યું ? ”

“કાંઈએ આવ્યું નથી. આવશે, તમે પણ મને ઠીક તામ્ર આપવા માંડ્યો...”

“કેમ ?”

“ત્યારે શું ? પેલાને સવારે નહિ મોકલી શકાતે ? અત્યારે ને અત્યારે શું ઉતાવળ હતી ? એને લીધે માફ સપર ફેટલું...”

“કોને મોકલાતે ?”

“પેલા મુઝા દરજીને ?”

શ્રીપતસાક્ષના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. “કયો મુઝો દરજી ? સાહેબ ! તમે કોને વિષે કહો છો ?”

વાંચક ! એ પ્રશ્નનો સંપૂર્ણ ઉત્તર શ્રીપતસાક્ષને મળ્યો હતો, ત્યારે તેને કેવી લાગણી થઈ હતી તે કહી લેવાનું હું તનેજ સોંપું છું. પોતાની બંધી મહેનત ધૂળ મગેલી જોઈ તેને અત્યંત દુઃખ થયું.

“જુડું સાહેબ ! તદ્દન જુડું.” શ્રીપત અતે બોલ્યો—“મેં કાંઈને મોકલ્યોજ નથી.”

સાહેબ પણ ઝંખવાણા પડ્યા. પોતે એવા એક અજાણ્યા માણસ ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો તે માટે તેને પસ્તાવો થયો. પણ હવે શું કરે ?

“ત્યારે શું તે તમને ખરેખર છેતરી ગયો ?”

“પણ ફિકર નહિ, તેની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. મેં તે બદમાસની સાથે મોકલેલો કોન્સ્ટેબલ એવો ચતુર છે કે પેલાનું કાંઈજ વળવાનું નથી.....”

તે આમળ બોલવા માંડે તે પહેલાં તો ખાશીસનું દાર એકા-એક આફળાયું અને પેલો જાડો જમાદાર સમજતો, હાંફતો, નિશ્વાસ નાંખતો દાખલ થયો.

“સાહેબ ! સાહેબ ! ખાત થયો મારો. મને માફ કરો. હયા કરો.” વગેરે કાંઈ બોલતો—કરમરતો—રડવા જેવો થઈ મથેલો જમા-

ઘર, સાહેબના પગ આગળ બેસી ગયો.

બંને સફળરૂપે ચાકિત થઈ ગયા.

“ આ શું ! ભરવો ક્યાં છે ? ”

“ સાહેબ ! એ બદમાશ નાશી ગયો. મને માર્યો, અને ગમડાવી પાડ્યો. સાહેબ ! હું તો મરતો બચ્યો. ભુલ્યો, સાહેબ ! ” એમ કહી તે જે જે જગ્યાએ ધૂળ થઈ હતી તે બતાવવા લાગ્યો.

“ અરે મદદ ! હરામખોર ! ” સાહેબે ગુસ્સાથી કહ્યું. “ તને મજબુત અને હુશીઆર બોલે છે તેની સાથે મોકળ્યો છતાં તેણે તને માર્યો, અને ગમડાવી પાડ્યો એમ કહેતાં તને શરમ લાગતી નથી ! લુચ્ચા...”

“ પણ સાહેબ ! તેણે મને પગથીઆં ઉતરતાં અડકી મારી, એટલે...”

“ પણ તારી અકબલ ક્યાં ગઈ હતી ? તું છેક ફ્રેન્ચ પૂલ સુધી ગયોજ કેમ ? ત્યાં ક્યા તારા દાદા દરજીનું કારખાનું હતું ! ”

“ પણ સાહેબ ! એમાં એનો શો દોષ ? મુંઝાઈના લોક દરી-આના પાણીમાં જઈને કે રાજખાઈ ટાવરની ટોચ પર જઈને પેટી કાઢે તો તેને અસંભવિત ગણતાં વિચાર કરવાં પડે. હવે તો આપણે આગળ પગલાં લેવાં એજ સલાહ બધું છે. ” શ્રીપતલાલે પોતાની નિરાશાની લાગણી જેમ તેમ ઢાંકીને કહ્યું.

“ અરે, પણ આના જેવો ચતુર એમ ક્યા આપને આવે તો અમારૂં પોલિસ ડીપાર્ટમેન્ટ કેમ ચાલશે ? ”

“ પછી તેં કાંઈ તેનો તપાસ ક્યોં હતો કે નહિ ? ” શ્રીપતલાલે પૂછ્યું.

“ હાજી, પણ પતો નહિ.....” એટલામાંજ તેને કંઈક યાદ આવતું હોય તેમ માથું ખજવાળતો બોલ્યો, “ હા, સાહેબ ! પણ

પત્નો લાગશે ખરો. ”

“ કેવી રીતે ? ”

“ મને એક નિશાની માલ છે, તેથી પકડાશે. ”

“ શું ? ”

“ તે જુરખો ખાંધ પર નાંખીને નાસતો હતો, ત્યારે તેના
અગા હાથ ઉપર એક કાળાશ પડતો અથ દેખાયો હતો...”

“ હું ! ”

“ હાહ, મેં ખરાબર જોયો હતો. તે ત્રિશગના જેવો પ્રધો હતો. ”

“ શું, ખરેખર ! ! ”

શ્રીપત્નલાલ અને સાહેબ ચક્રિત થઈ પરસ્પર જોઈ રહ્યા. “ ત્યારે
શું મુંઝાઈ શહેરમાં ત્રિશગના ચિહ્નવર્ત્તાં માણસો—અદમારો—હજી પજી
રખડે છે ? ”

૧૨

વીજલો ને બીજલો !

બીજે દિવસે સવારે માણેકગૌરીએ સરોજનું દાર અપ્પપ્રવ્યું. તે
તરતનીજ ઉડી હતી, એટલે તેણે આંખો યોજતાં બારણું ઉઘાડ્યું.
તેની મુઠા શાંત પણ ઉદાસીન હતી. કાલના ચોર સંબંધે નંદનમાને
કાંઈ શકા આવી ન હતી, પરંતુ માશીના મનનું સમાધાન થયું ન
હતું. એ ધાંધલમાં સરોજનો જરૂર કાંઈ હાથ હોવો જોઈએ એમ
તેને વહેંચ હતો.

“ સરોજ ! કેમ હમણાંજ ઉડી કે ? ”

“ હા, રાત્રે, મુઠા પાંડુએ જપવા દીધી નહિ એટલે પછી
ધણા વખત સુધી મને ઉંઘ આવીજ નહિ. ” સરોજે જવાબ આપ્યો.

માણેકગૌરી ધણાજ ધીમે અવાજે સરોજનો હાથ પોતાના
હાથમાં લઈ પૂછવા લાગી:—“ બેટા સરોજ ! હવે તારી પ્રકૃતિ કેમ છે ? ”

સરોજ સમજી નહિ.

“ કેમ ? ”

“ હવે તને કેમ લાગે છે ? ” માશીએ ફરીથી પૂછ્યું.

“ એટલે ? ” સરોજે પૂછ્યું, “ હું કાંઈ માંદી બાંદી છું ? ”

“ ના. પણ તારે હ.થે હવે પેલું દેખાતું હતું તેનો દુઃખાવો નરમ પડ્યો કે નહિ ? ”

“ અંહ. ”

સરોજ માત્ર એટલુંજ બોલી, અને ચૂપ થઈ ગઈ. માશીની શંકા દૂદ થતી ગઈ.

“ કેમ બે.લતી નથી ! સરોજ ! હજુ દુઃખે છે ? ”

“ નારે. ”

“ વારૂ. ત્યારે રાત્ર ખરેખર ચાર આઘ્યા હતા ? ” માશીએ વાત ફેરવી પૂછ્યું. “ સાચું કહેજે, સરોજ ! શું હતું ? ”

“ મને શું ખબર ? ”

“ તને કંઈક તો ખબર છેજ એમ મને લાગે છે. મારાથી છુપાવીશ નહિ હોં, સરોજ ! ”

“ ઘણીવાર સુધી સરોજે ઉત્તર નજ આપ્યો. માશીએ પૂછ્યાજ કયું. અંતે બાણેજ બોલી:—“ માશી ! તું મને કાંઈ પૂછ નહિ. મને ગભરામણ થાય છે. એ સત્યાનાશીયું ચિદન મારે હાથે હજુ શું કૃત્યો કરાવજે તે કાંઈ કહી શકાતું નથી. મને તેની બહુ ચિંતા થાય છે. ”

માશી:—“ ગભરા નહિ, બહેન હજુ એ વાતની ત્રીજા કોષ્ટને ખબર નથી અને કોષ્ટને પકડે પણ નહિ. માત્ર તું તારા બધા વિચારો અને લાગણીઓ મને જણાવતી રહે, એટલે આપણે તેનો કાંઈ ઉપાય શોધી કાઢવા ચિંતા રહીશું નહિ...ડીક, પણ આ હું પૂછું છું, તેનો ખુલાસો તેં ન કર્યો. ”

“ શાનો ? ”

“ ઠાસના ચોરની ખટપટનો. ”

“ મારી યોશીમાં કાંઈ પણ ચોર આવ્યો નથી. ”

“ ત્યારે પાંડુએ કાને જોયો ? ”

“ મને. ”

“ શું ! ” માશીએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું. “ તને ? ”

“ હા. ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો. “ માશી ! સાંભળ. હું બધું કહું છું. મારે બધું તને કહેવું જ નોંઠ્યું. પણ તું સાવધ રહેજે અને કાંઈને કાંઈ વાત... ”

“ તેમાં તારે કહેવું ન પડે, સરોજ ! તું ખુલા દીલથી મને રપટ કહી દે. ”

સરોજે સધળું કહી દીધું.

પોતે દરજીનો વેશ લઈ પાછળની ખારીએથી નીકળી ત્યાંથી માંડીને ચોરીના ધાંધલ સુધીનો સર્વ ખુલાસો સરોજે કરી દીધો. માશી તો તે સાંભળીને ચક્રિતજ થઈ ગઈ.

“ મજબ કર્યો તે તો છોકરી ! ”

“ માશી ! ” સરોજ દીન મુખે યોશી :—“ એ મને તે હોય પણ મને બહુ ચિંતા થાય છે. એ ચિહ્ન હવે ક્યારે જશે ? ”

“ આપણે એનો ઉપાય કરશું. સરોજ ! તું ગભરાઈશ નહિ. આપણા જેવા કુળવાન ઘરમાં એવું કંઈક પ્રભુ રાખશે નહિ. ”

“ મને પેલા બિચારા જમાદારને માટે પણ બહુ જિંતા થાય છે. એ બિચારો પોતાની દુર જગવવા જતાં બર્ષ સપાટામાં આવી ગયો. તે નિર્દોષ માણસને કેવું દુઃખ થતું હશે ! ”

“ તેને આપણે યુક્ત મદદ કરીને આશાસન આપી શકીશું ? ”

“ હા. મેં તેનો નંબર જોઈ લીધો છે, એટલે તેનો પત્તા મેળવી

શકાશે. આજે હું તેને પચીસેક રૂપિયા મોકલી આપવાનો વિચાર કરું છું. ”

“ તે સારી વાત છે. પણ તે પેલા ભુરખાનું તથા ઝલસાનું શું કર્યું ? ”

“ પેલી પેટીમાં પડ્યાં છે. ”

“ તેનો નાશ કરવો પડશે ? ”

“ હાસ્તો, પણ આટલાં બધાં માણસની વચ્ચે તે કેમ થશે ? ” સરોજે કહ્યું.

“ આમ કરીએ. થોડા દિવસ માટે આપણા ડાકાખાને બંગલે રહેવા જવાની તું બા પાસે રજા મેળવી લે, હવે ફેરનું બહાનું કાઢી શકાશે, પછી ત્યાં સૌ થશે. ”

વાત સરોજના ધ્યાનમાં ઉતરી. મારી ભાણેજે સંતલસ કરી અને બપોરે જમ્યા પછી બાને વાત કરી રજા મેળવી. નંદનખાના પિતા ત્રણાજી ધનાઢય હતા; અને તેમને પેટે છોકરો ન હોવાથી સર્વ મિલકત નંદનખાને મળી હતી. પતિને પણ સારો પગાર મળતો હતો તેથી પોતે બચાવેલા ધનને સ્થાવર મિલકતમાંજ તેણે રોકી દીધી હતી. મુંબાઈ શહેરમાં બુદ્ધે બુદ્ધ દેકાણે બે ત્રણ બંગલા તેણે લઈ રાખ્યા હતા.

ઘરકામની અનુભવીયણ મારીએ જરૂરના સામાન વગેરેની તરત તૈયારી કરી લીધી. એક ગાડું ભાડે કરીને સામાન આગળથી પાંડુ સાથે રવાના કરી દીધો અને સાંજે બંનેએ મોટરમાં જવાનું ઠરાવ્યું.

x   x   x   x

સવારે પાછો શ્રીપતલાલ ચોકી પર ગયો. સાહેબ કાગળીઆં વાંચતા બેઠા હતા.

“ શ્રીપતલાલ ! આજ ક્યારનો શોધ કરી રહ્યો છું, પણ કોઈ પણ દરજ્જાની શોપમાં મુગો કારીગર નથી, તેમજ કોઈપણ કારખાનામાં શિવજી નામનો માણસ પણ નથી.

શ્રીપતલાલ હત્યો.

“ સાહેબ ! એ બધી શોધ ખોટી ! તે દરજ્જા હતોજ નહિ, અને તેનું નામ શિવસો પણ નહિ હોય. એ તો બધું ખનાવટીજ. હવે એની શોધ કરવી નિષ્ફળ છે તે કેવી રીતે હાથ લાગવાનો છે !... પણ હાં, એક ઉપાય છે હજી. ”

“ શું ? ”

“ તમે તે દરજ્જાને જાતે જોયો છે કની ? ”

“ અલખત. ”

“ ત્યારે તો તમને તેનો ચહેરો યાદ હશે. ”

“ ગોરો સરખો જીવાન હતો... ”

“ આપણે બદમાશોની આશ્પત્રમાં જોઈએ તો કદાચ પકડાઈ આવે. ”

સાહેબને ઉત્સાહ આવ્યો.

“ ફીક સચચું તમે. ” એમ કહી તરત એક જાડા ચોપડા મંગાવ્યો. મુંબાઈ શહેરમાં ફરતા સર્વ બદમાશોની જખીઓની તે આશ્પત્ર હતી. દરેક જખીની ઉપર તે માણસનું ખરું નામ લખેલું હતું અને નીચે તેણે જુદે જુદે વખતે ધારણ કરેલાં ખનાવટી નામો, તેની ઉમ્મર, જાત, ઠેકાણું વગેરે બાબતો લખેલી હતી. સાહેબે એક પાનું ઉઘાડ્યું.

“ આ જુઓ, તમારો ‘ દામા ચંજી ’ ત્રિશળની નિશાનીને લીધે...” સાહેબે વાંચવા માંડ્યું.

“ હવે મરવા છો, એ બિચારાને. ક્યારનોયે તે કુંકાર્થ મયો. હવે એની સાથે શું માથાં ફેડવાં ? આગળ પાનાં ઉઘલાવો. ”

“ અને આં રહ્યો એનો સાથીદાર વીજસો. ” સાહેબે એક જખી પર આંગળી મૂકી કહ્યું. “ કેમ એ સખસ જીવે છે કે મરી ગયો ? ”

“ અરે જીવે છેને ” શ્રીપત્રાલે ઉત્તર આપ્યો. “ બિચારો મોચીની દુકાન કાઢી બેસે છે. ”

“ એની જામીની નીચે શું લખ્યું છે ? વાંચો. ”

શ્રીપત્રાલે મોટેથી વાંચવા માંડ્યું:-

“ નામ-પુંજલાલ લગા.

ધંધો-હિરા મોતી ચારવાં, ચારેલાં વચાતાં રાખવાં વેચવાં વગેરે.

ઉંચાઈ-સાડા પાંચ ૫૮.

વજન-૧૪૦ પૌંડ.

ચહેરો-કાળો. શીળીનાં ચાડવાળો.

દામા ચંબુનો જીનો સાગ્રીત, તેની પહેલાં કેદમાંથી ફૂટેલો. પછી મિસ સરોજિની નામની બાળાએ આપેલા પૈસાથી કામાડીપુરા નં. ૧૧૯૬ માં નામ બદલી મોચીની દુકાન માંડી બેઠેલા. છત્તાદિ. ”

“ મિસ સરોજિની ” નું નામ બદલાયોની આદ્યમમાં લખાયેલું જોઈને શ્રીપત્રાલને લાગી આવ્યું. એ એ શબ્દો વાંચતાં વાંચતાં તેને કંઈ કંઈ વિચાર થઈ આવ્યા.

“ બસ. આ મિસ સરોજિની આવા ધણા હરામખોરોને મદદ આપે છે તે એને હવેથી અટકાવવી જોઈએ. ” શ્રીપત્રાલ વાંચી રહેતાં સાહેબે કહ્યું.

“ કેમ ? ” શ્રીપત્રાલે પૂછ્યું. “ એ બાળા તો માત્ર પરાપ-કારનું કામ કરે છે અને એવી રીતે ધણાઓનું જીવન સુધારી દે છે. એને અટકાવવી ઉચિત નથી...”

“ શું તમે તેને ઝાળખો છો ? ”

“ હા. અહીંજ ઝાળખાણ થયેલી, ત્યાર પછી કું તેને ઘેર પહોંચાડ આપ્યો છું. ”

સાહેબે મોઢું મલકાવ્યું.

“ કેમ હસો છો ? ” શ્રીપતશ્વજે પૂછ્યું.

“ તમે તેના પ્રેમમાં પડ્યા લાગો છો ! ”

શ્રીપતશ્વજ કંઈક શરમાયો.

“ નારે. એવું કાંઈ નથી.....હાં. પણ આમળ પાનાં ઉથલાવે. આ દરજ્જો ફોટો જડે કે કે નહિ, તે નોંધ્યો. ”

આખી આત્મમ પૂરી થઈ પણ શિવજી દરજ્જો ચહેરા સાહેબને જડ્યોજ નહિ. તે ક્યાંથી જડે ! કુમારી સરોજિનીની છાત્રી લેવા કાણ ગયું હતું ?

અતે આત્મમ ઉઘી મૂકી. આ કુન્યા દરજ્જો પના મેળવવાજ નોંધ્યો એમ જાને લાગ્યું. તે ફરી રીતે મળે તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા.

“ અજ્ઞાત જેવું છે કે એના હાથ ઉપર પણ વિચળ જેવું ચિહ્ન દેખાયું હતું ! ”

“ એ કાન્ડેજીએ તે નોંધ્યું એ કાંઈ થયું નહિ તો આપણને ખબર ન પડતે કે મુઆઈમાં એવા કાન્ડેજીનાં મનુષ્યો હજી લણ્યાં છે. ”

“ પણ તે જ્યાં દામા ચંચુના વંશનાં હશે ! ”

“ કાંઈ કહી શકાય નહિ. ”

“ એ સખસ આજે જવો હોય તો આપણે તેને પૂછી જીતે. ”

“ એમ કાંઈ તે ખરો જવાબ આપે કે ! ”

“ અજ્ઞાત. હામુને પૂછ્યું હોત કે તારા જેવી નિશાનીવાળાં ખીજાં કાણ કાણ છે ? તો તે સત્ય જવાબ આપ્યા વિના રહેતે નહિ. ”

“ હશે. પણ હવે તો તે મૂઝોજ છે કની ! ”

“ તેનો દોસ્તદાર આ વીજલો મેલ્યો છે તેની પાસેથી કાંઈ પતો મળે ખરો. ”

“ ત્યારે તમે ખબર કાઢો. ” સાહેબે કહ્યું. “ એને દામા ચંચુ

સાથે પહેલાં મિત્રાચારી હતી એટલે એ જાણુતોજ હશે. પણ એ કહેશે કે નહિ...”

“ હું જાણે તેની સાથે વાતચિત કરી જોઉં.”

“ તો તેનો પત્નો લખી લ્યો. ”

શ્રીપતલાલે ડાયરીમાં લખી લીધું. “કામાડીપુરા નં. ૧૧૨૬ પત્થરની ગલી જોડે.” અને થોડી વારે સાહેબની રજા લીધી.

વીજલો ને બીજલો બે ભાઈ હતા. વીજલો બત્રીસ વર્ષનો હશે, અને બીજલો પંદરેક વર્ષનો; વીજલાને દામા ચંબુ સાથે પ્રસંગોપાત દોસ્તી બંધાઈ હતી. વીજલો ચોરી, ડગાઈ વગેરે ખરી અકલ્પના ધંધામાં આહોશ હતો-દામા ચંબુના કરતાં કાંઈ ઉતરે તેમ ન હતો-પણ અનેના ઉદ્દેશ જુદા હતા એટલે તેનો ધંધો મોટા નાના પાયા પર ચાલતો. પરોપકાર વૃત્તિવાળો દામુ ગળ્પરને ગર્દન મારતો; એટલે પકડાતાં ભારે સગવડ લેઈ આવતો; અને વીજલો તો પેટજોશું બીજનેસ કરતો !

ન્યારે વીજલો જ્વલમાં લવા ખાતો હોય ત્યારે તેનો ભાઈ બીજલો-પેલા શંકરીઆની માફક-ચોરી, હાથ ચાલાકી, વગેરે અજમાવતો; પણ તેને પેટ ભરવું મુશ્કેલ થઈ પડતું.

ઉપર કહ્યું તેમ છેલ્લીવાર કેદમાંથી છટકા પછી વીજલાએ સરોજની મદદથી મોચીની દુકાન માંડી હતી. બે છાપરીની દુકાન હતી. આગલા ભાગમાં એક પાટીયું માંડી વીજલો-એનું ખર્ચ નામ તો મગન હતું પરંતુ વીજલાના દોસ્તદારો એની ચંકાર આંખને લીધે બીજલો કદી બોલાવતા-મેચી રહેતો, અને આસપાસ જતા આવતા લોકો ઉપર તીક્ષ્ણ દષ્ટિ રાખી રહેતો.

અત્યારે વીજલો ખૂબ મહેનત કરી રહ્યો હતો. ડાખા હાથ પરના ઢગલામાંથી એક પછી એક જીનનાં ખાસડાં લેઈ બે ચાર હથોડા દોડી જમણી આજી પર નાંખે જતો હતો. કાંઈને એમજ લાગે કે

તેનું વર્તન બહુ સુધરી ગયું હશે !

“ યાકુમ આવે છે. ”

બહાર ખેડેલા બીજલાએ ચેતવણી આપી. વીજલો તેને મળવા માટે સાવધ થઈ ગયો. થોડી વારમાં એક ફેંટાવાળો મુસલમાન આવી પહોંચ્યો. તેની બગલમાં એક નાનું પડીકું હતું.

તે દુકાનની અંદર આવ્યો. વીજલાએ તેને ખેંચાડ્યો, થોડીવાર સુધી બંનેએ આડી તેડી વાતો કરી.

“ તું ત્રણે દિવસે દેખાયો યાકુમ ! ”

“ હા. ”

“ આ બગલમાં શું લાવ્યો છે ? ”

“ એનેજ માટે આવ્યો છુંને. ” એમ કહી યાકુમે પડીકું છોડવા માંડ્યું. કાગળમાંથી કાગળ નીકળતાજ ગયા. અંતે એક નાની પડીકી-માંથી મોટાં મોતીની એક સેર નીકળી. દાણા મણીને તે વીજલાને હાથમાં મૂકી.

આમ તેમ તપાસીને વીજલો ખોલ્યો:—“ ફિક છે, માત્ર ક્યાંથી ઉપજ્યો ? ”

“ કાલે રાત્રે નાટક પૂરું થતાં એક જોડું મારી ગાડીમાં બેસવા આવ્યું. બૂલેશ્વર જવાના હું દશ આના માગતો હતો, પણ બાછના ગળામાં આ જોઈ આપણે નરમ થયા, અને ચાર આના કબુલ કર્યા. ‘વાયડીને બેસાડી ધણી પાન લેવા પાસેની દુકાને ગયો. મેં ગાડીની પાછળ જઈ છત્રી ઉઘાડવાને બહાને આ સેર પર કાપ મૂક્યો અને અંતે હાથ કરી લીધી. ’ યાકુમે દુકામાં સમજાવી દીધું. ”

“ એવો ચોરીનો માત્ર હવે હું જાગો લેતો નથી, ” વીજલાએ માનમાં જવા માંડ્યું. “ પણ તું સાચો છે ત્યારે લપ્પા બધા દાણા ખોડવાળા છે. કેટલાક કાચા છે અને કેટલાકના બે ઘસાઈ ગયા છે...”

“ વાર, પણ તું એનું શું આપશે ? ”

“ વીસેક રૂપીયાનો માલ છે. ”

“ હું ! વીસજ રૂપીયા ? ” ગાડીવાન યાકુબ બોલ્યો. “ હું તો ધારતો હતો કે સો બસો રૂપીયાનો માલ હશે, ને તું તો...”

“ તું તો બે હજારનો ધારે, તેમાં શું વળ્યું ? ”

કંડી બે હજારની હતીજ. પણ રાત દહાડે વિઠ્ટોરીયા બાડે ફેરવી જાણનાર યાકુબને અવેરાતની શી પરીક્ષા ?

“ પણ વીજડા ! તું બધો નફો ખાઈ જાય છે, અમે સાળા કેટલું જોખમ ખેડીને પાંચસો હજારનો માલ લાવીએ ને તે તું હંમેશાં પાંચ દશ રૂપીઆમાં પડવી લે છે. તારે...”

“ અરે ભલા માણસ, જરા વિચાર તો કર, કે તું માલ લાવે છે ને કાંઈ મારે ઘરમાં રાખવાનો છે ? એ માલ ખપાવવાને મારે કેટલી મહેનત કરવી પડે છે ને તને ખચર છે ? વળી માલ તારા જેવા પાસેથી લઈને તમારું જોખમ હું માથા પર લઈ તમને જ્યાં-બઢારીમાંથી છૂટા કરી તમારી આખરૂં ગચાવવા જેવું પચાપચારનું કામ કરું છું તેનો તમે લોકો વિચાર કરોછો કે ? તારો માલ સો રૂપીઆનો હશે પણ મને કાંઈ તેના સો રૂપીઆ મળવાના છે ? ”

“ પણ વીસ રૂપીઆમાં તો મારે માલ નથીજ આપવો. ”

“ ત્યારે લઈ જ તારો માલ પાકો. ”

“ હા લાવ તે ભલે પડી રહ્યો મારી પાસે. ”

વીજડાએ જોયું કે યાકુબ માલ પાછો લઈ જઈ બીજાને બતાવશે. એટલે એણે એક યુક્તિ રચી. પાટીયાં પર એક તરફ દશ દશ રૂપીઆની બે નોટ અને બીજી તરફ પેલી મોતીની સેર મૂકીને કહ્યું-
“ લે હવે આ બેમાંથી તને ગમે તે લઈ લે. ”

સંશય ભરેલું ખાસકું !

યાદુખનો હાથ મોતીની કંડી તરફ ગયો, પણ અચક્ર્યો. ચોરની વૃત્તિ જેમ અને તેમ જલદીથી ચોરાઉ માણને ફેંકાણે પાડવાની હોય છે એટલે ગમે તેવી નજીવી કિંમતે પણ તેને માલ ઠાટી નાંખવાનીજ મંજૂર હોય.

અંતે યાદુખે નોટો લીધી અને દુકાનમાંથી બહાર નીકળવા બળ છે એટલામાંજ બીજાએ વર્તી આપી—“ ઘરના નંબર જોનો જોનો એક પોલિસ આ તરફ આવે છે. ”

યાદુખ અને વંજસો એટલે અને બદમાશો ગભરાયા. દુરની ગતિજ ચોર તો ગભરાયજ. એટલામાં બીજાએ બોલ્યો:— “ જોનો પેલો શ્રીપતલાલ ડીટફટિય છે. ”

“ હું ! ”

એટી વખતે અનેના મોંમાંથી ગભરાટ, ભય અને આશ્ચર્યના ઉદ્વેગો નીકળી પડ્યા. યાદુખે નોટો દેડાંમાં મૂકી દીધી અને દુકાનને પાછળને ખાસણેથી નીકળી વાડ ફરીને ચાલ્યો ગયો. બીજાએ પણ એકદમ એક જુનો ખૂટ લઈ તેનું નજીયું ઉમેરી તેમાં પેટી સેર નહીં બે ચાર ખીલી મારી દીધી; અને ખૂટને એક દગલામાં નાંખ્યો. ડીટફટિય શ્રીપતલાલનું નામ સાંભળીને તેને ભયની લાગણી થઈ હતી; કારણ કે તેના પૂર્વ જીવનમાં એ માણસનો તેને ઘણો પ્રસંગ પડ્યો હતો.

થોડીજ વારમાં શ્રીપતલાલ નં. ૧૧૬૬ માં જોઈને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. બહાર બેઠેલા બીજાએ તે ઓળખતો ન હતો.

“ અધ્યા પુછલાલ ક્યાં છે ? ”

બીજાએ ચમક્યો. જવાબ આપ્યો કે નહિ, તેની તે મુંચવણમાં પડ્યો. શ્રીપતલાલે બીજાને પૂછ્યું, ત્યારે તે ઉધમાંથી ભગવાનો રાંગ કરતો બોલ્યો—“ હું કાણ ? ”

એટલામાં અંદર બેઠેલો પુંછસાસન બોલી ઉઠ્યો—“ઓહો, કાણુ શ્રીપતસાસ સાહેબ કે ? આવો આવો ભાઈશાળ. માફ મોટું નસીબ કે આપના જેવા મોટા લોકનાં પગલાં મારી દુકાને થયાં. બોલો સાહેબ, કેમ આ મરીબ ઉપર કૃપા કરવી પડી ?”

એમ બોલતો તે દુકાનની બહાર આવવા ઉઠ્યો. શ્રીપતસાસ દુકાન પર ચડ્યો એટલે વીજલો તેને જગ્યા કરી આપતાં બોલ્યો—
“બેસો સાહેબ, આ મેં ચોખ્ખી કરી મૂકી છે તે જગ્યા ઉપર. મારી આવી ગંદી ગોંછ દુકાનમાં આપને બેસાડતાં પણ મને શરમ લાગે છે. પણ શું કરું ?”

“કંઈ નહિ, મને અહીં બેસતાં શરમ લાગતી નથી. વાડ પણ અગ્યા પુંછસાસ તારો ધંધો કેમ ચાલે છે ?”

“ભગવાનની મહેરબાનીથી આઠ દશ આના જેટલું કામ મળે છે. એટલે આપણે મન...”

“અહાં. પણ હવે તું પ્રમાણિકપણે ધંધો કરે છેને ?”

“હાસતો ભાઈશાળ તે વિના ધંધો ચાલેજ કેમ ?” વીજલો બોલ્યો—“સાહેબ ! હુમ્મ્યાઈ કે છેતરપીંડી કરવાનું હવે તો મને આવડતુંજ નથી. ભાઈશાળ, ભલભલા મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને પોતાના ખર્ચ અહીં મૂકી ગય છે, પણ કાઢતી તકરાર થતી નથી.”

“તે તો ફીક પણ—” શ્રીપતસાસે ગજવામાંથી બીડી કાઢતાં કહ્યું—“લે વીજલા, બીડી પીએ છે કે તું ?”

“ના રે આપલા, મારા જેવા મરીબને આવાં વ્યસન હવે કેમ પાસંવે ? એ બંધી દેવ તો હવે મારી નાંખીજ છે.”

“તારે મહેનત તો પુષ્કળ કરવી પડતી હશે ?”

“મહેનતનું ભાઈશાળ પૂછવુંજ નહિ. એકાદ દિવસ કામ થોડું મળ્યું તો તો અપવાસજ કરવો પડે. એ તો ફીક છે કે પેલાં ત્રિચારાં

સરોજન્યહેન વારંવાર મારી ખચર રાખે છે...”

“ હજુ પણ તે તને મળે છે કે ? ” સરોજનું નામ સાંભળી શ્રીપતલાને કંઈ કંઈ લાગણીઓ અનુભવતાં પૂછ્યું.

“ હા, ભાઈશ્યામ. બે ચાર રૂપીઆની મદદ મને કોઈ કોઈ વાર તે કરતાં રહે છે. ”

“ એમ ? ”

“ હા, ભાઈશ્યામ. એમનાં જેવાં દયાળુ બહેન ભાગ્યેજ કોઈ શેડીયાને ઘેર જન્મ્યાં હશે. એ કેવાં સુંદર છે ! જાણે લક્ષ્મીજીનો અવતારજ હોયને ! બહુજ દેખાવડાં છે હોં...”

“ વારૂ, હવે. ”

પોતાનું લક્ષ જેના ઉપર ચોટ્યું હતું તે સુંદરીના સ્વરૂપનાં વખાણ કરનાર આ બદમાશ મોચીડા ઉપર તેને ક્રોધ ચઢ્યો; પણ પાછો અંતરમાંજ દબાવ્યો.

“ મારે તારી પાસેથી કેટલીક વાતો જાણવાની છે. ”

“ હાજી. પણ હુંતે આપને શી વાત કહેવાનો હતો ! મારા જેવા અભણ પાસેથી...”

“ અલ્યા તું પાંચેક ચોપડી ભણ્યો હતોને ? ”

“ હા સાહેબ પણ બહુ વરમ થયાં. ”

“ ચોરી લુચ્ચાઈ કરવા માંડી ત્યારથી ભૂલી ગયો હશે તારૂં ભણેલું કેમ ? ”

“ સાહેબ ! એ દિવસોને સંભારીને મને શરમમાં નાંખશો નહિ. ” વીજલો બોલ્યો એ મારૂં પહેલાનું જીવતર યાદ આવતાં મને ધણી વાર કમકમાડી છૂટે છે. શું કરું ? ”

વીજલાની ગમે તેટલી ચતુરાઈ જતાં શ્રીપતલાજીની એમ ખાત્રીજ થયેલી હતી કે તે હજુ પણ લુચ્ચો છે, એટલે તેણે વાત ટુંકામાં પતાવવા માંડી.

“ હવે હું પૂછું તેનો જવાબ દે. ”

“ બોલો ભાઈશાખ. ”

“ તારા દોસ્તદાર પેલા દામા ચંચુની યાદ છેને ? ”

વીજલાએ હાથ જોડ્યા. “ તેનું નામ ક્યાં લ્યો છે ? ભાઈશાખ એ તો હવે પોતાના કરમનું પોટલું ખાંધીને ગયો. ”

“ કીક. પણ તેને વિષે મારે તને પૂછવાનું છે. ”

“ તેણે શું ગુન્હા ક્યાં, તે ક્યાં રહેતો હતો એવું એવું આપ મને પૂછશો તો હું તેનો કેવી રીતે જવાબ આપી શકીશ ? ”

“ તારું મોં હમણાં ખંધ રાખ. ” શ્રીપતલાણે કહ્યું. “ મારે તેના કુટુંબની માહિતી મેળવવી છે. ”

“ તેનો છોકરો તો તેની સાથેજ મર્યો. ”

“ હા. તે વખતે હું હાજરજ હતો. પણ તેની સ્ત્રી ”

“ તે બિચારી તો ક્યારનીયે મરણ પામી હતી. દામુના પહેલાં દશેક વરસ પર. ”

“ ખરેખર ? ”

“ હા સાહેબ, તે તો સુવાવડમાં મરણ પામી એમ દામુ મને કહેતો હતો. વીજલાએ ચલાવ્યું. “ તે આપડીના મરણ પછી દામુ બહુ નિરાશ થઈ ગયો. તેને બહુ લાગ્યું અને ઝોક બે વાર તો આપઘાત કરવાને પણ તૈયાર થઈ ગયેલો પણ મેં અટકાવ્યો હતો. દામુનો એની સ્ત્રી પર બહુ પ્રેમ હતો. સ્ત્રીના મરણ પછી તે ગાંડા જેવો થઈ ગયો અને બહુજ ગુન્હા કરવા લાગ્યો તે આપને ખબરજ છે. ”

“ હા. પણ તે સુવાવડમાં મરણ પામી હોય તો તેનું આગક ક્યાં ગયું ? ”

“ તેને વિષે બે વાત છે. ”

“ શી ? ”

બધીજ મુદાની વાત સાંભળવાની મળશે એમ ધારી શ્રીપતલાલ બહુજ ઉત્સુક થયો.

“ કોઇ કહે છે કે બાળક મુએલું જન્મ્યું હતું અને કોઇ કહે છે કે જન્મીને એ ત્રણ કલાકમાં મરણ પામ્યું હતું. ”

શ્રીપતલાલ નિરાશ થયો તોયે પૂછ્યું:—“ બાળક એટલે છોકરો હતો કે છોકરી ? ”

“ કોઇ કહે છે છોકરો, ને કોઇ કહે છે છોકરી. ”

“ ઘમુ શું કહેતો હતો ? ”

“ તેણે તો બાળકને જોયેલું પણ નહિ. ”

“ હે ! ”

“ હા સાહેબ. બાળક દટાયા પછીજ તેને ખબર પડી હતી. ”

“ ત્યારે તે ખરેખર મરણ પામ્યું હતું ? ”

“ એમાં શક જેવું નથી. ”

“ ત્યારે ઘમુને બીજાં કેટલાં છોકરાં હતાં ? ”

“ એકજ. પેલો શંકરીઆ. ”

શ્રીપતલાલ બહુજ વિચારમાં પડ્યો. આટલા બધા પ્રશ્ન ઉપરથી પણ કંઇ આગળ માર્ગ દેખાયો નહિ.

જૂદના તળીયામાં મોતીની સેર ધુસાડીને જે હમલા ઉપર વીજલાએ તે નાંખ્યો હતો તેની પાસેનાજ પાટીઆ ઉપર શ્રીપતલાલ બેઠો હતો. વિચારમાંને વિચારમાં તેની પેલા જૂદ ઉપર નજર પડી, અને કોણ જાણે સાથી તે તેનેજ હાથમાં લઇને રમત કરવા લાગ્યો—આંખબીમાં દોરી બરાવીને ફેરવવા લાગ્યો.

વીજલાને બહુજ ચિંતા થઇ; તેનો જીવજ હીડી ગયો. હવે મમે તેમ કરીને—શ્રીપતલાલને બિલકુલ શંકા જાય નહિ તેવી યુક્તિથી—તેના હાથમાંથી જૂદને છોડવવા માટે તે મનમાં મડલાંજ કરવા લાગ્યો.

“ ત્યારે દામુનું કોઈ સચું હવે જીવતું નથી ? ”

“ નહિજ. હોય તો દામુ મને કહેતજ...હાં, પણ ભાઈશાખ, એ ખૂટ જરા આમ નાંખો તો. ”

શ્રીપતલાલે કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહિ. વીજલાની ચિંતા વધી.

“ વાર. પણ દામુના હાથ ઉપર એક ત્રિશૂળ ફરી આવતું હતું તે તને ખબર છે કે ? ”

“ હા. દામુ કંઈક કહેતો હતો ખરો. ”

“ શું ? ”

“ એમ કે એક જાતનું ત્રિશૂળ જેવું ચિહ્ન તેના હાથ ઉપર કોઈ કોઈ વાર દેખાઈ આવતું હતું. એને તેનો બહુ ઝણઝણાટ લાગતો, અને તેથીજ તે ઘણા અપરાધો કરવાને પ્રેરાતો. ” થોડીક વાર પછી તે બોલ્યો:-“ એવું દામુ મને કહેતો હતો. પણ હું કાંઈ તેવું માનતો નથી...પેલો જૂનો ખૂટ, આપના હાથમાં છે તે-અહીં નાંખો તો ભાઈશાખ, હું પણ જરા કામ કરતો જાઉં. વાત કરતાં પણ જે એ પૈસાનું કામ થયું તે હીક. ”

શ્રીપતલાલે કાંઈજ ધ્યાન આપ્યું નહિ. તે તો તેને આંગળી પર ફેરવેજ ગયો.

“ નાંખો સાહેબ, આ બાબુ પર. ” વીજલો ફરી બોલ્યો.

“ આ બધો તમારો કોટ બગડે છે. ”

શ્રીપતલાલે હજી ખૂટ છોડ્યો નહિ.

“ તેને કોઈ બહેન કે ફોઈ હતી કે ? ”

“ કોને ? દામુને ? ”

“ હા. હા. ”

“ નારે સાહેબ, તે બિચારો તો નિરાધાર થઈને મારવાડ તરફથી રખડતો આવેલો હતો એમ લાગે છે...પણ જરા મહેરબાની કરીને

પેલો ગદો જોડા અહીં નાંખો, કે એ ખીલી મારી લઉં ”

“ પેલો તારી પાસે પડ્યો છે તેને તો સાંધ...વીજલા ! હું નને આટલું બધું ચીપી ચીપીને પૂશું છું તેનું કારણ જણ્યું છે ? ”

વીજલાએ ઉત્ક્રાંતિથી ઉંચું જોયું.

“ આજ ફેટલાક દિવસથી મુંઝાદ શહેરમાં દામુના જેવાંજ ત્રિશ્વળની નિશાનીવાળાં માણસો ફરે છે એમ મારી ખાતરી છે. ”

“ હું ! ”

“ ને-દામુનું ચિહ્ન વંશપરંપરા ઉતરતું હતું તે કારણથીજ મારે આટલી ચોકસી કરવી પડે છે. ”

“ અર્યા, આ જૂટમાં કાંઈ ખખડે છે. ” શ્રીપતલાલને જૂદ ફેરવનાં ફેરવતાં કંઈક અવાજ સંભળાયાથી શંકા આવી. વીજલાના તો હોશ્શોકાશ ઉડી ગયા.

“ પુંજલાલ ! આ જૂટના તળીઆમાં કાંઈ ભારે કાંકરા જેવું દેખાય છે. ”

“ હું ! શું દેખાય છે ? ”

એમ બોલતો હાથમાં મેડો હથોડો લઈ વીજલો શ્રીપતલાલની પાસે આવ્યો. હવે ઢાંકપીછોડો કરવા જેવો વખત નથી એમ તેને લાગ્યું. શ્રીપતલાલ ડીરેક્ટિવનો અડવાળો સ્વભાવ તેને અનુસર્યો ન હતો. તે જૂટના ટાંકા ઉખેડવાથી તેમાં શું છે તેની ખાતરી કર્યા વિના રહેશે નહિ, એમ તેને નક્કી લાગ્યું.

હથોડાના એકજ ફટકાથી શ્રીપતલાલનું મગજ તોડી નાંખી તેનો નિકાલ પતાવી દેવાના વિચારથી વીજલો હથોડો ઉગામવા ગયો અને ઉગામતે પથ્થુ ખરો પથ્થુ એટલામાંજ-

“ ક્યાં છે ? પુંજલાલ ! હવે તને કેમ છે ? ”

એમ અવાજ આવ્યો. વીજલાના હાથમાંથી હથોડો પાછળ પડી ગયો. રસ્તા પર દષ્ટિ નાંખી તો કુમારી સરોજિની !

શ્રીપત્રાલ સાથે પણ તેની નજર મળી. અને તે કાંઈ વિચિત્ર લાગણીઓ થઈ.

“ ઓહો ! મીઠા શ્રીપત્રાલ ! તમે અહીં ક્યાંથી ? ”

“ હું અહીં ઘણીવાર આવતો નથી, પણ પુંછલાલ સાથે મારે ભુની ઓળખાણ છે...પણ તમે આ તરફ ક્યાંથી ? ”

શ્રીપત્રાલ સરોજને જોતાંજ પોતાના પ્રથમના વિચારો ભૂલી ગયો. ‘ સંશય ભરેલું ખાસકું ’ તોડીને પોતાની શંકા દૂર કરવાને ઉત્સાહ પણ ઉડી ગયો, અને તે ખૂદ ઢગલામાં નાંખી દુકાનની બહાર આવીને ઉભો. વીજલાએ ઉડીને તરતજ તેને કેંકણે કયો.

વીજલો આખાદ બચી ગયો !

“ અમે થોડા દિવસ અમારે કાલાખાને બંગલે રહેવા જઈએ છીએ. પેલા નાકા પર મોટર ઉભી છે, ચિકેટરીઆ ગાર્ડનમાં ફરીને અમે ત્યાં જતાં હતાં, એટલામાં રસ્તામાં મને વિચાર થયો કે કાલ ઉતરીને પુંછલાલની ખબર લેતી જાઉં...કેમ છે ? પુંછલાલ ! તને સંધીવા થયો હતો તે ? ”

“ ઠીક છે, બહેન આ ! આપે દવા કરીને પૈસા આપ્યા તેનાથી દવા કરી એટલે જેમ તેમ કામ કરી શકું છું. ”

“ તો હવે દવા મુટી દીધી ? ”

“ હારતો, આ ! ”

“ ના, ના, તું હજી દવા કર. લે તારે જોઈએ તો આ પાંચ રૂપીઆ ખીજ. ડોક્ટરને આપીને ચોક્કસ દવા લેજે. ”

એમ કહી સરોજે પાંચ રૂપીઆની નોટ ફેંકી.

“ આપ તો બહુ દયાળુ છો બહેન આ ! પણ મને લેતાં સરમ લાગે છે. ” નોટ ઉપાડી લેતાં વીજલો બોલ્યો. “ પણ કું શું કરું ? હાલ મારી પાસે પૈસા નથી...”

“ કંઈ શીકર નહિ. તું માત્ર પ્રમાણિકપણે ચાલજે, અને બીડમાં

હોય ત્યારે હંમેશાં મારી પાસે મદદ માગજો. ”

શ્રીપતલાલ તો સરોજની આવી દગ્ગણુ શ્રુતિ જોઈ સ્તબ્ધજન થઈ ગયો. સરોજ તેના તરફ વળી.

“ ચાલો. ત્યારે મી. શ્રીપતલાલ ! હું રજા લઉં છું. મોટર પણે વાટ ભુજો છે. ”

“ મારે પણ હથે અહીં કાંઈ કામ નથી. હું તમને ત્યાં સુધી મૂકવા આવીશ. ”

શ્રીપતલાલ મોટર સુધી ગયો. મોટરમાં નંદનબા અને માણેક બેઠાં હતાં. શ્રીપતલાલને જોઈ માણેક ભય પામી. નંદનબાએ શ્રીપતને કાલાબાને બંગલે આવવા આમંત્રણ આપ્યું તે તેને ન ગમ્યું.

અંતે સર્વ છટાં પડ્યાં.

૧૪

પડિતજીની પેટી !

પોતાની દુકાન પરથી શ્રીપતલાલનાં પત્રોતાં પત્રલાં ઉતરતાં વીજલાને કેટલો અનંદ થયો હશે ? તેણે એકદમ છટકારાનો શ્વાસ મૂક્યો. આજે પોતે એક મહા સંકટમાંથી છૂટ્યો એમ તેને લાગ્યું, અને તેને માટે સરોજિનીનો અંતઃકરણથી ઉપકાર માનવા લાગ્યો. સરોજે આપેલી પાંચ રૂપિયાની નોટની તેને મન ગ્રાહી કીમત ન હતી, પણ તેના આગમનથી એક કટોકટીના પ્રસંગે પોતાનું રક્ષણ થયું તેથી એનું મન દ્રવ્યું.

ભય શ્રમી જતાં તેણે તરત ખૂદનું તળીયું ઉખેડી, તેમાંથી મોતીની શેર કાઢી. અંદર જઈ પેટીની પાછળની જમીન પરનો એક પત્થર ઉખેડ્યો. તેની નીચે તેણે આવી વસ્તુઓ મૂકવા માટે એક મોટા ખાડો કરી રાખ્યો હતો તેમાં તે મૂકી પાછું હતું તેમ કરી દીધું.

વીજલાને દુકાનમાં ખાન રાખવાની સૂચના આપી તે બહાર

નીકળ્યો. નાકા ઉપર પપ્લીક ટેલીફોન હતો ત્યાં જઈ બે આના નાખી બૂમળું હાથમાં લીધું.

“ એલાવ. એલાવ. નંબર ૩૪૫. ”

“ હહેરો. કામમે હય ” જવાબ આપ્યો.

થોડીવારે આશીસે નંબર ૩૪૫ સાથે કનેક્શન કરી આપ્યું. ગ્રાંટરોડ આગળ રહેતી ચંદા નામની વીજલાની એળખીતી એક બાદનો એ નંબર હતો. વીજલાએ તેની સાથે વાત કરવા માંડી.

“ કોણ ? ”

“ હું પુંજલાલ... તું હમણું શું કરે છે ? મારી દુકાને આવી જાય તો ફીક.

“ હું કામમાં છું, મારાથી અવાય એમ નથી. ”

“ કામ થયુંજ નરૂનું છે. ગમે તેમ કરીને આવ. તારા લાભનીજ વાત કરવાની છે. ”

“ ફીક. હું પા કલાક પછી આવું છું. ”

ટેલીફોન પડતો મૂકી વીજલો દુકાન પર આવ્યો અને પોતાનું કામ કરવા લાગ્યો. થોડીવારમાં એક વિક્ટોરીઆ ત્યાં આવી ઉભી. ચંદા તેમાંથી ઉતરી અને વીજલાની દુકાન પર ચઢી.

ચંદા આશરે ચોવીસ વર્ષની હશે. તેનો વર્ણ કાળાશ પડતો હતા; પરંતુ મોનો ઘાટ દેખાવડો અને આકર્ષક હતો. શરીરનો બાંધો મધ્યમ અને આંખો ચળકાટવાળી—સુરમાના નિયમિત અંજનને લીધે તેજસ્વી દેખાતી હતી. તેનો પોશાક ક્રીમતી તો નહિજ પણ ધણી લલકદાર રંગોવાળો હતો. તેના ઉપર લગાડેલું ખોટું જરીઆન સહજ ઉતરી ગયેલું હતું. તેની પોશાક પહેરવાની ચતુરાઈ પરથી તેણે પહેલાં કોઈ નાટક કંપનીમાં નોકરી કરી હોય એમ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતું હતું, બોલવામાં કોઈ કોઈ વાર નાટકી છટા આવી જતી હતી. પરંતુ સામાન્ય રીતે તે દરેક પંક્તિના મનુષ્યની ભાષા ચતુ-

રાષ્ટ્રી બોલી શક્તી-હુંકમાં તે કાષ્ઠપણ ટોળામાં બળી શક્તી.

માકુબની પેડે ચંદા પણ વીજલાનું એક નયુકનું ધરાક હતું. તેનો સર્વ ચોરાઉ માલ વીજલા પાસેજ આવતો, અને તે પણ તેને પોતાનું કામ કરવાની તકો શોધી આપતો.

વીજલાએ તેને સ્વાગત આપ્યું. પ્રથમ થોડીક આડીઅવળી વાત થયા પછી બંને ધીમે ધીમે બોલવા લાગ્યાં.

“ તારે જલદીથી નીકળવું પડશે. વીજલાએ કહ્યું-

“ કેમ ? ક્યાં જવાનું છે ? ”

“ સિદ્ધાર છે. ”

ક્યાં-તે તો કહે ? ”

વીજલાએ વાત બદલી. “ ચંદા ! આજકાલ શહેરમાં ત્રિશ્નગાકર કલંકની કેટલી બધી ગપ ઉડે છે તે તને ખબર છે ? ”

“ મને તો એટલું ખબર છે કે પેલા બાપ દીકરો મરણ પામ્યા...” ચંદાએ કહ્યું.

“ એ તો સૌ જાણે છે. ”

“ ત્યારે બીબું શું છે ? ”

“ એ બાપ દીકરા સિવાય હજુ મુંબાઇ શહેરમાં ત્રિશ્નગની નિશાનીવાળાં કેટલાંક માણસો નજરે ચડે છે. ”

“ હું ! એ કેમ બને ? હામુ તો કહેતો હતો કે મારા ઓરસ છાકરામાંજ એ કલંક ઉતરશે અને એને શંકરીઆ સિવાય બીબું કાષ્ઠ ન હતું તે તો આપણે જાણીએજ છીએ ! ”

“ તે ખરૂં. પણ આ પણ ખરૂં છે. ”

“ તને કાણે કહ્યું ? ”

“ હમણાં શ્રીપત દીક્ષિતિવ અહીં આવી ગયો તેણે મને તો કહ્યું. ”

“ શું ખરી વાત હશે ? ”

તે ખરી હોય કે ખોટી તેમાં આપણા બાપનું શું મયું ? આપણે તો તેમાંથી ફાયદો ચતો હોય તો કરી લેવા ચૂકવું નહિ. ”

“ એટલે ? ”

“ મેં એક યુક્તિ ઘડી રાખી છે. આખું પોલિસખાતું આ ત્રિશૂળના કલંકની વાત માનતું હશે એટલે મારી યુક્તિ પ્રમાણે તું ચાલે તો જખરો હાથ વાગે ખરો. તારે જરા સાહસ ખેડવું પડે.” વીજલાએ કહ્યું.

“ તેને માટે તો હું તૈયાર છું.”

“ ત્યારે માંભળ. આજે રાત્રે કાલાખા આગળ દારકાંદાસ શેઠના બંગલામાં ટી-પાર્ટીનો ઉત્સવ છે. ત્યાં અનેક મોટા મોટા ધરનાં સ્ત્રી પુરૂષો આવશે. તેમના શરીર પર અસંખ્ય કીમતી દાગીના પશુ હશે. એ ઠેકાણે તારે જઈને લળી જવું અને આ ત્રિશૂળના કલંકનો ઉપયોગ કરવો.”

એમ બોલતાં બોલતાં પુંજલાલે એક નાની ડબ્બી કાઢી તેમાંથી એક જાતનો કાળો મલમ પોતાની આંગળી પર લઈ તેણે ચંદાના ડાખા હાથ પર લગાડી તે મલમથી એક ત્રિશૂળનો આકાર કાઢ્યો.

“ આ તો ખરાખર દામુના ચિહ્ન જેવું દેખાય છે ! ” ચંદા આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠી.

“ હાસ્તો. લે જા ડાખડી તારી સાથે લઈ જા અને જ્યારે કાંઈ હાથ લાગવાનો સંભવ હોય ત્યારે આવો તિલકનો આકાર ચીતરી દેવો...અને પછી રૂમાલ વડે બૂંસી નાંખવું.” એમ કહી વીજલાએ તે ચિહ્ન બૂંસી નાંખ્યું.

“ ઠીક.”

“ પછી દાગીના ચોરાયાની ખૂબ ઉડશે, ત્યારે ધરવાળા દરેક સ્ત્રીનો હાથ તપાસીને બહાર જવા દેશે. તે વખતે તને હરખત નડશે નહિ.”

“ સાખાજી તને આ મુંઠર રીત જાણી છે. આ ડાખડી ક્યાંથી મેળવી ? ”

“ ચોર બનરમાંથી. ”

થોડીક ખીજી મટપટ કરી બને છૂટાં પડ્યાં. ચંદા કાબડી લઈ ગઇ.

કાલાખાના બંગલાના દિવાનખાનામાં નંદનબા, સરોજ વગેરે બેઠાં હતાં. માણેકભૈરી કાંઈક જરૂરના કામ માટે બહારમાં ગઇ હતી. ત્યાં એક માણસ હેંડખીલ વહેંચતો હતો, તેની પાસેથી મેળવેલું હેંડખીલ માણેક સર્વને દેખાડતી હતી.

તે હેંડખીલમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:-

“ કલકત્તાના પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રી વિદ્યાસાગર પંડિતનાં બેકરો સદાનંદ પંડિત પોતાના બાપની અપાર સંપત્તિ તથા માલમિલકતને મોજશોખમાં ઉડાવી દઇ ખાલીખન થયેલો હમણાં મુંબાઈમાં આવ્યો છે, તેની પાસે શાસ્ત્રીજીની એક સીલબંધ પેટી છે-જેમાં યુદ્ધને ઉપ-યોગી એક નવિન વિનાશકારક કળાની શોધ તથા તેને લગતા સર્વ પ્રયોગો વગેરેની સપ્રમાણ માહિતીના કાગળીઆ ભરેલા છે. સદાનંદ પાસે હવે વેચવા માટે તે પેટી સિવાય ખીજું કાંઈ રહ્યું નથી, તેથી તે પેટી તેણે વેચવા કાઢી છે. જે પેટી માટે તેને દસ હજાર રૂપિયા ભેદ્ય છે અને એક જર્મન વિજ્ઞાની તેને ગુપ્તપણે ખરીદ કરવાનો છે એમ કહેવાય છે. ”

હેંડખીલ વંચાઇ રહ્યા પછી તે ઉપર ચચા થવા લાગી.

“ આતું તે કાણે છપાવ્યું હશે ? ” નંદનબાએ આશ્ચર્ય પામતાં ઉદગાર કાઢ્યા.

“ તે તો ખચર નથી. અંદર લખ્યું પણ નથી. ”

ગમે તેણે છપાવ્યું હોય પણ વાત તો ખરી લાગે છે. ”

“ જો એ ખરી વાત હોય અને તે કળામાં એકાદ પ્રાણુવાતક મુક્તિ હોય તો તે પારકા દેશવાળા હાથ જાય, અને તેમાં પણ આપણા શત્રુ જેવા જર્મનને હાથ જાય તે તો ધાતુંજ ખરાબ ! ” માણેકે કહ્યું.

“ હાસ્તો.”

“ તેમ થાય તો આ લડાઈમાં આપણું હજુ કેટલાં માણસ મરશે ને લડાઈનો અંત ક્યારે આવશે તે પણ કહી શકાય નહિ. આપણા અસંખ્ય શરવીર શિખ સિપાઈઓ માર્યા જશે; અને તેમની માતાઓ, બહેનો, સ્ત્રીઓ વગેરેને કેટલું દુઃખ થશે ! અરેરે !”

સરોજિની આ વાત સાંભળતીજ હતી. માશીના શબ્દોથી તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. તેના હાથ ઉપર ઝબ્બુઝબ્બાટ લાગવા માંડ્યો.

માણેક આગળ બોલવા લાગી—“ એવી વિનાશકારક વસ્તુના વ્યવહાર વિરૂદ્ધ સરકારે કાયદો કાઢવોજ જોઈએ.”

“ એમાં સરકાર શું કરે ?” નંદનનાએ ઉપાય સૂચવતાં કહ્યું. આપણા દેશી ભાઈઓમાંથીજ કોઈએ તે પેટી વેચાતી લઈને તેના જર્મન સામે ઉપયોગ કરવો જોઈએ.”

“ પણ તેમ કરવા કોઈ તૈયાર થાય ત્યારે કની !” માણેક-ગૌરીએ કહ્યું—“ એટલી પેટીને માટે દશ હજાર રૂપીઆ કોણ આપે ? અને વળી તેના ઉપર સેંકડો રૂપીઆ ખર્ચાને પ્રયોગો કરીને કળા શિખવાની !”

સરોજ કાંઈ બોલી નહિ. જર્મન વિજ્ઞાની તે પેટી ખરીદી લે તો આપણા દેશી ભાઈઓને કેટલું સહન કરવું પડે, તેમજ આપણા વીર યોદ્ધાઓનાં લોહીનો તથા તેમનાં પ્રેમીજનોનાં હૃદયનો ફેટલો ભોગ આપવો પડે તે વિચારમાંજ એનું મન પરોવાયું હતું.

તે એકાએક ઉઠીને પોતાના ખંડમાં ગઈ. ત્યાં શાંતપણે વિચાર કરવા લાગી, તો ગમે તેમ કરીને પણ સદાનંદ પાડિતને પોતાનો હાથ ખતાવવો જોઈએ એજ વિચાર તેના મનમાં ઉભરાવા લાગ્યો. તેના હાથ પરની ઝબ્બુઝબ્બાટ વધતી જાયું તો પેલું માદક ત્રિશૂળ દેખાવા લાગ્યું હતું ! સરોજ ગભરાઈ. તેણે તે વિશ્વસક પેટીના વિચાર છોડી દેવાનો ત્રણે પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ નિષ્ફળ.

અતે તરત સમુદ્ર કિનારે એકાંતમાં ફરવા જવાનો વિચાર કર્યો. સાથે સાથે પોતાની પાસેના કાળા બુરખાની તથા ઝબ્બાની પણ બ્યવસ્થા થઇ શકશે, એમ ધારી તે હિડી અને ખીંટી પર લટકી રહેલી દક્ષણી ફેશનની ધુપછાંચ સાડી પહેરી લીધી. પેલાં બે વસ્ત્રની પણ એક પોટકી બાંધી લીધી. પાછળને બારણેથી બહાર નીકળી તે સમુદ્ર કિનારે ગઇ.

સમુદ્ર પરની ખુલ્લી હવામાં ફરતાં સરોજનું મન કંઈક શાંત થયું. બુરખાને નાંખતાં પોતાને કાંઇ જુએ નહિ એટલા માટે સરોજે આગળ ચાલવા માંડ્યું. તે છેક કોલાબા દીવાદાંડીની સામે લગભગ આવી પહોંચી, ત્યારે સમુદ્રકિનારા ઉપર એક જુની ઝુંપડી તેના જોવામાં આવી.

તે ઝુંપડી પાતરાંથી આચ્છાદિત કરેલી હતી. સમુદ્રની દિશા પર એક નાની બારી હતી અને બીજી બાજુ પર એક દાર હતું, આસપાસ ઝાડો હતાં.

ત્યાં માણસોની બિલકુલ આવ જ ન હતી. એ સ્થાન મારે કામ સાધવાને અનુકૂળ થઇ પડશે એમ ધારી સરોજ તે ઝુંપડીની પાસે આવી. ઝુંપડીમાં કાંઇ ગરીબ મનુર રહેતો હશે એવી ધારણાથી તેણે નિર્ભયપણે પોટલી છોડી. પાસેજ એક મોટા પાંચશેરેક વગ્ગનનો પથરો પડ્યો હતો તે લઇ તેણે પોટલીમાં બાંધ્યો.

પાણી પર તરે નહિ તેટલું બારે વગ્ગન થયું. પોટલી લઇ પગમાંથી સપાટ ઉતારી સરોજ પાણીમાં ઉતરી અને થોડેક ચાલી તે તેમાં પથરાવી દીધી !

તે સમુદ્રને તળીયે જઇ બેઠી.

પોતાની સપાટ પહેરવા માટે સરોજ પાછી ઝુંપડી પાસે આવી. સપાટ પહેરીને તે પાછી ફરતી હતી એટલામાં ઝુંપડીમાં નીચે પ્રમાણે વાતચિત થતી તેને સંભળાઇ.

“ ત્યારે તમે શું કહો છો ? ”

“ જુઓ સાહેબ, એ કાંઈ બન્યરનો માલ નથી, તેની કીમત વળન, દરદામ કાંઈ ઠરી શકે એમ નથી. તમને જો જરૂર હોય તો મેં માગી તે કીમત આપીને પેટી લ્યો નહિતો. પછી મને બીજાં ધરાક મળશે. ”

“ પડિતજી ! તમારું કહેવું મને બહુથે સમજાય છે, આ કાંઈ બન્યરની શાકભાજી નથી તે પણ ખરું છે, પણ મને એકવાર એ પેટી ઉઘાડીને અંદરના કાગળ જોવા છો તો માલમ પડે કે તેની કીમત કેટલે સુધીની છે...”

“ વાહવાજી વાહવા ! ”

“ કેમ ? ”

“ તમે મને મૂખો ધારોછો કે શું ? હું એકવાર કાગળો ખતાઉં એટલે પછી તેમાંની યુક્તિ યાદ રાખીને મારા કાગળોને નકામા ઠરાવો અને જાતે પ્રયોગો કરી કળાને શોધી કાઢો. શાખાશ તમારી અક્ષલ ! ”

માણેકમાશીએ કરેલી વાત સરોજને પાછી યાદ આવી, અને ઉપરની વાતચિતનો પૂર્વભાગ આપોઆપ એને સમજાયો. આ પેટીનાં સોદો આવી નિર્જન ઝુંપડીમાં થાય છે તે જોઈ એને આશ્ચર્ય લાગ્યું; પરંતુ પોતે જો કેસને જૂલવા ઇચ્છતી હતી તે કુદરતી રીતેજ પોતાની સામે આવી ઉભો રહે છે તે જોઈ તેને એથી પણ વધારે આશ્ચર્ય લાગ્યું.

“ મારે હાથે આ વિષે કાંઈક થવુંજ જોઈએ એવી ઈશ્વરી ઇચ્છા દેખાય છે ” સરોજે કહ્યું.

ઝુંપડીની વધુ પાસે તે ગઇ. બારીમાંથી ડાકીયું તો ન થયું કારણ કે તેને લોખંડી ગજા આ મારેલા હતા; પરંતુ તેમાં હાથ જઈ શકે એમ હતું. બારીની પાસેજ એક નાના રૂઢા ઉપર પુસ્તકના આકારની એક લોઢાની પેટી, એક સ્ટેપનો કાગળ તથા ખડીઓ કલમ પડેલાં હતાં. બારીમાંથી હાથ બાલીને તે સહેલાઈથી ઉઠાવી શકાય એમ હતું.

એક બાણ પર એ ગૃહસ્થો—એક સાહેબ ને બીજો અંગાળી બેઠા હતા. તેમનું ધ્યાન વાતમાં ગુંથાઈ ગયેલું હતું. સરોજે ડીક લાગ નેયો.

તે ધીમે ધીમે ઝુંપડીના દ્વાર પાસે ગઈ. તે અંદરથી દીધેલું હતું. તેને સરોજે બહારથી સાંકળ ચલાવી દીધી. બારી પાસે પાછી આવી તે લાગ નેવાં લાગી.

પોતાનું મોં દેખાય નહિ તેવી રીતે સરોજે ઘુમટો તાણ્યો—મોં ઢાંકી દીધું. તેણે સાડી દક્ષણી ફેશનથી પહેરી હતી એટલે બંને હાથ છુટા હતા. લાગ મળતાં સરોજે પોતાનો ડાબો હાથ બારીમાં નાખ્યો અને પુસ્તકાકાર પેટી ઉઘાડી.

એટલામાં પંડિતજીની નજર તે ઉપર પડી. પોતાની કીમતી પેટી ઉપર કાંઈના હાથ નેહ તે દોડ્યો ત્યાં આવ્યો અને સરોજનો ડાબો હાથ નેરથી પકડી રાખ્યો. સરોજનું કલંક એ વખતે કેટલું ખીટ્યું હતું તેનો વાંચક તારેજ વિચાર કરી લેવો.

“ ચોર ! ચોર ! સાહેબ ! દોડો દોડો. ”

“ કાણુ ! શું છે ! ” સાહેબ ચમક્યો.

“ અરે આ પેટી ચોર છે, કા. જા. જા. જા. સાહેબ દોડો તમે બહાર જઈ તે દરમિયાનને પકડો, હું અહીં હાથ જાલી રાખું છું. ”

પંડિતજીએ સરોજનો કામળા ડાબો હાથ જે અત્યારે લોખંડ જેવા કણુ બની ગયો હતો તે નેરથી જાલી રાખ્યો. જમન સાહેબ બારણું ઉઘાડવા ગયો, પણ તે તો બહારથી બંધ કરેલું હતું. એટલામાં સરોજે જમણા હાથે પોતાની વેળીમાં શણગાર તરીકે ખોસેલો સોયો કાઢી એકદમ પંડિતજીના હાથ પર ધોવ્યો પંડિતજીને અસહ્ય વેદના થતાં તેની પકડ નરમ પડી, અને પેટી સાથે સરોજનો હાથ છટકી ગયો—અદસ્ય થઈ ગયો.

સરોજ સડસડાટ ચાલી નીકળી. સહાનંદ બારીમાંથી જોયું તો ધૂપછાંચ રંગની સાડી પહેરેલી એક દક્ષણી સ્ત્રી ઝપાટાબંધ જતી હતી.

તે તરતજ દોડતો સાહેબને બારણું ઉઘાડવામાં મદદ કરવા ગયો.

સરોજે કિનારા પર માણસોની આવ જા ન હોય તેવે ઠેકાણે એકાદ ખડકની પાછળ જઈ તે પેટી સમુદ્રમાં ફેંકી દીધી. તે પાણીને તળીએ જઈ બેઠી, અને શ્રીમાન્ શાસ્ત્રી વિદ્યાસાગરજીની અનહદ મહેનત અને જ્ઞાનના ફળ ઉપર એક ક્ષણમાં પાણી ફરી વળ્યું ! અને વમળનાં ચકરણં ફેંદાર્થ શાંત થઈ ગયાં, તે જોઈ સરોજનું મન પણ શાંત થઈ ગયું.

તેણે પોતાના હાથ તરફ જોયું, તો ત્રિશ્વજનું ચિહ્ન અદશ્ય થઈ ગયું હતું. ઉદાસથી સરોજે પોતાના હાથ ઉપર ચુપ્પન કર્યું, અને પોતાના હાથે અસંખ્ય નિર્દોષ દેશી જનોનો નાશ થતો અટક્યો તે માટે પ્રભુનો આભાર માનવા લાગી.

આમતેમ ફરતાં સરોજે એક માછીને હોડી છોડતાં જોયો. તેની પાસે જઈ તે પૂછવા લાગી.

“ અગ, કોઈ જનો રે ? ”

“ દાંડીયા. ”

તે માછી દીવાદાંડી તરફ જતો હતો. સરોજને ધણા દિવસથી કાલાખાની દીવાદાંડી જોવાનું મન હતું. આ માછીની સાથેજ બાહુ ડરાવીને તે હોડીમાં બેસી ગઈ.

૧૫

બાહુ મિહું આમંત્રણ !

આ તરફ પંડિતજી અને સાહેબ બંનેએ મળીને વક્ષા મુક્કી કરી ઝુંપડીનું બારણું ભાંગ્યું. પંડિત ટુંકાટા મારતો બહાર આવ્યો અને ચારે તરફ જોયું, પણ કોઈ દેખાયું નહિ.

“ અરેરે, હવે શું થશે ? ”

સદાનંદના હોશકોશ ઉડી ગયા. તેને આખું જમત થત્ય જોવું

લાગવા માંડ્યું, એટલી એકની એક કોમતી પેટી તેની પાસે જતા, તે જતાં હવે પોતાનું શું થશે તે માટે તે ગભરાટમાં પડ્યો.

સાહેબ તેને ધીરજ આપવા લાગ્યો.

“ બાબુ ! એમ ગભરાઓ નહિ. આપણે પોલિસમાં વર્દી આપીશું એટલે તેનો તરત પત્તો લાગશે. આપણે જાતે પણ ચોરને પકડવાની તજનીજ કરીએ; આટલા વખતમાં તે કાંઈ બહુ દૂર નાશી ગઈ નહિ હોય. તમે તેની કાંઈ નિશાની જણો છો ? ”

“ હા. તે એક દક્ષણી સ્ત્રી હતી...”

“ એટલી નિશાની પરથી શું પત્તો લાગે ? ”

“ અને તેણે ધુપછાંચ રંગની સાડી પહેરેલી હતી, તે મેં પારીમાંથી જોયું હતું. ”

“ ધણીએ દક્ષણી સ્ત્રી ધુપછાંચ સાડી પહેરે છે. તેમાંથી આ પેટીની ચોર કેમ ઓળખાશે ? ”

“ મને બીજી પણ એક નિશાની યાદ આવે છે. ”

“ શું ? ”

“ તેણે જ્યારે પેટીની સાથે હાથ ખેંચી લીધા ત્યારે તેના હાથ ઉપર એક ત્રિશૂળાકારને લગતી હકીકત ધણું અદવાડીમાંથી પેપરોમાં વાંચી હતી, અને એ નિશાનીવાળાં માણસો ધણાજ આખાદ ચોર હોય છે એમ ખાતરી હતી.

“ કેમ સાહેબ ! ત્રિશૂળની નિશાનીની વાત સાંભળતાં વારજ તમે આટલા બધા ચકિત કેમ થઈ ગયા ? તમે તે વિષે કાંઈ વધુ જાણો છો ? ”

સાહેબે પોતે વાંચી હતી તે વાત સંભળાવી. સદાનંદને એથી તો વધારેજ ભય લાગ્યો.

“ ત્યારે હવે શું કરવું ? ”

“ કાંઈ સારા ડિટ્રીવને-અરે, ડીક યાદ આવ્યું : શ્રીપતલાલ

નામનો એક ગુજરાતી ડિટકિટવ આ નિશાનીવાળા બધા કેસની શોધ કરે છે એમ પેપરમાં હતું તેને—ખખર આપો...”

“ શું શ્રીપતલાલ ગુર્જર તેની શોધ કરે છે ? ” પંડિતે પૂછ્યું.

“ હા કેમ ? ”

“ એ તો મારા જૂના મિત્ર છે. જ્યારે એ કલકત્તામાં આવ્યા હતા ત્યારની અમારે મિત્રાચારી થઈ છે...હું તરત તેમને ખખર આપીશ. ”

એમ વિચાર કરી ખંતે પાસેની ટેલીફોન આશ્રિસમાં ગયા. શ્રીપતલાલને તરત આવવા માટે ટેલીફોનથી ખખર આપી પાછા કિનારા પર આવી, ધૂપછાંચ રંગની સાડી પહેરનાર દક્ષણી સ્ત્રીની તેઓ શોધ કરવા લાગ્યા.

સંધ્યાકાળનો વખત હતો. એટલે અસંખ્ય શોખીન સ્ત્રીપુરોનો ત્યાં મેળો ભરાયો હતો. સદાનંદ પંડિત અને તેનો જર્મન સાથીદાર એ સર્વમાં તપાસ કરતા તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી નિહાળતા ફરવા લાગ્યા. એકાદ ધૂપછાંચ સાડી પહેરેલી દંપત્યો નજરે પડતી, કે પંડિતજી ઝટ તેની પાસે દોડી જતા અને તેનો હાથ પકડી તે પર ત્રિશ્ણની નિશાની છે કે નહિ તે તપાસતા. નિશાની ન દેખાતાં પાછા નિરાશ થઈ તેને છોડી દેતા.

પ્રથમ તેણે જે એ ત્રણ સ્ત્રીઓ જોઈ તે વૃદ્ધ અને પુષ્પ વયની હતી. તેઓ પંડિતજીના આવા અસંખ્ય વર્તનથી ઘણો ક્રોધ ઉપજાવ્યો—પરંતુ તે કોઈ ગાંડો અથવા ચરકેલ હશે, એમ ધારી તેમણે કાંઈ હોહા કરી નહિ. એટલામાં એક ચોથી તરણ તાતીયપણુ ધૂપછાંચ સાડી પહેરેલી આમ તેમ ફરતી તેની દૃષ્ટિએ પડી. સદાનંદ તરત તેની પાસે દોડ્યો અને હાથ પકડ્યો. પેલીએ તો ગભરાઈને ખૂબ ખરાડ પાડવા માંડ્યા. હાથ પર ત્રિશ્ણની નિશાની ન જોઈ એટલે હાથ પડતો મુક્યો. પણ એટલામાંજ તે યુવતિનો પતિ જે તેની સા-

જેન ચાલતો હતો, પણ પોતાનીજ ધુનમાં ડૂબી ગયેલા સદાનંદની ન-જરે દેખાયો ન હતો તેણે ઝટ પંડિતનો હાથ ઝાલ્યો, અને “પોલિસ, પોલિસ,” એમ જૂમ મારવા મંડી ગયો.

એક કોન્સ્ટેબલ પાસેજ ઉભો હતો, તે તરત દોડતો આવ્યો.

“કાચ ઝાલું કાચ મડબડ આહે ?”

“હા રાસકલાનીં માઝી બામકોચ અપમાન કેલ.” પેલા તા-તીઆએ કહ્યું. “હરામખોર. બદમાશ આહે.”

એક ક્ષણમાં સો બસો તમાસગીર માણસોનું ટોળું બેયું થઇ ગયું, અને કોઇ કંઈ તો કોઇ કંઈ જૂમબરાડ પાડવા લાગ્યા, કેટલાક મુજરાતી બુવાનીઆ “શું થયું, અધ્યા તાતીઆ, કાચ ઝાલા ?” કહીને મોટેથી પૂછવા લાગ્યા. કેટલાક “પેલીનો હાથ આણે ઝાલ્યો—પેલી રહી—ઓલી રહી.” એમ આંમળા કરી કરીને બતાવવા લાગ્યા; તેમ તેમ તે બિચારી વધારે ગભરાવા લાગી. આ ટોળામાંથી જેમ અને તેમ વહેણું છુટાય તે માટે “બરં ભલેન હા આતાં.” એમ કહીને તે ચાલવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી, પણ પોલિસદાદા હાથ લા-ગેલો શિકાર છોડવા ખુશી ન હતા. પેલો જર્મન સાહેબ, જે આ વખતે ટોળા પાસે આવી પહોંચ્યા હતા, તે અંદર આવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો.

પોલિસે પંડિતજીને દમ બીડાવ્યો.

“કાચરે બદમાશ, દિવસાઢવળ્યા, છતક્યા મર્દીત અસા હલકટ પણા કરાવમાસ તુલા ભાજ નાહીં વાટલી ? ચલ હાપમાવર તુલા તુર-માત નેઉન અઝકવિતો ?” એમ કહી તેનો હાથ ખેંચ્યો.

એટલામાં પેલો સાહેબ ત્યાં દાખલ થયો, “એ મૂઢસ્થ બદમાશ નથી. જમાદાર એનો બહુ કીંમતી માલ ચોરાયો છે તેની તે તપાસ કરે છે.”

સાહેબની ટોપી પહેરેલો માણસ આ બદમાસની બધામણુ કરતો આવેલો જોઈ સિપાઈ નરમ થઈ ગયો. પંડિતજીએ પણ કહ્યું—

“ અરે જમાદાર ! હું કહું તે તો સાંભળી લ્યો. હું પ્રસિદ્ધ શાસ્ત્રી વિદ્યાસાગર પંડિતનો છોકરો છું...”

આસપાસ ઉભેલા લોકો ખડખડ હસવા લાગ્યા.

“ માई નામ સદાનંદ પંડિત. મારા વડીલની એક કીંમતી પેટી હમણાંજ જોતજોતામાં એક ધુપછાંચ સાડી પહેરલી દક્ષણી સ્ત્રી હાથીને ચાલતી થઈ છે. તે આટલામાંજ હશે એમ ધારી હું તપાસ કરતો હતો. ”

“ પણ પંડિતજી ! ધુપછાંચ સાડી તર સઘળાં બાયકાં નેસતાત. ” પોલિસે કહ્યું. “ ત્યાંયં કાય ? ”

“ તેની એક બીજી પણ નિશાની યાદ છે. ” સાહેબે કહ્યું.

“ હા. તેના ડાબા હાથ પર એક ત્રિશળની નિશાની હતી. ” સદાનંદે કહ્યું.

“ હે ! ” પોલિસ ભડક્યો. “ ત્રિશળ ! અહો પંડિતજી ! તરી તુમ્હી તિલા સોડલી કશાલા ? ”

પોતાના હાથ પર સોય જેવી એક વસ્તુનો ધા કરીને તે બાઈ નાશી ગઈ હતી તે બધું પંડિતજીએ સમજાવ્યું, અને સાહેબે સાક્ષી પૂરી.

“ ઠીક આહે ચલા. ”

પોલિસ, પંડિત અને સાહેબ ત્રણે જણે ચોક્કી તરફ ચાલવા માંડ્યું. પેલો તાતીઓ પણ અતે બધો ખુલાસો થતાં પંડિતને ક્ષમા આપી પોતાની સ્ત્રીનો હાથ બમલમાં મારી (એમાં કાંઈ અતિશયોક્તિ નથી !) ચાલતો થયો.

સંખ્યાબળ થઇ ગયો હતો. બી. બી. એન્ડ સી. આઇ રેફરેની લોકલટ્ટેનો એક પછી એક તડમાર છૂટતી હતી. દરેક નાનાં નાનાં સ્ટેશન પર પણ માણસોની યુબ્કળ બીડ થતી હતી.

ચર્નરિડના અપ પ્લેટફોર્મ ઉપર ડીટફ્લિવ શ્રીપતલાલ આંટા મારી રહ્યો હતો, પોતાની જુની ઓળખાણુવાળા કલકત્તા ના મિત્ર સદાનંદ પંડિતજી સંકટમાં આવી પડ્યા હતા (વાંચકો તે જાણે છેજ) તેમણે ટેલીફોન દ્વારા પોતાને કાલાખે બોલાવ્યો હતો.

ટ્રેન આવી પહોંચી. થર્ડ ક્લાસનો એક ડબ્બો શ્રીપતલાલ ઉભો હતો ત્યાંજ આવી રહ્યો. શ્રીપત તેમાં ચઢી બેઠો, પરંતુ જો તે વિચારમાં ન હોત અને આવો ડબ્બો ખાનપી જોયો હોત તો મલમ પડતે કે એજ ડબ્બાના એક કંપાર્ટમેન્ટમાં ચંદા (રિજલ્લા મોઝીની કાયમની આસામી) બેઠી હતી.

તેણે શ્રીપતલાલને જોયો. પ્રથમ તો તે ગભરાઈ, પણ શ્રીપત પોતાની તરફ પૂંક કરીને બેઠો એટલે એને કાંઈક શાંતિ વળી. અજબ જેવું તો એ હતું કે ટ્રેન કાલાખા પહોંચી ત્યાં સુધીમાં પણ શ્રીપત લાલે ડાકું ફેરવી તેની તરફ જોયું નહિ.

કાલાખા ઉતરીને ચંદા તો પોતાનું પોટકું લઇ બીજો રસ્તો ચઢીને સપાટાબધે ચાલતી થઇ. શ્રીપતલાલને સ્ટેશનની બહાર નીકળતાંજ પેલી ત્રિપુટીનો બેટો થયો—પોલિસ, પંડિત અને જર્મન સાહેબ.

શ્રીપતલાલને જોઇ સદાનંદ પંડિતને બહુજ આનંદ થયો. એક બીજાની પૂછપરછ થયા પછી શ્રીપતલાલે જમાદારને કહ્યું:—“ નાથક ! હવે એ બંને ગૃહસ્થો મારા તાબામાં છે, એટલે તમારે એમની સાથે રહેવાની જરૂર નથી. બંને મારી ઓળખાણુવાળા છે, માટે શીકર કરવી નહિ. ”

શ્રીપતલાલના એવા સખ્તો સાંભળી જમાદાર બંનેનો ચાર્જ તેમને સોંપી ચાલતો થયો.

“ આલો, ત્યારે મને ગુન્હાનું ડોકાણું બતાવો. ”

ત્રણે સમુદ્ર કિનારા તરફ પાછા આવ્યા. પંડિતજીએ ઝુંપડીની પાસે આવી તેની બારી, બારણું, લોખંડના ગજ ઇત્યાદિ બારીકાથી બતાવ્યું, અને સાહેબે જે બન્યું હતું તેનું અર્થેતિ વર્ણન કરી સંભળાવ્યું. શ્રીપતલાલ ઝુંપડીની આસપાસ ફરી બાંહેધ સદમ નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો; પરંતુ કંઈ પતો લાગ્યો નહિ.

ત્યાંથી પાછા ફર્યા. જતાં જતાં શ્રીપતલાલ પંડિતજીને રિશ્ત-પૂર્વક પૂછવા લાગ્યો:—“ પણ તમને ખાતરી છે કે તે સીના હાથ ઉપર ઘણું દેખાયો હતો ? ”

“ હા. હા. મોટા આંધળાને પણ દેખાય એવો-દેખાયો હતો. ”

“ અને તે ત્રિશૂળના આકારનોજ હતો ? ”

“ હાજી, મને તે ચાંદુખો તેવોજ આકાર દેખાયો હતો. હજી પણ મારી દષ્ટિ સમક્ષ તે તરતો હોય એમ લાગે છે ! ”

એટલામાં સંધ્યાકાળના ઝાંખા પ્રકાશમાં પંડિતજીએ એક હોડી કાલાખાની દીવાદાંડી તરફથી આવતી જોઈ તેમાં કાણુ હતું ?

એક ધૂપછાંગ સાડીવાળી બાઈ !

પંડિતજીની આંખો અનિમિષ દષ્ટિએ તેની તરફ જોવા લાગી. હોડી કિનારે આવીને છૂટી અને અંદરથી સરોજ ઉતરી. પંડિતજી તેની પાસે દોડી ગયા, “ અરે આજ રહી તે બદમા.....”

આગળ તેનાથી બોલી શકાયું નહિ. કારણ કે ચોરી કરનાર તો એક દક્ષણી બાઈ તેની અને આ તો કાંઈ ગુજરાતી સ્ત્રી છે તે જોઈ તે ખમચાયો. શ્રીપતલાલની અને સરોજની દષ્ટિ મળી.

“ ઓહો, મિસ સરોજ ! તમે હોડીમાં બેસીને સમુદ્ર સહેલ કરવા મયાં હતાં કે શું ? ”

“ હા...પણ આ ગૃહસ્થ મને બદમાશ કેમ કહે છે ? હું તો

તેને જોઈનેજ ગભરાઈ મઈ હું...” સરોજે ગભરાટનો ટોંગ કરતાં કહ્યું.

અંતે પંડિતજીએ સરોજની ક્ષમા માગી. શ્રીપતલાલે તેમની વચ્ચે પરિચય કરાવ્યો, અને શામાટે પંડિતજીએ એવા અસહ્ય ઉદ્ગાર કાઢ્યા હતા તે સમજાવ્યું. સરોજે ઉદાર વૃત્તિથી (!) પંડિતને ક્ષમા આપી-પણ પોતે રસ્તામાં દક્ષણી વેશનો ગુજરાતી વેશ કર્યો હતો તે ન કહ્યું.

વાતમાં વાત નીકળી કે, “આજ રાત્રે દ્વારકાંદાસ શેડને બંગલે ડીપાર્ટ્મેન્ટ ઉત્સવ છે, એટલે મારે ત્યાં જવાનું છે. ” સરોજે કહ્યું. “ તમને તે દિવસે બાએ કહ્યું, ત્યાર પછી તમે એક વાર પણ અમારે બંગલે આઆ નથી, હોં. ”

શ્રીપતલાલ ઉત્તર આપતાં ગુંચવાયો. “ આવવાનું હું ઘણું મન કરું છું, પણ-”

“ પણ તમને કાંઈ અમારા જેવા સાથે સમય ગુમાવવાનું પાલવે ? ” સરોજે ટોળ કરી અધુરું વાક્ય પૂર્ણ કર્યું.

“ ના. ના. એમ શું બોલો છો ? ” શ્રીપત જાણે મગમગો થઈ ગયો. “ તમારા જેવા સુશિક્ષિત, સુશીલ જનોના સહવાસમાં રહેવાનું કેને ન મમે ? ”

“ ત્યારે આવતા કેમ નથી ? ”

શ્રીપતે જવાબ ન આપ્યો.

“ આજે આવો ત્યારે. આપણે સર્વ સાથે ઉત્સવમાં જઈશું. ” સરોજે કહ્યું.

“ આજે તો મારાથી.....”

“ ના તે નહિ ચાલે. આજે તો આવવુંજ પડશે. સાડા નવ વાગે અમે તમારી વાટ જોઈશું હોં. ”

શ્રીપતલાલથી ફરી ના કહી શકાઈ નહિ.

“ ત્યારે નક્કી આવજો હોં. અમે અમારી વાટ જોઈશુંજ. નહિ

આવશે તો હું પછી તમારી સાથે નહિ જોડું. ”

છેલ્લા શબ્દો બોલતાં સરોજે શ્રીપત્તાલ તરફ એક વિચિત્ર આ-
કર્ષક કટાક્ષ કર્યું. “ ના હું ત્યારે તો નક્કી આવીશ. ” એમ શ્રીપત્તા
ક્યારે બોલ્યો તેનું એને પોતાને પણ લાન રહ્યું નહિ.

આમ પેટીની ચોરી તો બાબુએ રહી, અને શ્રીપત્તાલને ખાટું
મિઠું આમંત્રણ મળ્યું !

૧૬

“ અરેરે, આમાંથી ક્યારે છુટાશે ? ”

સાંજે વાળુ ક્યાં પછી સરોજ પોતાની ઓરડીમાં આવી ટીપા-
ટીના ઉત્સવમાં જવાને તૈયારી કરવા લાગી. ટેલમ પાસેના એક મોટા
આરસા પાસે ઉભી કહીને તેણે પોલકું સજ્યું, માથાની વેણી ફીક
કરી, ગુંદીઆ કુંકુનો ગોળમટાળ ચાંડો કર્યો અને સાદું સ્વચ્છ ઝીણું
અંબર પહેરી લીધું.

પછી આરસા સામે આવીને ઉભી રહી. આજે તેણે વિશેષ ધા-
ક્યો હતા, તેથી પોતે વધારે સુંદર દેખાતી હશે એમ તેને લાગ્યું; પણ
આરસામાં પ્રતિબિંબ જોઈ તે બોલી ઉઠી:—“છટ, વધારે ડાંમતી પો-
શાક પહેરવાથી કાંઈ વધારે રૂપાળાં દેખાવાનું નથી...”

“ એમકે ? ”

એ અવાજ ક્યા કંઈમાંથી આવ્યો હશે ? વાંચનાર !

આજે રાત્રે પાટણવાળા દ્વારકાંદાસ શેઠને ત્યાં ટીપાર્ટીના ઉત્સવ
છે એમ પ્રથમ કહ્યુંજ છે. દ્વારકાંદાસ શેઠ એક મોટા ઝવેરી હતા.
તેમની પેટીમાં દર વર્ષે કરોડો રૂપીઆની ઉચ્ચ પાથલ થતી, અને
તેને અંગે શેઠને સાદેખ લોકો સાથે પણ સારો સંબંધ હતા. ટીપા-
ટીના ઉત્સવ ફટલેક અંશે સાદેખ લોકના બોલ (Ball) જેવો થવાનો
હતા. ફટલીક મોટા ઘરની પારસણો અને મડમો પણ તેમાં હાજરી

આપવાની હતી.

શેડને ત્યાં એક મોટા ખંભામાં ઊભાવને માટે પુષ્કળ તૈયારીઓ થઈ રહી હતી. રમત ગમતનાં અનેક દેશી અને પરદેશી સાધનો— પાનાં, પીંગપોંગ, શેતરંજ, ચેસ, ઇત્યાદિ એક દિવાનખાનામાં બેગાં કરવામાં આવ્યાં હતાં. એક ઓરડામાં ખાનપાનની સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ, મેવો, ચાહ, સોડાલેમન વગેરે તૈયાર મુકેલાં હતાં. એક ખંડમાં બુદ્ધી બુદ્ધી વ્યક્તિઓને બક્ષિસ આપવા માટે ફેશનેબલ વસ્તુઓ ટેબલ પર ગોઠવી રાખેલી હતી. નાનાં બાળકોને રસ પડે તેવી પથ્થુ કેટલીક રમવાની તેમજ ખાવાની વસ્તુઓ બેગી કરેલી હતી.

હશે. બાકીનું પછી જોઈશું.

“ કેમ, ક્યાં જવાની તૈયારી કરી ? ” માશીએ બાણેજને પૂછ્યું.

“ આજે ટ્રીપાર્ટના મેળાવડો છે તે તને ખબર નથી ? ”

“ ક્યાં ? ”

“ પાટણવાળા શેડને ત્યાં. આજે ઇન્વીટેશન—કાર્ડ આવ્યું હતું તે તો તેજ વાંચ્યું હતું, માશી ! ” સરોજે કહ્યું.

“ અરે હા ! હું બૂલી ગઈ. પાટણવાળા દારકાંધસ શેડનો કાર્ડ હતો. ચાલ હું પથ્થુ તારી સાથે આવવાને તૈયારી કરું...”

“ અરે વાહ ! ”

“ કેમ ? હસે છે કેમ ? ” માશીએ પૂછ્યું.

“ તને હવે ધરડે ધડપથ્થુ શું શોખ થાય છે ! તું એ મેળાવડામાં આવીને શું કરીશ ? ત્યાં તો બધા રમત ગમત કરશે. તને કોઈ હરિકીર્તન કે ભજન સંભળાવવાનું નથી. માશી ! ”

“ તે શું રમત ગમત જોઈ નહિ ? ” માશીએ કહ્યું, “ વળી તું એકલી જાય, તે મને ચિંતા નહિ થાય ! તારી સંભાળ લેવા માટે...”

“ તે હું શું નાની કીકી છું કે હજી મારી સંભાળ લેવી પડે ? વળી હું કાંઈ એકલી જતી નથી. ”

“ બા આવે છે સાથે ? ”

“ હા. તેથીજ કહું છું કે તારે આવવાની અગત્ય નથી, માશી ! ”

“ તોયે મને રમતગમત જોવાનું મન છે એટલે હું તો સાથે આવીશજ. ”

“ ભલે આવ, ત્યારે. ” સરોજ બોલી. “ પણ તું કુલવાળી ઓઢણી ઓઢવાની છે કે પટાનો સાળુ ? ”

“ એમ મશ્કરી ન કર. સરોજ ! ”

“ વાર, ત્યારે ટાઇમ ક્યારનો છે ? ”

“ સાડા નવ; સ્ટાન્ડ ટાઇમ. ”

“ અત્યારે પોણા નવ તો થવા આવ્યા છે, માટે આપણે જલદી જવું જોઈએ. બા શું કરે છે ? ”

“ હમણાંજ દિવાનખાનામાંથી પોતાના ખંડમાં ગયાં. હું ધારું છું કે તે પણ તૈયારીજ કરતાં હશે. ”

“ ત્યારે આવવાની હોય તો તું પણ તૈયારી કરશે કે નહિ ? ” સરોજે પૂછ્યું.

“ મારે તૈયારી ઝાઝી કરવાની નથી. વાર તેં આજે પેલો ચંદનહાર કેમ પહેર્યો નથી ? ”

“ ત્યાં ઘણાં માણસ ભેગાં થશે અને ગડબડાટમાં કોઈના દાગીના ખોવાય પણ ખરા, એવા ભયથી મેં આજે તે પહેર્યો નથી. ”

“ દાગીના ખોવાય એ ખ્હીક તો હમશેની છે, તેથી શું આપણે તે પહેરવા નહિ ? ”

“ અને ચોરાય પણ ખરા. ”

“ છટ, છટ, તેમાં શું થઈ ગયું ? સરોજ ! તું આટલી કંભુસ ક્યારથી થઈ ? લે પહેર. ”

એમ કહી માણેકમાશી ટેમ્પલ પર પડેલો ચંદનહાર લઈ સરોજને પહેરાવવા લાગી. એટલામાં જૂમ પડી.

“ સરોજ ! સરોજ ! ચાલ; કેટલી વાર છે હજી ? ”

“ આ હમણાંજ ઉતરું છું બા. ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો.
હાર પહેરાવાઈ રહ્યો.

“ જો, માશી ! બા એટલામાં તૈયાર પણ થઈ ગયાં હવે ચાલ જલદી તું પણ. ” અંદનહાર બરોબર પહેરાયો છે કે નહિ તે જોવાને આપના સામે ઉભી રહેતી સરોજ બોલી.

તું નીચે જા, સરોજ, એટલામાં હું આવું છું. ”

“ સરોજ નીચે ગઈ. નંદનબા તૈયાર થઈ દ્વાર આગળ ઉભાં હતાં અને બહાર મોટર વાટ જોયાં કરતી હતી.

“ તનેયે તૈયાર થતાં કેટલી વાર લાગે છે ? ” બાએ કહ્યું.
“ ચાલ. હવે ઉતાવળે, સવાનવ થયા. ”

“ હું શું કરું ? બા ! મારી આવવાને તૈયાર થાય છે, તેથી મને વાર લાગી. ”

“ શું ? માશી પણ આવે છે ? ”

“ હા ” સરોજે કહ્યું. “ મેં તો ના કહી હતી, પણ— ”

“ હશે, આવવા છો, એ પણ ત્યાં જોશે તો ખરીને. ”

એટલામાં માણેક તૈયાર થઈને ઉતરી. ત્રણેને લઈને મોટર ભેં-
માં કરતી ચાલવા લાગી. તે ઠેઠે જ્યાં નવલરંગી ધનાઢય ભેદિનો મે-
જા મળ્યો હતો, જ્યાં પુરુષ ભજકામાં રોશની કરી દેવામાં આવી હતી,
જ્યાં મિઠાઈ અને મહેરીવાળાની ખૂબો સંજગાતી હતી, તેવે સ્થળે
દ્વારકાંદાસ શેઠને બંગલે જઈને ઉભી દરવાજા આગળ શેઠ અને
શેડાણી બંને આગતને સ્વાગત આપવા માટે ઉભાં હતા. એક લેખાએ
મોટરનું બારણું ઉઘાડ્યું, એટલે ત્રણે ઉતર્યા. શેડાણી તેમને આવકાર
આપીને અંદર લઈ ગયાં. નંદનબા શેડાણીનો સાથે વાતચિત કરવા
લાગ્યાં. સરોજ અને માણેક આમ તેમ ફરવા અને જોવા લાગ્યાં.

ત્યાં પુષ્કળ સ્ત્રીઓ ભેગી થઈ હતી. કેટલાક પુરૂષો પણ આવ્યા
હતા. તેમને ખેસવા માટે અલગ ગોડવણ કરી હતી. નાની બાળકીઓ

અને યુવતિઓ સૌ પોતપોતાને અનુકૂળ રમત ગમતમાં લીન થઈ ગઈ હતી. સરોજની કેટલીક સખીઓ-ખહેનપણીઓ પણ આવી હતી. સરોજ તેમના તરફ જોતી હતી, એટલામાં માણેકમાશીએ તેના ખભા પર હાથ મૂક્યો.

“ કેમ ! ”

“ પેલું કાણુ છે ? જોયું ? ”

“ હાં. એ તો શ્રીપતલાલ. તે આવ્યા છે ? ચાલો ફીક થયું ! ”

“ ફીક શું થયું ? ”

“ મેંજ એમને અહીં આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું હતું. તે આપણા કરતાં વહેલા આવ્યા લાગે છે...”

“ તેં એને આમંત્રણ આપ્યું હતું ? સરોજ ! આ તું શું કરવા બેઠી છે ?...”

“ કેમ, માશી ! શું કર્યું મેં ? ”

“ ત્યારે શું. હાથે કરીને શા માટે પગમાં કુદાડો મારે છે ? એની સાથે સંબંધ રાખેલો કાઢ વાર નહોતો. મને તો ખબર જિંદા થયે છે. એ પોતિસનું માણસ. તેની ઉપર ભરોસો કેમ રખાય ? વળી તે તારા ઉપર તો શંકા રાખીને...”

“ તને કાણુ કહ્યું માશી ! કે એ મારા ઉપર સંશય રાખે છે ? ” સરોજને માશીને આગળ બોલાવવા ન દેતાં પૂછ્યું.

“ કહેવાનું કાણુ હતું ? પણ એનું વર્તનજ એનું છે. જો, અત્યારે પણ એ કેવી વહેમી દૃષ્ટિથી તારા તરફ જુએ છે ! ”

“ નારે, માશી ! એનો મને પોતાની પાસે બોલાવવા માટે ઇશ્વાર ત કરે છે. લે, જરા દું એ શું કરે છે તે સાંભળી આવું. ” એમ કહી સરોજે શ્રીપતલાલ બેઠો હતો તે તરફ જવા માંડ્યું.

“ માફ કર્યું માન, ત્યાં નહિ જા...”

પણ માશીના શબ્દો તેના મોંમાંજ રહી ગયા. સરોજ શ્રીપત-

લાલ પાસે જઈ વાતમાં પડી. અંતે માશી થાકીને બાબુ પર પડેલા એક કાચ ઉપર બેસી ગઈ, અને પાસે રમત ગમતમાં લીન થયેલી છોકરીઓના તરફ જોવા લાગી.

ત્યાં એક સ્ત્રી આવી હતી. તેણે કાળી ચંદ્રકાળા લીલી રેશમી ચાળી અને માથે ગુલાબના ગજરા પહેરેલા હતા. કપાળમાં સૌભાગ્ય ચિહ્ન કાઢેલું, અને પગમાં મખમલની સખાટ હતી. આમ તેમ તે દૂરતી પથ તેનું કોઈ ઓળખીતું ત્યાં હોય એમ લાગતું ન હતું. કારણ કે તેને કોઈ બોલાવતું ન હતું; જો કે તે જાતે સર્વમાં બળવાને પ્રયત્ન કરી કરતી.

તેના શરીર પર દાગીના ઝાઝા ન હતા, તોયે તેનો દાઢમાઢ, વર્તન, બોલવું, નેત્રના ચમકાર, વગેરે અત્યંત નાટકીય લાગતાં હતાં; અને એટલા ઉપરથીજ પ્રસિદ્ધ નટી મીસ ચંદા વાંચક વર્ગને ઓળખાઈ આવી જ હશે.

ઘણો સમય રમત ગમત ચાલ્યા પછી બાળાઓ થાકી ગઈ; એટલે કેકાણે કેકાણે ટોળે મળી વાતો કરવા લાગી. કેટલીક સોડા, લેમન, મધુરો શરાબ—ગભરાઈ જ નહિ. વાંચનાર ! આપણા હિંદુઓના જ વાણા ડ્રવ્યવાન ધરની સ્ત્રીઓને શરાબ જરૂરવાની સારી પ્રેક્ટીસ પડેલી હોય છે, એટલે તેમને બારે પડે એવો બધો શખવાની તારે જરૂર નથી—વગેરેનો ઉપયોગ કરવા લાગી.

સરોજ અને શ્રીપત્રાક્ષ એક બારી આગળ ઉભાં રહીને કાણુ જાણે શીયે વાતો કરતાં હતાં. માણેક માશીને વખત જતાં ગયા તેમ તેમ નિદ્રા આવવા લાગી.

“ મારી તો આંખો ઘેરાય છે, સરોજ ! ”

પથુ સરોજ સાંભળે એટલી પાસે ન હતી.

માશી ઉઠીને બીજી એક નાની ઓરડીમાં ગઈ. એ ઓરડી તે દિવસે વપરાતી ન હતી અને તેમાં દીવા કરવામાં આવ્યો ન હતો.

થોડુંક કરનીમર આમ તેમ પડ્યું હતું એક ખૂણામાં આરામ ખુરશી પડી હતી તે પર માશીએ પડતું નાંખ્યું, અને થોડીજ વારમાં માદ નિદ્રા પામી.

મધ્ય રાત્રી થઇ એટલે દિવાનખાનામાં પણ ઘણી બાળાઓ ધોરવા લાગી. કેટલીક તો પોતાને સ્થાને ચાલી ગઇ હતી, પરંતુ રોકાણીની સાથે ધરવટ જેવો સંબંધ ધરાવવાના અભિમાનવાળી સ્ત્રીઓ ત્યાંજ રાત્રિ પસાર કરવાનું માન મેળવવા રહી હતી.

મીસ ચંદાને શિક્ષક કરવાની એજ તક હતી. તે માણેકગૌરી સૂતી હતી તે ઓરડીમાં ગઈ. પહેલાંથીજ કંઈું છે કે માણેકગૌરીની આરામ ખુરશી એક અંધારા ખૂણામાં પડી હતી, એટલે ચંદાને તે ઓરડી બિલકુલ જનશૂન્ય લાગી.

તેણે નિડરતાથી પોતાની પાસેની મેંશની દાખડી કાઢી. પોંછી અને રંગની શીશી તેણે સાથેજ રાખી હતી. ડાબા હાથ પર પ્રથમ રંગથી બરોબર ત્રિશ્ણાકાર કાઢ્યો. તેને સૂકાવા દઇ, ઉપર મેંશની ચૂકી લાલરાવી તેને ચીથરાથી દાખી રાખ્યો કે જે મીનીટમાંજ ત્રિશુળનું ચિહ્ન બરોબર સરોજના જેવુંજ ખીલી આવ્યું.

તે લાંછન તૈયાર થતાં ચંદા પોતાનાં સાદિત્યોને એક ગોખલામાં સંતાડી દઇ ધીમે ધીમે દિવાનખાનામાં આવી. પ્રથમ તો એક નીક્ષુ દષ્ટિપાતથી તેણે બેઠા લીધું કે ભૈરવી યુવતિઓમાંથી કોઈ જાગૃત છે ખરી ? ખાત્રી થતાંજ મીસ ચંદાએ પોતાનું કામ ચલાવવા માંડ્યું. એક અણીદાર કાચનો ટુકડો તેના ડાબા હાથમાં હતા. તે વડે ખીરમું, દોરી, કસ, વગેરે જે કાપતું હોય તે માલિકને ખબર પણ પડે નહિ એવી ગુપ્ત રીતે તે કાપી શકતી.

જે ચાર બાળાની ડોકમાંની ટંકીઓ મેળવવામાં ચંદા સફળ થઇ, પણ એક પાંચમી સ્ત્રી, જે એક ખુરશી ઉપર નિદિધાસનમાં પડેલી હતી તેની ઉપર પોતાનો કાચ અજમાવવામાં ચંદા સપડાઈ.

તેના મગમાં એક કીંમતી મોતીનો હાર હતો. ચંદનો હાથ તેને લાગતાં બાધ ચમકી.

“ એ. એ...”

પણ હજુ તેનું નિદિધ્યાસન પૂર્ણ ભાગ્યું ન હતું. ચંદાએ ચાલાકી વાપરી. પોતાના હાથ પરનો કૃત્રિમ ‘ ત્રિશ્ણાકાર ’ તેની દષ્ટિ સમક્ષ ધરી દીધો અને હાથ પાછો ખેંચી લઈ ત્રીજાગીને વેગે પેલી ઓરડીમાં પાછી ભરાઈ ગઈ. પેલી સ્ત્રી એટલામાં પૂરી ભગ્વત થઈ ‘ ત્રિશ્ણાકાર ’ નેંઘને તે બડકીજ હતી. તેણે પોતાની ખુરશીની પાછળ નજર કરી તો ત્યાં કંઈ ન હતું; પણ તે ઉભી થઈ કે તરતજ તેની ડોકમાંનો તુટ્ટો હાર સરી પડ્યો.

‘ ચોરી ’ ની જૂમ પડી. આખા અંગત્રામાં હો હો થઈ રહી. ઉંઘમાં પડેલી સર્વ સ્ત્રીઓ ચોરની જૂમ સાંભળી ચમકી ઉઠી. તપાસ કરતાં ખીજ પણ ફેટકીક આમઓના દાગીના મચેલા માલમ પડ્યા.

સરોજ અને શ્રીપતન્નાલ પંડિતજીની પેટી ચોરાયાની વાત કરતાં અટક્યાં. હોહા થયેલી નેંઘ બારી પડી મટી તેઓ ત્યાં આગ્યાં. શેડ દારકાંદાસ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. શ્રીપતન્નાલે જેનો હાર તુટ્યો હતો તે સ્ત્રીને શાંત પાડીને સર્વ હરીક્ત પૂજવા માંડી. તેની વાત પરથી માલમ પડ્યું, કે ચોર એક સ્ત્રીજ છે.

“ પણ તેની ખાત્રી શું ? ” શ્રીપતન્નાલે પૂછ્યું.

“ તેણે મગાને હાથ લગાડ્યો, ત્યારે તેની અંગડીનો અખડાટ મને સાંભળાયો હતો. વળી તેણે મને હાથ બનાવ્યો તે પર એક મળું ત્રિશ્ણ હતું...”

“ હે! કાળું ત્રીશ્ણ ? ” શ્રીપતન્નાલ ચમક્યો.

“ હા. ઝાંખા કાળા રંગનું દેખાતું હતું...”

“ ત્રિશ્ણાકાર ! ! ” આસપાસ ફરી વળેલાં ત્રણાંનાં મોંમાંથી એક સાથે ઉદ્ગાર નીકળ્યા.

“ હા. તેજ. તેજ. ”

શ્રીપત્નલાલને વળી આ નવું કામ આગ્યું. પોતાને ઘેર આવેલા પરોણામાંથી કોઈનું કાંઈ ચારાય, એ પોતાનેજ લાંછન રૂપ છે એમ ઠારકાંદાસ શેડને લાગ્યું, તેથી તેમણે શ્રીપત્નલાલને આ ચારને પકડવાને આમ્રલ પૂર્વક વિનંતિ કરી. શ્રીપત્નલાલે પણ શેડને ધીરજ આપી. પરંતુ આ ગુન્હેગાર પકડાશે કે નહિ તેની તેને પોતાને પણ ખાતરી ન હતી. મનમાં તે યત્નડયો:—

“ અરેરે, આમાંથી કયારે છૂટાશે ? ”

૧૭

ચારડીનો કાન !

આ તરફ માણેકગૌરી ઉઠતી હતી તે ઝોરડીમાં મીસ ચંદા પાછી આવી. એ વખતે સામેની એક ઝોરડીમાં દીવા મળાગેલો હોવાથી ચંદા ઉત્તી હતી ત્યાં થોડું થોડું અજવાળું આવતું હતું. તે જાંબા પ્રકાશમાં ચંદાએ પોતાના હાથ પરના કૃત્રિમ લાંછન પર એક નાની શીશીમાંથી ટરપેન્ટાઇન લગાડ્યું, અને પછી એક નાની ચીંથરી વડે ઘસીને લુગી નાંખતાં હાથ સફ-કતો નેવો-થઈ ગયો. ચીંથરી અંધારા ખૂણામાં ફેંટી દીધી.

ચારીના ખૂમ પડતાં મીસ ચંદા ભય પામી જ હતી. ગભરાટમાં તેને બીજું કાંઈ જાન ન હતું; પણ જો તેણે ધ્યાન આપ્યું હોત તો માલમ પડતે કે તે રૂમમાં પોતાના સિવાય બીજું પણ કોઈ હતું—અથવા ચારના ઉપર ઇશ્વરની આંખ હતીજ !

માણેકગૌરીની આંખ મળેલી હતી તે પાપી પોતાનું પાપકર્મ કરવાને આવતાંજ સદજ ઉઘડી. પ્રથમ તો તેને એ બધું સ્વપ્ન લાગે એમ લાગ્યું—તો પણ તેને ખાતરી થઈ નહિ. પોતે, ચંદાના બહાર ગયા પછી, તેને પેલી ચીંથરી યાદ આવી. તે ઝટકડીને ખૂણામાં ફેંકેળવા

લાગી. ચીંથરી હાથમાં આવતાં તેને ખાત્રી થઈ કે પોતે જે કાંઈ જોયું હતું તે સ્વપ્ન તો નહોતુંજ.

ચીંથરી કાળા રંગ અને ટરપેન્ડાઇનથી ખરડાએલી હતી. મા-જીકગૌરીએ ચંદાનો ચહેરો જોયો હતો. પરંતુ તેણે જે દૃષ્ટિમ ત્રિશળ બનાવ્યું તેમાં તેનો ઉદ્દેશ શું હશે અને તેનું પરિણામ શું આવશે તેની તેને સમજ પડી નહોતી. તે પાછી ખુરશીમાં પડી વિચાર કરવા લાગી.

કાનાં કાનાં ધરેણું ચોરાયાં છે તેની સર્વ હકીકત શ્રીપતલાલે પોતાની ગાયરીમાં નોંધી લીધી. પછી સર્વ સ્ત્રીઓ પોતપોતાને ઘેર જવાને તૈયાર થઈ, તે વખતે શ્રીપતલાલે સરોજની પાસે જઈ ધીમે સાદે કહ્યું:—“ આ તપાસના કામમાં મને થોડી મદદ કરશો ? ”

“ મદદ ! હું તમને શી મદદ કરીશ ? ”

“ કરી શકો એમ હો તો કરશોને ? ”

“ અલ્પજ્ઞ. એમાં ના કેમ કહેવાય ? ” સરોજે મોઢું મગકાવનાં કહ્યું. “ બોલો મારે કેવી રીતે તમને મદદ કરવી ? ”

“ તમારે બીજું કાંઈ કરવાનું નથી. શેઠાણી સર્વ પરોણાને વિદાયની રગ્ન આપવાને દરવાજા આગળ ઉભાં છે તેમની પાસે જઈને તમે ઉભાં રહો અને દરેક બહાર જતી સ્ત્રીના હાથ ઉપર બારીકીથી નજર રાખો. તેમ કરતાં કાંઈ પણ સ્ત્રીના હાથ ઉપર કાળું લાંછન દોવાનો તમને શક આવે તો બેધડક તેનો હાથ પકડો; અને ખરેખર લાંછન હોય તો તેની મને સૂચના આપજો. હું અહીંજ બાજુ પર ઉભો છું. ”

“ ઠીક. ”

પોતાના જેવાજ લાંછનવાળી બીજી કેટલી સ્ત્રીઓ મુંબાઈ શહેરમાં હશે ? તે વિચારે આશ્ચર્ય પામતી સરોજ દરવાજા આગળ શેઠાણી ઉભાં હતાં તેમની પાસે જઈને ઉભી. બહાર જનારી દરેક સ્ત્રીના ગળા હાથ તરફ તીવ્ર દૃષ્ટિ તે રાખી રહી.

પરંતુ એક એક સ્ત્રી નીકળી ગયા છતાં સરોજને કોઈના પશ્ચ હાથ પર લાંછન હોવાની શંકા આવી નહિ. જો કે તેણે નિહાળવામાં પોતાની ફરજ પૂરી બગ્ગવી હતી. ક્યાંથી સંશય આવે ? બનાવરી ત્રિશ્વળાકારવાળી આઈએ તો તે ક્યારનું જૂંસી નાંખ્યું હતું. શ્રીપતલાલ અત્યંત નિરાશ થયો.

એટલામાં માણેકગૌરી પેલી ઓરડીમાંથી બહાર દિવાનખાનામાં આવી. સઘળી સ્ત્રીઓને જતી રહેલી જોઈ તેને ખડુ આશ્ચર્ય લાગ્યું. “ સરોજ મને મૂકીને તો જતી રહી નહિ હોય ! ”

પણ ના. એટલામાંજ એક બારી પાસે ઉભાં રહેલાં નંદનખા ઉપર તેની નજર પડી. માણેક તેની પાસે ગઈ.

“ સઘળાં ગયા કે શું ? ”

“ હા. હમણાંજ ગયાં. ”

“ ત્યારે આપણે હજુ કેમ અહીં...સરોજ ક્યાં છે ? ”

“ પેલી દરવાજા આગળ ઉભી છે. ” નંદનખાએ દરવાજા તરફ આંગળી કરીને કહ્યું, “ આપણે જરા મોડાં જમશું, એમ ઉતાવળમાં કહીને તે ત્યાં જઈ ઉભી. એટલે હું અહીં એની વાટ જોઉં છું. તેને કારણે પૂછવાનો પણ મને વખત મળે તે પહેલાં તો એ દોડી ગઈ... પણ તું આટલો વખત ક્યાં હતી ? ”

“ પેલી ઓરડીમાં ? ”

“ ત્યાં શું કરતી હતી ? ”

“ ઉંઘ આવી હતી મને...”

“ અરે વાહરે ! એટલામાં અહીં શું શું થઈ ગયું તેનું તને કાંઈ જ્ઞાન છે કે ? ”

“ શું થયું હતું ? ”

“ અરે કેટલી બધી ગડબડ થઈ; ચાર પાંચ ઊંઘગીઓના

હાગીના તટ્ટયા, ચોરાયા, તેની તપાસ થઈ, હોહો થઈ, અને તેં ત્યાં ઉધ્યાળ કર્યું ? ”

“ ચોરી થઈ ! કાણે ચોરી કરી ? ” માણેક અત્યંત આશ્ચર્ય માં પૂછતી પૂછવા લાગી.

“ કાઈ ત્રિશ્વળની નિશાનીવાળા સ્ત્રીએ...”

“ હેં ! ત્રિશ્વળની નિશાનીવાળા સ્ત્રીએ ? ”

“ હા. કાંઈક એવીજ ખૂબ ઉડી છે.

માણેકબારીને કાંઈક યાદ આવ્યું હોય તેમ ઉત્સાહ આવ્યો. તે એકદમ સરોજ ઉભી હતી ત્યાં પહોંચી. તેનો હાથ ઝાલી એક બાલુ પર લઈ ગઈ, અને પોતે અર્ધનગ્નતાવસ્થામાં પેલી ચોરડીમાં જે જોયું હતું તે બધુંયે સરોજના કાનમાં કહી દીધું.

“ તું આ શું કહે છે ? મારી ! ” સરોજ તે સાંભળી આશ્ચર્યથી બોલી, “ તેં આવું જોયું તો તરત તેને પકડાવી કેમ નહિ ? ”

“ મને શું ખબર કે તેનો ચોરીનો ઉદ્દેશ હતો ? ”

“ વાર, હવે ડીક. હું શ્રીપતલાલને એ કહું.....”

“ ના. ના. ” એકદમ સરોજને આગળ બોલતી અટકાવી તેને શ્રીપતલાલ તરફ જતાં પાછી ખેંચી રાખી. ગભરાતી મારી બોલી, “ સરોજ ! એને કહીશ નહિ. સરોજ ! તું સમજતી નથી ? આવું ગાંડપણ...”

પણ સરોજ-પોતાનીજ અક્ષતે અનુસરનારી સરોજ, મારીનું સાંભળવા ઉભી ન રહી. તેણે તરતજ શ્રીપતલાલને બધી હકીકત સંભળાવી દીધી. તેને પણ અત્યંત આશ્ચર્ય લાગ્યું. માણેકબારીને તેણે કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા, અને તે બિચારીને તેના ઉત્તરો આપવા પડ્યા. જે ચોરડીમાં તે ચોરડી સ્ત્રીએ પોતાનું કામ કર્યું હતું ત્યાં જઈને શ્રીપતલાલે તપાસ કરી, તો પેલી રંગની ચોંચરી હાથ લાગી. આથી સર્વની ખાત્રી થઈ કે ત્રિશ્વળની નિશાની બનાવડી હતી. શ્રીપતલાલે

તે બાઈનો ચહેરો કેવો હતો તે માણેકગૌરીને પૂછી લીધું.

પછી શ્રીપતલાલે શેઠ અને શેઠાણીને મળીને આજે આવેલા પરોણામાં કાંઈ અપરિચિત વ્યક્તિ હતી કે નહિ, તેની ખબર મેળવી, તો માલમ પડ્યું કે કાળી ચંદ્રકળા પહેરેલી એક સ્ત્રીને કાંઈ ઝોળખતું ન હતું. તેને કાંઈએ ખાસ આમંત્રણ આપેલું ન હતું; પરંતુ તે કાંઈના તરફથી—કાંઈના પરોણા તરીકે આવેલી હશે એમ માની કાંઈએ તેની પડપૂછ કરી નહોતી.

એ પરથી શ્રીપતલાલે ધાર્યું કે એ સ્ત્રી કાલાબામાં રહેનારી નહિજ હોય, અને તેથી તેને રેલ્વે માર્ગે શહેરમાં જવું પડશે, કારણ કે આટલી રાત્રે તે દ્રામની વાટ જોતી એસે એવી મૂર્ખા નહિ હોય, એમ ધારી શ્રીપતલાલે સ્ટેશન પર જઈને તેને પકડવાનો વિચાર કર્યો.

તે સરોજની પાસે પાછો આવ્યો.

“ સરોજ બહેન ! ”—એ શબ્દો બોલતાં તેની જીભ ટંક અચકાતી હતી—“ તમે અને માશીએ મને આજે બહુજ મદદ કરી છે, તે માટે હું તમારો અત્યંત આભારી થયો છું. એ બનાવરી લાંછનવાળી સ્ત્રી આજે મારે હાથ લાગશે એમ મને નક્કી લાગે છે; અને તે માટે મારે અત્યારે સ્ટેશન ઉપર જવું પડશે, તેથી રજા લઉં છું.” એમ કહી ઉત્તર સાંભળવાની પણ વાર ન લગાડતાં શ્રીપતલાલે ચાલવા માંડ્યું. તેના ગયા પછી સરોજ, નંદનબા વગેરે શેઠ શેઠાણીની રજા લઈ પોતાની મોટરમાં ઘેર ગયાં.

શ્રીપતલાલ કાલાબાના સ્ટેશન પર પહોંચ્યો ત્યારે એ વાગ્યા હતા. ડ્રાઈન લોકલ ટ્રીટવાને અર્ધા પોણા કલાકની વાર હતી, તેથી તે એક બેંચ ઉપર ઉતારાઓની વાટ જોતો બેઠો, અને દરેક આવનારના ચહેરા પર લક્ષ રાખી જોવા લાગ્યો.

ગાડીનો વખત થયો એટલે ઉતારાઓની ધમાલ થવા માંડી. બરાબર ઉપડવાની વખતે એક સ્ત્રી આવી. તેને શ્રીપતલાલે તુરત, મા-

જોઈએ આપેલા ચહેરાના વર્ણન પરથી ઓળખી કાઢી.

“ પણ આ તો પેલી ચંદાજી છે ! ” વધારે ધ્યાન આપી જોતાં શ્રીપતલાલને જૂતકાળની ઓળખ યાદ આવી. “ એ તો પૂરી બદમાશ જોણેજ ચોરી કરેલી એમાં સંશય નહિ ! ”

ચંદા ઉતાવળી ઉતાવળી એક ડબ્બામાં ચઢી બેઠી. શ્રીપતલાલ પણ તેજ ડબ્બામાં ધુસ્યો. ગાડી ચાલવાની સીટી વામતાંજ ચંદાની નજર શ્રીપતલાલ ઉપર પડી. તેને અત્યંત લય લાગ્યો. એ ડીટક્ટિવ પોતાની પાછળજ પડ્યો છે એમ તેને નક્કી લાગ્યું, છતાં ધીરજથી તે હિંમત રાખી રહી.

ચર્નારોડનું રોશન આવતાંજ ચંદાએ ઝટપટ ઉતરી ટીપ્પીટ-કલેક્ટરની સામું પણ ન જોતાં દાદર ચઢીને રસ્તા ઉપર આવી ચાલવા માંડ્યું, તેની પાછળ ઉતરેલો શ્રીપતલાલ પણ રસ્તા ઉપર આવ્યો.

“ એ બાઈ ઉભી રહે ” શ્રીપતલાલે ધાંટો કાઢી કહ્યું.

ચંદા તે સાંભળી લયલિત થઈ વધારે ઝડપથી ચાલવા લાગી. શ્રીપતલાલે પુનઃ એકવાર જૂમ પાડી. તેને જ્યારે ચંદાએ મજબૂરી નહિ ત્યારે તેણે પોલિસની સિસોટી વગાડી.

અર્ધા મીનીટમાં આસપાસથી બેચાર કેન્સ્ટેબલો દોડી આવ્યા અને મીસ ચંદાને ઘેરી વળ્યા.

“ ચાલ, થાણા પર ” શ્રીપતલાલે કહ્યું. “ ચંદા ! હવે વધારે ઝટપટ કરવાથી કાંઈ વાળવાનું નથી. રસ્તા પર બેઆજર થવું ન હોય તો કાંઈ પણ ન બોલતાં સીધી ચાલવા માંડ. ”

“ પણ મેં શું કર્યું છે ? નકામા મને શા માટે પગલો છે ? ”

“ તે બધું તને કોર્ટમાં માલમ પડશે. મેં જાતે તને ચોરી કરતાં જોયું છે. અહીં વધારે ગરબડ કરીશ તો પસ્તાવું પડશે. ”

ચંદા નિરૂપાય બધા આમળ ચાલી. પોતાને ફસાવીને આમ મોક-

લવા માટે તેણે મનમાં વીજલા ઉરફે પુંજલાલ ચેચીને અસંખ્ય શ્રાપ દીધા, જેથી, જો ચંદા ખરી સતી હોતે તો બિચારો નિર્દોષ વીજલો બળીને ખાખ થઈ જત.

પોલિસ થાણા પર પહોંચતાં ત્રણ વાગ્યા. શ્રીપતલાલે સુપરી-ન્ટેન્ડન્ટ સાહેબને મળીને થોડામાં સર્વ વાત વર્ણવી, અને ચંદાને હા-જર કરી દીધી. સાહેબે તેને એક ઓરડીમાં ચેકી હેડળ મૂકી.

“ શ્રીપતલાલ ! આ જો તમારી વાત ખરી પડશે, તો આ ત્રિશ-ળાકારવાળા બધા કેસનો નિકાલ આવી જશે. ”

“ કેવી રીતે ? ”

“ બધાંએ એવાં લાંછન દૃઢિમ હોવાં જોઈએ એમ લાગે છે. ”

“ મને તેમ લાગતું નથી, કારણ કે આ ચંદાને તો હું ધણા સમયથી ઓળખું છું. તેણે માત્ર આ લાંછનથી ચતા ખજાણાટનો લાભ લઈને પોતાનું કામ કાઢી લેવાની આ યુક્તિ રચી દશે એમ લાગે છે, છતાં કાલે સવારે તે સર્વ નક્કી થશે...”

સવારે દશ લાગે મીસ ચંદાની તપાસ તથા ઝડપી લેવી એમ ફરાની શ્રીપતલાલે સાહેબની રજા લીધી.

૧૮

“ કયું જાતી હય કે નહિ ? ”

બીજે દિવસે સવારે સરોજ, માશી સાથે ચેપારી પર ફરવા ગઇ. થોડો વખત આમ તેમ ફર્યા પછી માશી તો જલદીથી પાછી બંગલે ગઈ; પણ સરોજને કાણુ જાણે શાથી વહેલાં પાછી જવું મ-ચ્યુંજ નહિ તે એકલી ફરવા લાગી.

એક ઠેકાણે એક મદારી માંકડા બકરાનો ખેલ કરતો હતો, ત્યાં સરોજ આવી પહોંચી. મદારીનો ખેલ જોવાનો સરોજને ધણો ચડસ હતો તેથી તે ત્યાં જોવા ઉભી. બીજા લોકો પણ ત્યાં પુષ્કળ ભેગા થયા હતા.

મદારી કાંકણ તરફનો હતો તેથી તે કાનડી ભાષા બોલતો હતો અને અનેક તરફના ચાળાચી, ઇશ્વરતથી, ધાંટાથી અને કેટલીક વાર તો હંકુકાના પ્રહારથી માંકડાની પાસે જુદો જુદોજાતની કળા કરાવતો. માંકડાનું શરીર માર ખાધ ખાધને સૂકાઈ ગયું હતું અને મદારી એટલો બધો નિર્દય હતો કે પોતે જેની મદદથી પોતાનું શેજરાન નિભાવવા જેટલું કમાતો તેને પેટપૂર ખવાડતો પણ નહિ.

માંકડું એથી હડપીજર જેવું થઈ ગયેલું દેખાતું હતું. મદારીએ તેને બકરાના શીંગડા ઉપર ઉભા રહેવાની ઇશ્વરત કરી. પરંતુ ધણી ખેલ કરી કરીને થાકી ગયેલું હોવાથી તેણે મદારીનો ટુકમ માન્યો નહિ, પેલાએ પ્રહાર કરવા માંડ્યા એટલે બિચારા માંકડાએ ચીસો પાડવા માંડી.

તો પણ મદારી માંકડાને ફટકા લગાડ્યો ગયો. તેની ચીસો સાંભળી સરોજનું હૃદય દ્રવવા લાગ્યું. તેને તે નિર્દોષ પ્રાણીની અત્યંત દયા આવી અને મદારીની નિર્દયતા માટે બહુજ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. લોકોને તો માંકડાને માર પડતો જોઈ આનંદ પડતો; પણ પરદુઃખ ભંજન સરોજ...!

“ આને માટે મારે કંઈક કરવુંજ જોઈએ. ” સરોજ મનમાં બગડી, “ નહિ તો આ પાપી મદારો પેટને માટે થોડા દિવસમાંજ બિચારાનો જીવ લેશે...”

આ વિચાર થતાંની સાથેજ એના હાથ પર ઝણઝણાટ લાગવા માંડ્યો.

“ પોતાના પાપી પેટને પોષવા માટે એને આ નિરધાર, અનાથ, મૂંઝા પ્રાણીને પજવવાનો શો અધિકાર ? પૈસા મેળવવાના શું બીજા સાંત્વિક ધંધા નથી ? ”

મદારી તો કુમકુમી બગાવતો પોતાના ખેલ મલાઓજ ગયો અને વચ્ચે માંકડાને લાકડીના ઝપાટા પડતાજ મથા. સરોજ ક્રોધી

નેત્રે સઘળું જોઈ રહી.

એમ ખલાસ થયો અને સરોજે દૂર ગઈ, પરંતુ માંકડાના દુઃખ તો વિચારે તેના મગજમાંથી કેમે ક્યો નજર ખર્યો. તેણે પોતાના હાથ તરફ જોયું તો પેટું ત્રિશળ આંખું આંખું દેખાવા લાગ્યું હતું.

“ મારાથી તેને છોડાવ્યા વિના નહિજ રહેવાશે. ગમે તે થાય. પણ...” સરોજે ધાયું.

ઉત્કાળાનો દિવસ હતો. ગરમી સખત પાતી હતી. મદારી માંકડાને લઈને એક ઝાડ નીચે ગયો અને થોડી વારમાં તેને ઝાકાં આવવા માંડ્યાં. પોતે ઉઘે તે વખતમાં માંકડું નાશી ન જાય તે માટે તેણે દોરી પોતાના માથા નીચે દાખી રાખી હતી.

થોડી વારે સરોજ ઝાડની પાછળ છૂપાતી છૂપાતી આવી. મદારીને ગાદ નિદ્રાએ ઘેરેલો જોઈ તેણે ઝાડના થડની એથે રહી, હાથ લેખાવી માંકડાના ઝાકાંમાંથી કડી કાઢી નાંખી અને તેને છૂટો કર્યો. માંકડો છૂટો થયો એટલે કુદકા મારી ઝાડ પર ચડી ગયો અને એક ઝાડ પરથી બીજે ઝાડ કુદતો કુદતો ઘણો દૂર નીકળી ગયો. માંકડો છૂટતાં દોરી ખેંચાઈ તેથી મદારીની કંઠમાં વિક્ષેપ થયો. તેણે જોયું તો માંકડો નાશી ગયેલો હતો. આશ્ચર્ય દષ્ટિ કરી તો કોઈ ન હતું. સરોજ એકદમ પાસેના ઝાડોની પાછળ થઈને ઘણો દૂર જઈ એક ગલીમાં પેસી ગઈ. તે વખતે દૈવ્યોએ પેલા મદારીની નજર સરોજના હાથ ઉપર પડી. તેણે તે પર આંધેથી કંઈક આંખા કાળા ઝાંઝા જોયું હતું.

પોતાનો માંકડો મારાયો છે અને તે હવે હાથ નહિજ લાગે એમ જ્યારે મદારીને લાગ્યું ત્યારે તો તે બહુજ ગભરાયો. “ હવે હું કયી રીતે કમાઈશ ” એ વિચારે તેને બહુજ દુઃખ થયું તેથી તે ખૂબો પાડવા લાગ્યો; પણ તે કાનડી બાપામાં બેસતો હોવાથી કોઈ સમજે એમ ન હતું. અતે એક બહો માણસ ત્યાંથી પસાર થતો હતો,

સરેવર મલારીને ગાદ નિદ્રાએ ધરેલાં વંદન મંદરાના ડાકમાંથી મ્હી
કાઢી નાખવાના પ્રયત્નાથી જાડની પાછળ ફરવાની ફરવાની આવી.

તે તેને એક પોલિસ પાસે લઇ ગયો.

ધણી મહેનતે પેલા મદારીએ સિપાઇને સમજાવ્યું કે મારો માંકડો એક ચોર ચોરી લીધો છે, તેની શોધ કરો. પોલિસે તેને ચાણુ પર લઇ જઇ નાયકની આગળ હાજર કર્યો. નાયક જેની તેની કાનડી બાધા સમજતો હતો તેથી તેની સાથે વાતચિત કરતાં ઝળાલાથ પર કાળા રંગના કલકવાળી કાંઈ સ્ત્રીએ તે માંકડો ઉઘડ્યો છે તે બધી વાત બહાર આવી.

મદારીની સાથે નાયક ચોરીની જગા પર આવ્યો; અને જરી રીતે માંકડો બાંધેલો હતો, ચોર ક્યાંથી આવ્યો તે સર્વ વાતની તપાસ કરી તેણે પોતાની રીપોર્ટબુકમાં લખી લીધું. ત્યાં ચોરની તપાસ કરી પણ કંઈ પતો લાગ્યો નહિ.

મદારીનું ઠેકાણું પૂછી લઇ નાયકે તેને ચોર જરૂર ત્યારે ખમર આપવાનું વચન આપી આશ્વાસન દઇ વિદાય કર્યો; અને આખા કેસનો એક લાંબો રીપોર્ટ તૈયાર કરી સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબના ટેબલ પર ગેકવી દીધો.

x   x   x   x   x

બીજે દિવસે મીસ ચંદાની તપાસ ચાલી—

“તને પહેલાં કાંઈવાર શિક્ષા થયેલી છે કે ?”

“નહિ. બિલકુલ નહિ. મારો ગુન્હો થયા વિના મને શિક્ષા થાયજ કેમ ?—અરે, હું આજ પહેલાં કોર્ટમાં કે કચેરીમાં પણ કોઈ દિવસ ગઇ નથી. મારે માથે આ શો બુલમ તમે માંડ્યો છે ? હું આવું પ્રમાણિક માણસ, ને મારા ઉપર આ બાઇસાહેબે રસ્તા વચ્ચે આવો બુલમ—આવો આજરૂ લેવાનો ખાટ ધડ્યો, તે કેમ સહન થાય ! હું એના ઉપર ફરીયાદ માંડીશ...”

“તે બધું આગળ થઇ રહેશે.” શ્રીપતલાલે તેને આગળ બોલતી અટકાવીને કહ્યું, “હાલ તો તું સાહેબ પૂછે તેનોજ જવાબ આપ.”

“ કાલે તું કોલાખા કેમ ગઇ હતી ? ”

“ મારે કામ હતું. ”

“ શું કામ હતું, તે હું પૂછું છું. ”

“ પાટણવાળા દારકાંદાસ શેકને ત્યાં મેળાવડો હતો ! તેમાં હું ગઇ હતી. ”

ચંદાએ સારો જવાબ આપેલો જોઇ શ્રીપતંજલ અનન્ય થયો. સાહેબે પૂછ્યું:—

“ તેમાં તને આમંત્રણ હતું ? ”

“ ના. ”

“ ત્યારે વગર બોલાવ્યે કેમ ગઇ હતી ? તેને ઘેર તારી સાથે ઠોકર મારે એળખાણ છે ? ”

“ ના એળખાણ નથી, પણ હું એક જણની સાથે ગઇ હતી. ” ચંદાએ નિડરપણે ઠોક્યું.

“ કોની સાથે ? ”

“ કોલાખામાં હું પહેલાં જેને ત્યાં નોકરી કરતી હતી તે શેક-ણીની સાથે ગઇ હતી. ”

“ તેનું નામ શું ? ”

“ ગંગાજીન લખમીદાસ ચોકસી. ”

સાહેબે નામ લખી લીધું.

“ ઠોકણું ? ”

“ કોલાખામાં શાક ખજાર આગળના પોસ્ટના થાંભલાની પાસેજ ખંગલો છે. ”

સાહેબે ઠોકણું લખી લીધું. એક કોન્સ્ટેબલને બોલાવી તેને એ ઠોકણે લખમીદાસ ચોકસીનો ખંગલો છે કે નહિ તે ખજાર કાઢવા મોકલ્યો.

“ દારકાંદાસ શેકને ત્યાં મેળાવડો વખતે એક ચોરી થઇ છે તેની તને ખબર છે કે ? ”

“ હાજી. ચાર પાંચ સ્ત્રીઓના ગળામાંથી કંઠી, હાર વગેરે વૂટી ગયા અને કાંઈ બાંધબેળ ચોરી કરી છે એમ ખૂબ હડી હતી, તે મેં સાંભળ્યું હતું. વળી તે બાંધના હાથમાં ત્રિશૂળનો ગ્રંથો છે એમ પણ લોક કહેતાં હતાં. ”

“ તને ત્યાં કાંઈ ત્રિશૂળના કલંકવાળી સ્ત્રી દેખાઈ હતી ? ”

“ નહિ સાહેબ, ” ચંદાએ નિઃશરતાથી કહ્યું.

“ ત્યારે એ ચોરીનો આરોપ તારા પર આવે છે...”

ચંદા એકદમ ગભરાઈ—અથવા ઢોંગ કર્યો.

“ કેમ સાહેબ, તે બાંધએ ચોરી કરી તેમાં મેં શું કર્યું ? મારા ઉપર આજ શાથી આવે ? ”

“ તું ત્યાં વગર બોલાવ્યે કેમ ગઈ હતી ? ”

“ તેમાં શું થયું ? ચોરી કરનારના હાથ પર કાળું કલંક હતું, તે બધાંએ જાણે છે છતાં આપ મારા ઉપર આરોપ કેમ મૂક્યા છો ? આવો અન્યાય...”

“ પણ તે કલંક બનાવટી હતું એમ પણ બધાં જાણે છે. ” શ્રીપતલાલે વચમાં કહ્યું.

“ હું તો તે જાણતી નથી. પણ તે બનાવટી હોય તો મને પકડવાનો...”

તેની તરફ લક્ષ ન આપતાં શ્રીપતલાલે અંગ્રેજીમાં બનાવટી ત્રિશૂળની બધી હકીકત—માણેકગૌરી પાસેથી સાંભળ્યા પ્રમાણે—સાહેબને સમજાવી. સાહેબના મગજમાં બધી વાત ઉતરતાં તેમને કહ્યું:—

“ ત્યારે તો એની ઝડપી લેવી જોઈએ. ”

“ અલબત્ત ” શ્રીપતલાલે કહ્યું.

પોતાની પાસે જે કાંઈ હોય તે સર્વ હાજર કરવાની આજ્ઞા થતાં ચંદાએ હિંમતથી પોતાની પાસેની એક નાની પોટલી ટેબલ પર મૂકી

દીધી. શ્રીપતલાલે તે છોડી, તો ન્યુસપેપરના કાગળમાં વીંટાળેલા એક જૂના ખૂટની જોડ નીકળી. શ્રીપતલાલને તેમાં કાંઈ સંશયભર્યું ન લાગવાથી બાબુ પર મૂકી. પછી એક મેંશનું પડીકું, એક ટરપેન્ડાઈનની શીશી અને એક વિલાયતી રંગની ડબ્બી, એક ખરડાયેલો રૂમાલ, એક નાની આરસી, અને કાંસડી એટલી વસ્તુ હાથ લાગી. પરંતુ તેમાં શ્રીપતલાલને શંકા ઉત્પન્ન થાય એવું કાંઈ ન હતું.

શ્રીપતલાલ નિરાશ થયો. ચંદાની બધી વસ્તુઓ પાછી પોટલીમાં બાંધી તે વિચાર કરવા લાગ્યો. તેની નિરાશા જોઈ ચંદાને ત્યાંભાવિક રીતેજ ઘણો આનંદ થયો. તે વિજયી મુદ્રાથી સાહેબ બાંધી જોવા લાગી.

“ જો ચંદાએજ ચેરી કરેલી હોય, તો તે પોતાનો માલ કાંઈ ખેલાયેજ મૂકીને આવે નહિ એ નક્કી, અને ગાડીમાંથી ઉતર્યા પછી તો મેં એને સહજ પણ દૃષ્ટિઆડ થવા દીધી નથી. સતત નજર રાખીને પકડી છે તો એની પાસેનો માલ જય ક્યાં ?

મુદ્રામાલ એની પાસેથી નીકળવાજ નોંછએ. એની અંગ ઝડતી લેવાય તો પત્તો લાગે એમાં સંશય નહિ. ”

શ્રીપતલાલે પોતાનો વિચાર સાહેબને જણાવ્યો. તેમણે પ્રથમ તો આનાકાની કરી. “ આ સ્ત્રી ઉપર શંકા લાવવામાં તમે ખૂલ કરી છે, તમે છેતરાયા છો, ” એમ પણ સાહેબે કહ્યું. પણ શ્રીપતલાલે ઘણા આગ્રહ સાથે આરોપીની અંગ ઝડતી લેવાની વિનંતી કરી ત્યારે સાહેબે તેમ કરવા રમ્મ આપી.

એક સિપાઈ થાણાની કામ કરનારી મનુરણને બોલાવી લાગ્યો. સાહેબે તેને ચંદાની અંગ ઝડતી લેવાની આજ્ઞા કરી. ચંદાએ તે મનુરણ સાથે જવાની આનાકાની કરવા માંડી, એટલે સાહેબે એક ઘાંટો કાઢ્યો.

“ ક્યું જતી હય કે નહિ નહિ ? ”

૧૯

વીજલાનો અકસોસ !

ચંદા ડરી ગઇ. મનુરણની સાથે તે તેની ઓરડીમાં ગઇ.

સાહેબને આશા ન હતી. તેમણે શ્રીપતલાલને કહ્યું, “ મીઠા શ્રી-પતલાલ ! તમે આ તપાસમાં ઉંદો માગે જાઓ છો એમ મને લાગે છે. તમે કંઈક કસાયા છો...”

“ કેમ ? ”

“ આ જાહએ મારા પ્રશ્નોના ઉત્તર કેવા નિરૂપતાથી આપ્યા તમે જોયુંને ? ”

“ પણ તેમાં શું થયું ? ”

“ તેજ જતાવે છે કે એ નિર્દોષ હોવી જોઈએ. અપરાધી કદી આવી દિમનથી ઉતર આવી શકે નહિ. જો તે જાહ નિરપરાધી હશે અને વળી સારા ઘરની હશે તો પછી તમને પસ્તાવું પડશે. માટે...”

“ અરે, નારે સાહેબ, એ જાહને હું સારી રીતે ઓળખું છું. તે નાટકીયણ છે. કદાચ તમારી આલ્પમતમાં એને ફેટો પણ લશે...”

એટલામાં મનુરણ ચંદાને લઇને પાછી આવી.

“ એની પાસે કાંઈ નથી, સાહેબ ! ”

“ હું ! કાંઈ નથી ? ” શ્રીપતલાલે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“ નાહ. ”

“ ના. ના. બીજું કાંઈ નથી. તમે મને શું ચાર ખેર...”

ચંદાને શ્રીપતલાલે આગળ ખોસતાં અટકાવી. “ વાર, તું મૂંગી રહે. (મનુરણને) ઝગી લેવામાં તું છેતરાઈ તો નથીને ? ”

“ નારે સાહેબ, હું છેતરાઈ કેમ ? એજ કામ કરવામાં મેં આખી છંદગી કાઢી છે, તો હું છેતરાઈ એ બનેજ કેમ ? ”

સાહેબે મનુરથુને રળ આપી. શ્રીપતલાલે પેલી ડબ્બી હાથમાં લીધી અને ચંદાને પૂછવા લાગ્યો:—“ આ વસ્તુઓ કેમ સાથે રાખી હતી ? ”

“ અણીને વખતે કામ લાગે તે માટે. ”

“ પણ આ મેંશનું શું કામ ? ”

“ અમે સ્ત્રીઓ કાળજીને તો કઢેજ રાખીએ તે તમને કદાચ ખબર ન હશે...”

એટલામાં શ્રીપતલાલની નજર પેલા જૂના ખૂટ ઉપર પડી; તે સાથે વિચારના ઘોડા દોડાવતાં, આગલે દિવસ વીજલા મોચીની દુકાનમાં એક જોડાનું તળીયું ખખડતું હતું તે વાત તેને યાદ આવી. આનું પણ ખખડતું હોય તો ?

“ શ્રીપતલાલે તે જોડો હાથમાં લઈ ખખડાવી જોયો; અને તે ખખડ્યો પણ ખરો !

“ જોયું સાહેબ ? ” શ્રીપતલાલ સતેજ મુદ્રાથી કહેવા લાગ્યો, “ આમાં કાંઈક નીકળશે, જુઓ.”

એમ કહી ખીરસામાંથી મોટા ચપ્પુ કાઢી તે વડે ખૂટના તળીયાના ટાંકા તોડવા માંડ્યા. ટાંકા તૂટતાં તેમાંથી એક મોતીની અને એક દીગની કંડી નીકળી પડી. કંડીનાં કુમતાં હીર વગેરે કાઢી નાંખીને માત્ર મોતીના દાણાની સેરજ તેમાં ભરવામાં આવી હતી. અંદરની કીમતી વસ્તુઓ કાઢી લઈ ચોક્કસ તપાસ કરી શ્રીપતલાલે તે જોડો બાજુ પર નાંખી દીધો અને બીજા ખૂટનું તળીયું ઉખેડવા માંડ્યું.

સાહેબ તો ચકિત મુદ્રાથી ચંદા તરફ અને શ્રીપતલાલ તરફ વારંવાર જોવા લાગ્યા. ચંદા તો ગભરાઈને બેસીજ ગઈ. તેને શરીરે પ્રસ્વેદના ઝેમ છૂટ્યા. આ મુઆ ડીટેક્ટિવે ક્યાંથી જાણ્યું ?

અતે તે વીજલા મોચીનેજ મનમાં માળો દેવા લાગી.

બીજા બૂટના તળીયામાંથી પણ એ ત્રણ કંડીઓ નીકળી. શ્રીપતલાલે પોતાની ડાયરી કાઢી. તેમાં લખ્યા પ્રમાણે તે સર્વ દાગીના મળતા આવ્યા.

“ શાખાશ ! મીઠા શ્રીપતલાલ ! ” સાહેબે શ્રીપતલાલને ધન્યવાદ આપતાં કહ્યું, “ પણ આ કદપના તમારા મગજમાં ક્યાંથી આવી ? ”

“ કાલે સાંજે હું વીજલા મોચીની દુકાને ગયો હતો ત્યાં એક બૂના બૂટના તળીયામાં કાંઈક ખડખડ વાગતું હતું, અને તે મને પોણું લાગ્યું હતું તે આ વખતે યાદ આવ્યું. ”

“ ત્યારે તો એ મોચી પણ એ ગુન્દામાં સામેલ હોવા જોઈએ ? ”

“ અશ્વત્થ, સાહેબ ! ” ચંદા તે વીજલા ઉપર બળી રહી હતી તે બોલી ઉઠી:—“ તે મૂઆએજ મને આ ધંધામાં ફસાવી છે. તેને પકડો. મારો કાંઈ અપરાધ નથી, સાહેબ ! ”

“ તે બધું થશે. ”

“ સાહેબ ! હવે વિશ્વંજ કરવ.માં કાંઈ સાર નથી. જેમ અને તેમ જલદી એ વીજલા મોચીને પકડવો જોઈએ, નહિ તો એ બદમાશ ગમે તેવા બાહોશ માણસને હથેલીમાં ચાંદ બતાવે એવો છે. હું જાનેજ એ ચાર કોન્ટ્રેબંડોને લઈને તેની દુકાને અત્યારેજ જઈ છું. ”

શ્રીપતલાલ એમ કહી ઉભો થયો, અને દાગીનાને ચેક્સ બાંધી સાહેબને સોંપી એ ચાર સિપાઈને સાથે લઈ વીજલા મોચીની દુકાન તરફ ચાલવા લાગ્યો. સાહેબે ચંદાને પુનઃ એક ઓરડીમાં કેદ કરી.

x

x

x

x

x

આ તરફ વીજલા સવારથી ચંદાની વાટ જોતો પોતાની દુકાનમાં બેસી રહ્યો હતો. તેને ખાતરી હતી કે આજે ચંદા ફીક માલ લાથ કરી આવશે, એટલે તેનું દીલ બણા ખુશ મિનનમાં હતું. “ ક્યારે

ચંદા આવે અને તેની પાસેનો માથ જોઉં ” એમ ઘણીજ તીવ ઉત્કંઠા તેના હૃદયમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થતી.

સવારના સાત, આઠ વાગી ગયા. સાડા આઠ થયા પણ કેમ કોઈ આવ્યું નહિ ! વીજ્ઞાને ચિંતા થવા લાગી. “ તે કુચ્ચી ખંધા માથ પેતે તો નહિ ખાઈ જાય ! ”

ઘણો વખત ગયો પણ કોઈ આવ્યું નહિ. ચંદા કંઈ કામમાં રોકાઈ ગઈ હોય તો તે ખજાર કાઢવા વીજ્ઞાને પોતાના ભાઈને તેને ઘેર મોકલવાનો વિચાર કર્યો. જીજ્ઞેસો ચંદાને ઘેર જોઈ આવ્યો તો ત્યાં તાળું હતું. હતુ ચંદા ઘેર આવી નથી એમ તેની પાંડાશણે ખજાર આપી.

હજુ ચંદા ઘેર આવી નથી એ ખજાર સાંભળતાંજ વીજ્ઞાને વિચાર આવ્યો—“ તે કાઠી દેકાણે સપાટા ગઈ તો નહિ હોય ! ”

“અને એમ થયું હોય તો—તેને તે પકડાડા હોય તો—પોને ગજુ કચ્છા કરી દહતે મને આગળ કરી દે એમાં કોઈ શંકા કરવું નથી...” વીજ્ઞાને વિચાર કરવા માંડ્યા, “ ત્યારે હવે મારે શું કરવું ? ”

તેણે જીજ્ઞેસાને રસ્તા પર ધ્યાન રાખવાની આજ્ઞા આપી. પણ એ આજ્ઞા પૂરી અપાઈ રહે તે પહેલાં તો જીજ્ઞેસાને ખજાર આપી કે “ પાછળની ગડીમાંથી જે પોલિસ આ તરફ આવે છે, અને જે વાડા તરફ જતા લાગે છે, સંવધાન. ”

વીજ્ઞેસા ગમરાતો—ચારે હોય તે ગમરાયજ. એ પોલિસો આપણને પકડવા આવે છે એમ કોઈ જીજ્ઞેસાને જણાવ્યું ન હતું; પરંતુ ચારનું હૃદય હંમેશાં ઝંજીર કરે છે. ‘ પોલિસ ’ એ શબ્દ કાને પડતાંજ તેનાં ફેવાં ઉભાં થઈ જઈ તે હાંફો હાંફો ખતી આમ તેમ જોવા માંડે છે. ફરેલી રીતેજ તેનામાં એ લપ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેને પરિણામે પોતેજ પોતાને પકડાવી દે છે.

છતાંએ વીજલાએ હિંમત રાખી છટકી જવાનો એક માર્ગ શોધી કાઢ્યો. જૂના જોડને રાખવા માટે જે મોટું ખોખું ગોઠવી રાખેલું હતું તેની પાછળની ભીંતમાંથી એ ચાર છોટા નીકળી ગયેલી હતી; અને ત્યાં જાકું પાડેલું હતું તે હાંકવા માટેજ ત્યાં ખોખું મુકવામાં આવ્યું હતું. વીજલાને તરત તેનો વિચાર આવ્યો. બીજલાને અદાર દુકાનમાંજ એસી રહેવાનું કહી તેણે એક ઘસો મારી ખોખું ખસેડ્યું. ભીંતમાંથી બીજી એ ચાર છોટા ગળગળી પાડી. પોતે નીકળી શકે એવું જાકું પડતાં તેમાંથી તે પાડોશના વાડમાં ઉતર્યો.

એટલામાં તે ધરવાળાની ખારી ઉઘડી.

“ એહ કાણુ છે વાડમાં ? ”

વીજલો ગભરાયો. પાડોશીની રગ્ન કીચા વગર ચારીથી પોતે તેના વાડમાં ઉતર્યો હતો; અને આ તરફ એનાથી દુકાનમાં પાકું જવાય એમ ન હતું એટલે તેને વાડની વાડ કુદીને અદાર નાશી જવા વિના બીજો ઉપાય ન હતો. તેને લાગ્યું કે દરેક કુદાયા પછી કે જાય છે ?

“ એહ, મેચીડા ! વાડમાં કેમ પેડા છે : ”

પણ મેચીડાએ તો વાડ કુદીને નાસવા માંડ્યું. બિચારો પાડોશી ન સમજ્યો કે આ આવી રીતે નાશી કેમ જાય છે ? પણ પાંચ મિનીટ રહીને જ્યારે શ્રીપતલાલ અને પેલા કોન્સ્ટેબલોએ તેની દુકાન પર જપતી મુકી ત્યારે તેને આપોઆપ સમજ પડી હશેજને !

ગમે તેમ પણ આ વખત તો વીજલો ફાગ્યો અને શ્રીપતલાલના હાથમાંથી છટકી ગયો.

પોલિસોએ બીજલાને પકડ્યો; પણ તેણે તો પોતે માંડ તે મગા હોય તેમજ ઢોંગ કરવા માંડ્યો. તેનું “ એં એં એં— ઉં. ઉં. ઉં...” સાંભળી પોલિસે એ ચાર પહેરાની દીધી એટલે ઝટકટ બો-

લવા લાગ્યો, પણ વીજલો ક્યાં નાશી ગયો તેનો ખતો તે નજ આપી શક્યો.

શ્રીપતલાલે પેલો જૂનો જોડો એક ઢગલામાંથી શોધી કાઢ્યો. એક પોલિસ પાસે તેના તળીયાના ટાંકા ઉખડાયા. તળીયું પોલું તો હતું, પરંતુ તેમાંથી કાંઈ નીકળ્યું નહિ.

વીજલાની દુકાનની આસપાસ બે ત્રણ ક્રાન્સ્ટેબલ મૂકી દઇ શ્રીપતલાલ તે પોલો ખૂદ લઇ ચાલ્યા ઉપર આવ્યો. સાહેબને તેણે તે બતાવ્યો અને બધી હકીકત વર્ણવી.

સાહેબે પણ શ્રીપતલાલ માટે એક નવું કામ કાઢી મૂક્યું હતું:-
“ કાલાબા પોલિસ તરફથી તાજેજ આવેલો બંદર-ચોરીનો રીપોર્ટ સાહેબે તેના હાથમાં મૂક્યો.

“ આ તો હવે હદજ વળે છે ! ” શ્રીપતલાલે તે રીપોર્ટ વાંચીને કહ્યું, “ આ પરોપકારી બદમાશ હવે આપણને કોણ જાણે ક્યારે જન્મવા દેશે ?...”

“ પરોપકારી બદમાશ ? ”

“ હાસ્તો. આ ત્રિશૂળવાળી બાઇના દરેક કામમાં પરોપકારનો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ દેખાય છે...”

“ કેવી રીતે ? ”

“ એ બાઇએ આ માંકડાને ઉડાવ્યો તે કાંઈ તે પોતાની સાથે લઈ મઈ ન હશે; કારણ કે તે કાંઈ માંકડાનો ખેલ કરી શકે નહિ...”

“ અલ્પજ્ઞ, નહિજ. પણ ત્યારે એણે બિચારા મદારીને બર્થ શા માટે નુકશાન કર્યું ? ”

“ એ મદારી તે માંકડાને મારતો હોતો જોઇએ. તે બિચારા મૂંગા પ્રાણીને છોડાવવા માટેજ તેણે આ કામ કર્યું છે. ”

“ પણ ત્યારે રીપોર્ટના ઉત્સવમાં દાગીના ચોરવામાં પણ તમે

એનો પરોપકારી ઉદ્દેશ જુઓ છો ? ”

“ નહિજ. તે તો કૃત્રિમ ત્રિચ્છાનું કલંક હતું તે આપ કેમ જૂલી જાઓ છો ? ”

“ હા, બરોબર છે. પણ હવે તમે શ્રેય વિચાર કરો છો ? વીજલાની પાછળ પડવાનો કે આ માંકડાની ચોરીની તપાસ કરવાનો ? ”

“ વીજલા મોચીનો આ બેદી ત્રિચ્છા સાથે હવે કાંઈ સંબંધ નથી. તે અપરાધી છે તે સિદ્ધ થયુંજ છે. હવે તેને પકડવો એ કાંઈ દુષ્ટી પોલિસનું-ડીટેક્ટિવ પોલિસનું કામ નથી. હવે તો માત્ર તેને વિશે પેપરમાં જાહેરખબર તથા તેનો ફોટો આપી મૂકવો જોઈએ. હું તો આ બેદી ત્રિચ્છાવાળી સ્ત્રીને શોધી કાઢ્યા વિના જાંપીને બેસી શકું તેમ નથી. તેથી અત્યારેજ કાલાખ્યા તરફ જઈ છું. ”

સાહેબે અનુમતિ આપી વીજલાને પકડવા માટે પોતે બીજા તજવીજ કરવા માંડી. બે ચાર મુખ્ય ન્યુસપેપરોવાળાને ટેલીફોનથી જાહેરખબર આપી દીધી તેમજ વીજલાના ફોટાનો પ્લેક કઢાવી જાપવા માટે સરકારી પ્રેસમાં મોકલી આપ્યો.

પોતાની દુકાનની આસપાસ ચોટ્ટી બેઠી છે તે દુરથી જોઈ વીજલાએ ફરી ત્યાં આગળ આવી બીજલાને બચાવવાનો વિચારજ ન કર્યો. આડી અવળી ગલીઓમાં પેસી તે છેક ચોપાટી તરફ નીકળી ગયો, અને આશ્વોસ કરતો ધીમે ધીમે કિનારેજ ચાલવા લાગ્યો.

૨૦

‘કોણ’નો કહેનારજ.

ભોજન કરીને સરોજ પાધરીજ દિવાનખાનામાં આવી, પાછળ માથી પણ આવી. ત્યાં ત્રીણું કોઈ ન હતું.

“ માથી ! તું જ્યાં ત્યાં મારી પાછળજ કેમ ભ્રમ્યાં કરે છે ? ”

“ તારી સંભાળ લેવા માટે.

“ છટ્ છટ્. હવે તે હું કાંઈ નાની કીકી છું ? ”

“ મારા આગળ તો નાનીજ કેની ? ” માણુકગૌરીએ જવાબ આપ્યો, “ વારૂ. તું અત્યારે શો વિચાર કરે છે ? ”

“ તે જાણવાનો તને શું અધિકાર છે ? ”

“ કેમ, મારા ઉપર તને વિશ્વાસ નથી ?

“ ના ના. એવું નથી, પણ...”

“ કેમ અટકી ગઈ ? ”

“ આજે હું ફરવા ગઈ હતી ત્યાંથી બહુ મોડી આવી તે તને ખબર છેજ કેની ? ”

“ અને તે માટેજ હું તને પૂછવા માગું છું. તું આજે આટલી મોડી કેમ આવી ? હું ધારું છું કે વળી તારા ‘હાથે’ તને ભભાવી દશે.”

“ એવુંજ કાંઈક બન્યું.”

“ પણ તે શું બન્યું તે તો કહે ? ”

“ શું કહું માશી ! હવે તો આ પીણમાંથી મને કાંઈ છોડવું તો ફાટ. ” સરોજ બોલી, “ જો સાંભળ.”

એમ કહી-એવી શોકમય પ્રસ્તાવના કરી-સરોજે માંદગાને દુઃખ મુક્ત કર્યાની દૃષ્ટિકત માશી આગળ વળીવી. માશીએ તે સાંભળીને સરોજને આશ્વાસન આપ્યું.

“ સરોજ, એમાં તું ગભરાઈશ નહિ. ગભરાશે તો એ ખટપટીઆ ત્રિશ્ણાનું જોર બહુજ વધશે અને એકને બદલે અનેક એવા અપરાધો થવાના પ્રસંગ આવશે. ”

“ ત્યારે મારે શું કરવું તે સમજાવ.

“માત્ર તું શાંતિ રાખ. ન્યારે ન્યારે તારા હાથ પર અણુઝણુટ ઘસો લાગે કે એકદમ તું બાગમાં જઈને બેસ, અથવા હોળમાં તરવા

પડ અથવા એવુંજ ખીલું કાઢ કામ દાઢમાં લે, અને તારા મનને શીજ દિશામાં વાળવાને પ્રયત્ન કર. તારે વેત્તએ તો તું એકદમ મારી પાસે આવ. હું તને સારી રીતે વળગાડીશ...”

“ એ અધુરે હું કહું છું; પણ મારી ! આવું કાંઈ પણ પ્રાણી પીડાતું નેથા પછી મારાથી શાંતિ રાખીને એવી શકાતુંજ નથી. કામ પણ સ્થળે અનીતિ કે અન્યાયાર મારાથી વેત્ત શકાતા નથી, અને એવું કાંઈ નેહિયું કે તરત આ લાંબન ઉપરી આવે છે...”

“ વાહ. હવે તું એ વિચારજ છોડી દે. પ્રભુએ વેત્ત ધાર્યું હશે તે થશે, એમાં મારી કે તારી કંઈજ આવી શકવાની નથી. આપણે તો માત્ર પોલિસનાં માણસો સાથે જેમ અને તેમ સંબંધ ન રાખવો અને દૂર રહેવું એટલું રંભા...”

“ ને મારી, વળી તું શ્રીપતલાલ વિંગે બોલે છે હોં ! ”

“ પણ એમાં હું બોલું શું કહું છું ! ”

“ ના. શ્રીપતલાલ કાંઈ પોલિસની નોકરીમાં નથી, અને એનો સ્વભાવ કાંઈ પોલિસનાં માણસ જેવો નથી તે ને જાને અનુભવ્યું છે.

“ તેમાં શું થઈ ગયું, એ હજી કીટકટિય ના છેવટ; વળી એને પોલિસ સાથે ઘણો સંબંધ છે કની ! ”

“ એને હોય તેમાં આપણે શું ? ”

“ સરોજ, તે કદાચ તને પકડાવી દે...”

“ જો. ” સરોજ મારીને ધક્કો મારી બોલી, “ શ્રીપતલાલને માટે એવું તું કદી મારી આગળ બોલીશ નહિ હોં. ”

મારી સહેજ દૂર ગઈ. જાણે તેને એક વિચિત્ર વિચાર થઈ આવ્યો હોય તેમ તેના મોં ઉપર પ્રકુલતાનાં ચિન્હો દેખાવા લાગ્યાં, તેના હોઠ સ્ફુરવા લાગ્યા. સરોજ પણ આશ્ચર્યથી તેની સામું જોઈ રહી. અને પરસ્પર ટગર ટગર જોઈ રહ્યાં. અને સરોજ બોલી:—

“ કેમ મારી તરફ ડોળા કાઢે છે ? ”

માશીએ જવાબ ન આપ્યો, અને સરોજ તરફ જોવાનું આંધુ રાખ્યું.

“ કેમ બોલતી નથી ? મારા તરફ કેમ જોયાં કરે છે ? ”

“ બોલું ? ”

ઉત્તરની આશાએ સરોજ ચૂપ રહી.

“ શ્રીપતલાલ સાથે પ્રેમમાં પડી છે...”

“ શું ? ”

“ કાંઈ નહિ. ”

“ ફરીથી બોલ તો ખરી. ”

“ બે વાર નહિ બોલાય. ”

“ શ્રીપતલાલ સાથે પ્રેમમાં પડી છે કાણુ ? માશી ! કાણુ પ્રેમમાં પડી છે ? ”

“ તું એમ ગભરાય છે શા માટે ? હું ક્યાં કહું છું કે તું તેની સાથે પ્રેમમાં પડી છે ? હું કાંઈ તારે વિષે કહેતીજ નથી, હોં સરોજ ! તું શા માટે અકળાય છે ? ”

“ તારે કાને વિષે કહે છે ? ”

“ અરે એ તો અમસ્તુંજ બોલાઈ ગયું. કાઠને વિષે હું કહેતી નથી. ”

જો માશી ! તું એમ ધારી મસ્કરી કર નહિ, નહિ તો હું જાને કહી દઈશ. બોલ કાણુ પ્રેમમાં પડી છે ? ”

સરોજને શબ્દો કઢાવવાજ હતા-કઢાવ્ય એ શબ્દોથી તેનું હૃદય તો અગ્નિ નજ હશે-અને માશીએ એ શબ્દો કહ્યા પછી ખરા.

“ લે તારે, ‘ કાણુ ’ નો કહેનારજ. ”

“ એટલે ? ” સરોજે ગુસ્સે થવાનો ડોળ કરી પૂછ્યું.

“ એટલે ‘સ’ને કાંઈ નહિ સ, ને માથે ચઢાવ્યા રોજ...” મા-શીએ હસતાં હસતાં મરકરી પૂરી કરી.

“ શું‘ઉં‘ઉં’ ? હું પ્રેમમાં પડી છું ? અને તે પણ શ્રીપતલાલ સાથે ? ઉબી રહે, હું જઈને બાને કહી દઉં છું. ”

“ બા બાણુશે તો...”

બાની પાસે જવાનો ટોંગ કરતી સરોજને માશીએ હાથ પકડી ખાગી.

“ બા બાણુશે તો કાંઈ નહિ, પણ મારે એટલું કહેવાનું કે પોલિસનાં માણસનો પ્રેમ બહુ ભયંકર છે. શ્રીપતલાલ સાથે તારે...”

“ પણ તું શા પરથી એમ કહે છે કે હું એમની સાથે પ્રેમમાં પડી છું ? ”

“ હું નથી કહેતી, પરંતુ તારું વર્તન કહી આપે છે. સરોજ ! તને એને માટે આટલી બધી લાગણી શાને થાય છે ? ”

“ તે તો કાણુ જાણે. ”

“ સરોજ, કદાચ પ્રેમ શું, તે તું સમજતી નહિ હશે; પરંતુ તું તેને સ્વાધ છે તો ખરીજ એમાં કાંઈ શંકા નથી. જોને તેને મદદ કરવાને માટે તું કેવી ઉત્સુકતા બતાવે છે ? તેની સાથે વાતચિત કરવામાં તને કેટલો બધો રસ પડે છે ! તેથીજ કહું છું કે તને તેનો પ્રેમ લાગ્યો છે; પણ સરોજ, પોલિસનાં માણસનો પ્રેમ બહુજ...”

“ હવે બહુ થયું. હું તને કહું છું કે મારો પ્રેમ તેના ઉપર નથીજ છતાં તું તારું ભરડા કરે છે ! મારો પ્રેમ કોના ઉપર છે તે તું શું જાણે ? ”

“ મને તો બા એમજ લાગે છે. ”

એમ કહી માશી ઘરમાં મઘ અને સરોજ એકલી પડી, તેને વિચાર આવવા લાગ્યા:—“ માશી કહે છે કે મારો પ્રેમ શ્રીપતલાલ

પર લાગ્યો છે...તે શું ખરું હશે ? ”

પ્રથમ તો સરોજ પોતાનું અંતઃકરણનું સમજી ન શકી. તેને શ્રીપતલાલના વિચાર આવવા લાગ્યા. “ શ્રીપતલાલ ઘણાજ ભલા સ્વભાવના છે, સદ્ગુણી છે, વળી તે મુંદર પણ છે...મારો પ્રેમ તેની ઉપર જડાયો હશે?...એની સાથે વાતચિત કરવામાં અને ફરવામાં મને આનંદ પડે છે એમાં કાંઈ ખોટું નથી...મારીએ તે ક્યાંથી જાણ્યું?...વળી શ્રીપતલાલ હુંશીઆર છે, બુદ્ધિમાન છે, તેમ આનંદો સ્વભાવના પણ છે...”

સરોજને એકાએક વિચાર ઉપજી આવ્યો, “ તો બા એને તો કબુલ શા માટે કરે?...મારો પ્રેમ એના ઉપર જડાય તો તેમાં ખોટું પણ શું છે?...ઉત્તરું શ્રીપતલાલ જેવા તરણ મનોહર, ચતુર અને સદ્ગુણી પતિ પસંદ કરવા માટે બાને અત્યંત આનંદજ થશે...”

પણ શ્રીપતલાલનું અંતઃકરણ જોતું જોઈએ કની ? નહિ તો કદાચ તે મારા પ્રેમનો તિરસ્કાર કરે તો?...પ્રથમ તેના અંતઃકરણમાં મારા તરફ કેવી લાગણી છે તે...”

એટલા ઉપર કાંઈ ચડતું સંભળાયું. સરોજની વિચાર-મગ્ના પુટી મઘ. તે ઉડવા જતી હતી એટલામાં કાણે પ્રવેશ કર્યો ?

“ ના. ના. ઉડવાની તસ્દી લેશો નહિ. તમે જ્યાં છો ત્યાંજ મુંદર દેખાઓ છો. હું પણ તમને એક આનંદની વાર્તા સંભળાવવા આવ્યો છું. ”

શ્રીપતલાલના વિચાર કરતી સરોજને તેજ ક્ષણે શ્રીપતલાલનો મેળાપ થયો ! આપણા જીવનમાં અનેક વાર એવું બને છે; પરંતુ આપણે તે પર ધ્યાન આપતાં નથી. માત્ર એટલુંજ કહીએ છીએ કે “ આવરદા સો વર્ષનો થશે. ”

બીજે કાંઈ સમયે સરોજે કંઈ હોત, “ ઓહ, શ્રીપતલાલ, ત-

એજ આવી પહોંચ્યા ? હમણાં હું તમારોજ વિચાર કરતી હતી. ” વગેરે પરંતુ શ્રીપતસાસનું હૃદય તપાસવાની ઇચ્છાવાળી—શ્રીપતસાસના ઉપર કેવી લાગણી છે તે જોવાની ઇચ્છાવાળી—સરોજની તેવા શબ્દો કહી શક્યા નહિ, શ્રીપતસાસ એક ખુરશી પર બેઠો.

“ બોલો. ” સરોજે થોડી વારે કહ્યું, “ શી આતંદની ખબર લાગ્યા છે ? ”

“ તમારી કાલની સલામને લીધે હું એક મહત્વના ચુન્દાને ઉઘાડો પાડી અપરાધીને પકડી શક્યો છું; એ વાત તમને કહેવા માટેજ હું આ તરફ ઉતાવળથી આવ્યો છું. ”

“ ક્યા અપરાધીને પકડ્યો ? કેવી રીતે પકડ્યો અને તેમાં મેં શી મદદ કરી ? ”

“ પેલી બાઈ પકડાઈ...”

“ કઈ ? ” એ પ્રશ્ન પૂછતાં સરોજને કંઈ કંઈ વિચાર આવ્યા.

“ બનાવટી ત્રિશ્નવાળી. ”

“ ક્યાં પકડાઈ ? કેવી રીતે ? ત્યારે શું માશીએ જે સ્વપ્નમાં જોયું હતું તે બધું ખરું પડ્યું ? ”

એ સ્વપ્ન નહિ પણ સત્યજ હતું કે ત્યાં એક બદમાસ બાઈએ બનાવટી ત્રિશ્નની નિશાની ઉપજાવી હતી...”

એમ કહી શ્રીપતસાસે મીસ ચંદાને પકડ્યાનો સર્વ ઇતિહાસ વિસ્તારથી વર્ણવી સાંભળાવ્યો; સરોજને તે સાંભળી અત્યંત આશ્ચર્ય લાગ્યું. પોતાના જેવુંજ ત્રિશ્નનું બનાવટી ચિહ્ન ધારીને લોકો પોતાનું નામ વગોવે એ તેને ન ગમ્યું. સરોજ સ્વાર્થી ઉદ્દેશથી અપરાધ કરતીજ ન હતી. તેના કુદરતી લાંછનના પ્રભાવે તેનાથી અનાયાસેજ કાર્ય થઈ જતું હતું અને તેમાં તે પકડાય એમ બનતુંજ નહિ. તે છતાં પણ દૈવશેષે કદાચ સરોજ એ લાંછનવાળી એ તરીકે પકડાય, તો

પણુ પોતે સર્વ અપરાધો પરોપકારની વૃત્તિથીજ ક્યાં છે એ સીદ્ધ કરી આપતાં એને શિક્ષા થવાનો ઝાઝો ભય ન હતો. પણુ જો આવી રીતે બનાવટી ત્રિશ્ણાકારવાળાં બદમાસ મનુષ્યો સ્વાર્થને માટે અપરાધ કરે તો તેથી ભવિષ્યમાં સરોજને નુકશાન થવાનો સંભવ હતો. આથી ચંદાના પકડાવાથી સરોજને ઘણોજ આનંદ થયો.

“ પ્રભુએ ડીકજ કયું. પાપનો ઘડો કુટયા વિના રહેતોજ નથી. એ બાઈએ કૃત્રિમ ત્રિશ્ણાકાર ધારણુ કરીને પોતાનો વાંક બીજી કુદરતી ચિહ્ન વાળી સ્ત્રી ઉપર દોળી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણુ તે સ્ત્રી તો પરોપકારના અપરાધ કરે છે ખરું કની, શ્રીપતલાલ ! ”

“ અલખત. કુદરતી લાંછનવાળી સ્ત્રીના દરેક કેસમાં-દરેક અપરાધમાં પણુ-ગ્રીમનું કડ્યાણુ કરવાની તેની વૃત્તિ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે, એમાં કાંઈ શક નથી. ”

“ પછી એ બાઈને ચોકીમાં પૂરી કની ? ”

“ હાસ્તો. તેને કેમ છોડું ? પણુ-” શ્રીપતલાલ એક બે ક્ષણુ અટકીને બોલ્યો, “ મારે તમને ખેદ થાય એવી એક વાત કહેવાની છે. ”

“ એવી તે શું વાત છે ? ”

“ તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું છે કે તમે જેને વારંવાર મદદ ક્યાં કરો છો તે વીજલો મોચી આ બાઈની બદમાશીમાં સામેલ છે. વળી તે હંમેશાં ચોરીનો માલ વેચાતો રાખી ખપાવવાનો ધંધો છુપી રીતે ચલાવે છે, એમ પણુ માલુમ પડ્યું છે...”

“ એમ ? ! ” સરોજે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“ હા, અને એ કારણથી તેના ઉપર વારંટ ફટકું છે, અને પકડાશે એટલે નક્કી એ કેદમાં જવાનો. ”

“ ત્યારે તો આટલો બધો સમય એણે મને સંજગત છેતરી ! ”

“ હા. હું તમને તે દિવસેજ ચેતાવવાનો હતો; પરંતુ એના ઉપરના મારા શક વિષે મને ખાતરી ન હતી એટલે કાંઈ બોલ્યો નહિ.”

“ આજે તમે મને ચેતાવી તે ડીક કર્યું. એ માટે હું તમારો આભાર માનું છું. ”

“ સરોજ, હજુએ મારો આભારજ માનશો ? ”

શ્રીપતલાલ એ શબ્દો કેટલે ધીમે બોલ્યો હતો, તે વાંચનાર તું ત્યાં હાજર હોત તોજ તને સમજત. જાણે માત્ર તેના હોઠજ ફફડ્યા! સરોજ શ્રીપતલાલ તરફ નોંધ રહી. શ્રીપત એ વખતે કંઈ ઓરજ લાગણી અનુભવતો હતો. તે ઉડીને મંદ ગતિએ સરોજની પાસે આવ્યો.

“ હજુએ મારો આભારજ માન્યા કરશો કે ? ” એમ એ પુનઃ એકવાર બોલ્યો, અને સરોજ તરફ—સ્તબ્ધ થઈ ગયેલી સરોજ તરફ એક હાથ લંબાવવા જતો હતો; એટલામાંજ—

“ સરોજ, સરોજ. ” અંદરથી જૂમ પડી.

શ્રીપતલાલ ચમક્યો, અને તરત સાવધાન થઈ સરોજની રમ્મ લઈ ચાલતો થયો. તેણે બહાર પગ મૂક્યો કે તરતજ—તે દિવસની માફક—માણેકમાશીએ પ્રવેશ કર્યો.

“ જો, સરોજ, હું કહેતી હતી છની કે તમારા વચ્ચે પ્રેમ છે !...”

“ તને ખીજી કાંઈ વાતજ સુઝતી નથી કે શું ! ” સરોજ તે પર ધ્યાન ન આપતાં બોલી, “ વાડ, માશી, હમણાં મને કાણે જૂમ પાડી હતી ? ”

“ મેં. ”

“ શું કામ હતું ? ”

“ કંઈ નહિ. ”

“ એટલે ? કામ ન હતું તો જૂમ શા માટે પાડી ? ”

“ કામ થઈ ગયું...સરોજ, પોલિસનાં માણસને આટલી બધી

હટ આપવાની કે ? સરોજ, એ ડીટેક્ટિવ ઉપર તું પ્રેમ રાખે છે તે સાચું નહિ, હોં. ”

સરોજ ચીડવાઇ.

“ પણ કાણ કહે છે કે હું પ્રેમ કરું છું ? ”

“એનો પ્રેમ તારા ઉપર છે તે તો મેં આજ નજરે જોયું...”

“ પણ તેમાં હું શું કરું ? કાઈ મારા ઉપર હેત રાખે તેમાં મારો શું વાંક કે ઉપાય ? ”

“ અને તું તેના ઉપર પ્રેમ રાખે છે તે તો હું દરરોજ નજરે જોઉં છું. ” માશીએ પોતાનું અધુરું ભાગ્ય પૂર્ણ કર્યું.

“ જા. જા. ” સરોજે માશીને સદજ ધક્કો મારી કહ્યું, “ મારે વિષે હું વધારે જાણું, કે તું ? ”

૨૧

“ આને ક્યાંક જોયો છે ખરો ! ”

પોતાને વારંવાર કાલાએ જઈ રાત્રિએ ગાળવી પડતી હતી તેથી શ્રીપતલાલે એક નાનકડી વીથીવાળા સાથે ‘દોસ્તી’ કરી રાખી હતી. તે માણસે પોતાની કાજમાં શ્રીપતલાલના વપરાશ માટે એક ઓરડો કાઢી આપ્યો હતો, જે કે શ્રીપતલાલ તેને કાંઈ મફત વાપરે એવો ન હતો.

સરોજને અંગતેથી જૂનીને શ્રીપતલાલ આ પોતાના ‘ પચિસ-ત્રમ’માં આપ્યો. ઓરડીનું આરામું અંદરથી બંધ કરી તે એક આરામ ખુરશીમાં પડી વિચાર કરવા લાગ્યો. સરોજની મનોદર મુક્તિ તેનાં મીચેલાં નેત્ર સમક્ષ આવીને તરતજ ઉભી રહી. અસારે જે અણુચિંતઓ-ક્ષણિક-પ્રસંગ બની ગયો હતો તે પણ સાંભળ્યો.

શ્રીપતલાસને, ટુંકામાં, બીજું કંઈ કામ સુઝ પડ્યું નહિ. તેને સરોજનાજ વિચારો આવવા લાગ્યા. સરોજ પોતાનો તિરસ્કાર તો નહિ કરે ? એ વિચારે તેનું મગજ ઘેરું, અને એ ધ્યાનમાં પોતે ક્યા મહત્વના કાર્ય માટે ઉતાવળ કરીને કાલાએ આન્યો હતો તે પણ તે જૂલી ગયો. સંધ્યાકાળ સુધી તે પોતાની ઓરડીમાંથી બહાર પણ આવ્યો નહિ.

સંધ્યાકાળ થઈ ગયો હતો. કાલાબા પોલિસ થાણાનો એક ડાન્ડેબલ એ વખતે પોતાની ' ડુડી ' શરૂ થતી હોવાથી ઉપર્યુક્ત પથિદાત્રમમાંથી થોડોક નાસ્તો કરી બહાર નીકળ્યો. થાણા તરફથી દરેક સિપાઈને વીજલા મોચીનો ફોટો મળી ગયો હતો, અને તે જોવામાં આવે તો તુરત તેને પકડ્યો એવો હુકમ અપાઈ ગયો હતો. આ ડાન્ડેબલ પાસે પણ એક ફોટો હતો. તે પરથી તે વીજલાને પકડી દેનામ મેળવવાની આશા રાખતો હતો, અને તેનાજ વિચાર કરતો હતો.

તે થોડક દૂર ગયો એટલામાં એક ફાનસ પાસે ફાટ્યાં તુટ્યાં લુમડાં પહેરેલા એક માણસને તેણે ઉભેલો જોયો. તેના તરફ ખારી-કાથી જોતાં આ ડાન્ડેબલને તે વીજલા મોચી જોવાજ લાગ્યો. પોતાનો સંશય ખરો છે કે નહિ તે પારખવા માટે તેણે ઘાંટો ફાટ્યો કે, " કાણુ હમ ! વીજલો ? "

પોલિસનો શબ્દ સાંભળી પેલા માણસ બધ પાન્યો-કારણ કે તે વીજલોજ હતો. તેણે જવાબ ન આપતાં એકદમ ચાલવા માંડ્યું. ડાન્ડેબલનો સંશય એથી વધ્યો. તેણે પણ વીજલાની પાછળ ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું.

" ઉભો રહે ! કાણુ છે ? "

પણ વીજલો ઉભો કેમ રહે ? પોલિસે પણ તેની પાછળ દોડવા માંડ્યું. પરંતુ કસાયલા શરીરવાળા બદમાશ વીજલાને તે પહોંચી વળે એમ ન હતું. તેથી તેણે પોતાની પાસેની પીસ્તાલ કાઢી.

“ ઉભો રહે, નહિ તો પિસ્તોલ છોડું છું. ”

વીજલો ધણે દૂર હતો. સિપાઈએ પિસ્તોલનો ઘોડો દાખ્યો અને ગોળી ફરી; પણ વિજલાનું નસીબ જોર કરતું હશે તેથી કહો, કે સિપાઈ નેમ તાકવામાં કાચો હશે તેથી કહો, પરંતુ ગોળી વીજલાને અડકી નહિ.

રાત્રિને વખતે પિસ્તોલનો ખાર સાંભળીને આસપાસ રહેતા લોકો મોટા રસ્તા પર ધસી આવ્યા. કેટલીક સ્ત્રીઓ ફડાફડ ખારીઓ ઉઘાડી ડોકીઆં કરવા લાગી, પરંતુ મ્યુનિસિપાલ ફાનસો દૂર દૂર હોવાને લીધે તેમજ ખતે ધણી વેગથી દોડતા હોવાથી કાંઈ દેખાયું નહિ.

શ્રીપતલાલે પણ પિસ્તોલનો અવાજ સાંભળી ખારીએથી ડોકું કાઢ્યું, અને કાંઈ ન સમજતાં તે નીચે આગ્યો. કાંઈક નવાળુની થઈ છે એમ તેને ચોક્કસ લાગ્યું. એક બે માણસને પૂછતાં માલમ પડ્યું કે અમુક દિશામાં બે માણસ દોડતાં ગયાં છે. શ્રીપતલાલે પણ ઉતાવળે તે દિશામાં દોડવા માંડ્યું.

વીજલો દોડવામાં ચપળ હતો ખરો, પરંતુ તે આખો દિવસ ચાલી ચાલીને થાકી ગયેલો હતો તેથી તેનો વેગ ધીમે ધીમે મંદ પડવા લાગ્યો. તેને પાછળ આવતા સિપાઈનાં પગલાં સંભળાવા લાગ્યાં, એટલે તેને ભય લાગવા માંડ્યો. આ સિપાઈ દાદાને કાંઈક યુક્તિ કરીને હથેલીમાં ચાંદ ખતાવવો જોઈએ, નહિ તો આજ તો આવીજ ખત્યું છે એમ તેને નક્કી લાગ્યું, અને તે સાથેજ એક વિચાર તેને સ્પર્શ્યો. એટલામાં પેલા સિપાઈએ ફરીથી ગોળી છોડી અને તે પણ ખાલી ગઈ.

આથી વીજલાની ખાતરી થઈ ગઈ કે આ સિપાઈ નેમ તાકવામાં શિખાઉજ છે. એટલે તે દૂરથી ગોળી છોડવાની ધણી ધમકી આપ્યા છતાં જરા પણ ખબરાયો નહિ. ત્રીજવાર ગોળી ફરી એટલે વીજલાએ ટોંગ કરવા માંડ્યો.

“ ઓ, ઓ, બાપરે ! મરી ગયો રે...” એમ બોલતો તે એક-દમ જમીન પર પડ્યો-પણ પડતી વખતે પોતાને ઝાઝું વાગે નહિ તે માટે બહુ સાવધતા રાખી હતી. સિપાઇ બિચારો તે જોઈને ગભરાયો. પોતાની ગોળીથી આ બિચારાનો પ્રાણ ગયો હશે એ વિચારે તેને બહુજ બય લાગ્યો. દારણ કે વીજલો મોઝી દેખાય તો તેને પકડવો એટલીજ માત્ર આજ્ઞા મળી હતી. તેને મારી નાંખવાનો હુકમ ન હતો. એટલુંજ નહિ પણ આ માણસ કદાચ વીજલો ન હોય તો !

“ મારે હાથે આનું ખૂન થયું કે શું ? ” એ વિચારે બયબીત થયેલો સિપાઇ તેની પાસે આવ્યો વાંદ્રા વળી તે મુએલો છે કે જીવતો તે તપાસવા લાગ્યો. એટલામાં વાલની પેઠે ફાળ મારી તે ઉડ્યો અને સિપાઇને ડોકીમાંથી ઝાલી બોંય પર પટકી તેની છાતી પર ચઢી બેઠો.

વીજલાના શરીરનો બાર પોતાના ઉપર આવતાંજ પોલિસ બિચારો તરફડીયાં મારવા લાગ્યો. તેનો જીવ ઉપરનો ઉપર અને નીચેનો નીચે રહી ગયો. વીજલાએ તેના હાથમાંથી પિસ્તોલ લઈ થોડો ચઢાવી તેના કપાળ સામે ધરી અને ડોડી પણ ખરી. પરંતુ હૈવયોગે તેમાંની બધી કરતુસ ખાલી ગયેલી હોવાથી સિપાઇ બચી ગયો. વીજલાએ ચીટવાઈને પિસ્તોલ તેના કપાળ પર ડોકી દીધી. કાન્સ્ટેબલ બિચારો બેશુદ્ધ થઇ ગયો. એટલામાં ડોડી આવતા કેટલાક માણસોનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળતામાં વીજલો ઉડીને નાસવા લાગ્યો.

થોડીજ વારમાં શ્રીપતલાલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. કાન્સ્ટેબલને રસ્તામાં બેશુદ્ધ થઇ પડેલો જોતાંજ તેને સર્વ ખીના આછી આછી સમજવા લાગી. તેને મારીને કોઇક હમણાંજ નાશી ગયું એમ માલમ પડતાં શ્રીપતલાલે કાન્સ્ટેબલનો નંબર જોઈને વીજલાની પાછળ તે ગયો તે રસ્તે હોડવા માંડ્યું. થોડી વારે ખીજાં માણસો ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. તેમણે સિપાઇને શુદ્ધિમાં આપ્યો એટલે તે ધીમે ધીમે ચાલ્યા

પર પાછો ગયો.

વીજલો દોડતો દોડતો સમુદ્ર કિનારે પહોંચ્યો. શ્રીપત પણ તેની પાછળજ હતો. વીજલો થાકી ગયેલો હતો છતાં પણ સમુદ્ર કિનારા ઉપર સંતાપ જવાની જગ્યા મળે ત્યાં સુધી દોડ્યા વિના તેનો છૂટકો ન હતો. હજુ તેણે પોતાની પૂંડ લેનારને ઓળખ્યો ન હતો. પરંતુ શ્રીપતલાલે તો ચંદ્રના પ્રકાશમાં તેને પારખી કાઢ્યો હતો.

વીજલાને આખા દિવસનો અપવાસ હતો. તેને પીવાને પાણી પણ મળ્યું ન હતું એટલે આગળ વધવાનું તેને બહુજ કષ્ટ થઈ પડ્યું. તે ખિચારો નિરાશ થયો. એટલામાંજ એક ખડક વંચામાં આવ્યો. તેથી તેને ઉત્સાહ આવ્યો. તે ઝટ લઈ ખડક પર ચઢી ગયો. શ્રીપતલાલ પણ તેની પાછળ ચઢવા લાગ્યો. એટલામાં વીજલાએ પાંચ ફરીને શ્રીપતલાલને એક ધક્કો માર્યો.

આગળ વધવાનાજ નેમમાં આવેલા શ્રીપતને ઓચિંતો પાછો ધક્કો લાગતાં તેના શરીરની સમતોલના જતી રહી અંતે તે પાછળ ઉત્તર્યો. ખડકની નીચેજ પાણી હતું. સમુદ્રમાં ભરતી પણ ચઢતી હતી એટલે કુચવાટ પુષ્કળ થતો હતો. શ્રીપતલાલને લાગ્યું કે હવે તો સો વર્ષ પૂરાં થઈ જવાનાં. તે પડતાં પડતાં જે કાંઈ હાથમાં આવે તે પકડવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

સુઝાગ્યે ખડકની નજીકી આગળ ટેટલાક વેલાઓ ઉગેલા હતા તે શ્રીપતલાલના હાથમાં આવ્યા. પરંતુ તેની મદદથી કાંઈ ઉપર પાંદું ચઢાય એમ ન હતું. શ્રીપતનાં કપડાં પાણીથી તરખોળ થઈ ગયાં. આવો ભયંકર પ્રસંગ કદી એના ઉપર આવ્યો ન હતો તેથી તેનું હૃદય ટૂંકવા લાગ્યું. આવી સ્થિતિમાં—માત્ર વેલાઓના આધારે લટકી રહેલામાં—ત્રણો વખત છતી શકાય તેમ ન હતું. કોઈ એ બાળુ પર આવી ચઢે એવું સ્થાન પણ ન હતું—કે શ્રીપત કાઢતી મદદ માટે ખૂમ પાડે. વીજલો તો ક્યારનો પોતાને રસ્તે પડ્યો હતો. હવે જીવ-

વાની આશાજ નથી એમ ધારી શ્રીપત “ ઓ પ્રભુ ! ઓ હરિ ! ” એમ ખોખરે સાહે બબડવા લાગ્યો.

પૂર્ણાનંદ નામનો એક સંન્યાસી તે સ્થાનની પાસેજ એક ઝૂંપડી આંધીને રહેતો હતો. તે ત્યાં થોડા સમય પરજ આવેલો હતો, અને તેનું પૂર્વ જીવન કાઢીને ખખર ન હતું. તે પોતાના નામનો પત્તો આગ્યેજ કાઢીને આપતો. આખો દિવસ તે પોતાની ઝૂંપડીમાં બરાબ રહેતો. રાત્રે કોઈક વાર શહેરમાં પા અડ્યો કલાક જઈને પોતાના ભોજનની વસ્તુઓ લઈ આવતો. આસપાસ રહેતા માછી લોકોને તે ગ્રામવાર બોધ આપતો અને તેઓ પણ આનંદથી નવરાશને સમયે થોડા વખત એની ઝૂંપડીમાં આવી બેસતા.

શ્રીપતલાલ ખડક પરથી પડ્યો તેજ સમયે સંન્યાસી પૂર્ણાનંદ ત્યાંથી પસાર થતો હતો. શ્રીપતલાલની ખૂબ તેણે સાંભળી. કોઈ પાણીમાં પડ્યું એમ માલમ પડતાંજ સંન્યાસીનું પરોપકારી હૃદય પીગળી ગયું, અને પોતાના હાથમાંની વસ્તુઓને તુરત જમીન પર નાંખી તેણે ઝબ્બો ઉતારી પાણીમાં બુસ્કા માર્યો. પોતાને તરવાની ટેવ આત્રી ન હતી છતાં પણ તે શ્રીપતલાલને જોઈએ એટલી મદદ કરી શકે એમ હતું.

મદદ આંવડી જોતાંજ શ્રીપતલાલને લિમ્ત આવી. તેણે એક હાથ વેલાઓને છોડી દઈ સંન્યાસી તરફ લંબાવ્યો. પૂર્ણાનંદે તે હાથ જિનારા તરફ ખેંચ્યો અને ખડકની એક ખાંચ ઉપર વળગાડી આપ્યો. શ્રીપતલાલે હવે પોતાનું બધું જોર કાઢ્યું. એક આંચકા મારી પોતાનું આખું શરીર પાણી બહાર કાઢ્યું. પૂર્ણાનંદે પાછળ ટેકા આપ્યો એટલે તે ખડક ઉપર ચઢી શક્યો.

સંન્યાસી પણ તે પછી ઉપર ચઢી આવ્યો. તે બહાર આવતાંજ ઉપકૃતતાથી અભિજૂત થઈ ગયેલો શ્રીપત તેને વળગી પડ્યો. પોતાને જીવતદાન દેનારનો શી રીતે આભાર માનવો તે તેને સમજા-

યુંજ નહિ.

“ તમે મને આજે જવાડ્યો છે...” શ્રીપત અંતે જોમ તેમ જોલ્યો, “ તમારો હું શી રીતે ઉપકાર માનું ? ”

“ મારો ઉપકાર માનવાની જરૂર નથી. ઉપકાર પ્રભુનો માનો.” સંન્યાસીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ આપ કાણુ છો ? ક્યાં રહો છો ? ”

“ સંન્યાસીને ઘર શાનું ? ”

“ પણ આપનું નામ શું છે ? આપના વડેજ મને આજે ફરી જીવન મળ્યું છે...હું આપના ઉપકારના ભારથી દમ્યાઇ ગયો છું. આપનું નામ કહો. ”

“ હું મારું નામ કાઢતે કહેતો નથી. ”

“ મારા જેવા માટે તે બહુજ અગવડ ભરેલું થઇ પડે છે. હવે મારે આપને શી રીતે બદલો વાળી આપવો...”

શ્રીપતલાલે ઘણા આગ્રહથી સંન્યાસી પૂર્ણાનંદનું નામ ઠામ જણાવતે પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ સંન્યાસીએ તે જણાવવા નાખુશી બતાવી. શ્રીપત વધારે હડ કરી શક્યો નહિ. અંતે તેના ઉપકારનો બદલો વાળવાની એક રીત તેને સૂઝી આવી.

“ આ મારા નામનું કાર્ડ આપની પાસે રાખો. આપ કોઇવાર ત્રયમાં આવી પડો અને મદદની જરૂર હોય ત્યારે આ નામ પર મને ટેલીફિન કરજો.” એમ કહી શ્રીપતે પોતાના નામનું કાર્ડ તેને આપ્યું.

“ શ્રીપતલાલ ગુર્જર” સંન્યાસીએ ચંદ્રના પ્રકાશમાં કાર્ડ પરનું નામ વાંચ્યું. અને—

તેજ વખતે શ્રીપતલાલને એક વિચાર આવ્યો:—

“ આ માણસને મેં પહેલાં કોઇ સ્થળે જોયો છે ! ”

પરંતુ તેને ક્યાં જોયો છે તે સંભારવાને બધાએ પ્રયત્ન કર્યા હતાં તે થાદ નહિજ આવ્યું. સંન્યાસી તો કાર્ડ લઇ પોતાની વસ્તુઓ ઉપાડી ચાલતો થયો હતો; પણ શ્રીપતલાલના ક્ષોભિત મગજમાં “આ માણસને મેં ક્યાંક જોયો છે ! ” એ વિચાર ઘોળાયાજ કયો.

૨૨

લાંબી દાદીવાળો સંન્યાસી.

શ્રીપતલાલને ખડક પરથી ગળડાવી પાડી વીજલો ઉતાવળે નાસવા મંડ્યો. માર્ગમાં એક ઉંડી ગુફા જેવું આવ્યું, તેની અંદર તે ભરાઇ ગયો અને તેણે અર્ધ નિદ્રામાં, સ્વપ્નમાં તથા ગભરાટમાં રાતની રાત પસાર કરી.....

પાપીને નિદ્રા ક્યાંથી આવે !

સવાર પડી. દહાડો ચઢતાં તે ઉઠીને ખેડો થયો. તેનું આખું શરીર કળતું હતું. મધ રાત્રિનો અધાગ શ્રમ, દોડતાં થયેલી ઈર્મનનો દુખાવો, અને આખી રાત્રિ ઉઘાડામાં કાઠી સહન કરેલી અત્યંત શરદી એ ત્રણેથી તેના શરીરમાં ઘસૂળ મંદતા આવી મધ. અધુરામાં પૂરું તેને ચોવીસ કલાકમાં કાંઈજ ખાવાનું મળ્યું ન હતું.

ધીમે ધીમે તે ગુફાની બહાર આવ્યો તે આમ તેમ જોવા લાગ્યો, તો દૂરથી એ માણસો પરસ્પર વાતચિત કરતા અને પોતાની ગુફા તરફજ આવતા તેની દૃષ્ટિએ પડ્યા. થોડીવાર લક્ષ્યપૂર્વક જોતાંજ તેણે ખતેને ઝાળખ્યા; એક હતો શ્રીપતલાલ ડીટફ્ટિવ; અને બીજો તેનાજ નીચે છૂપી પોલિસનું કામ કરનાર ડીટફ્ટિવ વિટ્લ હતો. વીજલો પાછો અંદર ભરાઇ ગયો.

“ અરેરે ! આ લોકોએ તો મારો જીવજ લેવાનો વિચાર કર્યો છે કે શું ? ” વીજલો બળડવા લાગ્યો, “ એ લોકોએ આખી રાત

મારી શોધમાં આટલામાંજ ભમ્યાં કર્યું હોય એમ લાગે છે...”

વીજલાથી ઘણો વખત ગુફામાં ભરાઈ રહેવાયું નહિ. કારણ કે જૂખ કકડીને લાગી હતી એટલે ‘ચારો ચરવા’ તેને બહાર નીકળ્યા વિના છૂટકા ન હતો. તેણે ફરીથી એકવાર ડોકીયું કર્યું તો એક સ્થાને બે સ્ત્રીઓ વાતચિત કરતી બેઠેલી તેના બેવામાં આવી અને એક પુરૂષ તેમની તરફ જતો જણાયો. તીક્ષ્ણ નજરે જોતાં વીજલાએ સરોજને અને માણેકમાશીને તો ઓળખ્યાં. પરંતુ પેલા પુરૂષની પોતાના પ્રતિ પીઠ હોવાને લીધે તે કાણુ હશે તે સમજાયું નહિ.

x   x   x   x   x

આજે સાંજે સમુદ્ર કિનારા પર ખાવાનું લઈ જઈ “ વનભોજન ” કરવું એવું સરોજે આગલી રાત્રે આ સાથે રકઝક કરીને કબુલ કરાવ્યું હતું અને સરોજની ‘જીદ’ જોઈને બાએ પણ તેને સંમતિ આપી હતી. તે પ્રમાણે ‘વનભોજન’ માટે કયું સ્થાન યોગ્ય થઈ પડશે અને ક્યાં સાંઈ એકાંત મળી શકશે તે ઠરાવવાને સરોજ માશી સાથે ત્યાં ફરવા આવી હતી. ઘણો સમય આમતેમ ફર્યા પછી વિશ્રાંતિ લેવા માટે તેઓ એક સ્થળે બેઠાં.

“ આપણે આ સ્થાનજ નક્કી કરીશું. ”

“ હું તો આ જગ્યાએ વનભોજન કરવું યોગ્ય ધારતી નથી. ” માશીએ કહ્યું. “ મને તો આમ ખુલ્લી જગ્યામાં જમવું એજ ગમતું નથી...”

“ મને તો આ ગમતું નથી ને મને તો તે ગમતું નથી, એ બંધાનો હવે ક્યારે અંત આવશે, માશી ? હું જાણું છું કે હું જે પસંદ કરું તેમાં તું ખોડ કાઢ્યા વિના રહેવાનીજ નથી.....અરે, પણ પેણું કાણુ આવે છે ? ” સરોજે આગળથી બતાવ્યું. માશીની નજર શ્રીપતલાલ ઉપર પડતાંજ તે બડકી.

“ વળા એ ક્યાંથી અહીં આવી ચઢ્યો ? ચાલ, ચાલ. સરોજ, ઉડ. આપણે એકદમ ચાલી જઈએ અહીંથી...”

“ કેમ, શું છે ? ”

“ પોલિસનું માણસ...”

“ બેસ છાની દવે. ”

એટલામાં શ્રીપતલાલ છેક પાસે આવ્યો અને સરોજ સાથે મોં મલકાવ્યું. માશીના મનમાં ઘણીયે ચટપટી થઈ; પરંતુ દવે શું કરે ?

“ કેમ, આજે સવારમાં ફરવા નીકળ્યાં છો ? ” શ્રીપતલાલે માશી તરફ દષ્ટિ દેંદતાં પૂછ્યું.

“ હા. હું તો રોજ સવારે ફરવા નીકળું છું. ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો, “ પણ, અરરર, આ શું થયું છે ? આટલું બધું ક્યાં કેની રીતે વાગ્યું ? ”

“ એ તો તમારી સહાયવાળા વીજલા મોચીની પ્રસાદી. ”

“ એટલે ? ”

“ તેની સાથે થયેલા પ્રેમાલિંગનની નિશાની. ”

“ ત્યારે શું તમારે તેની સાથે ઝપાઝપી થઈ હતી ? કાલે તો તમને કાંઈ ન હતું ? આજે અત્યારમાં ક્યારે તેની સાથે હાંધુક કરી આવ્યા. ”

શ્રીપતલાલે તેમને સર્વ વૃત્તાંત અથેતિ કહી સંભળાવ્યું. તેને સંજ્ઞા વાગેલું જોઈને માશીને પણ તેના તરફ સહાનુભૂતિ ઉત્પન્ન થઈ, પણ સરોજ તો બધું સાંભળી રહ્યા પછી હસવા લાગી.

“ ત્યારે આ મળામાં તમે રૂમાલ બાંધ્યો છે તે શું તેના આલિંગનની યાદગીરીમાંજ કે ? ”

“ હાર્તો. ”

“ અને આ હોડ સુજી ગયા છે તે તેના ચુંબનની નિશાની હશે ખરું કની ? ”

“ ચુંબનની નિશાની તો ખરી, પરંતુ વીજલો મારા ઉપર એટલો બધો મોહ્યો ન હતો. એ તો પેલો આણીદાર ખડકની સાથે મારે નવિન પરિચય થયો, તેના આવકારદાયક ચુંબનની એ અવશિષ્ટ લહેજત છે. ” શ્રીપત્રાલાલે જે રંગમાં પ્રશ્ન પૂછ્યો તેજ રંગમાં ઉત્તર આપ્યો.

“ પછી તમે તે સંન્યાસીની વધારે શોધ ન કરી ? ” મારીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ ના. મને સમયજ નહોતો. પોતાનું કામ પૂર્ણ કરી મેં આપેલું કાર્ડ તથા પોતાની પોટલી લઈને તે ચાલતો થયો. મને તેણે પોતાનું નામ પણ ન કહ્યું...પણ તે પોટલી લઈને આ તરફ જતો હતો, એટલે હું ધારું છું કે તે આટલામાંજ એકાદ ઝુંપડીમાં રહેતો હશે, અને તે તપાસ કરવા માટેજ હું સવારમાં આ તરફ આવ્યો છું.”

“ તે સંન્યાસી ગોરો સરખો એકવળ બાંધતો હતો ? ” સરોજે વચમાં પૂછ્યું.

“ હા. ”

“ અને તેણે ઘડી જાતી સુધી વધારેલી હતી ખરું કે ? ”

“ હા. હા. શું તમે તેને ઓળખો છો ? તે ક્યાં રહે છે તે તમને ખબર છે ? ” શ્રીપત્રાલાલે આનંદથી ઉજળી પૂછ્યું.

“ નારે, હું તેને ઓળખતી નથી; તેમ તે ક્યાં રહે છે તે પણ ખાત્રીથી કહી શકું તેમ નથી; પરંતુ કાલે સાંજે અમે અહીં ફરવા આવ્યાં, તે વખતે એક ઝુંપડીના બારણા આગળ એક સંન્યાસી જેવાં વસ્ત્ર ધારણ કરેલો માણસ આંટા માયાં ફરતો હતો. તેનો દેખાવ તમે

કહો છે તેઓજ હતો. અમને જોતાંવારજ તે એકદમ ઝુંપડીની અંદર જતો રહ્યો. ”

“ ત્યારે તેની ઝુંપડી ક્યાં છે તે તમને યાદ છે કની ? ”

“ હા. પણ એકસ જગા યાદ નથી. ”

એટલામાંજ બીજા બે પુરૂષો ત્યાં આગળ આવ્યા. શ્રીપતલાલની સાથે તેમની નજર મળતાં હાથ ઊંચા કરી તે બોલ્યા, “ સાહેબજી. ” શ્રીપતલાલે પણ ડોકું નમાવી ઉત્તર દીધો. સરોજ તથા માશીએ ધાર્યું કે આ કેઈ બીજા ડીટકૂટિયો હશે.

હતું તો તેમજ. તે બંને છુપી પોલિસ (ડીટકૂટીવ) ખાતામાં ત્રણ સમયથી કામ કરતા હતા. અત્યારે સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબે તેમને ખાસ કામે મોકલ્યા હતા.

“ કેમ, આજે અત્યારમાં આ તરફ ? ” શ્રીપતલાલે તેમાંના એક તરફ વળીને પૂછ્યું.

“ અમે આ તરફ એક મહત્વના કામ માટે આવ્યા છીએ. ” તેણે જવાબ આપ્યો. “ સાહેબે તમારા ઉપર પણ એક પત્ર મોકલ્યો છે. ”

“ એવું શું મહત્વનું કામ છે ? ” એ પ્રશ્ન સરોજ તથા માશીના સમક્ષ પૂછવા કરતાં થોડે દૂર જઈ વાતચિત કરી લેવી થોડા ધારી શ્રીપતલાલે થોડા સમય માટે સરોજની રજા લીધી, અને બંને ડીટકૂટિયો સાથે થોડે દૂર જઈ વાતચિત કરવા લાગ્યો. સરોજના શ્રીપતલાલ સાથેના વધતા જતા સંબંધથી બધા પામતી માશીએ ત્યાંથી ઝટપટ ઉડી જઈ ઘેર ચાલ્યાં જવા માટે સરોજને અત્યંત આગ્રહ પૂર્વક સમજાવી; પરંતુ સરોજ ક્યાં સમજે એવી હતી ?

આ તરફ ત્રણ જણમાં વાતચિત થવા લાગી; “ તમે શા મર્થ અર્થે અહીં આવ્યા છો ? અને સાહેબે મને શો સંદેશ મોકલ્યો છે ? ”

“ પેલો પેપર-મિશવાળો કનૈયાલાલ મારવાડી હતો તેને તો

ઝાળખો છો કની ? ”

“ હા. ઘણીજ સારી રીતે. ”

“ અને તેનો ભાગીદાર મનમોહન વકીલ....? ”

“ તેને પણ ઝાળખું છું. ”

“ એ મનમોહન વકીલે મિલના હિસાબોમાં પોણા લાખનો ઘોટાળો વાળ્યો છે, અને તે માટે કનૈયાલાલ મારવાડીએ તેના ઉપર ફરીઆદ નોંધાવી છે. તે પરથી તેના ઉપર વારંટ જુટતાં તે ઘર છોડી નાશી ગયેલો છે...”

“ તે શું તમે તેને અહીં પકડવાની આશા રાખીને આ તરફ આવ્યા છો ? ” શ્રીપતે પૂછ્યું.

“ હા. તપાસ કરતાં એમ માણુમ પડ્યું છે કે તે મનમોહન વકીલ કોલેજીઆમાંજ દરીઆ કિનારે એક ઝુંપડી બાંધીને સંન્યાસી થઇ રહે છે. તો તે ક્યાં રહે છે તેનો તપાસ કરવા માટે અમે આવ્યા છીએ...”

“ વાર, પણ સાહેબે મને શું લખ્યું છે ? ”

“ અમને એ કાર્યમાં મદદ કરવા વિષેજ. ” એમ કહી તેણે એક ચિઠ્ઠી શ્રીપતલાલના હાથમાં મૂકી. તેમાં “ આ ચિઠ્ઠી લાવનાર બે પોલીસનાંજ માણસો છે, તેમને તેમના કાર્યમાં મદદ કરશો. ” એટલુંજ માત્ર લખેલું હતું. શ્રીપતલાલે તે વાંચીને ગળવામાં મૂકી.

“ પણ એ વકીલ અહીં ઝુંપડીમાં રહે છે એમ તમે શા પરથી જાણ્યું ? ”

“ એક માછી તરફથી અમને એ ખબર મળી છે; એટલુંજ નહિ પણ તેણે અમને તેની ઝુંપડી બતાવવાનું પણ કશુક કયું છે. તે હમણાં આવી પહોંચશે. પણ સાહેબ, આ તમને શું થયું છે ? કોઇ સાથે દંડયુદ્ધ થયું કે શું ? ” શ્રીપતલાલને કપાળ ઉપર વાગેલું

હતું તે તરફ આશ્ચર્યથી જોતાં પેલાએ પૂછ્યું.

“ હા. જગ્ગર હંદયુદ્ધ થયું હતું. કાલે વીજલા મોચીની પુંક પકડી હતી તેનું આ ફળ મળ્યું છે. ”

“ એમ ? ”

“ હારે. તે મારા હાથમાં આવેલો છટકી ગયો. ” શ્રીપતલાલે આગળ ચસાવ્યું, માત્ર એકજ જણની મદદ હોત તો કાલે હું તેને છટકવા દેત નહિ. હવે તમે મનમોહન વકીલને પડતો મૂકી પ્રથમ તે-નેજ પકડવાનો પ્રયત્ન કરો તો ઠીક. ”

“ પણ સાહેબનો હુકમ આ પ્રમાણે છે એટલે અમે કાચાર છીએ. વકીલને પકડ્યા પછી અમે વીજલાની ખપર લઇશું. ”

એમ કહી તેઓએ શ્રીપતલાલની રજા લીધી; અને સામેથી પેલા માછી આવતોજ હતો તેને તેઓ જઈ મળ્યા શ્રીપતલાલ સરોજની પાસે આવ્યો.

“ કેમ શ્રીપતલાલ, શી ખટપટ હતી ? ”

“ ખટપટ તો છેજ, અને તે દુઃખદાયક પણ છે. ”

“ જરા સ્પષ્ટ રીતે બોલોને ? ”

“ કાલે જણે મને પ્રાણુદાન આપ્યું તે, બીજું કોઇ નહિ; પરંતુ વારંટ છુટવાથી નાશી છુટેલો મનમોહન વકીલજ છે એમ મને લાગે છે. તેણે પોતાના બાગીદાર કનૈયાલાલ મારવાડીની મિલના હિસાબમાં ઘોટાળો વાળ્યો છે, અને તેથીજ તેને નાસવું પડ્યું છે...”

“ આ બે ડીટેક્ટીવો ત્યારે તો તેને પકડવા જતા હશે ? ”

“ હા. તેમને સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબનો હુકમ મળેલો છે. ” શ્રીપતલાલે ઉત્તર આપ્યો. “ મને પ્રથમથીજ લાગતું હતું કે મેં એ માણસને કોઇ સ્થળે જોયો છે. ”

“ ત્યારે મનમોહન વકીલ અહીં રહે છે તેની આ ડીટ્રિક્ટિવોને ખબર પડી છે ખરૂંને ? ”

“ હા; એટલુંજ નહિ પણ તે કિનારા ઉપર ઝૂંપડી બાંધીને સંન્યાસીનો વેશ ધારણ કરી રહે છે એ પણ તેઓએ જાણ્યું છે અને તેથી એક માછીને સાથે લઈ તેઓ તેને પકડવા જાય છે.”

“ અરેરે ! શ્રીપતલાલ, જોણે-જો પરાપકારી મનુષ્યે થોડાજ વખત પર તમારા પ્રાણ બચાવ્યા તેને આમને આમ તમે પકડવાજ દેશો ? આવું કૃતર્કનીપણાનું કામ તમારાથી થઈ શકશે ?.....એ ખતેજ કેમ ? ”

“ સરોજ, તે મનુષ્યનો મારા ઉપર અત્યંત ઉપકાર થયો છે તે કાંઈ હું વિસરી જતો નથી, અને તેટલા માટેજ મેં આ ડીટ્રિક્ટિવોને વાતમાં ઘણા રોક્યા, પણ એ મેં ન્યાય વિરૂદ્ધ કાર્ય કર્યું એમજ મને લાગે છે. ન્યાયની બાબતમાં પ્રમાણિકપણે વર્તવા માટે હું સરકાર સાથે વચનથી બંધાયો છું એટલે મનમોહન વકીલને નાસવામાં મારાથી મદદ થઈ શકે નહિ. હું વચનબદ્ધ થયેલો છું...”

“ પણ હું ક્યાં વચનબદ્ધ છું ? ” સરોજ વચમાં બોલી ઉઠી. “ શ્રીપતલાલ, હું હમણાંજ તે પરાપકારી સંન્યાસીને નાશી જવાની સુચના દઈ આવું છું. ”

“ ના. ના. ના. ના. સરોજિની. ” શ્રીપત આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ બોલ્યો. “ તમે એવું કાંઈ સાહસ કરીને તમારી જાતને જોખમમાં નાંખશો નહિ. હું બીજી અનેક રીતે એ સંન્યાસીને મદદ કરીને મારા ઉપરના ઉપકારનો અદલો વાળી શકીશ.”

પણ સરોજે તે સાંભળ્યું નહિ.

“ સરોજ, બેટા તું શા માટે આવી નકામી ખટપટ માથે વહોરી લે છે ? ચાલ, ઉઠ, આપણે ઘેર જઈએ ! બહુ વખત થઈ

ગયો છે..." જો કે માત્ર સવારના આડળ વાગ્યા હતા તોયે માશીએ એ પ્રમાણે બહાનું કાઢ્યું, અને સરોજનો કાળો હાથ પકડી ઉભી થઇ. તેને મનમાં ભય લાગ્યો કે રખેને એજ વખતે સરોજના હાથ પરનું ત્રિશૂળ દેખા દે અને તે શ્રીપતલાલની દૃષ્ટિએ પડે ! તેથી તે પોતાના વસ્ત્રોનો પાલવ શ્રીપતલાલની દૃષ્ટિ આડે રાખી સરોજને ધર તરફ ખેંચી જવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી.

" માશી, તું આવી ખેંચાખેંચ ન કર. આ મનમોહન વકીલના સંબંધમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી ખરી હકીકત મેં 'હિંદુસ્તાન' પત્રમાં વાંચી હતી. તે પરથી માલમ પડે છે કે તે અપરાધી તો નથીજ. ઉલટું " કનૈયાલાલે મિત્રમણુરોના પગાર ખાઇ જવા માટે જુદા ચોપડા બનાવ્યા તે તેણે ના કબુલ કર્યા અને કનૈયાલાલની દુષ્ટતાને ઉઘાડી પાડી. એ પ્રસંગ પરથી કોધે ભરાઇનેજ કનૈયાલાલે મારા ઉપર ખોટી ફરીઆદ માંડી છે " એમ મનમોહન વકીલે ચોક્કસ જાહેર કર્યું હતું. જ્યાં કનૈયાલાલે પોલિસને ફેડેલા હોવાથી તેનું કાંઈએ સાંભળ્યું નહિ. " આ સર્વ સત્યજ છે અને તેથી મનમોહન વકીલને અત્યારે નાશી છુટવાની સૂચના કરવી એમાં કાઈ પણ જાતનો અન્યાય નથી...તેથી હું જાઉં છું તેની પાસે..."

એમ બોલી, શ્રીપતલાલના પ્રત્યુત્તરની વાટ ન જાતાં, તેમજ માશીના અનુરોધને ન ગણકારતાં સરોજે ચાલવા માંડ્યું. ખરેખર તેના કાળા હાથ ઉપર ઝળુઝળુટ લાગવા માંડ્યો હતો, અને થોડીજ વારમાં ત્રિશૂળાકાર સ્પષ્ટ દેખાશે એમ લાગવાથી સરોજે શ્રીપતલાલ પાસે વધુવાર ઉભા રહેવાનું યોગ્ય ધાર્યું નહિ.

શ્રીપતલાલ ચકિત દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો. માણેકગૌરી તો સ્તબ્ધજ થઇ ગઇ. તેને લાગ્યું, " અત્યારેને અત્યારેજ બધો ભેદ રફાટ થઇ જશે કે શું ? "

ત્રિશૂળધારિણીનો હવન !

સરોજ ત્યાંથી નીકળીને વચમાં કોઇ પણ સ્થળે ન થોભતાં પાધરી તે સંન્યાસી રૂપ મનમોહન વક્રીલની ઝુંપડી પાસે જઈ પહોંચી. એક તરફથી પેલા બે ડીટફૂટિવો અને અક માછી ઝુંપડીનીજ દિશામાં આવતા તેની દષ્ટિએ પડ્યા, એટલે તેણે જેમ બને તેમ ઉતાવળથી પોતાનું કાર્ય કરી લેવા વિચાર કર્યો.

ઝુંપડીનું આગળનું દ્વાર ખંધ હતું. તે ઉઘાડવાને પ્રયત્ન પણ ન કરતાં સરોજ પાછળ ગઈ. ત્યાં એક નાની બારી હતી. તેમાંથી સરોજે ચઢીને અંદર પ્રવેશ કર્યો. ટકી ભરીને તેના બે ખંડ પાડવામાં આવ્યા હતા. સરોજે પ્રવેશ કર્યો તે ખંડ મનમોહન સૂતા માટે વાપરતો હતો. તેમાં અત્યારે કોઈ ન હતું.

સરોજે ખીજ ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં મનમોહન પૂગનતા કામમાં રોકાયેલો હતો. સરોજને જોઈ પ્રથમ તો તે ભય પામ્યો. આમ એકાએક પોતાની ઝુંપડીમાં ધસી આવનાર કોણુ દશે તેનો તે વિચાર કરવા માંડે તે પહેલાંજ સરોજે ગભરાટથી કહ્યું:—“ મનમોહનલાલ, નાસો નાસો, જલદીથી આ સ્થાનને છોડી દો. પોલિસ તમને પકડવા આવે છે. ”

મનમોહન પણ ગભરાટમાં સરોજ તરફ તેમજ ઝુંપડીના દ્વાર તરફ વારા ફરતી જોવા લાગ્યો. પોતે આટલો ગુપ્ત વેશ ધારણ કરીને આવે નિર્ગુન સ્થળે વસતો હોવા છતાં પોલિસે તે કેમ જાણ્યું એ તેને સમજાયું નહિ, અને વળી આ તરફ છતાં આટલી હિંમતવાળી સ્ત્રી કોણુ દશે તથા તે શા માટે મદદ કરવા આટલી ઉત્સુકતા રાખતી જણાય છે તે વિચારે તો તેનું મગજ ભમવાનું લાગ્યું. “ એ શત્રુ દશે, કે મિત્ર ? ”

મનમોહનને વિચારમાં પડી સમય ગુમાવતો જોઇ સરોજે હાથની ચપટી વગાડતાં ફરીથી કહ્યું:—“ અરે, તમે શું વિચાર કરો છો ? જલદી તૈયાર થઇ જાઓ અને આ બારીમાંથીજ કુદીશો મારી બહાર નીકળી જાઓ. ત્યાંથી કાલે રાત્રે જ્યાં પેલા ત્રીપ્તશાલને તમે પાણીમાંથી કાઢ્યા હતા તે ખડક સુધી જઇ ગયા હાથ પર વળી જાવો. જે આગળને રસ્તે જશો તો પોલિસ સામાજ મળશે. ”

પોતાની આટલી બધી વાત જાણનાર અને એક ખરા દિતરસી તરીકે આવી સમયસૂચકતા આપનાર આ યુવતિ કાણુ હશે તે સમજાવું જોઇએ એમ મનમોહનલાલને લાગ્યું ખરું; પરંતુ તેમ કરી શક્યા હાથમાં સપડાવું તે લયકર થઇ પડે એમ પણ લેને લાગ્યું. તેથી તેણે સરોજની સૂચના પ્રમાણેજ શયનખંડની બારીએ ચઢીને જૂરકા મારી દીધા.

મનમોહનલાલની પાછળ હું પણ એજ પ્રમાણે કુદીને નીકળી જઇ એમ પ્રથમ તો સરોજે ધાર્યું; પરંતુ તેમ કરવાથી સ્થિપાઇએ તુરતજ અમારી પુંડ લેશે, એ વિચારે તેને અટકાવી. કાંઈ પણ રીતે એ ડીટફટિવાને અહીં થોભાવી રાખી મનમોહનને નાસી જવાનો પૂરતો સમય આપવાની કાંઈ યુક્તિ કરવી જોઇએ.

જોખમમાં આવેલી સરોજને તેજ વખતે કુદરતે એક યુક્તિ સુઝાવી. મનમોહનલાલ ગુલા માટે ધાસગ વાપરતો હતો; તેમજ એક બોખા ઉપર એક આસતેજનો ખડીઓ પડેલો હતો. એ બે વસ્તુ પર નજર પડતાંજ સરોજના ત્રિજાળે જોર કર્યું અને તેની મુદ્રા સતેજ થઇ.

ડીટફટિવા એ વખતે ઝુંપડીની છેક પાસે આવી પહોંચેલા હતા. અને દ્વાર ઉઘાડવાને માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા રતા. તે થોડીજ વારમાં ખડખડપાંચમ થઇ રહેલાં બારણાંને તોડી પાડી અંદર આવશે એમ આગતાંજ સરોજે ધાસ અને ‘તેલ’ તો હસ્તમેળાપ કરાવી દીવાસળી

ચાંપી દીધી એટલે આગનો ભજુકો થયો. ઘાસ કાંધ થોડું ન હતું. તે સળગતાં શી વાર ? ધુમાડો નીકળવા લાગ્યો. સરોજે હવે ખારી પર ચઢી બહાર ઉતરવા માંડ્યું. તેજ ક્ષણે ઝુંપડીનું દાર ભાંગ્યું અને પેલા બંને જણાએ અંદર પ્રવેશ કર્યો.

આગલા ખંડમાં તો કોઈ ન હતું; પરંતુ પાછલા ખંડમાં હોળી સળગેલી હતી. ધુમાડાથી આંખ ભરાઈ જતી હતી. તેઓ ગિચારા છેક નાજીપાસ થયા. એટલામાં એક જણુની દૃષ્ટિ ખારી તરફ ગઈ. કંઈક જોઈને તે ભડક્યો.

ખંડીઓ પહેરેલો હાથ અને તે પર ભેદી ત્રિશૂળ !

“ ઓઝોઝોઝો ! આ શું ! ? ભેદી ત્રિશૂળાકાર ! ”

“ હું ! શું છે ? ”

ખીજાએ તે પ્રશ્ન પૂછ્યો, તે પહેલાં તો તે હાથ અદસ્ય થઈ ગયો...સરોજ બહાર ઉતરી પડી.

“ હમણાં મેં આ ખારી પર એક સ્ત્રીનો હાથ જોયો, અને તે પર પેલાના જેવોજ ભેદી ત્રિશૂળાકાર હતો...”

“ નક્કી ? ખરેખર ? ”

“ હા હા. તે સ્ત્રી આ ખારીએથી બહાર કુદી પડી લાગે છે. આપણા રસ્તામાં પણ એ બાઈ આવીને ઉભી ! કોણ જાણે કેવા ચાક્ષુસી છાતીવાળી સ્ત્રી હશે !...”

“ તેમાં ગભરાય છે શું ? ચાલોતી એક કામમાં બે કામ થશે તે કાંઈ દૂર ગઈ ન હશે, આટલામાંજ હશે. તેને પણ સાથે પકડી કાઢીશું એટલે બેવડું ધનામ મળશે...”

પણ એ બેવડું ધનામ તેમના નસીબમાં લખેલું હોય ત્યારેને !

તેઓએ આટલી વાતચિત કરી તે દરમિયાન તો જાપરાને ઝાળ લાગી, અને ચારે તરફની દટીઓ સળગવા માંડી. વાંસડા-કામડાં અને

તાડછાંના ઘરને અળતાં કેટલી વાર લાગે ?

પવનનો ઝપાટો લાગતાં ધુમાડાનો ભબુદા એક ડીટક્ટિવના મોં પર આગ્યો. તે યુગળાવા લાગ્યો. હનમ મેળવવાની તેની આશા મનમાંજ રહી ગઈ, અને તે બેશુદ્ધ થઈને જમીન પર ત્યાંજ પડ્યો.

તેના સાથીએ તેને ઝલી લીધો તે સળગતા ઘાસના ઢગલા ઉપર પડતો પડતો ગયો. ધુમાડાથી ઝૂંપડું ભરાઈ ગયું હતું. પોતાના સાથીને ખાંધ પર લઈ પેલો દાર શોધવા લાગ્યો. એટલામાં અદાર ઉભેલો પેલો માછી " આગ લાગી, આગ લાગી; દોડો દોડો " એમ માંટેથી જૂમ પાડવા લાગ્યો. થોડી વારમાં પાંચ પચીસ માણસ મેળું થઈ ગયું.

ઘણી મહેનત પેલા એ અદાર નીકળી શક્યા. બેશુદ્ધ થયેલા સાથીને સમુદ્ર કાનારા પર સૂવાડ્યો. ત્યાં યુક્તી દવાથી તે શુદ્ધિમાં થોડા થોડા આવવા લાગ્યો. મેળા થયેલા માછીજાએ પાણી વગેરે લાવીને આગ જૂઝવવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. પોતાને વારંવાર ઉપદેશ આપનાર સંન્યાસીને પોતિસોજી ઝવતા સળગતી મૂક્યા હશે એમ તેમને પ્રથમ તો લાગ્યું. એટલુંજ નહિ પણ પોતાની ઝૂંપડીઓ પાસે હતી તે કદાચ સળગે એ ભયથી તેઓ આગ જૂઝાવવાને તનતોડ મહેનત કરે એમાં નવાઈ શી ?

મનમોહન વકીલને નાશી હતવાનો પૂર્ણ અવકાશ મળ્યો. સરોજ તે જોઈ આનંદ પામતી ધીમે ધીમે મારી બેઠી હતી તે સ્થાન તરફ ચાલવા લાગી. પોતે મનમાં ઘાયો પ્રમાણે સર્વ કામ યથાસ્થિત પાર પડ્યું તેથી તેના હૃદયને અપૂર્વ શાંતિ મળી. તેના હાથ પરની અળતરા કમી થઈ ગઈ. ત્રિશળાદાર અદસ્ય થઈ ગયો, અને તેનું અંતઃકરણ ઉદ્ધાસપૂર્ણ બન્યું.

માડાના ગોટા, લોદાની ડોહા અને ભડકા જોઈને દૂર બેઠેલાં શ્રીવત્સલાલ અને માણેકગૌરીનું ધ્યાન પણ તે તરફ ખેંચાયું. તે શું

હશે એ વિષયની પોતાની ઉત્સુકતા પોષવા માટે તેઓ અને જુંપડી તરફ ચાલી નીકળ્યાં. માર્ગમાંજ તેમને સરોજ મળી.

“ શું થયું ? ” શ્રીપત્રાલે લયલિત સ્વરે પૂછ્યું.

“ કાંઈ નહિ. ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો.

“ એટલે ? ” માશીએ ગભરાતાં પૂછ્યું.

“ એમજ કે હું તે જુંપડી સુધી પહોંચું તે પહેલાં તો પેલા ડીટફટિયો તેમાં ધુસ્યા હતા. મને લાગે છે કે મનમોહન વધીલે તેમની સાથે જવાને ના પાડી હશે તેથી એ બંનેને તે બિચારાની જુંપડી સગાવાવી દીધી અને-અને તેને જીવતો બાળી મૂક્યો...”

“ હેં ! ” અને ઓતા આશ્ચર્ય અને કંટાળાયુક્ત સ્વરે બોલ્યા.

“ એમજ લાગે છે. પછી થોડીવારમાં તો આખું જુંપડું સગયું. પેલા માછી બહાર ઉભો રહીને આગની ખૂમ પાડવા લાગ્યો. ઘણાં માણસો ભેગાં થઈ ગયાં, છતાં પેલા ડીટફટિયો બહાર નીકળેજ નહિ. અને ત્યારે જાપડું સગયું ત્યારે એક જણ બીજાને બાંધ પર લઈ બહાર આવ્યો, તે નાશી ગયો. મને લાગે છે કે તે પાણીમાં એ બિચારા સંન્યાસીને પૂરેપૂરો બાળી નાંખ્યો હશે...”

“ અરેરે ! ” માશીએ ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

“ પછી મારાથી ત્યાં ઉભાં ન રહેવાયું, એટલે તમારી તરફ પાછી આવી. કોણ જાણે ત્યાં શું થયું હશે ! ભગવાન એ નિર્દોષ વધીલને બચાવે તો સાહે. ”

“ ચાલો. હું ત્યાં જઈને તપાસ કરું છું. ” એવું સાંભળી રહ્યા પછી શ્રીપત્રાલે કહ્યું.

“ ત્યારે હું પણ તમારો સાથે આવું છું. ” સરોજે કહ્યું.

“ હવે તારે જવાનું શું કામ છે ” માશીએ સરોજને અટકાવતાં ધીમે સાહે કહ્યું:-“ ગાંડી થઈ છે કે શું ? હાથે કરીને શામાટે

ફૂવામાં પડવા જાય છે. બહુ આગળ પડવામાં આપણા ઉપરજ શક અને સંકટ આવી પડશે. ચાલ ઘેર...”

“માશી, હું કરું છું તે યોગ્યજ કરું છું. અત્યારે હું એમની સાથે ન જઈ તો મારા ઉપરજ શક અને સંકટ આવી પડે એમ છે. જો મારો હાથ કેવો સ્વચ્છ છે. તું નકામી મને શિખામણ આપવાનું ઝઘાપણ ન કર. ભય રાખનારની ઉપરજ ભય આવી પડે છે. માટે તું ઘેર જતી રહે.”

પણ સરોજને આમ એકલી છોડીને જવાની તેની હિંમત ન ચાલી. ઘેર જઈ નંદનખાને શું જવાબ દે : તેથી તે પણ સરોજની સાથે ચાલી.

તણે જણ્યું ઝૂંપડી પાસે આવ્યાં. એ વખતે આગ તો લગભગ હાલવાઈ ગઈ હતી. સમુદ્રકીનારા ઉપર પેલા બે ડિટફટિવોને જોઈને તણે જણ્યું તેમની પાસે ગયાં. બેશુદ્ધ થયેલા ડિટફટિવને જાન આવતું હતું. તે શ્રીપતલાલને જોઈને બેઠા થયા.

“ અરે, આ આગ કેવી રીતે લાગી ! તમે મનમોહનને પકડ્યો કે નહિ ! આ તારો સાથી બેશુદ્ધ કેમ થઈ ગયો !...” વગેરે અનેક સવાલો શ્રીપતલાલે એક સાથે પૂછ્યા.

“ અમે શું કરીએ ! શ્રીપતલાલ સાહેબ, અમે તે ઝૂંપડીમાં ઘુસ્યા પણ તેના આગળના ખંડમાં કોઈ ન હતું. બીજા ખંડમાં પ્રવેશ કરીયા તો ત્યાં તો મોટી આગ લાગેલી. તે ખંડમાં એક સ્ત્રી હોવી જોઈએ, કારણ કે તેની બંગડીનો અવાજ મેં સાંભળ્યો હતો.”

“ પછી મનમોહન વફીલનું શું થયું ? ”

“ તે તો ત્યાં હતોજ નહિ. પેલી સ્ત્રી તો ઘાસ ઉપર હીવાસળી ચાંપી આગ લગાડી પાછળની બારીએથી કુદકા મારી નાશી ગઈ.”

“ તમે તે બાંધને પકડી કેમ નહિ. કદાચ મનમોહન પોતેજ

સ્ત્રીનો વેશ લઇને નાડો હોય તો ? ”

“ તે બાઇ પકડાય એમ ક્યાં હતું ? પ્રથમ તો અમને એમ લાગ્યું કે સ્ત્રીને હાથ કેમ અડકાડાય ? પણ પાછળથી તે બાઈ આળખાઈ...”

“ મનમોહનેજ વેશ ધારેલો હતોને ? ”

“ અરે, ના, ના જ્યારે તેણે બારીએથી ફફડા માર્યો, ત્યારે તેના હાથ ઉપર ત્રિશળાકાર ચિહ્ન જોવામાં આવ્યું હતું...”

“ ત્રિશળાકાર ચિહ્ન ! ” શ્રીપત આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠ્યો

“ ત્રિશળાકાર ચિહ્ન ! ” સરોજ કૃત્રિમ આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠી.

માશીનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું કદાચ હમણું રફોટ થઇ જશે તો !

“ હા; ખરેખર. મેં મારી નજરે તે બાઇના હાથ ઉપર જોયું હતું. જે ત્યાં આગતો ધૂમાડો થયો ન હોત તો આજે તેને અમે પકડવા વિના રહેત નહિ ”

“ ત્યારે શું આગ પણ તેણેજ લગાડેલી ? ”

“ હા, હા. તેના સિવાય બીજું કાંઈ દેખાયું ન હતું. ”

“ ઓ મારે ! એ ત્રિશળાકારવાળી બાઈ કાણ જાણે ક્યારે જન્મીને એસશે ? ”

“ જોયું સરોજની ! ” શ્રીપતલાલ બહેન શબ્દ બોલતાં અચકાયો. “ અતે મનમોહન વડીલ બચી ગયો ખરો. ”

“ તમે તેણે કેવું લુગડું પહેરેલું હતું તે જોયું હશેને ? ” શ્રીપતલાલે પેલા ડીટક્રિટિવને પૂછ્યું.

સરોજ અને માશી ચમક્યાં—અરે ગભરાયાં.

“ આગના ધૂમાડાને લીધે હું તે બરાબર જોઇ શક્યો નહિ, પણ કાણું કરીને આ બહેનનાં લુગડાંના રંગ જોવાજ તેનાં લુગડાંનો રંગ

હતો એમ કંઈક સાંભરે છે. ” એમ કહી તેણે સરોજ તરફ આંગળી કરી.

“ મારા જેવીજ સાડી પહેરી હતી ? ” સરોજ ચતુરાષ્ટ્રી ઉત્તરમાં હસતાં બોલી, “ ત્યારે હું તો નહિ ? ”

પેલા બે ડીટેક્ટિવોને કંઈક સંશય આવ્યો તો ખરો, પણ શ્રીપતલાલ બોલી ઉઠ્યો:—“ ના...રે. તમે ક્યાંથી હો. તમે તો મારી સાથે હતાં. ”

મારીને સરોજની ચતુરાષ્ટ્ર માટે અત્યંત આનંદ તથા અભિમાન ઉપજ્યું. તેને પણ લાગ્યું કે સરોજ અહીં આવી તેમાં કંઈ ખોટું થયું નથી. હજી શ્રીપતલાલને સરોજ માટે કંઈ શંકા ઉત્પન્ન થઈ નથી એમ તેની ખાત્રી થઈ. પરંતુ બે સરોજ તેની સાથે ઝાઝો સંબંધ રાખે તો સંશય ઉત્પન્ન થાય એવો ભય તેના હૃદયમાંથી હજી ગયો નહિ.

પોતાને માટે શ્રીપતલાલને કંઈ શંકા નથી એવી ખાત્રી થતાં સરોજે તેની રજા લીધી અને મારી સાથે તે ઘર તરફ વળી. તેના મયા પછી એક ડીટેક્ટિવ બોલ્યો, “ મને તો આ બાઈ પરજ વહેમ આવે છે. ”

“ જા, જા. ગડિ થયો છે કે શું ? ” શ્રીપતલાલે કહ્યું. “ એને તો હું સારી રીતે ઓળખું છું. પણ ખાનદાન કુટુંબની છોકરી છે. એટલે એના હાથ ઉપર ‘ ભેદી ત્રિશૂળ ’ ક્યાંથી હોય ? ”

૨૪

વનભોજન !...ભૂઉત !

નિમિત્ત થયા પ્રમાણે સાંજે ત્રણ ચાર વાગે પાંડુને ભોજન સામગ્રી સાથે મોકલવામાં આવ્યો; અને પછી શેડીવારમાંજ નંદનબા,

માણેકબૌરી અને સરોજ પોતાની કુમ ગાડીમાં બેસીને નીકળ્યાં.

ગાડી કીનારે જઈ ઉભી રહી. ત્રણે જણાં નીચે ઉતર્યા. પોતે પસંદ કરેલી એકાંત જગ્યા નંદનબાને બતાવવા માટે અધીરી થયેલી સરોજ બાનો હાથ ઝાલી તે તરફ દોરવા લાગી. પાંડુ પણ તેજ વખતે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે માથા પર ખાલ પદાર્થોના ડબ્બા, ટોપલી અને હાથમાં ડંડા પાછીને ચંચુ ઉંચકી તેમની પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

“ આ રહી તે જગ્યા. ” આંગળી વડે બતાવતાં સરોજ બોલી,
“ જુઓ બા; કેવું એકાંત છે ! ”

“ કાંઈ આવે એમ તો નથીજ. ” માશીએ કહ્યું.

“ સારી જગ્યા છે. આ તરફ રસ્તો નથી એટલે માણસોના આવ જ થોડી છે. ”

“ હા...ચાલે પાંડુ. હવે તું તારી ગુડ્ડ ટ્રેઇનને જરા ઝડપની આવી આપ ” સરોજ બોલી. “ આપણે અહીંજ બેસવાનું છે, માટે તું ખાવાનું હેડળ મૂકી ખાવાને માટે પાંદડાં શીવી નાંખ. ”

પાંડુએ બાર ઉતાર્યો. વડનાં પાંતરાં ઘેરથી આપ્પ્યાંજ હતાં તે શીવીને પત્રાળીઓ બનાવવા લાગ્યો. ત્રણે જણુ નીચે બેઠાં. સરોજે સવારના બનાવની વાત કાઢી અને વર્ણવવા માંડી. મનમોહન વકીલની, તેના સંન્યસ્તની, ઝુંપડીને આગ લાગ્યાની તથા બેદી ત્રિશ્નવાળી સ્ત્રીની, સર્વ વાત સરોજે નંદનબા આગળ એક ત્રાહિતના શબ્દોમાં વર્ણવી દીધી.

નંદનબાને તે ઝુંપડી બોવાની ઉત્સુકતા થઈ. તેમણે કહ્યું:—
“ ક્યાં છે તે ઝુંપડી, સરોજ ? ”

“ મારી સાથે આવો તો બતાવું. આટલામાં, પાસેજ છે તે. ” સરોજે ઉભાં થઈ કહ્યું.

“ હવે તો આખી ઝુંપડી બગીને રાખ થઇ ગયેલી હશે ”

“ હારતો. ”

“ તોયે હું તે જોઈશ તો ખરી. આં પાંડુ પત્રાણી તૈયાર કરીને બધું ફુટ સમારી રહે એટલામાં તો પાંડુ અવાશે કની ? ”

“ હા રે. જરા પણ વાર લાગવાની નથી. ”

તેણે સ્ત્રીઓએ ઉડીને પૃથ્વીનંદ સંન્યાસીની ઝુંપડી તરફ ચાલવા માંડ્યું. તેમના ગયા પછી પાંડુએ આસપાસની જગ્યા વાળીને સાફ કરી અને ત્યાં એક મોટી શેત્રંજી પાથરીને બેસવાની સોંપ કરી. વળી તે ખાવાના ડબ્બા છોડીને સાથે આબોલાં ઢાંકણાંમાં હલવો, મગજ, મેવડો, બદામ, કેળાં વગેરે છુટ્ટું પાડવા લાગ્યો. તે થયા પછી પાંડુ એક ખાલુ પર બેસી ફળો સમારવા લાગ્યો.

પાંડુ બહુ ધરડો થયો હતો એમ પહેલાં કલ્પું છું. તેની આંખે આજુ દેખાતું નહિ. ફળોમાં ધયળ ચાલી ન ગય તે માટે તેને બણી વાર ધારી ધારીને જોતું પડતું. તેના કાન પણ કંઈક બહેરા થયા હતા. મોટેથી વાત કર્યા સિવાય તે સમજી શકે એમ ન હતું.

વીજલો મોચી જે ગુહામાં સંતાઈ રહેલો હતો તે પાસેજ હતો. બૂખથી અને તૃષ્ણથી તેનો કંઈ મળી ગયો હતો. બે દિવસ થયાં તેને કંઈ ખાવાનું મળ્યું ન હતું. તેનો જીવ આફળાઆફળા થઈ ગયો હતો. હવે તો તે કોઈ લેવાજીની આંખમાં ધૂળ નાંખીને પણ પૂરી-પકાડા ચોરી લેવાને તૈયાર થઈ ગયો હતો. બુખ્યો શું ન કરે ?

તેણે બહાર ડોકીયું કાઢ્યું તો પાસેજ એક ધરડો તોફર ઉગાળીને માટે સામગ્રી તૈયાર કરતો દેખાયો. મગજ અને હલવો જોઈને તેના મોંમાં પાણી ફટ્યું.

“ ગમે તેમ કરીને મારે આ ડોસા પાસેથી ખાવાનું મેળવવું જ જોઈએ...બે દિવસનો બૂખ્યો માણસ ચોરી કરે તો તેને પરમેશ્વરે

પણ માફ કરવું જોઈએ...”

વીજલો બહાર નીકળ્યો તો ડોસાથી થોડે દૂર ત્રણ સ્ત્રીઓ પણ દેખાઈ તે જરા અચક્યો. પરંતુ સ્ત્રીઓ ડોસાથી દૂર જાય છે એમ જોઈ તેને હિંમત આવી. તે ધીમે પગલે પકવાન્નની પાસે આવ્યો. પાંદુની પાછળ આવી ઉભો રહ્યો.

ડોસાનું ધ્યાન રોકાયતું જ છે એમ જાણી તેણે બાજુ પર પાથરેલી શેત્રંજી એકદમ ઉઠાવીને પાંદુની ઉપર ઢાંકી તેને ગળાડાવી પાડી નીચેથી શેત્રંજીના લપડતા તાંતણા વિંટળી દાખા અને એક પળમાં મગજ અને હલવાનો ડબ્બો લઈ દોડી ગયો. પોતાની ગુફાના ખડક પાછળ જઈ બરાઈ ગયો. તેનું દાંત ઘ્રજવા તો લાગ્યું, પરંતુ ઘણા વખત સુધી કોઈ એની પાસે આવ્યું નહિ તેના ખાત્રી થઈ કે “ મને કોઈએ જોયો તો નથી જ. ”

પાસેજ એક નાનો ટેકરા હતા. વીજલાએ તે પર ચઢીને જોયું તો પાંદુએ શેત્રંજીની બહાર જેમતેમ પોતાનું ડાકું કાઢ્યું હતું. અને દૂર ગયેલી સ્ત્રીઓ પણ પાછી વળતી હતી તે દેખાઈ. તેમાંના કોઈનું પણ ધ્યાન પોતાની તરફ નથી એમ ખાત્રી થતાં તે આમતેમ કોઈ સુરક્ષિત-નિરાંતે એસીને ઉગ્રાણી કરાય એવું-સ્થાન હોય તે શોધવા લાગ્યો.

ટેકરાની પેલી બાજુ પર સમુદ્રનાં પાણીની પાસેજ એક એવી એકાંત જગ્યા દેખાઈ ખરી. તે તરફ વીજલો ઉતાવળે ઉતાવળે જવા લાગ્યો. હાથમાં આવેલું ક્યારે ખાઈ નાંખું અને કુધાદેવીને ભોગ આપું એમ તેના મનમાં ચટપટી થઈ રહેલી જ હતી.

પણ તેનાથી ખત્રાયજ કેમ ? ઉતાવળે ચાલતાં માર્ગમાં એક પથ્થરની ઠાકર વાગી અને વીજલાનું બારે શરીર ઉથલી પડ્યું. તે ઉઘે માથે પડ્યો. નાક છુંદાઈ ગયું. કપાળ પર વાગ્યું. હાથમાંના ડબ્બો ધડાક કરતો ગળાડી પડ્યો. ઢાંકણું તેના હાથમાં રહી ગયું.

ડબ્બો મળડીને પાણીમાં પડ્યો તેની સાથે ધણી મિકાષ પથ્થુ મળી રહી. થોડીક કિનારા પર પડી હતી તે પથ્થુ પાણીની ઊંચ આવતાં ધોવાઈ ગઈ. માત્ર હથવાની એક ટુકડી અને ઢાંકણ ચોરના નસીબમાં રહ્યાં !

ચીઢવાઈને વીજલાએ ઢાંકણ પથ્થુ સમુદ્રમાં ફેર ફેંકી દીધું. (પેટ ભરેલું હોત તો હથવાની ટુકડીની પથ્થુ તેજ અવરજા કરતે.) ક્રોધમાં ક્રોધમાં તે પેલા પત્થરને હળવે ગાળો દેવા લાગ્યો.

જ્યારે ગાળો દેતાં થાક્યો ત્યારે તે ફરીથી એકવાર પ્રયાસ કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. “ હજુ કાંઈ ડોસાએ મને જોયો નથી. પેલી ઓઝો ત્યાં આવી પહોંચે તે પહેલાં ધાપ મારું તો કાંઈ મળે ખરું. ” તે યુદ્ધ તરફ પાછો આવવા લાગ્યો.

પાંડુએ મહામહેનતે પોતાના શરીર પરથી શેત્રંગ ફર કરી, અને મહારાષ્ટ્રી નજરે તે આમતેમ જોવા લાગ્યો. આસપાસ તો કાંઈ નહતું, પરંતુ પોતાના હથવા મમજનો દાખડો ચોરાયલો દેખાયો. આ દેવો દેવી અમત્કાર હશે તે તેને સમજાવું નહિ; તે જળડવા લાગ્યો, “ મી મહ્યુતોજ હોતો કી લા ખડકમધી જૂત આહે...તો કી ખડીન સાહીજાની મથુકરને નાહી. હું કામ કરું ?...”

એટલામાં સરોજ વજેરે ત્યાં આવી પહોંચ્યાં.

“ કેમ ? અધ્યા પાંડુ, તું શેત્રંગ ઓઢીને નાચ કરવાનો વિચાર કરતો હતો કે શું ? ”

પાંડુ તેની સામે જ જોઈ રહ્યો. કાંઈ જવાબ આપી શક્યો નહિ. એટલામાં માલુકમૌરીની નજર આવના તરફ ગઈ અને તેમાં હથવાનો ડબ્બો ન જોતાં જ બોલી ઉઠી, “ અરે પાંડુ તે હથવાનો ડબ્બો ક્યાં છે ? ”

“ અરે, તે ક્યાં ગયો ? પાંડુ, કાંઈ ચોરી મથું કે શું ? ” નંદ-

નખાએ કહ્યું.

“ તે ઘેઉન ઘેલા. હું કાચુંકરું ? ”

“ ઠાણુ ઘેઉન ગેલા ? ”

પાંડુએ ગુફાના ખડક તરફ આંખળી કરી.

“ ત્યાં ઠાણુ છે, તારો દાદો ? સરોજ ચીઠવાઇને બોલી. હમવો તેને અત્યંત ભાવતો હતો અને તે ચોરાયલો જોઇ તેને વનભોજનની બધી મજા ગયેલી લાગી.

“ મી સાંગતો નાહતો કી તે ખડકામધી ભૂત આહે ? ”

“ ભૂઉઉત ? ”

“ અરે, જા. જા. મૂઆ, ભૂત કેવું હોય અહીં ? ” સરોજ બોલી.

નંદનખાએ પાંડુનું ચિત્ત ઠેકાણે આણી ધીમેથી શું થયું તે પૂછ્યું. ડોસાએ પોતાને જે વીત્યું હતું તે કહી સંભળાવ્યું, “...હલ્લેવા તર ભૂતલોકાલા દ્વાર આવડતો. તે મારા પર જળ ટાકુન ઘેઉન ગેલો. મી કાચ કરું તેમાં ? ”

“ અરે, ગાંડા એ કાંઈ ભૂતખૂત ન હતું. કોઈ બદમાશજ આમ તેમ રખડતો હશે તે તને ઝાપટ મારી ગયો. ”

“ પણ મી કાચ કરું ? ”

“ કાચ કરું, શું ? હમણાં જઈને પોલિસને ખબર આપીએ છીએ. આમ ઘોળે દિવસે ઉઘાડામાં ચોરી થાય તો ચહેરની પોલિસનો ઉપયોગ શું ? જા, તુંજ, પાંડુ પાસેના થાણા પર જઈને ખબર આપી આવ. એટલામાં હું માડીવાન પાસે જઈને નપાસ કરું છું. સરોજ, માણેક, તમે બંને અહીંજ બેસો અને ધ્યાન રાખો કે રહ્યું છે તેમાંથીયે કાંઈ ઉડી જાય નહિ. ” એમ કહી નંદનખાએ માડી ઉઠી હતી તે તરફ ચાલવા માંડ્યું.

પાંડુ ધીમે ધીમે હીંડતો પોલિસથાણા તરફ ગયો. બાને ત્યાંજ

બેસી રહેવાનું કહી જાતેજ માડીવાળા પાસે જઈ તપાસ કરવાનો સરોજને વિચાર આવ્યોજ હતો, પરંતુ તેની સૂચના કરવાનો સમય મળે તે પહેલાં બા માડીવાળા પાસે પહોંચી ગયાં હતાં.

પાંડુ અને બા ગયા પછી સરોજ રક્તનેત્રે આમ તેમ જોવા લાગી. પોતાનોજ માલ ચોરવાની હિંમત કરનાર બદમાશને શિક્ષા દેવા માટે તેની આંખમાં ખુલસ બરાયું, અને હાથ પર જ્યુજ્યુટ થવા લાગ્યો. “ ધોળે દિવસે આમ ચોરી થાય તે કેમ સહન કરાય ? ” તે બમડી. ધીમે ધીમે બેડી ત્રિજળ સરોજના પ્રમા હાથ પર ખીસવા લાગ્યું.

એ વખતે વીજલો છુપાતા લપાતો તે ખુદી જમા પાસે આવી પહોંચ્યો. ઉજળીના માલ પર ફરીથી હાથ અજમાવવાને માટે તે આવ્યો હતો. હજુ સરોજ તેને જોઈ શકતી ન હતી, પણ વીજલાએ તેને આધેથી ઝોળખી. પોતાની સામેજ ઉભી રહેલી તરૂણુ ત્રી તે ખીજી કાઈ નહિ પણ પોતાના ઉપર અનેક વાર ઉપકાર કરનાર “ સરોજિની બહેનજ ” છે એમ જાણતાં તે એકદમ ચમક્યો. હવે શું કરવું તેની તેને સમજ પડી નહિ. તે વિચાર કરવા લાગ્યો.

વીજલો જો કે પક્ષો હરામખોર અને બધા માનનો અનુભવી હતો, તોપણ અશ્ણીને સમયે સરોજે પોતાના ઉપર કરેલા ઉપકાર, તેનો ઉદાર અને દયાળુ સ્વભાવ અને મમતાને તે જૂલી શક્યો નહિ. “ આવી બહેનનું મેં નુકસાન કર્યું, તે દીક નહિ. ” એવી ભાવના તેના કઠોર હૃદયમાં પણ ક્ષણભર ઉત્પન્ન થયા વિના રહી નહિ.

“ હું એના પગ પકડીને માફી માગી શકું ! ” એવો પણ તેને વિચાર આવ્યો. તે ઉત્સુક દૃષ્ટિથી સરોજ તરફ જોવા લાગ્યો. કંઈક પાસે આવ્યો....

“ અરરર ! આશું ? ”

ભણે ચમક્યો હોય, લામ પામ્યો હોય, વિજળીનો આઘાત લાગ્યો હોય તેમ વીજલો કાંઈક વસ્તુ જોઈને પાછો હઠ્યો. તે ફરી બબડ્યો, “ અરરર ! આ શું ?...સરોજ બહેનના હાથ ઉપર બેઠી ત્રિશ્વળ ! ”

૨૫

ત્યારે સરોજ કોણ ?

પવનથી ઊડતી ચાદર ઉપાડી લઈ ધડી કરી માશીએ એક બાજુ પર મૂકી. બીજો બધો સામાન પણ સમેટી લીધો. તે પૂરું થતાં તે બોલી:-“ કોણ મુઠિં, ડાળો ચોરી ગયું હશે ? ”

એ પ્રશ્ન કાંઈ સરોજને પૂછ્યો ન હતો; તોયે તે વચમાં બોલી ઉઠી:-“ તે મને શું બબર ? ”

“ એવી તે તેની શું દાદ સળકી ગઈ હતી કે ચોરી કરીને પણ પકવાન ખાવાનું મન થયું ?...મેં કાલે રાત્રે કેટલી મહેનત કરીને મગજનું દળ શેક્યું ! તારેજ માટે ખાસ કરીને મેં સોલાપુરી ચેવડો બનાવ્યો !...આવું બજાવી હોત તો બનાવવાની મહેનત લેતેજ નહિ...જે મુઝો લઈ ગયો હશે, તેને પચવાનોજ નથી, જા. ” માણે-કર્મોરીએ શાપ દીધો !

“ વાહવા, માશી, ” સરોજ હસતી હસતી બોલી “ બહુ રૂડો શાપ દીધો. જોઈએ છીએ હવે તે સતીનો નિવડે છે કે અંબણીનો ! ”

“ અરે, મસ્કરી શું કરે છે સરોજ, “ માશીએ જરા ચીડવા-ઈને કહ્યું. “ તને તો બધોજ વખત સરખો લાગે છે કે શું ?... મુઆને મારી નજરે તો પડ્યા દે પછી તેનું ચેટ ફાડીને ખાધું કાઢું હું બહાર. જોજે તો ખરી. હસે છે શું ? ”

“ હસું નહિ તો શું કરું ? તારી અમ્મ બોલી ચલી જતી

હાજે છે. તેનું ખાધેલું ઓઠાવીને શું તું તે ફરી ખાવાની છે ? ”

“ હવે જાની બેસ, સરોજ. ”

“ પણ જો તો ખરી, તું બોલે છે તે. ગયું તો ગયું. હવે ભૈર જઈને શું ફરીથી બનાવી શકવાનું નથી ? ”

“ વાહ ! ગયું તો ગયું બોલવામાં તને કાંઈ તકલીફ પડે છે ? જોને કરવું પડે તેને ખબર પડે. ” માશીએ કહ્યું “ સરોજ, આવી વાનીઓ તો દેવોને પણ દુર્લભ થઈ પડે દેવોને ! ”

“ અને તેથીસ્તો, દેવોએ તે ડાબો અલોપ કરી દીધો ! જો જો પેલા એક દેવ તારો ડાબો લઈને આકાશ માર્ગે ઉડી જાય છે... પકડ તેને ! ”

એમ બોલતાં સરોજે આકાશ તરફ હાથ ઉઠાવ્યો કર્યો. તેમ થતાંજ તે પરના ત્રિશૂળપર માણેકગીરીની નજર પડી. “ ઓ, ઓ, ઓ ભગવાન ! ” તે ભયભિત સ્વરે બોલી ઉડી અને સરોજનો પ્રબો હાથ પોતાના બને હાથની વચ્ચે લઈ ઢાંકી દીધો.

પોતાના હાથ ઉપર કાળું ત્રિશૂળ સ્ફુરવા લાગ્યું હતું તેની અત્યાર સુધી સરોજને ખબર ન હતી. માશીને એકાએક આ પ્રમાણે કરતી જોઈ તેને ધક્કું આશ્ચર્ય લાગ્યું. “ શું છે ? શું છે, માશી ! ”

“ કાંઈ નથી. ” એમ ઉત્તર આપી સરોજનો હાથ વધારે ઢાંકી માશીએ છાતી સાથે દબાવ્યો. સરોજ કારણ સમજી, તેને પણ અત્યંત ભય લાગ્યો.

“ હાય હાય, ” સરોજ ખિન્ન સ્વરે બોલી, “ એ તો પાછું દેખાવા લાગ્યું ! ઓ મા રે... ! ”

“ ગભરા નહિ, સરોજ. ”

“ એ મને મરતાં સુધી છોડવાનું નથી કે શું ? ” એમ બોલી સરોજ “ ઓ માશી ” એ શબ્દો ઉચ્ચારતાં માણેકગીરીને વળગી

પડી અને રડવા જેવી થઇ ગઇ. માશીએ તેને આશ્વાસન આપ્યું,

સરોજ, ગભરાવાથી શું વળવાનું છે ? એ તારા પિતાનો—દામુનો—વારસો તને ઉતર્થા વિના તો રહેવાનોજ ન હતો. હવે માત્ર તેને દૂર કરવો એ આપણી ફરજ છે. ”

“ હું એં એં એં ? સરોજ બહેન દામા ચંચુની દીકરી છે ? ”
વીજલો સાંભળીને બબડ્યો, ચમક્યો. “ એ શું ? ”

“ ઓ પ્રભુ, મેં શું પાપ કર્યો હશે કે મને એ ચંચુ કુટુંબમાં તેં અવતાર આપ્યો ? ” સરોજ આકાશ ભણી દષ્ટિ ફેંકતાં બોલી.

વીજલાની ખાત્રી થઈ ગઇ કે, “ એમાં કાંઇ શક નથી. આ સરોજ આપણા દામુનીજ દીકરી છે. તો પછી આપણે શી પરવા છે ? ”

તે ધીમે ધીમે પાસે આવ્યો, અને સરોજને બૂમ પાડી. સરોજ અને માણેકગૌરી બંને ચમક્યાં. વીજલો વધારે પાસે આવ્યો એટલે સરોજે તેને ઓળખ્યો.

“ કાણુ વીજલો ? ” સરોજ બોલી, “ અત્યા, તેં મને આટલાં વચનો આપ્યાં હતાં છતાં આખરે આવી રીતે વર્ત્યોને ? ”

“ કેવી રીતે ? ”

“ પાછી પેલી ચંદા પાસે ચોરી કરાવી કની ? ”

“ કાણુ ? ”

“ તે. ”

વીજલો ખડખડ હસવા લાગ્યો. તે જોઇ માણેકગૌરી સરોજને લાયક કાલી પાછળ ખેંચતી કહેવા લાગી:—“ ચાલ ચાલ, સરોજ, તું તારે. એ મુઆ સાથે બોલવામાં કાંઇ ફાયદો નથી...જે તો ખરી... કેવો મુઆ ખીખી દાંત કાઢે છે, અને નિર્લજ્જપણે આપણા તરફ બુએ છે ! ચાલ, આપણે જતાં રહીએ. ”

બને પાછાં ફરવા લાગ્યાં. વીજલો ફરીને તેની સામે આવી ઉભો. સરોજને, દામુની દીકરી તરીકે ઓળખ્યા પછી તેના પગમાં નેર આવ્યું હતું. બે હાથ પહોળા કરીને માણેકગૌરીને તે અટકાવવા લાગ્યો.

“ હાં હાં, માશી, એમ શું કરો છો ? એવી તે શું ઉતાવળ છે ? હજુ તો બા આમ્યાં નથી ! અને હું કાંઈ પારકો નથી. દામુ મને પોતાના ભાઈ જેવોજ મણુતો, એટલે તેની છોકરી તે મારી બાનીજ થાય, એટલે છોકરીજ કહું તોયે કાંઈ હરકત નહિ...”

એ ભયંકર શબ્દો સાંભળી સરોજિનીના હોશકોશ ઉડી ગયા. “ અમારી વાતો એ મુઆએ સંતાઈને સાંભળી ! ” સરોજે બે હાથ વડે પોતાનું મોં ઢાંકી દીધું. માણેકગૌરીના પગ ભયથી ધ્રુજવા લાગ્યા. તો પણ હિંમત એકઠી કરી તે બોલી:—“ જા રે મુઆ, કાંઈ જોશતાં વિચાર કરે છે કે નહિ ? ”

“ કેમ, મેં શું બોલું ક્યું છે ? સરોજમહેન દામુની છોકરી છે તમાં બોલું શું છે ? ”

“ જા, જા; તને કોણે ક્યું એવું ? ”

“ તમે હમણાં એમ વાતો કરતાં હતાં. ”

“ જા, જા...ચાલ બહેન સરોજ, આપણે ઘેર જતાં રહીયે. એ હરામખોર પાછળ પડ્યો છે...”

“ પણ માશીબા, સરોજ મારા મિત્ર દામુની છોકરી ન હોય તો પેલું બેદી ત્રિશળ એના હાથ પર ક્યાંથી આવે ? ” એમ કહેતાં પાંજલાએ સરોજના હાથ તરફ આંગળી કરી.

માશી ગભરાઈ. તેણે ઝટ સરોજનો ડાબો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ લીધો અને કમંક ન દેખાય તેમ ઢાંકી સરોજને ઘર તરફ જવા માટે ખેંચવા લાગી.

“ અરે માસીબા. ” વીજલા દૂરી બોલ્યો:-“ એમ ઉતાવળ શું કરો છો ? સરોજબહેન પોતાના અપવાસી કામને એકલા છોડીને કેમ જશે ?...અરેખર, જે છોકરી આટલી દયાળુ, પરોપકારી, તુરંમમાંથી છૂટનારા ગરીબ લોકોને હંમેશા મદદ તથા આશ્વાસન આપનારી, તે જાતેજ આટલી ઉસ્તાદ ઉઠાવગીર હશે એવી કાંઈને કંપના પણ આવે કે ? ”

સરોજથી હવે ન રહેવાયું.

“ ચૂપ કર હવે, વીજલા. બોલ તારે શું જોઈએ છે ? ”

“ મારે ?...મારે તો માત્ર વખતોવખત ખાવાનું જોઈએ પીવાને થોડું પાણી જોઈએ, નિરાંતે સૂવાની જગ્યા જોઈએ, અને-”

“ અને શું ? ”

“ આ પોલિસ પાછળ પડેલા છે તેમનાથી મારું રક્ષણ કરવું એ તારીજ ફરજ છે કની ? ”

“ ચલ ચલ. નીકળે મુઆ, હરામખોર ” માણેકમૌરી ક્રોધથી બોલી ઉઠી, “ તારા બાપનું અમે દેવું કર્યું છે, કેમ ? ”

“ તેમ હું ક્યાં કહું છું ! ”

“ જા. ત્યારે રસ્તે પડ. અહીંથી કાંઈ મળવાનું નથી. ”

“ મરજી તમારી. પોલિસ મને પકડશે ત્યારે હું પણ બધી હકીકત તેને કહી દઈશ. ” વીજલાએ બેદરકારીથી કહ્યું.

‘પોલિસ’ શબ્દ સાંભળતાંજ સરોજ ગમરાઇને આમતેમ જોવા લાગી, તો દૂરથી નંદનબા અને પાંકુ તે તરફ આવતાં દૃષ્ટિએ પડ્યાં. તે સાથેજ સરોજથી બીતિયુક્ત ઉદ્ગાર નીકળી ગયા.

વીજલાએ પણ તે તરફ વળીને જોયું તો નંદનબા પાંકુ સાથે આવતાં માણુમ પડ્યાં, એટલે તે હસતાં હસતાં બોલ્યો, “ ઠીક છે

માણિકગૌરી અને સરોજે કોમથી નીજજાને કચું દે:-" ચલ ચલ.
નીજગરે મુઝ્યા, દરામંબાર, તારા આપનું સ્પર્શ દેવું કયું છે, કેમ ? "

હવે બા આબ્યાં એટલે તેમનેજ કું બધી હડીકત કું છું. પછી કું કું છું તે ન્યામ છે કે અન્યામ તે તેજ ઠરાવશે. ”

સરોજે આ પીકાને ગમે તે રસ્તે ટાળવીજ નોંધએ એમ ધાર્યું. તેણે કંડીઆમાંથી ફેટલાંકે ફળ લઇને વીજલાના તરફ ફેંક્યાં. “ લે વીજલા, હવે ગાંડા થા નહિ. અમારે તો આટલું લઇને ચાલ્યો જા. કાંઈ ઠેકાણે બરાબ ખેસ અને રાત્રે નવ વાગે અમારા બંગલાની પાછળ સ્નાનગૃહ આગળ આવજો, એટલે તને પુષ્કળ ખાવાનું આપીશ જા હવે. ”

“ બહુ સારું. ”

એમ કહી જેટલાં મગ્યાં તેટલાં ફળ લઇ વીજલા (અત્યારે તો) માણેકગૌરી તરફ આંખમીચામણાં કરતો ચાલ્યો ગયો.

સરોજ ખિન્ન અને નિરાશ થઇ સ્તબ્ધ હિમી રહી. માણેકગૌરી તેની પાસે આવી પ્રેમાળ સ્વરથી કહેવા લાગી:—“ એટા સરોજ, હવે સાવધ થઇ જા. થઇ મરુ તેની ઉપર વિચાર કરીશ નહિ...જો...બા આવી પહોંચ્યાં. તારી આ સ્થિતિ અને તારા હાથ પરનું ત્રિશુલ તેની નજરે પડશે તો બહુ ખોટું થશે, તે ખતર છે ને ? ”

“ અલબત્ત માશી. ” સરોજે કહ્યું, મમે તે માય પજુ બાને તો આ વિષે ખતર પડવીજ ન નોંધએ...પજુ હવે એનો ઉપાય શું ?...મને શ્રીપતલાલનો પજુ આટલો બધો ભય કહી લાગ્યો નથી...પજુ આ દુષ્ટ વીજનો તો ક્યારે શું કરશે તે કાંઈ કહી શકાય નહિ...એ નીચની ચપટીમાંથી છૂટવાને કાંઈ ઉપાય બતાવ, માશી. ”

“ તેની શી પરવા છે ? તેની શી ગુંગમ છે ? એ મુઆનો તો કું સહજમાં ઉપાય કરી નાંખીશ. તેને માટે તું ચિંતા કરીશ નહિ. ”

માશીના પ્રેમાળ સખ્દો અને આશાભર્યા ઉત્તેજનથી સરોજનો ભય ઘટવા લાગ્યો. તેનું મન શાંત મરુ, અને થોડીજ ચારમાં તેના હાથ પરનું કશુંકે અદસ્ય થઇ મરુ.

પાંડુ અને આ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં.

“ કેમ તમને કાંઈ પત્તો લાગ્યો ? ”

“ ના રે બહેન, ગાડીવાળા પાસે તપાસ કરી અને પાંડુ પોલિસને લઈને પણ તપાસ કરી આવ્યો, પણ આટલામાં કોઈ માણસ અહારથી આવ્યું હોય એમ લાગતું નથી. કોઈ ઠેકાણે પત્તો લાગતો નથી. તમે કોઈને આ ખાલુ પરથી આવતાં જતાં જોયું હતું ? ”

“ ના, આ અહીં કોઈ આવ્યુંજ નથી. અમે ક્યારનાં આસપાસ નજર રાખી રહ્યાં છીએ...પણ ચોર હોય તે ફરોથી શા માટે આવે ? ”

“ અજળ જેવી વાત છે !...ખાવાનું ચોરાયું તે કાંઈ મોટી વસ્તુ નથી. ” નંદનયા બોલ્યાં, “ પણ તે કેવી રીતે ચોરાયું તેજ આશ્ચર્ય બરેલું છે. ”

“ ડબ્બાની ઝાઝી કીંમત નહિ હશે, પણ અત્યારે મને તેની અતિશય કીંમત લાગે છે. બૂખથી મારો છવ સૂકાઈ ગય છે. ”

“ જતોજ હશે સરોજ, જોને તારું મોં કેવું ઉતરી ગયેલું દેખાય છે ? ” બાએ કહ્યું, “ આવી રીતે ઘોળે દહાડે મુંઝાઈ શહેરમાં મોરી થાય તે કેમ ચાલે ? ”

“ પણ હું કંઈ છું કે હવે જલદી પાછાં ચાલો ઘેર. આજના વનભોજનમાં અપરુકન થયા હશે...”

“ મી તર સાંગતોય હોતો કી લા અડકામણી બૂત રહાતોય ચાહે, પણ તુમીં ગણકારલેં નાહી...”

“ હવે જોશ. ” સરોજ ચીઠવાતાં બોલી, “ એક અપરુકનની ચાત કાઢી તો બીજાએ બૂતની વાત ઉખેડી. એમાંથી શા ફાયદો નીકળવાનો છે ?...હવે ચાલો ઘેર, કે ઝટ જઈને ચૂલો ફુંકાય. ”

“ ચાલો ત્યારે...પાંડુ, આ બધું ઉચકી લે. ”

બાની આજ્ઞા થતાં પાંડુએ ખાવાનાનું પોટલું બાંધી દીધું, સર્વ પાછાં બંગલે આવ્યાં.

ધેર આવીને રસોયાને ફરી રાંધવાની આજ્ઞા અપાઈ ગઈ. બા દિવાનખાનામાં એક આરામ ખુરશીમાં પડ્યાં, અને વનભોજનના વિધિ ઉપર વિચાર કરવા લાગ્યાં. સરોજ પાંધરી પોતાના ખંડમાં ગઈ. અંદરથી તે બારણું દેવા જતી હતી એટલામાં માશી આવી પહોંચી. બંનેએ અંદર જઈ દાર બંધ કર્યું.

એકાંત મળતાંજ માશી ભાણેજના મન ઉપરના પ્રતિબંધ દૂર થયા. બંને પરસ્પર વળગી આંસુ પાડવા લાગ્યાં. સરોજ તો રડવા લાગી.

થોડી વારે બંનેનો શોકમય ઉભરો શાંત પડ્યો. સરોજ ખિન્ન કંઈકામચ સ્વરે બોલી:—“માશી તેં આ શું કર્યું.

માણેકગૌરી કાંઈ બોલી નહિ. સરોજના મોં તરફ નેહ રહી તેની આંખોમાં આંસુ હતાં.

“માશી, એવું કરીને તેં મારા ઉપર ઉપગાર કર્યો, કે મને ત્રધારે દુઃખમાં નાંખી ?” સરોજે પૂછ્યું.

પોતાનો હાથ લંબાવી માણેકગૌરીએ ધીરે રહી સરોજનો યાત્રે હાથ પોતાના હાથમાં લીધો.

૨૬

ત્રીસ વર્ષની વાતો.

વાંચનાર, એ હાથની વિચિત્રતાની કથા હવે તારે જાણવાનો સમય આવ્યો છે, તો ધ્યાન આપ. સાતમા પ્રકરણમાં જે વાત એ માશીભાણેજે તારાથી છૂપાવી હતી તેનો અત્યારે સ્ફોટ કરી નાંખીએ છીએ:—

“ વીસ વર્ષ પહેલાં સરોજ, એક વાર *ભાઈસાહેબ અને બા સાતપુત્ર પર્વત તરફ જવાને નીકળ્યાં. ભાઈસાહેબને એ-જીનીયરીંગ ખાતામાં નોકરી હશે, તેથી ત્યાં લોખંડની ખાણના કારખાનામાં જવું પડતું હતું એમ પ્રથમ મારી ધારણ હતી.

“ એ વખતે બા સગર્ભા હતાં એટલે હું પણ સાથે ગઈ હતી. તેમના મહિના ભરાઈ ગયા હતા, તેથી ભાઈસાહેબે તેમને પ્રવાસનો શ્રમ ન લેવા માટે ધાતું કહ્યું પરંતુ ‘તમારા વિના મને અહીં ચેન પડશે નહિ તેમજ આટલે લાંબે પ્રવાસે હું તમને એકલા જવા દેવાની હિંમત કરી શકતી નથી.’ એવાં અનેક કારણે ખતાવી આગ્રહ કરી તેમણે સાથે જવાની હડ લીધી. એટલે ભાઈસાહેબે તેમને અને મને સાથે લીધાં હતાં.

“ ખાણે ત્યાં હતી ત્યાં અધે જંગલ જેવુંજ હતું. અમારે ત્યાંજ રહેવાનું હતું. આસપાસ બીલ લોકોની વસ્તી ઠેકાણે ઠેકાણે સારી સગવડ જોઈને મજુરોને રહેવા માટે ઝુંપડાં અને ચોતરા આંધેલા હતા. બે ચાર ધર્મશાળાઓ પણ હતી. એવી એક ધર્મશાળામાં અમે રહેવા લાગ્યાં.

અમે રહેતાં હતાં તેની નીચેજ દામેશ્વર જગજીવન મુકાદમ નામના એક માણસનું ઘર હતું. તે પોતાની સ્ત્રી અને બે વર્ષના એક છોકરા સાથે ત્યાંજ રહેતો હતો. જાને ધણો ભણે માણસ હતો. અમારી સાથે તે ઘણું લાયકાથી વર્તતો...”

સરોજે વચમાંજ પૂછ્યું:—“ પણ બાપુને એટલે અધે દૂર જંગલમાં નોકરી લેવાનું કામજ શું હતું ? ”

“ તે કાંઈ નોકરીને અર્થે ગયા ન હતા, તે મને પાછળથી ખબર પડી હતી. ત્યાં એક નવી ખાણ નીકળી હતી તેમાં ભાઈસાહેબે

માર આની ભાગ રાખ્યો હતો. મુંબાઈના બીજા એક શેડીઆએ પણ તે ખાણમાં ભાગ રાખેલો હતો અને તે પણ તેજ વખતે ખાણ બેઠો આવ્યો હતો અને અમે રહેતાં તેજ ધર્મશાળામાં ઉતર્યો હતો.

જંગલના બીજા લોકોને એ વાતની ખબર પડી ખાણ ખરીદવા આવનાર શેડીઆની પાસે પૂછળ રોકક હશે એમ તેમણે ધાર્યું. રાત્રિ પડી અને મધ્યરાત થઇ એટલે તેમણે ધર્મશાળા ઉપર દરોડો પાડ્યો. નંદનબાની પ્રકૃતિ, મુસાફરીના શ્રમને લીધે અત્યંત શિથિલ થઇ ગઇ હતી. તેમાં આ અચાનક સંજ્ઞ આવી પડતાં તે એકદમ મભરાઇ ગયાં.

દામેશ્વર અને ભાઈસાહેબ પોતાની બંદૂક લઈને તૈયાર થઇ ગયા, અને દરોડાખોરની સામે થયા. બીલો સંખ્યામાં થોડા હોવાથી મભરાઇ ગયા. તેમની પાસે ધારીમાં સિવાય બીજું કંઈ હતીઆર ન હતું એટલે તેમનાથી બંદૂક આગળ ટકી શકાયું નહિ. તે નાસવા શાગ્યા અને ભાઈસાહેબ તથા દામુ તેમની પાછળ પડ્યા.

એ સર્વ ધાંધલ અને ખૂઆખૂમ તથા અવાજો સાંભળી નંદન બાની છાતીમાં ધક્કો લાગ્યો અને તેમને વેઠના થાય લાગી તે વખતે મારા સિવાય બીજું કંઈ પાસે ન હતું અને ત્યાં કોઇને બોલાવવાની પણ સમવડ ન હતી...”

“કેમ ? દામેશ્વરની વધુ હતી કની ?”

“હું કહેવાતું બૂલી ગઇ કે તે પણ આ વખતે બાની સ્થિતિમાં જ હતી એટલે તે મદદ આપી શકે એમ ન હતું. ઉલટું તેનેજ મદદ બેઠોએ એમ હતું...”

“વાર. પછી ?”

“થોડી વારેજ બાને પ્રસવ થયો. પરંતુ ફુદેવે તે બાળક જન્મતાની સાથેજ મરણ પામ્યું અને બા બેથુંદ થઈ ગયાં. મેં તે બાળક

ઉપાડીને એક હુમડામાં વિંટાળી બાળુ પર મૂક્યું. બાને પણ ઉચકી-
ને તેમના બિછાના પર સૂવાડ્યાં, અને શુદ્ધિમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કર-
વા લાગી.

એટલામાં દાદર ઉપર ધબધબ પગલાં સંભળાવા લાગ્યાં. ચોરોજ
ઉપર આવ્યા કે શું ? એવી પ્રથમ મને ભીતિ લાગી. હું એક બાળુ
પર સંતાપ જવાને પ્રયત્ન કરતી હતી ત્યાં બે માણસે એક બાઈને
બેશુદ્ધ સ્થિતિમાં ઉંચકી લાવી ત્યાં સૂવાડી. તેમની પાછળ એક બીજી
બાઈ પણ આવી, તેના હાથમાં રૂમાલમાં વિંટાળેલું એક નવું જન્મેલું
બાળક હતું, અને કેડમાં બે ત્રણ વર્ષનો છોકરો હતો.

તે બંનેને તે બાઈએ ત્યાંજ મૂક્યાં. પેલા માણસો તો ક્યારના
ચોરોની સાથે લડવા માટે પાછા ચાલ્યા ગયા હતા. આ નવા બાળકને
તેની મા પાસે રમતું મૂકી તે બાઈ મારા તરફ વળીને બોલી:-‘બહેન,
આ દામુભાઈની વહુને હમણાંજ પ્રસવ થયો છે પણ પ્રસૂતિની વેદનાને
લીધે તે બિચારી મૂર્છા પામી છે. તેના ઘરમાં બીજું કોઈ નથી તે
તમે જાણોજ છો. હું તેની સાથે આવી હતી. પરંતુ હવે મને વધારે
વખત રહેવાની સવડ નથી. એનો ધણી આવે ત્યાં સુધી એને અને
આ બે બચ્ચાંને સંભાળજો- હું જઈ છું’ એમ કહી તે દાદર ઉતરી
પડી.

આવી રીતે બાળકને મૂકી જનાર બાઈ કોણ હશે, તથા દામે-
શ્વરની સ્ત્રી સાથે તેને શું સગપણ હશે તે વિષે હું તેને કાંઈ પૂછું તે
પહેલાં તો તે નીચે ઉતરી પડી અને ચાલતી થઈ.

નંદનબા હજી શુદ્ધિમાં આવ્યાં ન હતાં. તેવામાં આ બીજી પી-
ડા આવી પડતાં હું તો મહારાષ્ટ્ર. ધીમે ધીમે મને દિગ્ભ્રમ આવી.
દામુની સ્ત્રીના શરીર તરફ નજર જતાં તેનું શરીર જરા પણ હાલતું
દેખાયું નહિ. મને શક પડ્યો. પાસે જઈ હાથ લગાડી જોયો તો તે
કંડું માર !

ખરેખર ! દામુની સી મરણ પામેલી હતી.

મને અત્યંત ભય લાગ્યો. એટલામાં પેલું બાળક રડવા લાગ્યું. મેં તેને ઉંચકી દીધા પાસે આપ્યું, તો તે એક સુંદર આકૃતિવાળી ગૌરવર્ણી છોકરી હતી, એમ માલમ પડ્યું... માલમ પડ્યુંજ, અને—કાણુ જાણે ક્યા નક્ષત્રના પ્રભાવથી એક વિચિત્ર—ભયંકર—કદપના મારા મગજમાં ઉત્પન્ન થઇ...”

“ એટલે ? માશી, તે છોકરી હુંજ કે ? ” સરોજ વચમાં પીર-ગંભીર અવાજે બોલી.

“ તું ચૂપ રહે. બધું સાંભળી લે પહેલાં. મને વિચાર આવ્યો કે એક તરફથી નંદનનાનું બાળક મરણ પામ્યું છે અને બીજી તરફથી આ બાળકીની મા મરણ પામી છે. તો એ બેની અદલાબદલી કરી દેાય તો ? આ પહેલાં નંદનનાની ઘણી સુવાવડ અફસ મઇ હોવાથી આ વખતે પોતાનું બાળક જીવતું જોઇ તેને ઘણો આનંદ થશે... વળી આ છોકરીની મા ગુજરી ગયેલી છે તો તેની ખરેખર સંભાળ દાખ લેવાનું નથી. તે નંદનનાની પાસે રહેશે તો તેની ઘણી ધાળજી લેવાશે અને પોતાની એકની એક પેટની દીકરી માની બા તેની ત્રહુજ સંભાળ લેશે. તો અદલાબદલી કરવામાં જોડું શું ?

અદલાબદલી નહિ કરે તો ?—તો નંદનના શુદ્ધિમાં આવતાં પોતાના મૃત્યુ પામેલા બાળક માટે શોક કરશે. બાળક છોકરીનો બાપ પાછો આવે કે ન આવે, તો તે પણુ રવડી રઝળીને કે ધાવણુ વિના મરી જશે અથવા નંદનના તેને કદાચ પાળે તોયે પેટની પુત્રી જેવા હેતથી નહિજ.

એ બધા વિચારો એક ક્ષણમાં મારા મગજમાંથી પસાર થઇ ગયા, અને ગમે તેમ—પણુ મને તે વખતે અદલાબદલી કરવી એજ ઠીક લાગ્યું... અને મેં કરી.

તને નવાઇ લાગે છે—તને મારા ઉપર ક્રોધ આવે છે—સરોજ,

પરંતુ એમાં કામે ખોટું ન થાત—એમાં કાંઈ પણ ખોટું ન થાત, બે—”

“ શું બે—?”

“ બે દામુના હાથ પરનું ત્રિશૂળ આનુવંશિક ન હોત તો...”

“ એટલે ? ” સરોજ બોલી ઉઠી. “ ત્યારે શું કું ખરેખર દામા ચંબુની દીકરી છું ? દામા ચંબુની ! પેલા બદમાશ કેદી દામુ-કાની ?...હું ! ”

“ હા. સરોજ, શાંત થા. તું...”

“ ત્યારે શું આ બધું—આ બંગલો, આ ઐશ્વર્ય, આ સંપત્તિ, આ વૈભવ—કાંઈ મારા નથી ?...હાય !...હાય !...” સરોજે નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

“ એ બધું તારુંજ છે, સરોજ. તું કેમ ગભરાય છે ? બાને તારા સિવાય બીજું કોણ છે ? જ્યાં મુઘી તેમને કાને આ વાત મઈ નથી ત્યાં મુઘી તો તું તેમનીજ પુત્રી છે એમ ખાત્રી રાખ. આવડી આખી દુનિયામાં હું અને તું સિવાય ત્રીજું કોઈ આ વાત જાણતું નથી, એટલે બાને કોણ કહેવા જનાર છે ? માટે તે વિગે તારે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી...”

“ વારૂ. પછી શું મયું હતું તે તો કહી નાંખ, કે ભયંકર ક-થાનો અંત આપે. ”

“ મૂએલા બાળકનું શરીર લાવીને દામુની સ્ત્રીના શરીર પાસે મૂક્યું અને રમતી બાળકીને સરોજ, તને—ઉંચકીને બા પાસે લાવી મૂકી. થોડીજ વારમાં બાને શુદ્ધિ આવી. તે બેઠાં થતાંજ મેં છોકરીને તેમના બોળામાં મૂકી દીધી. અહાહા ! કાચની પૂતળી જેવી સુંદર તને બેઠને તેમને કેટલો બધો આનંદ થતો હતો !

થોડી વારમાં કુદાડ સાંત પડી મયું લામ્યું. મારામારી વધી હતી તેથી બંને પક્ષના લગ્ન માણસો જખમી થયેલા હતા. હુંદે બમારા

ભાઈસાહેબને પણ ધા વાગ્યા હતા. દામુએ બે ત્રણ જણ બીજાની મદદથી તેમને ઉંચકી લાવી એક કોચ ઉપર સવાડ્યા. તે શુદ્ધિમાં તો હતા, પરંતુ રક્તસ્રાવ ધણે થયાને લીધે અશક્ત થઈ ગયા હતા.

દામુએ અને તેમની હકીકત કહી. એટલામાં તેની નજર પોતાની સ્ત્રીના શય તરફ ગઈ, અને એકદમ તેની પાસે આવ્યો. મેં દુઃખમય ચહેરે તેની સ્ત્રી તથા નવા જન્મેલા બાળકના મૃત્યુ સમાચાર સંભળાવ્યા. તેણે જાતે, બંનેનાં શરીર તપાસ્યાં. ખરેખર મરણ પામ્યાં છે, એમ ખાત્રી થતાં તે કેટલીકવાર સુધી ડાંગા ફાડીને નોંધજ રહ્યો. મોટો છોકરો એ વખતે ઉંઘી ગયેલો હતો.

મેં અને ખખર હતી તેટલી હકીકત દામુને સંભળાવી. હલ્લો કરનાર બીજા ઉપર તેને ધણેજ ક્રોધ આવ્યો. અતે તે બબડ્યો:—“ખરેખર મરીજ ગઈ!...” અને એ શબ્દો બોલતાંની સાથે તેનો ચહેરો ત્રિકરાળ દેખાવા લાગ્યો. એટલામાં તેના ડાંગા હાથ ઉપર કળા ત્રિશુળનો આકાર દેખાવા લાગ્યો અને મારું હૃદય ધ્રુજવા લાગ્યું.

પછી તેણે પોતાની સ્ત્રીના કપાળ ઉપર એકવાર ચુંબન લીધું. પોતાના હિંમત છોડીને ઉઠાવી લઈ તે જંગલી બાગમાં કાંઈ બબડતો બબડતો ત્યાંથી એકદમ ચાલ્યો ગયો તે પાછો દેખાયો નહિ. તેની સ્ત્રી તથા પેલા બાળકને બીજા લોકોએ ડેકરે પાડ્યાં.

શ્રેષ્ઠ દિવસમાં નંદનબાની તબીબત તો સુધરી ગઈ; પરંતુ ભાઈસાહેબના જખમ કારી થવા લાગ્યા. કારખાનાના સર્વ ડોક્ટરોએ ધણા પ્રયત્ન કર્યા, પણ તે રૂઝાઈ શક્યા નહિ, અને અંદરથી સડવા લાગ્યા. એ વખતે બાએ ધણુંએ ધન ખર્ચી નાંખ્યું. પરંતુ ભાઈસાહેબની પ્રકૃતિ સુધરી શકી નહિ. અતે પંદરેક દિવસ રિખાઈને તેમણે સ્વર્ગવાસ કર્યો.

બાને ધણું દુઃખ થયું; પરંતુ તેથી શું વધે ? ભાઈસાહેબની

ક્રિયા ત્યાંજ પૂર્ણ કર્યા પછી ઓકરીને લઈ અમે બંને મુંબાઈ પાછાં આવ્યાં. અહીં આવ્યા પછી તેનું નામ પાડ્યું—‘સરોજ’...”

“ તે તો મને ખબર છે, માશી ” સરોજ બોલી, “ પણ હવે મારે શું કરવું ? આ બેઠી ભયકર ત્રિશૂળની શૂળમાંથી કેવી રીતે છુટવું ? બાને ખબર પડશે તો તે તારો ને મારો બંનેનો જીવ લઈ નાંખ્યા વિના રહેશે નહિ. હું એક હલકા માણસની ઓકરી—તેને તે લુચ્ચાઈથી આવા કુળવાન ઘરમાં ગોઠવી દીધી તે માટે બા તારા ઉપર ફરીયાદ...”

“ સરોજ, વળી તું કેમ બૂલી જાય છે ? ” માશીએ તેને આગળ બોલતાં અટકાવી કહ્યું, “ તને મેં એકવાર તો કહ્યું કે આ વાત આપણા બે સિવાય ત્રીજા કોઈ જાણતું નથી. તો બાને ખબર પડેજ ક્યાંથી ? તું તો નહિ કહેને ?...ગભરા નહિ, સરોજ; તને કોઈ કાંઈ કહેવાનું નથી...કદાચ બા જાણે તોયે તેમનું તારા ઉપર એટલું બધું હેત છે કે...”

“ હશે, ત્યારે એ વાતને પડતી મૂક હવે, માશી તો મગજ કંટાળી ગયું છે એ કથાથી.”

“ તો હવે હું બોલતી પણ નથી, એ વિષે માત્ર એટલુંજ ધ્યાન રાખજે કે તારા વર્તનમાં કાંઈ આડું તેડું ન થઈ જાય. કે જેથી બાને શક પડે તું તારા હૃદયમાં પરાઈ હોવાની બાવના ઉત્પન્ન થવા દેઈશ નહિ.”

x   x   x   x   x

હવે સરોજને બરાબર ઝાળખી હશે, વાંચનાર ?

“ હવે આ વીજલાનું શું કરવું તે કાંઈ મને સમજતું નથી. સરોજ થોડીવારે બોલી, “ તું કાંઈ ઉપાય બતાવ ત્યારે.”

“ તેનો એક ઉપાય છે. ”

“ શું ? ”

“ આપણે અહીંથી જતાં રહીએ—પાછાં શહેરમાં રહેવા જઈએ.”

“ પણ તેથી તો ઉલટું એ મુઝો પોલિસની પાસે જઈને બધી વાત ફાડી આપણુનેજ પકડાવી દે ત્યારે ? ”

“ અરે છટ્ છટ્. એનામાં પોલિસની પાસે જવાની શી હિંમત છે ? પોતાની જાંઘીને માટે તો એને પોલિસને જોતાંજ નાસવું પડે છે તો એ પોલિસને શું વાત કરી શકવાનો છે ? માત્ર વારંવાર આપણી પાસે આવીને આપણુને ધમકાવ્યા કરે, એટલુંજ...”

“ તેનો પણ કાંઈ ઉપાય કરવો તો જોઈએને ? ”

“ તે તો આપણે શહેરમાં રહેવા જઈએ એટલે એનાથી ધવાનુંજ નથી.”

“ ત્યાં પણ એ આવે તો ? ”

“ ત્યાં પોલિસના પંજરામાં આવવાની એનાથી હિંમત થયેજ નહિ. અહીં જેમ તેમ બિચારો ખડકમાં સંતાઈ રહે છે તે ખબર છે ક્ની ? ” માથીએ કણું, “ માટે જરૂર ગમે તેમ કરીને શહેરમાં પાછાં જવાની ગોઠવણ કરવી જોઈએ.”

“ બા ચીટવાશે.”

“ કેમ ! ”

“ મારાજ આમહથી તેમણે અહીં રહેવા આવવાનું કચુલ કયું હતું અને અહીં આવ્યાને પુરા પાંચ દિવસ તો થયા નથી. એટલામાં જવાની વાત કરીશું તો તે કેમ માનશે ? ”

“ ગમે તેમ થાય તો પણ તેમની પાસે મનાવવુંજ પડશે. બીજો ઉપાય દેખાતો નથી. હું તને મદદ કરીશ. તું જરા સીક હોવાનો ઢોંગ કરજો એટલે તરત આપણું કામ પાર પડી જશે.”

એટલા વખતમાં ફરીથી રંધાઇને જમવાની વખત થઇ ગઇ હતી. સરોજ તથા માશીએ જેમ તેમ પેટ ભરી લીધું. આઠો વખત હતું, તે એક ટોપલીમાં ભરી માણેકગૌરી ન્હાવાની ઓરડીની પ્વારીએ લઇને ઉભી રહી. નવના ટંકારા ચતાંજ વીજલો ત્યાં આવી ઉભો.

ટોપલી લઇ તેને પૂછ્યું:-“ કાસે ક્યારે આવું ? ”

“ રાત્રે આજ વખતે. ”

“ વાર.” કહી વીજલાએ ચાલવા માંડ્યું. એટલામાં કાંઇ વિચાર આવતાં પાછો ફરી તે બોલ્યો, “ માશી, એ પથરા પર આખી રાત પડી રહેવાથી મારાં હાડકાં દુઃખે છે અને હંડી લાગે છે, માટે મને કાંઇ ઓઢવાને આપ... નહિ તો અહીંજ મારી સૂવાની વ્યવસ્થા કરી આપ. ”

“ થોડા દિવસ ધીરજ ધર. તે પછી હું નક્કી તને સગવડ કરી આપીશ. ત્યાં સુધી લે આ કામળી ઓઢજે. ” એમ કહી માણેકગૌરીએ એક જુની કામળી લાવીને તેના તરફ નાંખી. તે લઇને વીજલો આનંદ પામતો ચાલતો થયો.

માશીએ સરોજની પાસે જઈ વીજલાનું કાસણ બાજુ તો મથું તે વિષેની ખબર આપી, ત્યારે તેનું હિદ્દિસે મન સાંત થયું.

૨૭

“ પેટીમાંના રાક્ષસ ! ”

નવિન ઉત્પન્ન થયેલા આ સંકટને લીધે આખી રાત્રિ સરોજે જમતાવસ્થામાંજ કાઢી. તેને નિદ્રા આવી શકીજ નહિ, અને તેથી બીજે દિવસે તે માંદો હોવાનો ઢોંગ કરવાની જરૂર ન પડતાં મુઠરતી રીતેજ માંદો દેખાવા લાગી. તેની આંખો રાત્રી થઇ ગઇ હતી અને મોં સૂકી ગયું હતું. શરીરમાં સૂસતી-શિથિલતા આવી ગઇ હતી, અને

ઉત્સાહ મંદ પડી ગયો હતો.

સ્નાનવિધિ થયા પછી નિયમ પ્રમાણે દિવાનખાનામાં સર્વ ચાહ માટે બેઠાં થયાં, તે વખતે નંદનખાની નગર તેના ઉપર પડી.

“ સરોજ, તું આજે આમ કેમ દેખાય છે ? ”

“ કેમ, કેવી દેખાઉં છું બા ? ”

“ જોને તારાં મોં કેવું સૂઝી ગયું છે. આંખો રાતી થઈ ગઈ છે, અને શરીર પશુ...”

“ કેવું સૂસ્ત દેખાય છે. સરોજ, ” માણીએ વચમાં બોલવા માંડ્યું, “ રાત્રે તને ઉંઘ આવી હતી કે નહિ ? ”

“ ઉંઘ તો પૂરી ક્યાંથી આવે ? અહીં આ પાસેજ મોટા દરીઓ આવેલો છે. તેની બસતીના બુધવાટા સાંભળીને મને એવો ભય લાગે છે કે રાત્રે—”

“ અરે, માંડી, એમાં તને શો ભય લાગે છે ? સમુદ્ર પાસે રહેનારને વળી મોજાનાં અવાજનો ભય લાગતો હશે ? કદાચ તારાં માથું દુઃખતું હશે...”

“ મને શું થાય છે તેની મનેજ સમજ પડતી નથી, બા. બડીમાં મારાં માથું દુઃખે છે, તો બડીમાં સજેખમ થાય છે. રાત્રે ઉંઘ આવતી નથી. બૂખ લાગ્યા જેવું લાગે છે પરંતુ હું ખાવા બેસું છું તો અન્ન મોંમાં પેસતું નથી. મનમાં પણ એટલો બધો ઉદ્વેગ રહે છે...”

“ સરોજ, તું ચિંતા બહુ કર્યા કરે છે તે એ બધાંનું કારણ છે. હમણાં હમણાં તું વિચારમાંને વિચારમાં ફર્યા કરે છે અને આનંદમાં રહેતી નથી, તેથી ખરેખર માણેક ? ”

“ હાસતો. તેથી પણ તબીબત બગડે છે. હંમેશાં મુલાવસ્થામાં તો આનંદમાંજ રહેવું જોઈએ. ”

“ એમ કંઈ નથી, બા. ” સરોજ બોલી, “ મને લાગે છે કે

આ દરીઆ કીનારાની હવા મને માફક આવતી નથી. ”

“ અરે, એવું તે હોય ? ” નંદનબાએ કહ્યું, “ ઘણું માણસો માંદાં થાય ત્યારે દરીઆ કીનારાની સ્વચ્છ હવાથી સારાં થાય છે, ત્યારે તું તેથી ઉલટું જ કહે છે. ”

“ પણ બા ” માણેકગૌરી બોલી, “ કેટલાંક માણસોને ખારી હવા માફક આવતી નથી અને ઉલટાં વધારે માંદાં પણ થાય છે. એટલે સરોજ બહેન, કહે છે તે ખરું પણ હોય. ”

“ પણ સરોજ કેટલું સ્વચ્છદે વર્તે છે ! તેથી તેની પ્રકૃતિ બગડે એમાં શી નવાઇ ? ”

“ શું હું સ્વચ્છદે વર્તું છું, બા ? ”

“ મનમાં આવે ત્યારે ખાવું, મનમાં આવે ત્યાં ફરવા જવું. સમુદ્રના કીનારા પરજ દોડદોડ કરવી, એવું એવું, મેં તને કેટલીયે વાર કહ્યું પરંતુ તું ધ્યાનમાં ક્યાં લે છે ? ” નંદનબાએ કહ્યું, “ એવું એવું કરવાથીજ શરીરની પ્રકૃતિ બગડે છે, સરોજ. ”

“ ગમે તેમ પણ મને કોણાળે આવ્યા પછી કાંઈ ગોઠવું જ નથી. ” સરોજે કહ્યું. તેના મનમાં એમજ થતું કે ક્યારે બા જાતેજ શહેરમાં પાછાં જવાની વાત કહે !

“ એમ હોય તો પાછાં શહેરમાં રહેવા ચાલો. ” ઉત્સુક થયેલી મારીએજ વાત કહી. સરોજે ટેકા આપ્યો.

“ વળી પાછાં શહેરમાં ? ” નંદનબાએ સહજ ચીઠવાઇને કહ્યું. “ તમને કાંઈ ધંધો છે કે નહિ ? અહીં આવ્યાને પાંચ દિવસ તો પૂરા થયા નથી, અને એટલામાં પાછું જવું છે ? ”

માણેકગૌરીએ જવાબ ન આપ્યો. સરોજે ફરી એકવાર આગ્રહ કર્યો કે, “ બા, અહીં તો મને નથીજ ગમતું. મારી તખીઅત સારી રહેવાની નથી. દરીઆની હવાથી મને શ્વેદી થાય છે. તે બધું મારાથી

કેમ સહન થાય બા. હવે તો પાછાં શહેરમાંજ ચાલો, તો ઠીક. ”

થોડી વાર સુધી બાએ જવાબ આપ્યો નહિ. વિચાર કયો. અંતે બોલ્યાં:—“ ઠીક છે. તમારી એમ મરજી છે તો શહેરમાં ચાલો. માફ થું જવાનું છે ? પણ હું નથી ધારતી કે ત્યાં જવાથીજ તારી તબીબી અત સુધરે. ”

આવી અડધી પણ રજા મળતાં માશીભાણેજ આનંદ પામ્યાં. તેમને જોઇતું મળ્યું.

“ ત્યાં જવાથીજ સાફ ન થાય તો પણ ત્યાં ડોક્ટરની દવા કરવાનું ઠીક થઇ પડશે. ”

“ અને મને શહેરની વસ્તીને લીધે ગમશે પણ ખરું. ” સરોજે કંઈક ઉલ્લાસમાં આવી કહ્યું.

“ ઠીક છે. ત્યારે, ચાલો આજે સાંજેજ. ”

એમ કહી નંદનબા ઉઠ્યાં અને એક આરામખુરશી પર પડી ન્યુસ-પેપર વાંચવા લાગ્યાં. સરોજ અને માણેકબૌરી ઉઠીને એકાંતમાં મળ્યાં.

“ કેમ હવે ઠીક થયું ને ? ”

“ હા. પણ એથી પણ આ વીજધાનો ભય ટળશે કે નહિ તે શકે જરૂર છે. ”

“ અરે ત્યાં એનાથી અવારોજ નહિ તે તું ખાત્રીથી માનજે, સરોજ. ” માશીએ કહ્યું.

જન્મા પછી પાંડુને સરસામાન બાંધી લેવાની આજ્ઞા અપાઇ ગઇ. જેવી રીતે આવ્યાં હતાં તેવીજ રીતે ધણુંખરું રાયરચીલું લઇને પાછાં જવાનું હતું, એટલે બે ખટારા ભરાય એટલો સામાન થાય એમ હતું. માણેકબૌરીએ મોટા પેટારામાં સામાન ભરીને બે ખટારા બાડે કરી લાવવાની પાંડુને સૂચના આપી દીધી.

સાંજે પાંચેક વાગે માડી આવીને ખંજશાના એટલા આગળ

હિભી રહી. નંદનબા, સરોજ વગેરે તૈયારજી હતાં. ઘેરજી રાત્રે વાળ કરવા માટે ફોફો બોજન બનાવી રાખેલું હતું, તેના ડબ્બા પાંડુએ ગાડીમાં ગોઠવી દીધા. ત્રણે જણ ગાડીમાં બેઠાં,

“ પાંડુ, મારો સામાન બધો ચોક્કસ સાચવીને લઇ આવજો. કાંઈ ભાગશે તુટશે કે ખોવાશે તો હું તારી ખબર લઈ નાંખીશ હો. ” સરોજે બારીમાંથી ડોકું કાઢી કહ્યું.

“ અને બંગલાનાં બારી બારણાં સાવચેતીથી બંધ કરી મળીને કુંચી આપીને સામાનનાં ગાડાંની સાથે તું આવજો. ” નંદનબાએ પાંડુને સૂચના કરી.

“ અને રસોડામાંનો કોઈ સામાન રહી જાય નહિ તે ધ્યાન રાખજો, પાંડુ. ” માશીએ કહ્યું.

ગાડી ચાલવા માંડી. પાંડુએ નીચા વળી ત્રણેના હુકમને માથે ચઢાવ્યા.

વીજલાને બે દિવસના અપવાસ હતા, એટલે માશીએ બે ટકને માટે ‘પુરતુ’ આપેલું ખાવાનું તે એકે બપોટે ઉગ્રવી ગયો. સાંજે તે પાછા બૂખ્યા રહેવાનુંજ થયું. રાત્રે છેક નવ વાગે સરોજને બંગલે જવાય ત્યારે બીજું ખાવાનું મળે, ત્યાં સુધી અગીઆરસ પાળવાની !

ક્યારે રાત પડે અને સરોજના બંગલાની પાછળ જઈ એમ વીજલો ઘડીએ ઘડી ગણુનો બેઠો હતો. અતે રાત પડી પણ ખરી. વીજલો પોતાની ગુહામાંથી બહાર નીકળ્યો, અંધકારમાં લપાતો લપાતો સરોજના બંગલા આગળ આવ્યો. ત્યાં તે ખટારાના ખડખડાટ તેને કાને પડ્યા. તેણે જોયું કે ખટારા બંગલાના બારણામાં હિભી રહ્યા છે. તે જા માટે આવ્યા હશે તેનો તે વિચાર કરવા લાગ્યો અને ધીમે ધીમે સ્નાનગૃહની બારી પાસે આવી હિભો.

બીંતના તેમજ જાજલીના ગ્રામીણે લીધે કોઈ તેને જોઈ શક્યું

નહિ. પાંકુ સામાન પેટીમાં ભરવામાં અને માડવાળાઓ તે પેટી ઉંચકી લાવી ખટારામાં ગોઠવવામાં રોકામલા હતા. એટલામાં વીજ-લાની નજર માળ પર ગઇ, તો બધી ખારી બધ. તે ચારે તરફ ફરી વળ્યો તો એક પજુ ખારી ઉઘાડી તેના જોવામાં આવી નહિ.

“ આ શું ? એ લોકો ચાલ્યાં ગયાં કે શું ? ” વીજલો બબડ્યો, “ મને છેતરીને સરોજ ચાલી ગઇ ?...એ લોકો ક્યાં ગયાં હશે ?...મારે તેમને શોધી કાઢવાંજ નેહજે. ”

એટલામાં પાંકુના બે ત્રણ શબ્દો એને કાને પડ્યા. “ હો હો. ચર્નાશિડ દ્રામમેલ જન્કશયુકે ટેલિન જાવયા હે, મી એકલાં નો સાં-ગીતલા, સુણલા નાહી ? ”

“ હાં હવે સમજ્યો. એ લોકો પાજ શહેરમાં રહેવા ગયા લા-જે છે અને આ પાંકુ તેમનો સામાન પણ લઇ જાય છે...જો, હુચ્ચી સરોજ !...તેણે મારું કાસળ કાઢવા માટેજ આ રસ્તો લીધો એમાં શું પૂછવું ? ”

એમ કહી વીજલો વિચાર કરવા લાગ્યો. એટલામાં રસોડાની એક ખારી ઉઘાડી રહી ગઇ હતી તે પર વીજલાની નજર પડી. ત્ય્હ પાંકુ તે દેવાની ખૂલી ગયો હતો.

“ આ સારો લાભ છે. ” કંઈક ઉંડા વિચારમાંથી જાગૃત થઇને વીજલો બબડ્યો, “ જો એમ અને નો તું સરોજને ખતાવી આપું કે તું મને છેતરનાર કોણ ? ”

એટલામાં પાંકુ ખટારાવાળાને લઇને રસોડામાં આવ્યો, અને એક મોટી પેટી લઇ જવાની તેમને સૂચના કરી. માડવાળા તે પેટીને લઇ જવા લાગ્યા. પાંકુ માળ ઉપર સરોજની ઓરડી તરફ ગયો.

આ તરફ માડવાળા પેટી લઈ ગયા કે તરતજ વીજલાએ ખારીમાંથી પ્રવેશ કર્યો. રસોડામાં ઉભો ન રહેતાં તે પાંકુને શોધવા

માળ પર ગયો તો ત્યાં ડોસો એક મોટો પેટારો ઉઘાડી તેમાં સરો-
જનો સામાન ગોડવતો માલમ પડ્યો. એક પોટકી ઉઘાડીને પાંડુ તે
પેટીમાં મૂકવા જાય છે, એટલામાં વીજળીની પેઠે વીજલાએ આવી તેની
ડોકી પકડી ભોંય પર પાડ્યો, અને પહાડ જેવો પોતે વૃદ્ધ નિર્દોષ
નોકરની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો.

“ખબરદાર, એક શબ્દ પણ બોલ્યો તો સહજ અવાજ પણ
કાઢ્યો તો આમ મળ્યો દાખીને નિકાલજ કરી નાંખીશ હું કહું તે-
મજ તું કરશે તો હું તને જીવતો જવા દઈશ...ના કહી તો મરી
ગયોજ સમજજે.”

ખિચારો વૃદ્ધ પાંડુ તો ચકિતજ થઈ ગયો. વીજલાના રાક્ષસી
શરીરના ભાર નીચે તેની છાતી બેવડીજ થઈ ગઈ. તેની આંખોમાં
પાણી ભરાઈ આવ્યાં. પ્રથમ તો આ શું છે તેની તેને સમજ પણ
પડી નહિ. અતે તે ગભરાતો ગભરાતો બોલ્યો:-“મલા સોડા ઓ...
ઓ...ઓ...હું મરન જતો...”

“બોલ કે તમે કહેા છો તેમ કરીશ.”

“કરેશ કરીશ, તુમી કહીશ તમા.”

“જો ન કહું તો ફરી તારા આરા હાલ કરીશ.” એમ કહેતો
કહેતો વીજલો તેની છાતી પરથી ઉડ્યો. પાંડુ પણ જેમ તેમ કરી
બેઠો થયો.

“મને શું અપરાધ કરેલા આદે ? કી તુમી અમા મને માર-
તાન...આપણ કાણુ આદે ? આદેમ.”

“ખબરદાર,” વીજલો દમામમાંજ બોલ્યો, “માત્ર હું કહું
તે પ્રમાણેજ કર, નહિ તો માર્યો જઈશ.”

પાંડુએ દાથ જોડ્યા. “બાપા, મને માફ નકા.”

“ બોલ, ભારે તારી શેઠાણી ક્યાં મધ છે ? ”

“ તે તો શહેરા મધીયા બંગલાંત રહેવા ગેલાં. ”

“ અને તું આ સામાન ત્યાં લઈ જાય છે કે ? ”

“ હોય શેઠ. ”

“ તો હવે હું કહું તેમ કર. હું આ પેટીમાં સૂઈ જઈ છું. તું મારા શરીર ઉપર થોડી પોટલીઓ મૂકી દેજે, અને પેટીને સામાનની સાથે તે બંગલામાં લઈ જાજે, પણ ત્યાં જઈને પણ હું આ પેટીમાં છું તે વાત કાંઈને કહેવાની નથી સમજ્યો કે ? ” એમ બોલી ફરીથી પાંડુને ડાકીમાંથી પકડ્યો. “ બોલને, કહેવાનો છે ? ”

“ ના. શેઠ ના. નહિ સાંચું મને માફ કરો. ”

“ કહીશ તો મારીજ નાંખીશ. ”

પેટીમાં પૂરાયલો રાક્ષસ પોતાને ટૂંકી રીતે મારશે, તેની કમ-અકસર પાંડુને સમજ પડી નહિ. તે તો ખરેખર મજરાયો. તે જોઈ ચોંટ્યો આનંદ પામતો પેટીમાં ઉતર્યો અને લાંબો થઈ સૂઈ ગયો. પાંડુએ બ્હીતાં બ્હીતાં ઉપરથી નાની નાની પોટલીઓ મૂકી પેટીનું બારણું બંધ કર્યું.

એટલામાં ગાડવાળાઓ નીચેનો સામાન ગાડાંમાં ગોઠવાઈ રહેવાથી માગ પર આવ્યા. પાંડુએ મૂંગા મૂંગા તે પેટી બતાવી દીધી અને પછી નંદનબાના ઓરડાનો સામાન બેગો કરવા ગયો.

સરોજના સામાનવાળી પેટી તે સહ ગાડવાળાને પણ ઉંચકવી ભારે થઈ પડી. જેમ તેમ તેમણે તે નીચે લાવી ગાડામાં ગોઠવી. પેટી આટલી બધી ભારે કેમ થઈ તે કાંઈ તેમને સમજાયું નહિ.

પાંડુ નંદનબાની પેટી ઉંચકી લાવ્યો. તે કાંઈ મોટી ન હતી. બધો સામાન ગાડાંમાં મૂકાઈ રહેતાં પાંડુ સર્વ બારણાં બંધ કરી, તાળું મારી, કુંચી માળીને આપી આવ્યો. અને જે ગાડામાં સરો-

જવાળી પેટી ન હતી તેની ઉપર ચઢી બેઠો. ગાડાં ચાલવા માંડ્યાં. અમુક પેટી આટલી બધી ભારે કેમ છે ! તેમાં લોખંડ તો ભર્યું નથી ? એમ ગાડાંવાળાઓએ પાંડુને બે ત્રણ વાર પૂછ્યું, પણ તે બિચારો શું જવાબ આપે ?

૨૮

લાલા કનૈયાલાલનો લાગીઓ.

ત્રીજો પ્રહરે શ્રીપતલાલ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબની ઑફીસ તરફ ગયો. સાહેબે તેને આવકાર આપ્યો અને તેના ચહેરા તરફ જોખ પૂછ્યું:—કેમ મીં શ્રીપતલાલ. આજ તમે આટલા બધા દીલગીર કેમ દેખાઓ છો ? કાંઈ નવો ઘોંટાળો ઉત્પન્ન થયો છે કે શું ? ”

“ નવો ઘોંટાળો શું ઉત્પન્ન થવાનો છે ? આ છે તેજ ક્યાં ઓછો છે ? ” શ્રીપતલાલે કહ્યું.

“ પણ ત્યારે બેદી ત્રિચ્છાનો કાંઈ પત્તો લાગ્યો ? ”

“ તે કાંઈ સહેલ છે સાહેબ ? ”

“ વાર, ત્યારે વીજલો પકડાયો ? ” સાહેબે પૂછ્યું.

“ પણ તે કામ તો ખુલ્લી પોલિસનું છે એમ આપને મેં કહ્યું જ હતું. મેં તો છોડી દીધું હતું. ”

“ પણ કોલાબામાં સમુદ્ર કીનારા ઉપર તમે તેની પાછળ પડ્યા હતા, એમ મેં બે ડિફ્ટિંગો તરફથી સાંભળ્યું છે...”

“ હા. તે ખરું છે. મારો ને તેનો અચાનક મેળાપ થાય તો મારે તેની ખચર અંતર કેમ ન પૂછવી ? ” શ્રીપતે હસતાં હસતાં કહ્યું અને પોતે જે કંઈ હતું તે વર્ણવી સંભળાવ્યું.

બધું સાંભળી રહ્યા પછી સાહેબે કહ્યું:—“હવે શ્રીપતલાલ, હું કહું તે પ્રમાણે કરો. આ બેદી ત્રિચ્છાની ધુન મનજમાંથી કાઢી નાંખો

અને તે વીજલાને પણ હમણાં ઊડી લો. હું તમને એક નવું કામ સોપું છું તે હાથમાં લ્યો.

શું નવું કામ છે ? ”

“ પેલા પેપર-મીલવાળા સાલા કનૈયાલાલનો બાગીદાર મનમોહન વઝીર પોતાના ઉપર વારંટ છટવાથી નાશી ગયો છે તેને પકડવાનું...”

“ હાં. એ કામ તો પેલા ડિટ્રીબ્યુએ મને કહ્યુંજ હતું. પરંતુ તે મારાથી બની શકે એમ નથી. ”

“ પણ તે કાંઈ નાશીને મુંબાઈની બહાર નથી. તે કાલાબા-માંજ એક મુંપડી બાંધીને સાધુ થઈ રહે છે, એમ ખબર મળેલી છે. મેં તેને માટેજ પેલા બેને મોકલ્યા હતા પરંતુ તેમનાથી કાંઈ વળ્યું નહિ, અને ઉલટું બેદી ત્રિજળની વાત તેમાં પણ ભેગવી સાબ્યા ”

“ હાજી, એ બંધી વાત મને ખબર છે. હું તે વખતે ત્યાં હાજરજ હતો મનમોહન વઝીર તેમના હાથમાંથી છટક્યો, અને મને વીજલાએ ઠાકર ખવાડી. ”

“ ત્યારે તમે એ વઝીરને કેમ પકડ્યો નહિ ? ”

“ બે કામમાં એકી વખતે હું કેવીરીતે રોકાઈ શકું ? ” શ્રીપ-તલાલ ખરું કારણ જુખાવી કહ્યું.

“ પણ આ બે માણસો તમને મદદ કરતે. ”

“ તે ખરું. પણ સાહેબ, આ બેદી ત્રિજળનો કેસ ઉઘાડ્યા વિના મને કાંઈ એન પડવાનું નથી. મને ત્યારે અને મને તે રીતે પણ હું એનો અંત લાવીશ ત્યારેજ રહીશ. અત્યારે હું ફરવા ભઈં છું, ઈકબે ઉપર મારી જરૂર પડે તો ટેલીફોનથી ખબર આપજો. ”

એમ કહી સાહેબની રજા લઈ શ્રીપતલાલ ચાલ્યો ગયો. તે હવે સરકારી નોકરીમાં ન હતો એટલે સાહેબથી તેના ઉપર ક્યાંય

કરી શકાય એમ ન હતું.

+ + + + +

સંખ્યાકાળનો અરણ્ય અસ્ત પામી ગયો એટલે તેના ઝાંખા અંધકારમાં એક મેલાં વચ્ચમાં સળંગ થયેલો માનવી બોરીબંદરને રસ્તે ચાલવા લાગ્યો. તે કાંઈ આશીસ બોળતો હોય એમ લાગતું હતું કારણ કે રસ્તા પરનાં દરેક જાહેર ખખરનાં પાટીયાં તે વાંચતો જતો હતો.

“ મનમોહનલાલ ! ”

રસ્તામાંજ તેને કાંઈએ ખૂમ પાડી. મનમોહને પાછું ફરીને જોયું. પોતાને પોલિસોના સકંજમાંથી ઊડવનાર પેલી તરૂણીને તેણે તરત ઓળખી. તેં પણ ઓળખી હશે, વાંચનાર.

“ અરે મનમોહનલાલ, તમે આવા મોટા રસ્તા ઉપર આમ ફરવા કેમ નીકળ્યા છો ? ” પાસે આવી સરોજ ધીમે સાદે વકીલને હપકો આપતાં બોલી, “ તમને મેં નાશી જવાની આવી તક આપી છતાં મુંબઈમાંને મુંબાઈમાંજ શા માટે ફર્યા કરો છો...”

“ બહેન, મને પોલિસના પંજમાંથી ઊડવનાર તરીકે હું તમને ઓળખું છું. પરંતુ તમારી વધારે ઓળખાણુ આપો તો ઠીક. ” મનમોહનલાલે પણ ધીમે અવાજે કહ્યું.

“ મારું નામ હામ જણીને શો ફાયદો છે ? ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો, “ માત્ર મને તમારી હિતકારિણી તરીકેજ માનો એટલે થયું.”

“ એટલાથી મને સતોષ કેવી રીતે મળે ? બહેન, ” મનમોહને અત્યંત નમ્રતા અને આદ્રભાવથી કહ્યું, “ કહેવામાં તમને કાંઈ વાંધો છે ? હું ફસાવીશ નહિ એટલું વચન આપું...”

“ મને કાણુ ફસાવવાનું છે ? ” સરોજે હસીને જવાબ આપ્યો;

અને થોડક સળદોમાં પોતાની હુંક ઝોળખાણુ આપી. શ્રીપતલાલ સાથે પોતાને સારી મૈત્રિના સંબંધ છે તે પણ કહ્યું.

“ હું અત્યારે શ્રીપતલાલની ઑશીસજ શોધતો હતો.” વકાલે કહ્યું.

“ કેમ ? ”

“ મારે તેને મળીને મારી કર્મકથા વ્યાસ્થિત કહી દેવી છે. પછી તેમને યોગ્ય લાગે તો મને બચાવે અને ન લાગે તો...પછી જે ઇશ્વરને મમે તે ખરું. ”

“ તમારે નિરાશ થવાની કાંઈ જરૂર નથી...તો પણ મારે કહેવું બોધએ કે ખુદી રીતે શ્રીપતલાલ તમને કાંઈ પણ સહાય કરી શકે એમ નથી. એટલે તેમને મળવું નકામું છે...”

“ પણ મારી પાસે આ છે. ” એમ કહી મનમોહનલાલે શ્રીપતલાલનું કાર્ડ—જે તેણે સમુદ્રમાંથી પોતાને બચાવવા માટે આપ્યું હતું તે—સરોજને બતાવ્યું.

“ એ ખરું. તો પણ શ્રીપતલાલ એમ માને છે કે તમે અપરાધી છો અને પોતે સરકારની સાથે વચનબદ્ધ થયેલા હોવાથી તમને સહાય કરી શકશે નહિ; પણ તેને બદલે હું તમને સહાય કરવા તૈયાર છું.

“ શ્રીપતલાલ ખરેખર મને અપરાધી મણે છે ? ”

“ હા. ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો. “ પરંતુ તેથી કાંઈ નિરાશ થશો નહિ. તમારી પૂર્ણ કીર્તિ જળજીવાર હું તમને નિર્દોષજ માનું છું; એટલે તમારો એક સહાયક તો હોજ. ”

“ હું તમારો ઉપકાર કદી વિસરી શકીશ નહિ, બહેન. ” મનમોહનલાલની આંખમાં આંસુ આવ્યાં.

“ હશે. ઉપકાર પ્રભુનો. સરોજે કહ્યું, “ પરંતુ મને તમારા કેસની વાત વિસ્તારથી જાણવાની બહુજી ઉત્કંઠા તેમજ જરૂર છે. તે વિના હું બરાબર મદદ કરી શકીશ નહિ.

“ એ બહુ લાંબી કથા છે, બહેન...”

“ તોયે હું સાંભળતાં કંટાળીશ નહિ. કારણુ કે તમને સદાય કરવા માટે મારે તેની જરૂર છે. ”

“ તો સાંભળો. હું હુંકામાંજ કહીશ. મારો ધંધો વકીલાતનો છે. તમે તે જાણો છો. તે છતાં કનૈયાલાલની મીલમાં મેં બાગ નાંખેલો હતો...”

“ કનૈયાલાલ સાથે તમારે શી ઓળખાણુ ? ”

“ પહેલાં એક કેસ હું એની તરફથી લડ્યો હતો, અને જીત્યો હતો તે વખતે અમને પરિચય થયો હતો. ”

“ ફિક. આગળ ચલાવો. ”

“ હવે મીલના મજૂરો તથા ખીચ કામદારો સાથે અમારે એવા કરાર હતો કે જે તેઓ રજાને દિવસે રજા ન પામતાં કામ પર આવે તો અમારા ચોક્કા નફામાંથી એક દશાંશ બાગ તેમને વહેંચી આપવો. એ પ્રમાણે ગયાં બે વર્ષમાં જે નફો થયો હતો, તેમાંથી તે લોકો પોતાનો હિસ્સો માગવા લાગ્યા. તેમના હક પ્રમાણે ગણતાર બગ્ગર રૂપીઆ તેમને આપવા પડે તેમ હતું. આથી કનૈયાલાલની દાનત બગડી. તેણે ખોટા ચોપડા તૈયાર કરાવ્યા, અને મીલના હિસાબમાં નુકસાન બતાવ્યું.

પરંતુ મેં માન્ય કર્યું નહિ. ખરા હિસાબ પ્રમાણે મજૂરોને કેટલું મળવું જોઈએ તે મેં તેમને ખુલ્લી રીતે કહી દીધું. એટલે મારે અને લાલાને તકરાર થઈ. મારો બાગ નાનો હતો એટલે તેણે મને અમુક રૂપીઆ આપીને મીલમાંથી બાતલ કર્યો. મજૂરોએ સંપ કરીને હડતાલ પાડવાની ધમકી આપી. ત્યારે તેણે ફરીથી હિસાબ તપાસી જોવાનું વચન આપ્યું.

ચોપડા દિવસ રહીને તેણે મને પત્ર લખીને પોતાની બૂલ કબૂલ

કરી તેમજ પોતાને પસ્તાવો થતો હોય તેમ લખ્યું, અને બોલાવ્યો હતો તે પ્રમાણે હું તેને મળવા માટે તેના બંગલા પર ગયો. તેણે વણા આદરથી અને બેસાડ્યો, અને મારા સાચાપણનાં વખાણ કરી વણી આડી તેડી વાતો કરી. અને લાગ્યું કે લાલાને ખરેખર પસ્તાવો થયો હતો.

પછી તેણે એક કામળ મારી પાસેના ટેબલ પર મૂક્યો અને મને વાંચવાનું કહ્યું. તે એક ખત હતું અને તેમાં મીલના મજુરોને નફાના હિસ્સાના રૂપીઆ બાર હજાર વહેંચી આપવા વિષેનું લખાણ હતું. અને તે જોઇ બહુ આનંદ થયો. તે ખત નીચે મારી સહી માટે જમા રાખી હતી. કનૈયાલાલે ખડીઆમાં કસમ બોળી મારા હાથમાં આપી સહી કરવાનું કહ્યું. મેં ખુશીથી સહી કરી આપી.

એ બધો વખત કનૈયાલાલે તે ખતપત્રનો અમુક ભાગ પોતાના હાથ નીચે દાખી રાખ્યો હતો તે મારા હાથમાં આવ્યું નહિ. સહી થતાં વારજ કનૈયાલાલે તે કામળ ઝટ ઉઘવી લીધો તો તે એક નહિ, પરંતુ બે કામળ હતા ! હું ચકિત દષ્ટિથી તે કામળ તરફ જોવા લાગ્યો, ત્યાં તો કનૈયાલાલે તે કામળનો કુચોપુચો કરી ફાડી દીધા ઉપર બાળા મૂક્યો અને નીચેના કામળ ઉપર મારી સહી થયેલી અને દૂરથી ખતાવી...”

“ પણ તે બીજા કામળ પર તમારી સહી કેવી રીતે આવી ? ” સરોજે વચમાં પૂછ્યું.

“ તે અને પાછળથી માલમ પડ્યું, કે લુચ્ચાએ કાળા કાર્બન પેપર બે કામળની વચ્ચે દાખી રાખ્યો હતો...”

“ વાહ ! એની ચતુરાઈ ! ”

“ પછી તેણે મારું હાથ દુઃખાવવા માટેજ હસતાં હસતાં કામળ વાંચી બતાવ્યો. ‘ મેં મીલની ત્રિજોરીમાંથી પોણું બાજ રૂપીઆ મારા

ખાનગી કામ માટે આજે ઉપાડ્યા છે તે હું ચાર દિવસમાં ભરપૂર્ણ કરી આપીશ. ”

“ કનૈયાલાક્ષણું આવું કપટ જોઇ મને તેના ઉપર અત્યંત ક્રોધ થયો, અને તે કામળ કુંટલી લેવા માટે હું તેના સરીર પર પડ્યો. તેણે ઝટ કામળ ગળવામાં મૂકી દીધો, અને ભેળાને બોલાવી મને ધક્કો મરાવી બહાર કાઢી મૂક્યો. પોણા લાખની મોટી રકમ સાંભળતાંજ હું એવો ધડકી ગયો હતો કે આ કાવતરા માટે શો ઉપાય કરવો તે પણ મને સમજાયું નહિ. મારું કામદાનું જ્ઞાન તે વખતે કાણુ જાણે ક્યાં ગયું !

તે રાત્રે હું ઘેર ગયોજ નહિ. મેં આખી રાત માંડની પેંડ ભાટક્યા કર્યું. બીજે દિવસે ઘેર આવી હવે શું કરવું તેના હું વિચાર કરવા લાગ્યો. પોણા લાખ જેવી મોટી રકમ મારે ક્યાંથી લાવી આપવી ? તે વિચારે મને ગમગીન બનાવી દીધો. મેં મારા ધરનાં માણસોને વતન મોકલ્યાવી દીધાં; અને શું થાય છે તેની વાટ જોતો એકલા રહેવા લાગ્યો.

થોડા દિવસમાં કનૈયાલાલે મારા ઉપર ફર્યાદ માંડી. સરકારની કોર્ટમાં પૈસાવાળાને કેવો ન્યામ મળે છે તે કાંઈ મારાથી અજાણ્યું ન હતું, એટલે મારા ઉપર વૉરંટ નીકળશે એમ હું ધારતો હતો. તે વખતથી હું પોલિસની નજરે પડતા બહીવા લાગ્યો, અને વેશ બદલી આમ તેમ ફરવા લાગ્યો.

એમ કેટલાક દિવસ નીકળી ગયા પછી હું કોલાબા જેવે નિર્જન સ્થાને એક જગ્યા પર કુંપડી બાંધી રહેવા લાગ્યો. ત્યાં પણ હું સુખે રહી શક્યો નહિ. એક દિવસ ત્યાં ફરવા આવેલા કનૈયાલાક્ષણી મારા ઉપર નજર પડી. હું સંન્યાસીના વેશમાં હતો છતાં તેને જોવાથી મારી સરીરમાં જે કંપારી આવી તેનાથી એને વહેમ પડ્યો. તેણે પોલિસમાં ખબર આપી. તે પછી જે થયું તે તમે જાણેજ છો.”

“ હા તે કહેવાની જરૂર નથી. ” સરોજે કહ્યું. “ મનમોહન-
લાલ, જે કુટ કનૈયાલાલે આવું નીચ કપટ કરીને તમને ફસાવ્યા છે
કે ?...હીક છે. તેનો ઉપાય થશેજ. ”

સરોજના હાથ ઉપર આમ બળવા માંડી હતી, અને તેથીજ
તેના મુખમાંથી ઉપરના સબ્બો બહાર પડ્યા. ધીમે ધીમે બેઠી ત્રિશજ
પ્રકાશ્યું : પરંતુ ચેતી મચેલી સરોજે પોતાના વચનના પાલવ નીચે હાથ
ઢાંકી દીધા.

“ તે ખરું. પરંતુ ” મનમોહને કહ્યું, “કું કહું છું તે સાબિત
કરવા માટે મારી પાસે કાંઈ પશુ દલીલ કે પુરાવા નથી. ”

“ તેમાં શું થઈ ગયું ? ” સરોજે હિંમતથી ઉત્તર આપ્યો.
“ તેની કાંઈ જરૂર નથી. તમારી હકીકતને બીજા મને તેથી બને
માને પશુ મને તો તે ખરીજ લાગે છે. ”

“ તમે માણસને તરત પારખી શકો છો. ”

“ હશે, પશુ હવે અહીં ચોબતું નક્કરું છે. કાઈની આપણા
ઉપર નજર પડે તે હીક નહિ. આપણે મને તે દિશામાં પશુ આજવા
માંડીએ. ”

“ હીક, ત્યારે ચાલો. ”

બને ગીરમામના રસ્તા તરફ આવ્યાં. એટલામાંજ મનમોહન
વકીલ બોલી ઉઠ્યો :—“હા...હા...જૂઓ પેલી માડીમાં કોણ બેઠું છે ?”

સરોજે પાછું વાળીને બેઠું તો એક વિઠોરીયામાં લાલા કનૈ-
યાલાલ અને શીપતલાલ બેસી જતા હતા.

“ એ કનૈયાલાલને ખંડે જતાજ લાગે છે. ખરું કની ? ”
સરોજે વકીલને પૂછ્યું.

“ મને પશુ એમજ લાગે છે. કારણ કે એ શેડીઆનો ખંડે
જો તરફજ આવેલો છે. ”

“ ઠીક ત્યારે. તમે હવે મારાથી છૂટા પડી ચોપાટી પર જાઓ. હું આ બનેની ખબર લઈ તમને આવી મળું છું. પછી થું કરવું તે આપણે નક્કી કરીશું. ”

મનમોહન વકીલ બંદુકે તરફ ચાલતો થયો. સરોજે કનૈયાલાલની વિક્ટોરીઆને આડે આવી શ્રીપતલાલને પોતાનાં “ દર્શન દીધાં ! ” એટલે શ્રીપતલાલે તરત ગાડી ઉભી રખાવી.

“ ઓહો ! સરોજિની ?...અત્યારે આ તરફ ક્યાં જાઓ છો ? ” તેણે પૂછ્યું.

“ ફરવા માટે ચોપાટી પર. ”

“ એકલાં છો ? ”

“ હા. તમે ક્યાં જાઓ છો ? ”

“ હું આ શેઠ કનૈયાલાલની સાથે તમને બંગલે જઈશું. તમારે વધી ન હોય તો તમે પણ ચાલો. થોડી વારમાં પાછાં આવશો. ”

“ હાં ચલીયે. મહેરબાની કરોકે હમારા ઘર પાવન કીજીએ. ” કનૈયાલાલ બોલ્યો.

સરોજને જોઈતુંજ હતું. કનૈયાલાલે સામેની સીટ પર બેસી સરોજને જગ્યા કરી આપી.

૨૬

કનૈયાલાલનું કારણ !

ગાડી ચાલવા લાગી—દોડવા લાગી. તે છેક કનૈયાલાલના બંગલાના દ્વાર આગળ જઈ ઉભી. ત્રણે નીચે ઉતર્યા. કનૈયાલાલે બાકું આપી દીધું.

શ્રીપતલાલે ગાડીમાંજ કનૈયાલાલને સરોજની ઝાળખાણ આપી દીધી હતી; સાથે એમ પણ કહ્યું હતું કે, “ અમારા બેને સારી મિત્રતા

“હે અને એ મારા કેસોમાં મને બચ્ચીવાર મદદ પણ કરે છે.” ઇત્યાદિ.

દિવાનખાનામાં બેઠા પછી સરોજે શ્રીપતલાલને પૂછ્યું:—“તમે કંઈ નવું કામ તો હાથમાં લીધું નથીને ?”

“નારે, આ શેકનુંજ...કેમ ?”

“લીધું હોય તો હું મારાથી બનતી મદદ કરવાને માટે તૈયાર છું.” સરોજે બીજો કાંઈ ઉત્તર ન જડવાથી કહ્યું.

“તમે મને ડીક યાદ દેવાડ્યું.” શ્રીપતલાલે સંભારીને કહ્યું.
“મારે એ ત્રણ સવાલ વિષે તમારી સલાહ લેવાનો વિચારજ હતો...”

“કયા સવાલ વિષે ?” સરોજે પૂછ્યું.

તેનો ઉત્તર ન આપતાં શ્રીપતલાલે કનૈયાલાલ તરફ ફરીને કહ્યું:—“શેક, મારે એમની માથે થોડી જાની વાતો કરવાની છે તે માટે એકાંત આપો તો ડીક.”

કનૈયાલાલ વિચારમાં પડ્યો. અને તેને કાંઈક યાદ આવ્યું હોય તેમ બોલ્યો:—“હાં. તમે માગ ઉપર મારા ખાનગી ઓરડામાં જાઓ. ત્યાં તમારા એકાંતનો કોઈ ભંગ કરશે નહિ. આ કુંચી લ્યો અને ખારણાની પાસેજ વિજળીની લાઇટનું બટન છે.” એમ કહી તેણે કુંચી શ્રીપતલાલને આપી. શ્રીપત દાદર ચઢવા લાગ્યો, એટલે તેણે ફરીથી કહ્યું:—“ત્યાં સાચવીને બેસજો, હું ચહાની તૈયારી કરાવું છું.”

“ડીક” કહી શ્રીપતલાલ ઉપર ગયો. ખારણું ઉઘાડી ચાંપ દાખી દીવો કર્યો; એટલે સરોજ પણ માગ પર ગઇ. કનૈયાલાલ પોતાનું ધણું નોખમ ત્યાંજ રાખતો.

“બોલો તમારે શું પૂછવું છે ?” એક ખૂરશી પર બેસી સરોજે ઉતાવળે પૂછ્યું.

“આ મનમોહન વડીલના ખટલા સંગ્રહીનાં કાગળીયાં આજે મને આ શેક બતાવવાનો છે, તેટલા માટેજ મને અહીં તેડી લાવ્યો

છે. હવે મનમોહનલાલે મારા ઉપર કેવો મોટો ઉપકાર કર્યો છે તે તમે જાણોજાજ. તોપણ મારાથી તેને મદદ થઈ શકે એમ નથી; તો તેમાં તમારી શું સલાહ છે? શ્રીપતલાલે અતે પણ આવો નમાનોજ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“એમાં તે શું પૂછવાનું હતું?”

“તોયે તમારો વિચાર તો કહો.” શ્રીપતલાલે ઝાંખા પડી જઈ કહ્યું; કારણ કે પોતે સરોજ સાથે એકાંત શોધવા માટેજ બે ચાર પ્રશ્ન પૂછવાનું બાનું બતાવ્યું હતું.

“બની શકે તો મનમોહન વકીલનો ખચાવ કરવો અને તેણે તમારા ઉપર કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવો. મને તો લાગે છે કે તે તદ્દન નિર્દોષ છે.”

સરોજ વાત કરતી હતી ખરી, પરંતુ તેની દૃષ્ટિ ટેબલ પરના નાનકડા કપ્પાટના ખાનામાં કેટલાક કાગળો હતા તેની ઉપર હતી. એક કાગળને છેડે “...હનલાલ વકી...” એટલા અક્ષરો કાર્જન પેપરથી છપાયેલા રૂપરૂ દેખાઈ આવતા હતા. તે ઉપર નજર પડ્યા પછી તેને અત્યંત આનંદ થયો.

“મને પણ એમજ લાગે છે કે તે નિર્દોષજ હોવો જોઈએ. પણ—” શ્રીપતલાલે અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું:—“પણ તેની નિર્દોષતા સિદ્ધ કેવી રીતે કરવી?”

“તે ફરજ ડિક્લેરેશનની છે કની?”

“પણ તમે કાંઈ ઉપાય બતાવો તો ઠીક.”

“તમે પહેલાં કન્યાલાલની હકીકત સાંભળી લ્યો તથા તેના કાગળોઆ તપાસી લ્યો. પછી આપણે આગળ વિચાર કરીશું.”

“ઠીકઠીક.”

“બીજું કાંઈ પૂછવું છે?”

શ્રીપતલાલે વિચારમાં પડી ‘ના’ કહી. “ બીજું કંઈ પૂછવાનું હાલ તો નથી. ચાલો, ત્યારે નીચે શેઠની ચઢા તૈયાર થઈ મઠ હતી.” એમ કહી શ્રીપતલાલ રૂમની બહાર જવા નીકળ્યો. બટન દબાવી તેણે દીવો હોલવી નાંખ્યો અને બારણા બહાર નીકળી સરોજની વાટ જોવા લાગ્યો. સરોજને બહાર આવતાં પા મિનિટની વાર લાગી, પરંતુ તે પ્રેમમાં પડેલા શ્રીપતલાલના લક્ષમાં આવ્યું નહિ. તેણે તો સરોજ રૂમની બહાર આવતાં તાળું લગારી દીધું.

પા મિનિટમાં-પોતાનાં વચ્ચે સંકારવાનો ટેંગ કરી સરોજ પોતાનું ક્ષમ કરી લીધું હતું ! એટલુંજ નહિ, પરંતુ ટેબલ પર પડેલી ટ્રારા કાગળની પેડજી પર કાળી સાદીના ખડીઆમાં આંગળી બોળી એક મોઢું ત્રિશજીનું ચિહ્ન પણ કાઢી દીધું હતું !

લાલા કનૈયાલાલ ચઢાની તૈયારી કરીને તેમની વાટ જોતો દિવાનખાનામાં બેઠો હતો. ચઢા પી રહ્યા પછી લાલાએ પોતાની વાટ કાઢી. પરંતુ “ આજે તો લણ મોઢું થઈ ગયું છે; હું કાલે સવારે અહીં પાછો આવીશ.” એમ કહી શ્રીપતલાલે રજા લીધી.

સરોજ પણ ઉઠી. શેઠને રામરામ કરી અને જંગમની બહાર પડ્યાં. રસ્તામાં આવતાં “ મારે એક મિત્રને મળવા જવું છે.” એમ કહી સરોજ છૂટી પડી, અને એક મહીમાં પેઠી. શ્રીપતલાલનું મન નિર્વિકારી હોત તો તેને સરોજની તે વખતની ખટપટ ઉપર સંકેત આગ્યોજ હોત; પરંતુ તેનાં નેત્રો પ્રેમથી અંધ થયેલાં હતાં, એટલે તેને જરા પણ શંકા આવી નહિ. રાતનો વખત હોવાથી સરોજને તેને ઘેર પહોંચાડવા માટે સાથે જવાની શ્રીપતલાલને ઉત્કટ ઇચ્છા હતી, પરંતુ તે તક મળી નહિ તેથી કંઈક ખિન્ન થતો તે પોતાની આંશીસ તરફ ચાલ્યો.

સરોજ પાછો મોટા રસ્તા પર આવી અને એક વિક્ટોરીઆ ભાડે કરી ચોપાટી પર ગઈ. ત્યાં મનમોહન વકીલ એક પથરા ઉપર

વિચારમાં બેઠેલા તેની નજરે પડ્યો સરોજે તેને વિચારમાંથી જમાડ્યો.

“ કેમ પછી શું થયું ? બહેન, ” વક્રીએ પૂછ્યું. “ કાંઈ ઉત્સાહ-દાયક ખબર ? કાંઈ આશા ? ”

“ પ્રભુનો ઉપકાર માનો. વક્રીલ સાહેબ, ” સરોજે હર્ષથી ઉત્તર આપ્યો. “ તમારું નસીબ ચઢતું લાગે છે. ”

વક્રીલના મોં પર આનંદનાં ચિહ્ન જણાયાં.

“ શું થયું ? ”

“ મને મારી કલ્પના ઉપરાંત ફતેહ મળી છે. તમારું કામ થઈ ગયું છે. હવે ચિંતા કરશો નહિ. ”

“ શું થયું, તે તો કહો, બહેન. ”

“ સાંભળવા કરતાં આ નજરેજ જૂઓને. ”

એમ કહી સરોજે પોતાના વસ્ત્રની અંદરથી કાગળ અને નોટાનું બંડક કાઢ્યું. ખતપત્રનો કાગળ જોતાંજ મનમોહન આનંદથી ઉછળવા લાગ્યો,—જાણે આકાશમાં ઉડવા લાગ્યો. આનંદનો ઉલ્લસ શાંત પડતાં તેની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં.

“ સરોજિની બહેન, તમે તે માનવી છો કે સ્વર્ગની દેવી છો ! અહાહા ! તમે મારા જેવા અપરિચિત માણસ ઉપર કેટલી બધી દયા રાખો છો ! હું તમારો ઉપકાર કેવી રીતે વાળી આપીશ...”

“ હરો. એ વિચાર મનમાં લાવશો નહિ. મનુષ્યો એક બીજાને મદાય ન કરે તો તેમણે બેસનો અવતાર ધારવો અને બેસોએ માણસનો અવતાર લેવો તેજ વધારે યોગ્ય છે. ” સરોજે કહ્યું.

“ ઠીક. પરંતુ બહેન, આટલા થોડા વખતમાં તમે આ બધું મેળવ્યું કેવી રીતે ? ”

“ વક્રીલ સાહેબ, તે મને પૂછશો નહિ. પાછળથી તે આપો-

આપજ તમને ખબર પડશે. માત્ર આ વિષે તમે ટ્રાઇને વાત કરશો નહિ...”

“ તે હું કેમ કરું ? ” વકીએ કહ્યું.

“ હવે, મનમોહનલાલ, તમે પરભાયા પોતાને વતન જાઓ, અને ત્યાંથી તમારા કુટુંબને પાછું લાવી ખુશીથી પાછા મુંબઈમાં રહો. કાંઈ હવે તમારું નામ લઈ શકનાર નથી. તમારા ખર્ચ માટે આ થશે. ”

એમ કહી સરોજે નોટોના પાંડવમાંથી બાર દાગર રૂપીઆની નોટ ગણીને બાબુ પર કાઢી, અને બાકી જે બસોડા રૂપીઆ રહ્યા તેમાંથી સોની નોટો મનમોહનલાલના હાથમાં મૂકી. મનમોહન તે આશ્ચર્યથી જોઈને રહ્યો. તે કાંઈ બોલવા જાય તે પહેલાં તો સરોજ બાકીની નોટો પાંચવમાં સંતાડી ચાલતી થઈ. નોટો પાછી આપવાના વિચારે મનમોહને તેને ખૂબ મારી, પરંતુ સરોજે તે સાંભળી નહિ.

હવે શું કરવું એ વિચારમાં મનમોહન થોડા વખત સૂધી ગાંઝ માફક આમ તેમ ફર્યો. અને પોતાને ઘેર-વતન-જઈ સ્ત્રીપુત્રાદિને મળવાનીજ તેને ઇચ્છા થઈ. ચનીરોડનું રેશન પાસેજ હતું ત્યાં જઈ એક લોકલમાં તે ટ્રાસાએ ગયો. ત્યાંથી મેલમાં બેસી પોતાને વતન પહોંચ્યો.

૩૦

વીળકાકાનું હિંત !

સરોજ એક માડીમાં બેસી ઘેર આવી. તેને પાછી દરતાં આ-ટલું બધું મોડું થયું તે માટે નંદનબાએ પુષ્કળ કપકો આપ્યો. સરોજે નીચું જોઈ તે સર્વ સહન કરી લીધું; પરંતુ પોતાને મોડું થવાના કારણ માટે તેણે જરા પણ બુડાણ ચલાવ્યું નહિ. સદ્ભાવે બાએ સરોજને કારણ ન પૂછ્યું; નહિ તો સરોજને બધી વાત કહેવી પડતે.

સરોજ લુગડાં જલ્લવા માટે પોતાના ખંડમાં ગઈ. પાંડુ એ વખતે ત્યાં ડચરો કાઢતો હતો. પોતાને પહેરવાનું વસ્ત્ર પેલી પેટીમાં છે એમ સરોજને યાદ આવ્યું. સરોજે પાંડુ પાસે પેટીની કુંચી માંગી.

પાંડુ પ્રથમ તો આપવાને આનાકાની કરવા લાગ્યો. પરંતુ તેને આપ્યા વિના કાંઈ ફટકો હતો ? સરોજ પેટી ઉઘાડવા ગઈ, એટલે પાંડુને ફરી ભય લાગ્યો. તે ઝાડુને પડતું મૂકી દોડતો દોડતો સરોજ પાસે આવી તેના હાથ ઝાલી ગભરાતો ગભરાતો બોલ્યો:—

“ નહિ નહિ. જ્હેનસાહેબ તી પેટી ઉઘાડુ નકા. તે પેટી ઉઘડ નકા...”

સરોજ ચમકી. “ આ પાંડુને કાંઈ ગાંડપણુ તો લાગ્યું નથી ? અથવા એ પીને તો આગ્યો નથી ? ”

એટલામાં માણેકગૌરીએ ત્યાં પ્રવેશ કર્યો.

“ કેમ શું છે, સરોજ ? ”

“ જોની આ પાંડુ કાંઈ ગાંડો થયો છે કે શું ? તે મને આ પેટી ઉઘાડવા દેતો નથી. ”

“ જ્હેન સાહેબ, એએએ તી પેટી ઉઘડુ નકા. ” પાંડુ જેમ તેમ બોલવા લાગ્યો. તે બિચારાનું શરીર ધ્રજતું હતું. ‘હવે શું થશે ?’ એ વિચારે તેને અત્યંત ભય લાગ્યો હતો.

“ કેમરે, પાંડુ, તને શું થયું છે ? ચાલ આંધો ખરા. ”

માશીએ પાંડુને આંધો જવાનો હુકમ કર્યો. “ સરોજ, તું પણ શું—આટલી બધી મોટી આવો, ને હજી તો લુગડાં જલ્લવામાં ઢીલ કરે છે, તો વાળુ ક્યારે કરશે ? તારે લીધે હું ક્યારની બૂખી રહેલી છું. ચાલ જલ્લદી. ”

પાંડુ ખસ્યો તો ખરો. તે કાંઈ પણ બોલી શક્યો નહિ, છતાં તે ભયથી શીકો પડી ગયો હતો તે સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. સરોજે તાળું

ખેલીને પેટીનું લાંબું ઉઘાડ્યું તો અંદર સળવળ સળવળ વસ્ત્ર લાગ્યું-માથીએ ઉપરની એક બે પોટલીઓ ઉંચકી લીધી, તો-

એક માથું-હાથ-પગ-શરીર અરે, આખો માણસ એક થયો- અને તે બીજો કોઇ નહિ પણ વીજલો પોતેજ !

માથી બાણેજ ભક્ત્યાં; બે કમલાં પાછળ ખસ્યાં, “ આ શું !?... આ વીજલો...અહીં ! ”

પાંદુએ બે હાથ વડે મોં સંતાડી દીધું. વીજલો આનંદ પામતો પેટીમાંથી બહાર નીકળ્યો.

“ હા. એ તો એજ...વીજલો ! ” માણેકગૌરીએ આખરે હિંમત એકડી કરીને કહ્યું.

“ સરોજ, બેટા, તેં તારા કાકાને ફસાવવાને યુક્તિ કરી, પરંતુ તારા કાકાનું તારા ઉપરનું હેત કાંઇ ઓછું થાય એમ નથી...”

“ પણ તું અહીં શા માટે આવ્યો ? ”

તમે મને મૂકીને ચાલ્યાં આવ્યાં તેથી. તમે મને ફસાવીને બૂખે મારી નાંખવાનું ધાર્યું, પણ-”

“ અરે, પણ તારે માટે અમે ત્યાં વ્યવસ્થા કરેલીજ હતી. ” માથીએ વચમાં કહ્યું. “ તારે અહીં આવવાની કશી જરૂર ન હતી. અમે ત્યાંજ તને ખાવાનું પહોંચાડતે. ”

“ ત્યારે તમારે મને તે પ્રમાણે કહેવું હતુંને ? ” વીજલાએ કહ્યું. “ તેમ હોત તો હું ત્યાંજ રહેતે. અહીં સહેરમાં તો પોલિસ વધારે...”

ત્યારે તું ત્યાં પાછો જા. ”

“ હવે હું ક્યાં-કેવી રીતે-પાછો જાઉં ? હવે તો મારી અહીંજ વ્યવસ્થા કરેલ. નહિ તો હું વગર મોતે મરી જઈશ. આ તમારો નોકર ગણુ ઇમાની માણસ દેખાય છે. હું બહાર નીકળું તે પહેલાં તેણે

કામને ક્યું નથી તે માટે મારા પર એનો ઉપકારજ થયો છે. કેમ, દોસ્ત, ” એમ કહી વીજલાએ પાંકુની પાસે જઈ તેને ધરડો હાથ ભેરવી હલાવી ‘ શેક-હેક ’ કરી. તે બિચારો તો વધારે ગભરાયો.

આખરે સરોજ બોલી:—“ વીજલા તેં અમારી ઈચ્છા ઉપરાંત અહીં આવીને અમને કેવાં સંકટમાં નાંખ્યાં છે તેની તને કદપના પણ નથી...”

“ અહીં તને રાખવો ક્યાં ? ” માશીએ ક્યું.

“ તે તમારે શોધી કાઢવાનું છે. હું તો અહીં આવીને નિશ્ચિંત થઈ ગયેલો છું. હવે ગમે તેમ કરીને પણ તમારે મારું રક્ષણ કરવુંજ પડશે. ”

માણેકગૌરી અને સરોજે નિરાશ દૃષ્ટિથી પરસ્પર જોયું. હવે આ સંકટમાંથી ઉગરવા માટે શો ઉપાય કરવો તે તેમને સમજાયું નહિ. આખરે વીજલાને તરત તો ત્રીજા માળ પરના કાતરીયામાં રાખવો, અને પછી આગળ વિચાર કરવો એમ ક્યું.

માણેકગૌરી વીજલાને માળીએ બેસાડી આવી. સરોજે આ વાત કામને પણ ન કહેવા માટે પાંકુને ચેતવણી આપી દીધી. પાંકુએ ઉપલી ખીના કેવી રીતે ખની હતી તે કહી બતાવ્યું અને “ જો હું વાત ફેાડતે તો પેટીમાંનો રાક્ષસ બહાર નીકળી મને મારીજ નાંખતે, ” એ બયથી તેણે કાંઈ જણાવ્યું ન હતું એમ ક્યું. સરોજે ડોસાને પુષ્કળ કપકા આપ્યો. પરંતુ ખની ગયેલી ખીના હવે કેમ સુધરે ? તે રાત્રે માશીભાણેજ કામથી ખવાઈ શકાયું નહિ.

પાંકુ વીજલાને સરોજ તથા માણેકગૌરીના ભાગનું ખાવાનું આપી આવ્યો, અને એ પેટીમાંનો રાક્ષસ બહાર સાહેબનો શું સંબંધી હશે તે વિષે આશ્ચર્ય પામતો ઓટલા પર જઈ બેઠો.

ખીજ તરફ માશીભાણેજ આ પીડા કેવી રીતે ટાળવી તેનો

વિચાર કરવા લાગ્યાં.

+ + + +

શ્રીપતલાલ પોતાની પ્રિય મૂર્તિ સરોજના પ્રેમના મધુર વિચારમાં લીન થઈ, ધીમે ધીમે ઔશીસમાં આવ્યો, તો ઔશીસનાં બારણાં ઉઘાડાં ! અને અંદર અંધારું ! તેને પોતાના ક્લાર્ક ઉપર અત્યંત ક્રોધ ચઢ્યો, પરંતુ શું કરે ? તે બીચારો તો ક્યારનો પોતાની શય્યામાં નિદ્રાવશ થઈ પડ્યો હતો—કે ચોપાટી પર કાંઈ બીખારી ગાનારની સામે ખુશ થઈ માથું ડાલાવતો હતો.

શ્રીપતલાલે બટન દાબી દીવો કર્યો. પોતાની કાંઈ વસ્તુ મઈ છે કે નહિ ? તેની તપાસ કરી. કાંઈ પણ ચોરાયું નથી એવી ખાતરી થતાં તે સતોષ પામી એક ખુરશી પર બેઠો. બપોરનો રખડપટ્ટી પર ચઢેલો હોવાથી તેણે કાંઈ ખાધું ન હતું, એટલે બૂખ સંજ્ઞા લાગી જ હતી. શ્રીપતલાલે પાસેની હાટેલમાંથી ત્યાંજ ખાવાનું મંગાવ્યું.

વાળુ પૂરું થવા આવ્યું એટલામાં તો ટેલેફોનની ઘંટડી વાગી. “ દ્રીન દ્રીન દ્રીન. ” શ્રીપતલાલે ઝટપટ બે કોળીઆ ખાઈ લઈ લાલ ઘોષ રીસીવર કાને ધર્યું, અને “ એલાઉ એલાઉ ” કરવા લાગ્યો.

“ એલાઉ, તમે કાણ છો ? ”

“ હું કનૈયાલાલ; તમે, શ્રીપતલાલ જલદી અહીં આવો. એકઠમ જલદી જલદી. ”

“ પણ હમણું તો હું તમારી પાસે આવી ગયો, તે વખતે કામ હતું તો કહેવું હતુંને...”

“ અરે પણ તમે જલદી આવો. ”

“ હું કાલે સવારે આવવાનો છું...તે...”

“ અરે પણ અત્યારેજ મારે ત્યાં મોટી ચોરી થયેલી છે; શ્રીપતલાલ, તુમ કોઈની કામ છેડકે જલદી હમેરી પાસ આવો. ”

કનૈયાલાલે ટેલફોનમાં કહ્યું.

“ ચોરી ! ? ”

“ હા. હા. મારી નોટો ગઇ, કાગળો ગયા...તમે જલદી અહીં આવી પહોંચો. ”

શ્રીપતલાલે બૂંગળું પાછું મૂક્યું. આશીસને તાળું મારી બબડતો બબડતો તે બહાર નીકળ્યો. એક રવડતી વિક્ટોરીયા હાથ લાગી, તેમાં બેસી કનૈયાલાલને બંગલે ગયો તો તે પોતાના ખાનગી ઓરડામાં મોં પહોળું કરીને બેઠો હતો.

શ્રીપતલાલને જોતાંજ કનૈયાલાલ મોટેથી બોલી ઉઠ્યો:-“ આવો આવો. જુઓ આ...”

“ શું છે ? ”

“ મોટી ચોરી થઈ છે શ્રીપતલાલ, ‘ શું છે ’ શું પૂછો છો ? ” કનૈયાલાલે કહ્યું, “ આ મારા રૂપીઆ ગયા. મારા કામના કાગળીઆ ગયા છે. ચો...રી ! જખ્ખર ચો...રી, શ્રીપતલાલ, તમે હવે તો મારી કાંઈક દયા કરો. એ મનમોહન મને નિરાંતે બેસવા દેવાનો નથી. બહુ કારસ્તાની છે...”

“ શાંત પડો, શાંત પડો. શેડ. ગભરાવાથી કાંઈ વળવાનું નથી. શું થયું તે શાંતિથી કહો.”

“ ક્યા કહું ભૈયા ? ” કનૈયાલાલથી વખતોવખત પોતાની માતૃ-ભાષામાં બોલી દેવાતું હતું. “ જમી ખાધને થોડી વાર આરામ લીધા પછી હિસાબો તપાસી જવા માટે હું અહીં આવ્યો. (મીલના હિસાબ ઉપર હું રાજ જાતે દેખરેખ રાખું છું.) કાલે તમને બતાવવાનાં કાગળીઆં પશુ એકઠાં કરી રાખવાનો હતો, પરંતુ એટલામાં મારી નજર ટેબલના ખાનામાં પડી; તો એક આખું નોટોનું બંકલ ગૂમ થયેલું !...અને તે સાથે પેલા વકીલપ્રાની સાથેનો મારો લખાણપત્ર

પણ ન મળે !...હું સાચું કહું છું શ્રીપતલાલ, એ મનમોહન વઢી-લેજ ચોરી કરેલી હોવી...”

“ અરે, પણ આ શું ! ? ત્રિશળ !...બેદી ત્રિશળ ! ” શ્રીપતલાલની નજર ટેમલ પર પડતાં તેની શુદ્ધિજ ઉડી મઠ. તે બબડવા લાગ્યો :
—“ આ શું ! ?...બેદી ત્રિશળવાળી બાઇ અહીં પણ પેડી કે શું ? ”

લાલા પણ ચકિત દષ્ટિથી ત્રિશળ તરફ જોઇ રહ્યો. બનેને ખાતરી થઇ કે બેદી ત્રિશળવાળી બક્ષિએજ પછી તે પુરૂષ હો કે સ્ત્રી ચોરી કરેલી છે.

“ તમે અહીં આવ્યા તે પહેલાં કોઇ પારકું માણસ આ રૂમમાં આવ્યું હતું ? ”

“ એમ બનેજ કેમ ? હું કાઇને કુંચી આપતોજ નથી. ” લાલાએ બાર દબ જણાવ્યું.

“ ત્યારે અહીં આવવાનો કોઇ દૂપો રસ્તો...”

“ એક પણ નથી. બે રસ્તાવાળા ઓરડામાં હું માફ જોખમ રાખું એવો નથી. ”

“ ત્યારે આ બારણાંનોજ-એકજ-રસ્તો છે ? ”

“ હા. એક બારી પેલી બીંતમાં છે. પરંતુ તે તો હું આવ્યો ત્યારની બંધજ છે. તેમાંથી કોઇ આવી શકે તેમ નથી, પણ...મી. શ્રીપતલાલ...”

શ્રીપતલાલે લાલાની સામે જોયું.

“ તમને ખોટું તો નહિ લાગે ? ”

“ ના. બોલો શું છે ? ”

“ રાત્રે તમારી સાથે પેલી છોકરી જેવી સ્ત્રી-તેનું નામ શું ? હું જુદી ગયો છું-તેને માટે તમને પક્ષી ખાતરી છે ?...કદમ તેણે તો ચોરી...”

“ હં. હં એમ બનેજ કેમ ? હું આખો વખત તેની સાથેજ હતોને ? ઉપરાંત હું તેને ઓળખું છું. બરાબર ઓળખું છું. તે તો ખાનદાન કુટુંબની બાળા છે ! ” શ્રીપતલાલે કનૈયાલાલને વચમાં અટકાવી કહ્યું.

“ ત્યારે તો મનમોહન વકીલજ...”

“ તે આપણે શોધી કઢાડીશુંજ,” એમ કહી શ્રીપત એક પુરશી ઉપર બેઠો. માથે હાથ દબાવી વિચાર કરવા લાગ્યો—ત્યાં પહેલેાજ વિચાર આવ્યો, “ સરોજે ચોરી કરી હોય એ તદ્દન અશક્ય તો નથીજ ! ”

બાળે મગજમાં એક કીડો ઉદ્ભવ્યો !

લાલા કનૈયાલાલની દષ્ટિ શ્રીપતલાલના મોં તરફ એક સરખી સ્થિતિ થયેલી હતી. કદાચ તેને પણ એવોજ વિચાર આવ્યો હશે, અથવા તેણે શ્રીપતલાલના મગજનો વિચાર વાંચ્યો હશે. તે બોલી ઉઠ્યો:—“ મને પણ એ સ્ત્રીના ઉપરજ શંકા આવે છે—તમારા સાથે કાલે આવી હતી તેના ઉપર...”

શ્રીપતલાલે આ વખત ઉત્તર ન આવ્યો. તેનું ધ્યાન વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયું હતું. સરોજના ‘પ્રથમ દર્શન’ પછી આજ સુધીમાં બનેલા સવગા બનાવો તેની વિચારસૃષ્ટિમાં રીહર્સલ કરવા લાગ્યા, અને તે દરેકમાં સરોજિની કાંઈને કાંઈ રૂપે દેખા દેવા લાગી. એ દરેક બનાવમાં સરોજનો કાંઈ ને કાંઈ સંબંધ શ્રીપતલાલને માલમ પડવા લાગ્યો. તેનું ચિત્ત સંસયથી કલુષિત થયું. સરોજ પ્રતિ તેને તિરસ્કાર થવા લા...ગ્યો.

પરંતુ એટલામાંજ સરોજિનીની મનોહર આકૃતિ તેની કલ્પના સમક્ષ આવી ઉભી અને તે સાથેજ તેના સર્વ શક્તિ વિચારો ગળી ગયા. તેના હૃદયમાં પ્રેમનો પડથો પડવા માંડ્યો અને અત્યારે નિર્દોષ સરોજ માટે કરેલા શંકાના વિચાર માટે તેને પસ્તાવો થવા લાગ્યો.

તેના મનની એવી વિચિત્ર સ્થિતિ થઈ કે તેને શું કરવું તે સમજ પડી નહિ.

થોડો સમય વિચારનિદ્રામાં પસાર કરી શ્રીપતલાલ એકએક ઊઠી કહેવા લાગ્યો:—“ ઠીક છે. કનૈયાલાલજી ! હું બને તેટલી ખટપટ કરીને તમારા ચોરનો પત્તો મેળવી આપીશ. ત્યાં સુધી તમે આ વાત ગુપ્ત રાખજો. કાંઈને કહેશો નહિ. ”

“ વાર. પણ શ્રીપતલાલ ! તમે જલદીથી આ ચોરી કરનારને પકડી આપજો; કારણ કે મારા બહુજ કીંમતી કામળીઆ તેમાં ગયા છે. રૂપીઆ ગયા તે તો આવશે; પરંતુ મનમોહન વડીલ સાથેનાં ખતપત્ર પણ તેમાં છે, માટે...”

“ તમે ચિંતા ન કરો. હું થોડાજ વખતમાં એનો નિકાલ લાવીશ. ”

કનૈયાલાલની રજા લઈ તે પાછો આવવાને નીકળ્યો. માર્ગમાં વિચારાવલિ ચાલુ થઈ. પરસ્પર વિરૂદ્ધ વિચારોએ તેના મગજમાં પુદ્ગ મચાવી મૂક્યું. આફ્રિકામાં આવી તે ગિજના પર પડ્યો, પણ બધું વખત સુધી તેને નિદ્રા આવી નહિ.

“ શું સરોજે ચોરી કરી હશે ? કદાચ દ્રવ્ય જોઈને તે લોભાઈ હોય...તેને એવી શી જરૂર ? નંદનબા તરફથી તેને જોઈએ એટલું ખર્ચવા મળે છે...તે જતાં પણ કદાચ એણેજ રૂપીઆ લીધા હોય... પણ...પેલું ત્રિશળ તો એણે નહિજ પાડ્યું હોય...એ તો પેલી બદમાશ બીનુંજ કામ...”

સરોજના હાથ પર તો એવું કાંઈ નથીજ...

હવે હું કેવો પાપી વિચાર કરું છું !...મારાં ત્રિવજનને માટેજ આવો વિચાર ?...

“ પ...ણ...” શ્રીપતલાલને એક કસપના રુકુરી, “ પ...ણ સરોજે ખાલી મસ્કરી કરવા માટેજ રૂપીઆ ઊપાડી લઈને ત્રિશળ કા-

હયું હોય તો ?...એવો એનો સ્વભાવ છે ખરો...

ના. પણ એને એટલું બધું કરવાનો વખતજ ક્યાંથી મળે !
મારી સાથે ત્યાં આવી અને જતી વખતે મેંજ ઓરડાને તાળું માર્યું !
શ્રીપતલાલને યાદ ન રહ્યું કે તાળું મારતા પહેલાં થોડીક સેકન્ડ સુધી
પોતાને બહાર ઉભા રહેવું પડ્યું હતું.

ગમે તેમ પણ સવારે ઉઠીને મારે બારાબાર સરોજને બંગલે
જવું અને તેને મળી ખુલાસો કરી લેવો. તેને સોગન આપીને પૂછી
લેવું...એજ એક ઉપાય છે. ”

શ્રીપતલાલ એવો નિશ્ચય કરી દાણુ જાણે કેટલે વાગે તૂટીફૂટી
નિદ્રા પામ્યો.

૩૧

મીલમજુરોની હડતાળ.

સરોજ અને માણેકબૌરીની કેવી કફોડી સ્થિતિ થઇ હતી તે તો
પ્રિય વાંચક ! તું જાણતોજ હશે. જેનું મોં ટાળવા માટે પોતે આટલી
અગવડ વેડીને-નંદનબાનો અણુગમો સહન કરીને-પાંચ દિવસમાંજ
કાલામેથી પાછાં જાહેરમાં આવ્યાં હતાં તે વીજલો તો વિજળીના
ચમકારની માફક અહીં આવી ઉભો !

“ એના કરતાં તો થોડા દિવસ કાલામેજ રહીને એની મને
ત્યાં ગુપ્ત વ્યવસ્થા કરી નાંખી હોત તો વધારે સારું થત. ” એમ
બનેને લાગવા માંડ્યું. પરંતુ હવે તેનો શો ઉપાય ? કાચળ ધરમાં
પેકું તે પેકુંજ. હવે તેને બહાર કાઢતાં વધારે જોખમ વહોરવું પડે.
એટલે તેના અસ્તિત્વને ગુપ્ત રાખવાનો જેમ બને તેમ પ્રયત્ન કરવો
એજ એક ઉપાય રહ્યો.

કાંઈ પણ બોલ્યા વગર વીજલાને આશ્રય દેવોજ જોઈએ. નહિ

તો જો તે પકડાયો તો સાથે સાથે પોતાને પકડાવ્યા વિના રહે નહિ. એટલુંજ નહિ પરંતુ એમાંથી બીજા અનેક હાનિ થાય; નંદનબાની અપકીર્તિ થાય, માશીનું પોકળા પુરી જાય, દામા ચંચુની છોકરીને આશ્રય આપ્યાનું આગ નંદનમા ઉપર આવે...વગેરે.

વીજલાને વિષનો સંગાથી ઠરવો એવી એક દૃષ્ટના માણેકગીરીના હૃદયમાં સહજ વાર ચમકી ઉઠી અને તે તેણે સરોજને જણાવી ન જણાવી, એટલામાંજ એનું અધેર પાપ કરવા કરતાં જાતે કેદમાં જતુંજ ડીક છે એમ સરોજે સ્પષ્ટ કહી દીધું...એવા ભયંકર ઉપાયનો તરત નિષેધ કર્યો.

બીજો કાંઈ સરળ ઉપાય જડતો ન હતો. સરોજ અને માણેકગીરીએ વિચારમાંજ હમભમ આપી રાત્રિ વ્યતીત કરી. પરંતુ અર્થ. અંતે સરોજે ઉઠીને પોતાનો ટાઇપરાઇટર ઉઘાડ્યો. માશીએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું, “ કેમ, અત્યારે શું જાપવાનો વિચાર થઈ આવ્યો ? ”

“ કંઈક કામનુંજ છે. ”

“ પણ શું ? ”

“ હું જાપી નાંખું એટલે જોજે. ”

સરોજે એક કુંકો પત્ર જાપી કાઢ્યો. માશીએ તે વાંચ્યો અને તે વિષે સરોજને અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા. ઉત્તર સાંભળતાં માશીના મુખ ઉપર કોઈ વાર ભયનાં, કોઈ વાર ગભરાટનાં, તો કોઈ વાર આશ્ચર્ય અને સતોષનાં ચિહ્ન જણાતાં હતાં.

મોઢાં સવાથી માશી બાણેજ બંને મોઢાં ઉઠ્યાં. સરોજે કનૈયા-લાલના કમાટમાંથી આણેલી નોટોના ખંડોની સાથે પેલો કુંકો પત્ર બાંધી દીધો. એક ભડા પાકીટમાં બંનેને મૂકી પોતાના બદનના અંદરના ગબવામાં મૂકી દીધું.

સરોજ દિવાનખાનામાં આવી. ચલા તેમાર ચર્ચ મંડ હતી.

હંમેશ તો સરોજ પ્રાતઃકાળમાં ફરીઆ કીનારે ફરી આબા પછીજ ચઢા લેતી. આજે મોડું થયું હતું, તેથી નંદનમાએ તેને ફરવા જવાનું માંડી વાળવાનું કહ્યું. પરંતુ સરોજ 'હું થોડાજ વખતમાં પાછી આવી પહોંચીશ,' એમ કહી બહાર નીકળી.

નાકા પર જઈ એક બાડાની મોટરમાં બેસી ગઈ, અને લાલા કનૈયાલાલ પેપરમીલ્સને રસ્તે હાંકવાનો હુકમ કર્યો.

કનૈયાલાલની મીલમાં મજુરોએ નિશ્ચય કર્યો હતો, કે પોતાના હકના પૈસા વિશે શેઠ કાંઈ ચોક્કસો ઉત્તર આપે નહિ ત્યાં સુધી કામ પર ચઢવું નહિ. અસંખ્ય કારીગરો મીલના કમ્પાઉન્ડમાં બેઠા થયા હતા. તેમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ હતી. તે સર્વ કનૈયાલાલની આંકિસના બારણા આગળ બેઠાં હતાં.

આંકિસ માળ ઉપર હતી. પાસે મોટી દિવાલ હતી અને તેની સાથેજ ગીરગામનો મોટો રસ્તો હતો. દિવાલની લગભગ એક ઉંચી ઓટલી હતી. હડતાળીઆઓનો નેતા તેના ઉપર ચઢીને લાંબા હાથ કરીને બાપણ કરવા લાગ્યો અને કારીગરોને પોતાના નિશ્ચયને મક્કમ-પણે વળગી રહેવા માટે ઉત્સાહિત કરવા લાગ્યો.

એ નેતાનું નામ કુમેરદાસ હતું. તે એક મુકદમ હતો અને ઘણો જૂનો હોવાથી બીજા કારીગરોનું સારું માન પામ્યો હતો. તેણે ઘણી વાર લાલા શેઠની સાથે મજુરોની તરફથી વાતચિત કરી હતી. પરંતુ તેને એકનો એકજ ઉત્તર મળવાથી તેની ખાત્રી થઈ ગઈ હતી કે શેઠ સહજમાં પૈસા કાઢે એમ નથી. હવે પોતાના પૈસા મેળવવા માટે કોર્ટમાં દાવો માંડવો કે ખરેખરી હડતાળ પાડવી તે વિષય પર તે બાપણ કરતો હતો.

કુમેરદાસનું બાપણ પુરું થયું. તેના એમ વિચાર હતો કે હજી એકવાર શેઠને વિનંતિ કરવી અને તે છતાં જો તે ન માને તો પછી

હજતાળ પાડવી. સર્વેએ તે પ્રભાણે કરવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો.

કુબેરદાસ અને બીજા ત્રણ કામદારોનું ડેપુટેશન બેથું થઈ કનૈયાલાલની ઓફિસની બારી આગળ ગયું. બહાર મળુરો બેગા થયા છે તેની લાલચને ખમરજ હતી એટલુજ નહિ પણ તેમની વાતચિત અને હોહાના બધા શબ્દો તેને સંભળાતા પણ હતા. તો પણ ‘બહેને મને તે થાય, પૈસા આપવા નથી,’ એ તેનો સજ્જડ નિશ્ચય હતો.

“ લાલાશેઠ ! લાલાશેઠ ! ”

ડેપુટેશનના મેમ્બરોએ બહારથી જૂમ પાડી કનૈયાલાલે બારીમાંથી ડોકીયું કર્યું.

“ કોન હય ? ”

“ હું મુકાદમ છું. સાહેબ ! આપને એક વિનંતિ કરવાની છે. તથી અમે આવ્યા છીએ...”

“ અત્યારે હું કામમાં છું. પછી આવજો; જાઓ. ”

“ અમે જવાના નથી. ”

“ તે હું જાણું છું, અરે કુબેરદાસ ! હું જાણું છું કે તમેજ આ ખલાને—બોળાં કાળીમરોને—અગત્યાં છે; પણ યાદ રાખજો કે હું તમનેજ એકવાર ફાટડીમાં ડોકી ખેસાડીશ...”

“ તમે સાચા હશો તોજ કની ! ” કુબેરદાસ નિડરતાથી ઉતર આવ્યો. “ આ લોકને મેંજ ઉરકેયાં છે એમ આપનું માનવું અક્ષરશઃ મત્તય છે. કારણ કે મીઠના હિસાબથી હું પૂરેપૂરો માહિતગાર હતો અને મેંજ તે હિસાબ આ કારીમરોને સમજાવ્યા છે. તેમાં મેં કાંઈ પણ ખોટું કર્યું નથી. તે છતાં તમે...”

“ તમે શું હિસાબ જણતા હતા ? ” શેઠ ચીડવાઇને બોલ્યા.

“ તમે શું જણતા હતા ? મુકાદમને હિસાબની શું સમજ હોય !...”

“ મુકાદમ છું પણ ધણા વર્ષનો અનુભવી છું, સાહેબ ! તેથીજ મને હિસાબ સમજતાં વાર ન લાગે. આ વર્ષે મીઠામાં પુષ્કળ નફો થયો છે; તેનો વિસમો ભાગ બાર હજાર રૂપિઆથી ઓછો થતો નથી એ અચારા...”

“ અરે, પણ તમને કાણે કહ્યું કે પુષ્કળ નફો થયો છે ? પેલા મનમોહન વકીલે મીઠાના હિસાબમાંથી રૂપીઆ પોણા લાખ ઉડાવ્યા છે તેની તમને ક્યાં ખબર છે ? ”

એ સાંભળી કુબેરદાસની સાથેના કામદારોને કંઈક આશ્ચર્ય લાગ્યું. તેઓ કુબેરદાસને પૂછવા લાગ્યા, “ શું આ વાત ખરી છે ? ”

કુબેરદાસે ઓફિસનું જણાવ્યું કે વાત બીજાકુત્ર પાયા વગરની છે. પરંતુ એટલી સમજવટ કરીને ત્યારે તેમણે બારી તરફ જોયું તો તે ખંધ હતી. લાલારોક પાછા પોતાને કામે વળગી ગયા હશે.

એજ વખતે મુકાદમે મળુરોમાં હોદ્દા થઈ સાંભળી. કુબેરદાસે વાંચ્યું કે, કોઈ માંહેમાંહે લડી મરના હશે તેથી તે તેમની પાસે ગયો. જુએ છે તો એક મળુરના હાથમાં એક મોટું ખંડસ-અને બીજા બધા તેની આસપાસ ફરી વળેલા !

કુબેરદાસ આવતાં પેલા મળુરે તે ખંડસ તેને આપ્યું અને કહ્યું, “ આ કંઈ ઉચ્ચેથી પડ્યું. ક્યાંથી પડ્યું તે દેખાયું નથી. ”

કુબેરદાસે તે ઉઘાડ્યું તો અંદરથી એક ટુંકા પત્ર અને નોટોના ઓઝ નીકળ્યા ! પત્રમાં માત્ર બે લીટીજ લખેલી હતી.

“ લાલા કનૈયાલાલની મીઠાના કારીગરોને માટે તેમના હકના રૂ. ૧૨૦૦૦) એક દીનદયાળુ તરફથી. ”

કુબેરદાસે સર્વને સમજાવ્યું, ત્યારે તેઓ ધણુંજ આશ્ચર્ય પામ્યા. વાંચક ! તું તો નહિજ પામ્યો હોય, કારણ કે એજ મીઠાને રસ્તે પાતાની મોટર હંકાવતી સરોજને તેં તો જોઈ છેજ અને દિવાલની

પાસેથી પસાર થતાં તેણે પોતાની પાસેનું બન્ડલ કંપાઉન્ડમાં નાંખી દીધું એટલું તું કહી બેસેજ !)

“ આ દીનદયાળુ કાણુ હશે ? ” એમ બધા માંહોમાંહે પૂછવા લાગ્યા. તેઓને કાંઈ સમગતયું નહિ. એક જણ બોલી ઉઠ્યો, “ અરે, એતો લાલાશોડેજ નાંખ્યું હતું...”

“ એનું બનેજ કેમ ? ” કુબેરદાસે કહ્યું, “ પણ અમે પરસ્પર વાતચિત કરતા હતા તે વખતમાં એણે નાંખીને તરત ચારી બધ કરી હોય તોજ બને ! ”

“ ગમે તેમ પણ આપણને તો આપણા રૂપીઆ મળ્યા. ” એક જણ બોલી ઉઠ્યો.

“ લાલાશોડે અંતે પણ આપ્યા ખરા ! ”

“ આપે નહિ તો જય ક્યાં ? ”

“ પણ ત્યારે આટલો વખત કકળાવ્યા લામાટે ? ”

એમ, જેને જે ગમ્યું અને સૂઝ્યું તે બોલવા લાગ્યા. નોટો મળવાના આનંદથી તેમણે કંપાઉન્ડ મળતી મૂક્યો, લાલ્લા કનેશ્વરલાલે કામ માંથી ઉડી જારી ઉધાડી જોયું, તો તેને માથમ પડ્યું કે મુકાદમ કુબેરદાસના લાલ્લામાં નોટોનું એક બન્ડલ અને બીજા હાથમાં ટાપ્પરાછટર પર ડાપેલો એક પત્ર હતો. તે ધણુંજ આશ્ચર્ય પામ્યો.

લાલાશોડેને બારીમાં ઉભેલા જોઇને સર્વે મનુષ્યો તે બારીની પાસે આવ્યા. તેને નમીને સલામ કરી લાલાશોડેના નામની “ જે... એ...એ...એ...” બોલાવી. (લાલાના આશ્ચર્યની કલ્પના વાંચકેજ કરી લેવી.) કુબેરદાસ હાથ જોડી બારીની નજીક જઈ બેસ્યો. “ શેક સાહેબ ! હવે આપની મહેરબાની થઈ ખરી. મેં ઉતાવળથી આ લેફાને ઉરેમાં એ ખોદું થયું ખરું. પરંતુ આપે અમને આજી પણ આપી હોત તો અમે આટલું તોફાન ન કરતે. હવે જે થયું તે

મથું. એમ ગણી માફ કરશો.

એટલું બોલી બીજાઓ તરફ ફરી કુબેરદાસ બોલ્યો, “ બોલો લાલાશ્રેષ્ઠની જે...એ...એ...એ...”

મજબૂરોએ તેનો પ્રતિધોષ કર્યો. કુબેરદાસે કહ્યું, “ ચાલો. ભાઈઓ, સર્વે પાછા કામે ચઢી જાઓ. આજે બપોરની રજામાં આપણા ભાગ વહેંચી લઈશું. ”

કુબેરદાસના પ્રમાણિકપણા માટે સર્વે કારીગરોને દૃઢ અદ્વા હતી. એટલે તેની આજ્ઞા થતાં તેઓ બધા પોતપોતાની જગ્યા પર હાજર થઈ ગયાં. થોડીજ વારમાં બાયર ચાલુ થઈ ગયું, અને મીલનાં બધાંયે ચકરડાં ફરવા લાગ્યાં.

કનૈયાલાલ તો એ સર્વે જોઈને દિક્કમ્મ જેવો થઈ ગયો. આ લોકો આટલી બધી નોટો ક્યાંથી લાવ્યા ? તે તેને પ્રથમ તો સમજાયું નહિ. તેને શક પડ્યો કે કાલની ચોરી એ કુબેરદાસે તો નહિ કરી હોય ? મને તેમ પણ તત્કાળ આ વાત શ્રીપતલાલને જણાવવી જોઈએ, એમ વિચાર કરી કનૈયાલાલ પોતાના સેક્રેટરીને સાવધ રહેવાની ચેતવણી આપીને નીકળ્યો.

x   x   x   x   x

થોડી ઉંઘ આવવાથી શ્રીપતલાલ સવારે ઘણો મોડો જાગ્યો. મોડો જાગ્યો તેથી પ્રાતઃકાળનો ઘણો સમય આગસમાં ગયો. છેક સાડા આઠ વાગે શ્રીપતલાલ દંતધાવન, શૌચ, રનાન વગેરે કરી રહ્યો. રાત્રે કરેલા નિશ્ચય પ્રમાણે સરોજને મળી શંકાનું સમાધાન કરવા જવાના હેતુથી તે કપડાં પહેરવા લાગ્યો એટલામાંજ—

લાલાજી આવ્યા !

કનૈયાલાલને ઉતાવળથી આવતો અને મહારાટમાં જોઈ શ્રીપતલાલ “ ક્યા કુઆ ? ક્યા કુઆ ? ” પૂછવા લાગ્યો.

“ અરે, ક્યા કહું ? મારું કપાળ ? ” કનૈયાલાલે ખુરશી પર બેસતાં કહ્યું, “ ચોરી તો ચોરી-ઉપર શીરજોરી કરતી હય...”

“ પણ થયું છે શું તે તો બોલો. ”

“ તે બોલવાને માટેજ હું આગ્યો છું ને ! ” એમ કહી કનૈયાલાલે મીસમાં બનેલા બનાવનું વર્ણન કરી સંભળાવ્યું, તે સાંભળીને શ્રીપતલાલને પણ આશ્ચર્ય ઉપજ્યું.

ત્યારે તો એ મજબુરોમાંથીજ દાઢએ ચોરી કરી હોય, તો...” અંતે શ્રીપતલાલ કહેવા લાગ્યો.

“ પણ તેમ નથીજ. ” કનૈયાલાલે તેને અટકાવી કહ્યું, “ એ પણ પહેલાં તેમજ ધાર્યું હતું પરંતુ તે ખોટું છે. ”

“ ત્યારે ? ”

“ અહીં આવતાં મેં રસ્તામાં તપાસ કરી તો એક મહેરી વાળા તરફથી માલમ પડ્યું કે મોટરમાં બેઠેલી એક બાઈએ ત્યાંથી પસાર થતી વખતે એક મોટું પકેટ દિવાલ પરથી નાંખ્યું હતું...”

“ હા...અને બીજા એક દુકાનદારને પૂછતાં માલમ પડ્યું કે એ બાઈના હાથ પર એક કાળા નિશાનનો આકાર હતો...”

“ અરેઅર ! ? ”

“ હા. તેણે નગરે જતું છે એમ તો કહે છે...અને તેથીજ મારે કહેવું પડે છે કે કાલે રાત્રે તમારી સાથે આવેલી બાઈ ઉપરજ મને તો વહેમ આવે છે. ”

“ શું તેણે ચોરી કરી હશે એમ તમે માનો છો ? ” શ્રીપતલાલે પૂછ્યું.

“ ત્યારે બીજું શું ? ”

“ પણ મેં તમને એકવાર તો કહ્યું કે એને હું સારી રીતે

ઝાળખું છું અને એના હાથ ઉપર ત્રિશ્ણ તો નથીજ. તે છતાં તમે વારંવાર એવા આરોપ મૂકીને મને માફ લગાડવાનું કરો છો હોં, મી. કનૈયાલાલ !...”

“ તો પણ તમે તે વિષે તપાસ કરવાનું વચન આપ્યું હતું તેનું શું થયું ? ”

“ અત્યારે હું ત્યાંજ જતો હતો. ” શ્રીપતલાલે કહ્યું, “ હું તપાસ કરીશ. પરંતુ હું નથી ધારતો કે તમારો આરોપ ખરો થાય. ”

“ ગમે તેમ પણ આપ મહેરબાની કરીને ત્યાં જઈને જલદી તપાસ કરો...મારે માટે એટલું જલદી કરો. ” કનૈયાલાલે નમ્રતાથી કહ્યું, “ કારણ કે રૂપીઆ ગયા તેની કાંઈ શીકર નહિ; પરંતુ મારું મનમોહન વટીલ સાથેનું લખાણ તો પાછું મળતુંજ નોંધ્યે...”

“ તમે શીકર ન કરો. ”

“ મારું લખાણ મળશે તો હું તમને હજાર રૂપીઆ આપીશ. એટલુંજ નહિ પણ...”

“ ઠીક. ઠીક. હમણાં તમે પાછા બન્યો હું પાંચરોજ તેને મળવા જઈ છું. ”

બંને હસતા પડ્યા. લાલા મીત્ર તરફ ગયા, અને શ્રીપતલાલ સરોજને મળવા ગયા નીકળ્યો.

આવડ ફાટા ! - ઘડાફ ફુલ ! !

સવારે આઠ વાગે વીજલો લિંધ્યાંથી ઉડ્યો. તરતજ તેણે “જૂખ લાગી, ખાવાનું લાવો, જૂખ લાગી !” એમ મોટેથી બોલી ગડગડ કરવા માંડી. માણેકગૌરી ગભરાતાં ગભરાતાં તેને મૂઝા રહેવા માટે આજીજી કરવા લાગી. વીજલો તેમ તેમ ચઢવા લાગ્યો.

એમાંથી બેઠા લેશે કે ? પ્રિયવાંચક ! એક પાપને છાનું રાખવા માટે કેટલા પ્રયત્નો કરવા પડે છે ! કેટલાં બીજાં પાપો કરવાં પડે છે ? અને તે છતાં પણ તે પાપ અંતરને મનને અને શરીરને જેવું ડંખ્યા કરે છે ? ! મનુષ્ય એક પાપને મુખ રાખવા માટે જેમ જેમ પ્રયત્ન કરતું જાય છે તેમ તેમ તે પાપ તેને માથે ચઢી વાગે છે તે આ પ્રમાણેજ.

માણેકગૌરીએ નીચે જઈ પાંડુ સાથે થોડુંક ખાવાનું મોકલાવ્યું - તાતની ટાટી પુરી, ચાક, મરચાં વગેરે. પાંડુ તે કાંઈ ઉપર આવ્યો.

પાંડુ સ્વભાવેજ બ્હીકણ હતો. જૂત ડાકણની ચતોએ તેના મગજને એવું ખોખડું બનાવી દીધું હતું કે આધાર-એકાંતમાં સદાજ પણ અવાજ થાય તો તે બડકો મરતો. વીજલાનું સ્વરૂપ જોઈને આધારણુ રીતેજ કાંઈ પણ માણસ બ્હીએ. તેમાં વળી વીજલાએ કાલાબાને બંધે પાંડુને એવો તો પાક બજારી મૂક્યો હતો (૧) કે તેની પાસે જવાની તો એ ધરડા નોકરની હિંમતજ આજીવી ન હતી. બ્યારે બ્યારે માણેકગૌરી તેને ખાવાનું આપવા મોકલતી, ત્યારે પ્રથમ તો તે અનેક બહાનાં કાઢી આનાકાની કરતો. વીજલાનો તેને બહુજ ભય લાગતો અને વીજલાને પણ તેને બ્હીવડાવવામાં બહુ આનંદ પડતો-ગમ્મત પડતી.

પાંડુએ તાણું ઉઘાડી બાણ પર મૂક્યું. ધીમેથી બારણું ઉઘા-

હું. ખાવાનાની ટોપલી તેણે ઝટ જમીન ઉપર મૂકી દીધી. એટલામાં જીજ્ઞાસુ વાંકુંચુંકું મોં કરી પાંકુ તરફ દોડ્યો. પાંકુ એકદમ ગભરાટમાં ચીસ પાડતો બહાર નીકળી ગયો. સુભાએ તેનો અવાજ નીચે કોઈએ સાંભળ્યો નહિ. હાંફતો હાંફતો તે દાદરે ઉતર્યો.

પાંકુ ગયા પછી જીજ્ઞાસુએ આનંદ પામતાં પેલી ટોપલી ઉપાડી લીધી. દિવસનો સમય હતો, છતાં બધી દિશામાંથી બધીઆર હોવાને લીધે કાતરીયામાં પુષ્કળ અંધારું હતું. માત્ર રસ્તા પર પડતી ભીંતમાં એક નાની ડોકાખારી હતી તેમાંથી થોડું થોડું અજવાળું આવતું.

પોતાને આપેલા ખાવાનામાં કાંઈ ઝેર તો નથી ? એવી શંકા જીજ્ઞાસુના ઝેરી મગજમાં ઉત્પન્ન થઈ. તે ખારી પાસે જઈને ટોપલીમાંથી વસ્તુઓ ખારીકાથી નેવા લાગ્યો. ભાંગીને સુંઘીને તપાસવા લાગ્યો. એજ વખતે—

સરોજને મળીને એકદમ ખુલાસો કરી નાંખવાના ઉદ્દેશથી એ તરફ આવતા શ્રીપતલાલની ઉંચે-પેલા માળની ડોકાખારી ઉપર નજર પડી ! આ શું ! ?

“ બદમાશ વીજ્ઞાસુ, સરોજના વરમાં ! ”

શ્રીપતલાલ દિઠમૂઢ થઈ ગયો. જીજ્ઞાસુએ પણ શ્રીપતલાલને જોયો અને ભય પામી ખારી પાસેથી તરત ખસી ગયો. શ્રીપતલાલે ઉતાવળે બંગલાના એટલા પર ચઢી દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો કે પાંકુ સામેના દાદર પરથી ઉતાવળે ઉતાવળે ગભરાટમાં ઉતરતો હતો. તે તેની સાથે અથડાતાં સહજ ખસી ગયો.

પાંકુના ચહેરા ઉપર ભયનાં ચિહ્ન હતાં એટલે શ્રીપતલાલે ધાર્યું કે તે જીજ્ઞાસુને જોઈનેજ ખીંચો હશે, અને તેને ચોર ધારી નીચે ખચર આપવા ધસી આવતો હશે. શ્રીપતલાલને જોઈને પાંકુ “ કાયરે, તુમીહિ ત્યાનલા પાહિલા કાય ? પોતિસને કહેવાજ તું જાય છે ને ?

વીજલાને રાખ્યાની બાબત ગુપ્ત રાખવાની છે એમ પાંડુને માદ આપ્યું એટલે તેણે પૂછ્યું:—“ કાણુલા ? શેઠજી ! પોલિસ કશા ? ”

એટલામાંજ ધરમાંથી સરોજ બહાર આવી. મીલના કારીગરોને માટે નોટોનું બંડલ નાંખી આવી હતી તે પરોપકારને લીધે તે આનંદમાં હતી. પરંતુ અચાનક શ્રીપતલાલને જોઈને અને તેના મોં ઉપર આશ્ચર્ય અને ક્રોધનાં ચિહ્ન જોઈને સરોજને ભય લાગ્યો. તો પશુ હિંમત એકઠી કરી તેણે સ્વાગત આપ્યું.

કાણુ ? મી. શ્રીપતલાલ !...આવો આવો. આજ કેમ આટલા વહેલા આ તરફ ? ”

પ્રેમમાં પડેલો શ્રીપત સરોજના મુખ પરનાં ચિન્હ વાંચી શક્યો નહિ. સરોજની સાદ્ય વેશમાં પશુ સુંદર દેખાતી આકૃતિને જોઈ તે પોતાની શંકાને વિસરી ગયો. “ સરોજ જેવી નિર્દોષ બાળા એવા પાપીનું પાપ બપુવા પછી તેને આશ્રય આપેજ કેમ ? વીજલો જાતેજ વગર બેઠાવ્યો તેના ધરમાં ધુસ્થો હશે. ”

“ એ પ્રશ્નનો હું પછી ઉત્તર આપીશ, ” શ્રીપતલાલે સરોજના સ્વાગતનો સ્વીકાર કરતાં કહ્યું, “ પરંતુ એકદમ ઉતાવળ કરો તમારા ધરમાં ચોર ધુસ્થો છે...”

“ ચોર ! ? ” સરોજે આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું.

“ હા. હા, તમારા ઘરને ત્રીજે માળે બરાબો છે—પેલો બદમાશ વીજલો મોટી...”

“ બદમાશ વીજલો ! ?...તે વળી અહીં ક્યાંથી શ્રીપતલાલ ! તે દિવસે પેલા ધરનાં માણસોને બનાવ્યાં તેમ મસ્કરી તો કરતા નથીને ? ”

પશુ એટલું બોલતાં સરોજનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું.

“ મસ્કરી ! મસ્કરી કેવી ! અરે મેં મારી નજરે તેને ત્રીજા માળની બારીમાં જોયો છે. તમે વિચાર શું કરો છો ! ઝટ અને રસ્તો

ખતાવો હું તેને હાથ કડી પહેરાવી દઉં. ચાલો...”

“ પણ અમને ખચર પડ્યા વિના તે ઉપર જવજ ક્યાંથી ? ”
સરોજે પોતાનું પકડી રાખ્યું.

“ તે વિચારવાનો આ વખત નથી, તે જોડેના મકાનની અમા-
સીમાંથી કુદી આવ્યો હશે. તમે તેને પહેલાં મદદ કરી હતી તેથી
હજુ પણ આશ્રય આપશો એવી આશાથી તે તમારા મકાનમાં ધુસ્સો
હોવો જોઈએ...પણ તમે જલદી મને રસ્તો બતાવો. તેણે મને જોયો
છે અને પાછો કુદીને નાશી જશે...ક્યાંથી જઈ ? આ દાદરથીજ કે ? ”
એમ બોલી શ્રીપતલાલ પાંડુ ઉતર્યો હતો તે દાદરે ચઢવા લાગ્યો.

સરોજે જોયું કે આજ ખરેખર ફાટયું હતું. પરંતુ હજુયે શ્રીપ-
તલાલને પોતાના ઉપર શંકા નથી એમ ધારી તે હિંમત રાખી રહી.
શ્રીપતલાલને હવે અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરવાથી કાંઈ વળગાનું નથી.
હિંમતું એથી શંકા ન હશે તો પણ ઉત્પન્ન થશે; માટે હવે તો ઉપ-
ડેલો પોપડો પાછો ચાપીજ દેવો એવું ધારી સરોજ શ્રીપતલાલની
પાછળ દાદર ચઢવા લાગી.

પહેલે માળે નંદનબા સામાં મળ્યાં. નીચે દિવાનખાનામાં શા
મડખડ થઈ રહી છે તે જોવા માટે તે દાદર તરફજ આવતાં હતાં.
શ્રીપત તેમને જોઈ બોલ્યો:—“ બા સાહેબ ! ફાલાખામાં મેં આપને
પેલા વીજલા મોઝીની હાજીત કહીજ હતી; તે બદમાશ—નાશી મચેલો
અત્યારે તમારા ઘરમાં ભરાઈ બેઠો છે એમ મને લાગે છે; તો તેની
મને તપાસ કરવા દેશો ને ? ”

“ ખુશીથી...પરંતુ એ બદમાશ અમારા ઘરમાં આવેજ ક્યાંથી ?
ક્યાં ભરાયલો છે ? ”

“ ત્રીજે માળે કાતરીયામાં. મેં એને બારી આગળ બેસેલો
જોયો—હવેજાજ...”

એમ બોલતો શ્રીપતલાલ બીજો દાદર ચઢવા લાગ્યો. માલુમ-

ગૌરી રસોડામાં હતી, તે આ મડબડ સાંભળી હાથમાં તમેત્ત સાથે સફાળી દોડી આવી. શ્રીપતલાલને આમ ધડધડ પડતીયાં ચઢતા જોઈને તેનું મોં ફીકકું પડી ગયું. “વાત ફૂટી કે શું?” તે બોલતી બોલતી અચકી ગઈ.

સરોજ શ્રીપતલાલની પાછળ ઉપર ચઢતી હતી, તેને માથીએ અટકાવવા માંડી. પરંતુ આવે વખતે શ્રીપતલાલની નજર આગળ હાજર રહેવાથીજ વધારે દીક થશે એમ તેણે નેત્રસંકેતથી સમજાવી દીધું અને ઉપર ચઢી ગઈ. માણેકગૌરી નિરાશ થઈ ગઈ.

બીજા માળ પરનું દિવાનખાનું તથા બીજા ઓરડીએ પહેલાં તપાસી લ્યો, એમ સરોજે સૂચવ્યું. પોતે ચોરને ત્રીજે માળે જોયો છે એટલે બીજો માળ તપાસવામાં વખત માળવો નિરર્થક છે એમ શ્રીપતલાલે જવાબ આપ્યો. સરોજે વધારે અચકા કર્યો તોયે તેને સતોષ આપવા માટેજ શ્રીપતલાલે તે માળ પરના ઓરડા તપાસવા માંડ્યા.

પરંતુ ત્યાં કોઈ ન હતું. શ્રીપતલાલ જરા ચીડવાઈને બોલ્યો, “તમે નક્કી વાર લગાડો છો. મેં તેને કાતરીયાની બારીમાં જોયો છે, તો પ્રથમ ત્યાં તપાસ કરવાની કે બીજે ? સરોજ ! મને કાતરીયાનો દાદર બતાવી દો.”

સરોજને દાદર બતાવવો પડ્યો.

+ + + + +

નીચેના માળ પર ચાલી રહેલી મડબડ વીજલાને સંભળાતી હતી તેણે શ્રીપતલાલનો સાદ ઓળખ્યો. તે મને પકડવા માટેજ આવે છે એમ પથ્ય તેની ખાત્રી થઈ ગઈ. હરામખોર પાંડુએજ આ વિશ્વાસઘાત કર્યો હોવો જોઈએ, એમ તેણે પાર્યું.

“હવે આ ધમડમામવાળા કાતરીયામાં જો શ્રીપતલાલ આવી

ચક્ષુ તે ભારે મૂંગા મૂંગા તેને સ્વાધીન થયુંજ પડ્યો-તેના કરતાં હજુ પણ કાંઈ રસ્તો હોય તો નાશી છૂટું,” એવા વિચારથી વીજલો આમ તેમ માર્ગ શોધવા લાગ્યો. પરંતુ ઘણું શોધવા છતાં નિરાશ થયો; ત્યારે કદાચ શ્રીપતલાલની સાથે લડવું પડે તો લાગ્યું તુટ્યું પણ કાંઈ હતીઆર હોય તો ફીક, એમ ધારી તે આમ તેમ હતીઆર જોવા લાગ્યો.

ખીલું કાંઈ હાથ ન લાગ્યું, પણ જૂના વાછોડીઆનું એક આગેલું પતડું જડી આવ્યું. તેનેજ પોતાની દાલ, તલવાર બંદક મત્યાદિ માની લઈ વીજલો સજ્જ થયો અને જાણે કેસરીઆં કરવા ઉતરતો હોય તેમ બહાદુરીથી બારણું ઉઘાડી દાદર ઉતરવા લાગ્યો.

એ વખતે ત્રીજા માળ પર શ્રીપતલાલ સરોજ સાથે વાત કરતો હતો. તેની નજર વીજલા તરફ ન હતી પણ વીજલાએ તેને જોયો. શ્રીપત કેવી રીતે ઉભો છે તે બહાર ધ્યાનમાં રાખી વીજલો દાદર પાછળ પડ્યો, અને તેના તરફ જોરથી પતડું ઉગામ્યું.

એટલામાં સરોજની નજર તેના ઉપર પડી. આ પાપી પિશાચ દમણાંજ શ્રીપતલાલ ઉપર પ્રહાર કરશે એ તેણે ક્ષણમાં જોઈ લીધું. (સરોજ શ્રીપતલાલને છેતરતી હતી એ ખરું. પરંતુ તેના ઉપર એને અંતરનો પ્રેમ હતો તે વાંચકે જોયું હશેજ. સંનિગોને લીધેજ સરોજને તેને છેતરવાની જરૂર પડતી હતી.) વીજલાનો હાથ ઉઠ્યો થયો હતો તે નીચો પડે તે પહેલાંજ સરોજે ઝટ શ્રીપતલાલને ધક્કો માર્યો. તે એક વાર જોટલું ખસી ગયો.

વીજલાનું પતડું છૂટ્યું; પણ શ્રીપતલાલ ખસી જવાથી તેની નેમ છટકી ગઈ. પતડું વચમાંના એક થાંભલાને લગ્યું, અને તેમાં તેની ધાર સજ્જડ બેસી ગઈ. એજ ધા શ્રીપતલાલને લાગ્યો હોત તો ?—

સરોજે આમ પોતાને એકદમ ધક્કો માર્યો તે માટે આશ્ચર્ય કે ક્રોધ ન કરવાનું કારણ શ્રીપતલાલને તરત સમજાયું. તેણે જોયું કે

એક પાપીના પ્રહારથી સરોજ પોતાનો જીવ બચાવ્યો હતો અને એ સમજની કુદરતી ઉપકૃતતાથી સરોજ પ્રતિ એક સ્નેહ ભર્યો—આભારની ભાગ્યવીળા—દષ્ટિપાત નાંખી તે તરત વીજલાને ઝાલવા દોડ્યો, પણ વીજલો એમ ઝલાય એવો કાચો ન હતો. તે ધસી આવતા શ્રીપતલાલના પગ આગળ ઓચિંતો બેસી ગયો અને પોતાના દીલ ઉપર તેનું શરીર આવતાં તેને ઉંધે માથે ખાંધ ઉપર ઉચ્ચ નીચે નાંખ્યો; સુભાગ્યે શ્રીપતલાલે દાદરના કઠરાનો ટેકા લઈ લીધો એટલે તેને ઝાડું વાગ્યું નહિ. વીજલો પેલું પતરું લેવા ચાંબલા તરફ દોડ્યો.

શ્રીપતલાલે પોતાની પિસ્તોલ કાઢી તે જોઈ વીજલો મહારાથો પતરું મેળવવાનો વિચાર ઝેડી તે પાછો ફર્યો, અને શ્રીપતલાલ પોતાના પર ગોળી છોડે તે પહેલાં તેને વળગી પડ્યો. બંને જમ્જમું “ ઢંઢયુદ્ધ ” થવા લાગ્યું. વીજલો જખરો દાંડગેશ્વર હતો, શ્રીપતલાલનું અંગ પણ કસાયલું તો હતુંજ.

માળ પર થતી બાથબાથનો અવાજ સાંભળી નંદનના ઉપર ચઢી આવ્યાં. પોતાને ત્યાં ખરેખર ચોર ભરાયો છે એવું જોઈ તેણે નીચે જઈ ટેલીફોન મારફતે પોલિસથાણા પર ખબર આપી દીધી અને બે ત્રણ પોલિસને મોકલવાનું કહ્યું.

“ ઢંઢયુદ્ધ ” સંજ્ઞાડ જાગ્યું હતું. વીજલો શ્રીપતલાલના હાથમાંની પિસ્તોલ પડાવવાને મથતો હતો. તેણે પુષ્કળ પ્રયત્નો કર્યા, પણ શ્રીપતલાલના હાથમાંથી તે છૂટે એમ ન હતું. કુસ્તીમાં શ્રીપતલાલે દાવ અજમાવી બે ત્રણ વાર તેને પટકયો; પરંતુ ફરી ફરીને તે ઉઠવા લાગ્યો. શ્રીપતલાલ થાકી ગયો, એટલે વીજલાનું ચડી વાગ્યું. તેણે બે હાથ વડે શ્રીપતલાલના શરીરની આસપાસ બાથ બીડવી આમતેમ ડાલાવી નીચે નાંખ્યો.

અમથી બચિત થયેલું કહેરી શ્રીપતલાલનું સાધારણ શરીર !... તે જખરા આંચકાથી દીલો થઈ ભોંય પડ્યો. તેના હાથમાંથી પિસ્તોલ

પડી ગઇ. વીજલાએ તે ઝટ ઉપાડી લીધી. તે એકદમ શ્રીપતલાલની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો અને પિસ્તોલ તાકી.

સરોજ જે અત્યાર સુધી બેબાકળી જેવી બની સામેનું દબ્ય, ગભરાટમાં-કિંકર્તવ્ય મૂઢની માફક જોઇ રહી હતી તે શ્રીપતલાલ ઉપર પિસ્તોલ તકાયલી જોઇને જાગી. તેનામાં શર આચ્યું; તેનામાં બળ આવ્યું. વીજલો ઘોડો દાબવા ગયો ત્યાંજ તેના હાથ પર એક સળંગડ ઝટકો પડ્યો. પિસ્તોલ ગબડી પડી અને ફુટી ગઇ. સરોજે એક લાત મારી શ્રીપતલાલની છાતી પર ચઢેલા વીજલાને હેડો પાડ્યો.

શ્રીપતલાલમાં પણ હવે જોર આવ્યું. તે ઉડીને ઉભો થઇ ગયો. પાસેના કપાટ ઉપર એક કાચની ખાલી બરણી હતી-તેનેજ ' હાજર તે હથિઆર ' બનાવી-ઉપાડી વીજલાના માથામાં મારી. બરણીના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા. વીજલાના કપાળમાં કાચ ધુસી ગયા અને તે મૃત્વિંત થઇ પડ્યો.

શ્રીપતલાલે ઝટ હાથકડી કાઢી વીજલાના હાથ પગ મજબૂત બાંધ્યા. તેને બાંધી રહ્યો કે તરતજ તેણે એક કાચ પર પડતું મૂક્યું. આવા પહાડી શરીરવાળા વીજલા સાથેના યુદ્ધમાં તે એટલો બધો થાકી ગયો હતો કે તેનાથી વતારે વાર ઉભા રહી શકાયું નહિ, બે-મ્તાં બેસતાં સરોજ તરફ ધણીજ નમ્ર અને કૃતજ્ઞતાની દૃષ્ટિ નાંખતો તે બોલ્યો:-

“ તમારો હું થું ઉપકાર માનું? સરોજ !...આજે બે વાર તમે મારો જીવ બચાવ્યો...હું જન્મભરનો તમારો કૃતજ્ઞ થયો... તમારા આભારનો બદલો...”

એ વાક્ય પૂરું થાય તે પહેલાં દાદર ઉપર ધડધડ પગલાં સં-ભળવા લાગ્યાં. બે પોલીસ ઉપર ચઢી આવ્યા. શ્રીપતલાલને જોઈ તેમણે સલામ કરી, અને તેની આગા પ્રમાણે વીજલાના મૃત્વિંત શરીરને ઉંચકી નીચે લઇ ગયા. પછી એક વિક્ટોરીઆમાં નાંખી તેને

ઝોડી પર લઇ ગયા.

નંદનબા, માણેકગૌરી, પાંડુ તથા ધરનાં અને પાડોશનાં બીજાં માણસો શ્રીપતલાલની આસપાસ એકઠાં થઇ ગયાં. સરોજે પોતાના ઉપર કરેલા ઉપકાર વિષે શ્રીપતલાલ વારંવાર બોલવા લાગ્યો. સરોજ સ્વભાવા લાગી. ભાંઝ્યા તૂટ્યા શબ્દોમાં ‘એમાં મેં ઉપકાર જેવું કર્યું નથી. ચોરને પકડવામાં મદદ કરવાની મારી ફરજ હતી.’ એમ તે ઉત્તર આપવા લાગી. વીજલો મુર્ચ્છામાંથી જાગૃત થઇને બેડી ત્રિશુળની વાત ફાડી દેશે તે માટે તેનું તથા માણેકગૌરીનું હૃદય ધ્રુવ-વું હતું.

“એ આવ્યોજ કેવી રીતે ?”

“બહુ જાગરો. એનું શરીર કેવું હતું ! બધે બીમની મદદ જેવું !” એક જણ બોલ્યું.

“તેમ એને પકડવાની મહેનત પણ કેટલી પડી છે, તે તો જુઓ. આ બિચારને કેટલું બધું વાગ્યું છે !”

બેમાં થયેલાંમાંથી કોઇ કેમ, કોઇ કેમ, બોલતું હતું. નંદનબા-એ કહ્યું:-“તમે અમારા ઉપરજ બહુ મોટો ઉપકાર કર્યો છે, શ્રીપતલાલ ! તમે એને જોઇને પકડ્યો ન હોત તો આજે એ અમારે ત્યાં ખાતર પાડતે કે કોઇનું ખૂન પણ કરી બેસતે. તેમાંથી તમે અમને બચાવ્યાં, તે કાંઇ જેવો તેવો ઉપકાર નથી. મારી સરોજનો ઉપકાર માનવાની કાંઇ જરૂર રહેતીજ નથી...” વગેરે.

ધીમે ધીમે બેમાં થયેલાં બધાં વીખરાઇ ગયાં. તે દિવસે બાપું મોડું થઇ ગયેલું હોવાથી કહો, કે શ્રીપતલાલે કરેલા ઉપકારનો ચત્કિ-ચિત્ત બદલો વાળવાના હેતુથી કહો, અથવા તેને વાગ્યું હતું અને ચાલીને તે ઘણે દૂર જઇ ન શકે તેવી સ્થિતિમાં હોય તેથી કહો—સરોજ, નંદનબા, વગેરેએ શ્રીપતલાલને અહીંજ જગ્યા લેવાનો આ-મહ કર્યો. શ્રીપતલાલે તે માન્ય કર્યો હશે, કે નહિ ? વાંચનાર !

આ ચોપડીનાં હજુ થોડાંક વધુ પાનાં વાંચ્યા પછી તો એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તું સહેલાઈથી આપી શકશે !

૩૩

પ્રેમાવિંકરણ અને રહસ્ય ભેદ.

શ્રીપતલાલ, નંદનબા, સરોજ, અને માણેકગૌરી-બધાંયે મોડું થઈ જવાથી સાથેજ જમવા બેઠાં. (ચોજ માણેકગૌરી પાછળથી બેસતી.) જમતાં શ્રીપતલાલને અનેક વિચારો આવવા લાગ્યા, અને તેમાં પોતે શા કામ માટે આ તરફ આવ્યો હતો તે સાંભરી આવ્યું.

“ બેદી ત્રિશ્ણ ! આવી નિર્દોષ સરોજના હાથ ઉપર બેદી ત્રિશ્ણ !...એ સભવેજ કેમ ? કનૈયાલાલને અમસ્તોજ એના ઉપર વહેમ આવે છે...પણ એણે કહેલી વાતો તેમજ પહેલાંના બનાવોમાં એનો સંબંધ સંશય ઉત્પન્ન કરે છેજ, એતી ના કહી શકાય નહિ... પ્રશ્ન કરે ને એ સંશય ખોટો પડે !...અને હું એનો હાથ ઝાલી જ- ન્મ સુધી સુખી થાઉં...”

વગેરે અનેક વિચારો તેના મગજમાં ઉફાલવા લાગ્યા. વચ્ચે વચ્ચે તે સરોજના તરફ દૃષ્ટિ નાંખતો હતો. પરંતુ એકે વાર એવું ન બન્યું કે બતેની નજર મળી હોય. માણેકગૌરી વારાફરતી બતેનાં તરફ જોયાં કરતી હતી. નંદનબા કોઈ કોઈ વાર વીજલાની વાત કા- હતાં અને શ્રીપતલાલ તેના યોગ્ય ઉત્તર દેતો.

ભોજન પૂરું થયું, અને હાથ ધોઈ સર્વ દિવાનખાનામાં આવી બેઠાં. પાન-સોપારી ખાધા પછી શ્રીપતલાલ જવા માટે ઉભો થયો.

“ કેમ, એટલામાંજ જશે ? અત્યારે તમારે શી ઉતાવળ છે ? ” નંદનબાએ પૂછ્યું.

“ મારે હવે જવુંજ જોઈએ. કારણ કે હજુ ચાણા પર જઈને મારે આ બનાવનું રેકૉર્ડેન્ટ લખાવવું પડશે. ”

“ ચોર ઘરમાં કેવી રીતે પેટા, તે વિષે શું લખાવશો ? ” સરોજે અત્યંત ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

માશીએ પણ સાંભળવા માટે કાન ધર્ધા.

“ પાસેના મકાનની અગાસીમાંથી ડાકાબારી વાટે દાખલ થયો, એમ લખાવીશ...કેમ બરોબર છેને ? ” શ્રીપતલાલે સરોજના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો. બંને ઉત્સુક શ્રોતાને સંતોષ થયો.

“ હાસ્તે ત્યારે બીજું શું ? ”

“ ચાલો, ત્યારે હું જાઉં છું. ”

“ પણ પાછા જવ્વદી આવજો ખરા. ”

‘ ટીક ’ કહી શ્રીપતલાલ બહાર નીકળ્યો. જે કામ માટે પોતે અહીં આવ્યો હતો તે તો નજ થયું. સરોજને એકાંતમાં મળીને ખુલાસો કરવાની તક શ્રીપતલાલને મળી નહિ. તેમજ તેવી તક માગી લેવાને તેની હિંમત પણ ન હતી. પોતાનું ધારેલું કામ ન કર્યું તે માટે તેને રસ્તામાં પસ્તાગે થવા લાગ્યો.

“ સાંજે પાછો આવીને સરોજને એકાંતમાં મળી મારા મનની શાંકા નક્કી દૂર કરીશ. ” એમ નિશ્ચય કરી શ્રીપતલાલ થાણા તરફ ચાલ્યો.

થાણા પર પહોંચતાં માલમ પડ્યું કે વીજળો લગ્ન મૂર્ચ્છામાં જ હોવાથી તેને હોસ્પિટાલમાં મોકલવામાં આવ્યો છે. સાહેબનો કન્સર્ક હાજર ન હતો. તેથી શ્રીપતલાલે જાતેજ પોતાનું રેટમેન્ટ લખી દીધું. સાહેબે મારામારી વિષે શ્રીપતલાલને લખ્યા પ્રશ્નો પૂછ્યા. તે સર્વના તેણે બંને તેટલા સંતોષકારજ ઉત્તર આપ્યા.

સાંજે શ્રીપતલાલ પાછો સરોજને બંગલે ગયો, ત્યારે સરોજ એકલી દિવાનખાનામાં બેઠી હતી. પ્રવેશ કરતાં વારજ શ્રીપતલાલે પૂછ્યું:—“ બા ક્યાં છે ? ”

“ હમણાંજ મારે માટે લૂગડાં લેવાને ગાડીમાં બેસી બૂલેશ્વર ગયાં. ” સરોજે ઉત્તર આપ્યો. “ જરા વહેલા આવ્યા હોત, તો મેળાપ થતે. ”

શ્રીપતલાલને તેના મેળાપની શી જરૂર હતી ? તેને જે જોઇતું હતું તે મળ્યું. વળી તેણે પૂછ્યું:-

“ અને માશી પણ તેમની સાથે ગયાં હશે ? ”

“ ના, તે માળ ઉપર સવારનો કચરો સાફ કરે છે. ”

“ હીક. ”

શ્રીપતલાલ એક પુરશી પર બેઠો. તેના મનમાં પેલી શંકા ઉછળા મારી રહી હતી. થોડી વાર મુઠી બેમાંથી કાઢ બોલ્યું નહિ. અતે ઉડા-ગંભીર-સ્થિર સ્વરે શ્રીપત બોલ્યો:-“ સ-રો-જ ! ”

તેના સ્વરની ભાવના સરોજે તરત પારખી. તેણે ઉત્સુક નજરે શ્રીપતલાલના મોં તરફ જોયું, પરંતુ કાંઈ બોલી નહિ. શ્રીપતલાલે સરોજને બોલાવી ખરી. પરંતુ હવે કેવી રીતે શરૂ કરવું તે સૂઝ્યું નહિ. ઘણી મહેનતે તેણે એક વાક્ય યોધી કાઢ્યું. “ સરોજ ! તમે મારા ઉપર ખુબ ઉપકાર કર્યા છે, હોં. ”

“ વારંવાર તેવું કહીને મને ફેટલીકવાર શરમાવશો ? ” સરોજે અત્યંત ચુરાઈભર્યા પ્રશ્નમાંજ ઉત્તર આપ્યો.

વળી થોડો વખત બંને શાંત રહ્યાં. શ્રીપતલાલે બીજું વાક્ય યોધી કાઢ્યું. “ સરોજ ! મારે તમારી સાથે એકાંતમાં વાત કરવાની છે. ”

મંદ સ્વરે સરોજે ઉત્તર આપ્યો:-“ આ એકાંતજ છે. બોલો. ”

પણ શ્રીપતલાલના મોંમાંથી ઝટ શબ્દો નીકળી શકતાજ ન હતા. તે ફરીથી જેમ તેમ બોલ્યો:-“ સ-રો-જ ! ”

જે લાગણી શ્રીપતલાલ અનુભવતો હતો તેજ લાગણી સરોજના અંતઃકરણમાં ઉભરાતી હતી. તેના આવેગને લીધે સરોજનું મોં પણ

બધે થઇ ગયું. માત્ર તેનાં નેત્રમાં આંસુ આવ્યાં.

બંને પરસ્પરના મનોભાવ સમજી ગયાં. શ્રીપતલાલ પોતાની જગ્યા પરથી ઉઠ્યો અને સરોજ બેઠી હતી તે ખુરશી પાસે આવ્યો. ધીમે રહીને તેનો હાથ તેણે પોતાના હાથમાં લીધો. સરોજે તે લેવાજ દીધો અને બંને પરસ્પર જોઇજ રહ્યાં !

“ પ્રિય સરોજ ! ” અને શ્રીપતલાલના મોંમાંથી શબ્દો નીકળવા માંડ્યા, “ તમે આ હૃદયને ઓળખો છોજ... ”.

“ પ્રિય સરોજનું સંબોધન સાંભળીને સરોજ સાવધાન થઇ ગઇ. તેણે પોતાનો હાથ ખેંચી લીધો અને બોલી:- “ તમે શી વાત પૂછવા માગતા હતા ? ”

શ્રીપતલાલ કંઇક ઝાંખો પડ્યો. તોપણ સરોજ કાંઇ છેક ભારો તિરસ્કાર કરતી નથી, એમ તેને ખાતરી થઇ ગઇ. તેને જવાબ આપવો પડ્યો.

“ હા. હું પૂછવા માગતો હતો ખરો. પરંતુ તે એવું છે કે કદાચ તમને તે સાંભળીને માડું લાગે. ”

“ મને માડું નહિ લાગે તમે ખુશીથી પૂછો. ”

શ્રીપતલાલ સંકટમાં આવી પડ્યો. ‘ તમારા હાથ પર ત્રિશૂળનું ચિહ્ન છે ? ’ એમ તો પૂછાયજ કેમ ? કદાચ તે આ પ્રશ્ન તો ભૂલીજ ગયો હશે. તેના મોંમાંથી પ્રશ્ન બીજોજ નીકળ્યો:- “ સરોજ ! તમે મને નથી સ્હાતાં ? ”

સરોજ શું જવાબ આપે ? પોતે પણ એવીજ લાગણી અનુભવતી હતી. તેના હૃદયમાં ઉથલપાથલ થઇ જતી હતી. અંતરની લાગણીને લીધે સરોજનું શરીર એકાએક ધ્રુજી ઉઠ્યું. તેથીજ શ્રીપતલાલને જવાબ મળી ગયો, તેણે પુનઃ હિંમત કરી સરોજનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો. આ વખતે સરોજે તે ખેંચી લીધો નહિ.

“ સરોજ ! આપણે ધણી વખતથી એક બીજાને આપણે છીએ તે કેટલાક પ્રસંગોથી તમે પણ પારખ્યું હશે. સરોજ ! તમારા ઉપર મારો કેટલો બધો પ્રેમ છે તેનો ઈશ્વરજ સાક્ષી છે. તમારા જોતી સુંદર, મનની, હૃદયની, સ્વરૂપની અને બુદ્ધિની પણ સુંદરતા ધરાવનાર મેં આજ સુધીમાં કોઈ જોઈ નથી. ખરું પૂછો તો મારું હૃદય તમારે માટે ઘેલું થયું છે, તમારા રૂપ અને ગુણથી મોહિત થયું છે ...તમે મને સ્વીકારશો ? સરોજ ! ”

હજી સરોજનો હાથ શ્રીપતલાલના હાથમાં જ હતો. તેણે તે પાછો ખેંચી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ. એથીજ શ્રીપતલાલે પોતાને સંમતિ મળી ગઈ માની. સરોજ કંઈ બોલવા ગઈ.

“ પણ...તમે...”

“ ના હવે ‘પણ’નું વિધન લાવીને મને તરછોડ્યો નહિ, મને દુભાવશે નહિ, મારી સરોજ ! ”

એમ બોલી શ્રીપતલાલ સરોજના હાથ પર ચુંબન કરવા માંડી નીચો વળ્યો તો આ શું ! ?

“ બેઠી ત્રિશળ ? ”

“ સરોજ ! આ શું ! ? ” બોલતો શ્રીપતલાલ વિજળીનો આંચકા લાગ્યો હોય તેમ ખસી ગયો. તેના હાથમાંથી સરોજનો ત્રિશળવાળો હાથ પડી ગયો. સરોજનું આખું અંગ થરથર કંપવા લાગ્યું; તેમ તેમ તેના હાથ પરનું ત્રિશ્ન વધારે સ્પષ્ટ થવા લાગ્યું—વધારે કાળા રંગ ધરવા લાગ્યું. તેની છાતી ધડકવા લાગી. આંખમાંથી આંસ ટપકવા લાગ્યાં.

“ હું શું કરું શ્રીપતલાલ ! ? ” અતે સરોજ બોલી, “ હું તો તમને સ્વીકારું, પણ તમે આ કસંક સાથે મારો સ્વીકાર કરશો ? ”

“ પણ એ કસંક તારા હાથ પર ક્યાંથી ? ” શ્રીપતલાલ બો-

હ્યો. ત્યારે શું આટલા બપોરે દમાકટકા, ચોરી વગેરે કરનાર તે તુંજ આખરે નીકળી ? શું પેલા કનૈયાલાલની શંકા આખરે ખરીજ પડી ?...અરેરે ..! જેને માટે મેં કેવી આશા રાખી હતી તે આવી ચોર, હરામખોર, ખટપટી...”

“ શ્રીપતલાલ ! એ બધાં વિશેષણો મને લાગુ પડતાં હશેજ, પણ એટલું ચાલુ રાખજો કે મેં જે કાંઈ ગુન્હાઓ કર્યા છે, તે માત્ર પરાપકાર બુદ્ધિથી કર્યા છે; તેમાં મારા સ્વાર્થનો લેશ પણ અંશ હતોજ નહિ. શ્રીપતલાલ ! તમે મારા ઉપર ક્રોધ કરશો નહિ. તમે મારી દયા લાવો. તમને ખમર નથી—પ્રભુજ જાણે છે—કે દરેક ગુન્હો કરતી વખતે મેં તે ન કરવો પડે તે માટે કેટલી બધી ખટપટ કરી હતી; પરંતુ મારા હાથ પરનું આ કલંક મને નિશ્ચિંત એમવા દેતુંજ નહિ. શ્રીપતલાલ ! મારું અંતઃકરણ દુષ્ટ નથીજ, હોં. ”

સરોજ મધુર કંઠે, તેનો કઠણાજનક સ્વર, તેનાં નેત્રમાંનાં આંસુ, અને વાક્યે વાક્યના મર્મવેધક શબ્દોએ શ્રીપતલાલના હૃદય પર સચોટ અસર કરી. બેઠી ત્રિશળવાળી સ્ત્રી માત્ર પરાપકારને માટેજ ગુન્હા કરે છે એમ તે પ્રથમથી માનતોજ હતો અને તેથી તેને માટે એના હૃદયમાં કંઈક સદ્ભાવ પણ ઉત્પન્ન થયેલો હતો. અત્યારે તે માન્યતા સત્ય ઠરેલી જોઈ, તે બેઠી ત્રિશળવાળી બાઈને—સરોજિની—પોતાની સમક્ષ ખરેખર ઉભી રહેલી જોઈ, અને પોતાથી પરાણે ઘણ ગયેલા પરહિતકારક અપરાધોને માટે લામા માગતી જોઈ. શ્રીપતલાલનું હૃદય ખરેખર પીગળ્યું.

તે ધીમે સ્વરે બોલ્યો:—“ તારું અંતઃકરણ દુષ્ટ નથી એમ તો તું ક્યારનો માનતો આવ્યો છું. સરોજ ! તું (શ્રીપતલાલે તેને બહુ વચનમાં સંબોધવાનું છોડીજ દીધું.) મારા દરેક કેસોમાં કાંઈને કાંઈ સંબંધ ધરાવતી હતી, તેનું કારણ પણ અત્યારે મને સ્પષ્ટ સમજાય છે. ત્રિશળનું ચિહ્ન તારા હાથ ઉપર હશે, એમ મને સ્વપ્ને પણ

ખ્યાલ ન હતો. પરંતુ ત્રિશૂળવાળી સ્ત્રી પરાપકારી અપરાધો કરે છે એમ તો હું પહેલેથીજ ધારતો હતો...”

“ અને બીજાં પણ તેમ ધારતાંજ હશે. શ્રીપતલાલ ! તમે ખાત્રીથી માનજો કે મારાં કાર્યોમાં મેં જરા પણ સ્વાર્થ સાધવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી. તમે વિચાર કરી જોશો તો તે તમને સ્પષ્ટ માલમ પડશે. અને હજી પણ હું સ્વાર્થને માટે કાંઈ પણ કરવા ઇચ્છતી નથી. શ્રીપતલાલ ! જ્યારથી મેં તમને પહેલી વાર જોયા હતા ત્યારથીજ તમારા તરફ મારા હૃદયની લાગણી એવાય છે...જેમ જેમ તમારે વધારે પ્રસંગ પડતો ગયો તેમ તેમ મને તમારા તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન થવા માંડ્યો. પણ અરેરે, આ મારા હાથ પરનું લાંછનજ વચમાં આવતું હતું. તેને લીધેજ હું તમારી સાથે લમ કરી શકીશ નહિ એમ મને લાગતું હતું...શ્રીપતલાલ ! એ લાંછને મારા હાથે કટલા બધા ઉત્પાત કગાઝા છે ને તમે જાણો છો. પરંતુ નક્કી માનજો કે તેમાં માફે કાંઈ ચત્રણુ ન હતું. એ ત્રિશૂળના ભેદી પ્રભાવને લીધે મારાથી કાંઈ પણ સ્થળે અન્યાય કે અત્યાચાર જેઈ સહન કરી શકતો ન હતો; અને એવે વખતે હું શાંત બેસી રહેવાને ધણી ઇચ્છા રાખતી હોવા છતાં મારાથી બેસી શકતું નહિ. એ ખટપટીકે ત્રિશૂળ મારી પાસે અનેક વિચિત્ર કામ કરાવતું—અપરાધો કરાવતું અને એજ મને પોલિસના પંજામાંથી—કાણુ જાણે કેની અજામ રીતે—પચાવી લેતું. આજ સુધીમાં એવાં ઘણાં કામ થયાં, પરંતુ શ્રીપતલાલ ! તેમાં મારો હાથ ન હતો—માફે કાંઈ ચાલતું...”

“ તમને કદાચ મારા ઉપર ક્રોધ થતો હશે—અથવા આ બધાં કરે લાંછન જોઈને મારા ઉપર તિરસ્કાર ઉપજતો હશે, પણ શ્રીપતલાલ ! હું તેને પાત્ર નથી. મારા ઉપર દયાજ લાવવી થોડી છે. માફે હૃદય શુદ્ધ છે એમ તમે જાણોછોજ...તમને મારી દયા આવશે ? શ્રીપતલાલ ! ”

સરોજના શબ્દોએ શ્રીપતલાલના હૃદય ઉપર ઘસીજી લાગી અસર કરી દીધી—કહો કે જોછએ તે કરતાં વધારે અસર કરી દીધી હતી. તેણે તીવ્ર વળી સરોજના બંને હાથ પકડી લીધા, અને તે પર ખરેખર ચુંબન કર્યું.

“ મને દયા આવે છે ? ” સરોજ ! મને એ પ્રશ્ન પૂછ નહિ. મને તારા ઉપર વહાલ આવે છે. તારા શબ્દોએ મારું અંતઃકરણ વિધી નાંખ્યું છે. હું તારા ‘ત્રિશૂળ’ ને ક્યારનો બૂલી ગયો છું. ‘તમને મારી દયા આવશે ?’ એ પ્રશ્ન સાંભળી હું ધણોજ નિર્દય હોઉં એમ મને લાગે છે. મારો તારા ઉપરનો પ્રેમ દહ થયો છે અને—અને—સરોજ ! પ્રિય સરોજ ! હું તને સ્વીકારું છું...એ કલંક સાથે પણ સ્વીકારું છું. ” એમ કહી શ્રીપતલાલે સરોજના બંને હાથ પોતાના હૃદય સાથે દાખ્યા.

“ એ તમારી હિદારતા છે. ” સરોજ પોતાના હાથ પાછા ખેંચી લેતાં બોલી. “ એ તમારી મહત્તા છે. પરંતુ હું એવી રીતે તમને ક્ષાંક્તિ કરવા ઇચ્છતી નથી. આવી લલિત સ્થિતિમાં હું તમારી સાથે લમ કરું તો હું તમને પાપમાં નાંખું એવું મારે જોઇતું નથી. માત્ર મને તમારી દયા અને ક્ષમા મળી એટલુંજ મોટા સંતોષનું કારણ છે. ”

“ સરોજ ! તું એમ શા માટે બોલે છે ?...”

“ કારણ કે થોડાજ વખતમાં આ બેદી ત્રિશૂળની વાત પ્રસિદ્ધ થઇ જશે. મને પોલિસ પકડશે, ગુન્હેગાર ઠરાવશે અને શિક્ષા કરશે. એટલે આપણા વચ્ચે લગ્ન તો સંભવેજ નહિ, એમ તમે પણ કબુલ કરશો. ”

“ ના પોલિસ તને પકડશે તો પણ હું શિક્ષા મવા દદશ નહિ. મારી લાગવગ, શોધખોળ, અને ભુદ્ધિ—સર્વસ્વ ખર્ચાને પણ હું સિદ્ધ કરી આપીશ કે તું ખરેખરી રીતે અપરાધી નથી...પણ તે તો વખત

આખે થશે. હાલ તો તું મને સંતોષકારક ઉત્તર આપ. ”

“ બ્યાં સુધી મારા માથા ઉપર આવું વાદળ ઘેરાઈ રહ્યું છે, ત્યાં સુધી હું શો ઉત્તર આપું ? મારા ઝનુની પિતાના આ ભયંકર વારસામાં તમને કેવી રીતે ભાગીદાર બનાવું ?... ”

“ શું ત્યારે તું પેલા દામુની છોકરી છે ? ” શ્રીપતલાલે અચાનક આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“ હું સાચુંજ બોલીશ. શ્રીપતલાલ ! હું એજ ઝનુની પિતાની પુત્રી છું. ” સરોજે કહ્યું.

“ તો પણ ચિંતા કરીશ નહિ. સરોજ ! દામુ કાંઈ સાધારણ માણસ ન હતો. માત્ર તેની શક્તિનો દુર્વ્યય થયેલો હતો, એટલુંજ યાદી તેનામાં સદ્ગુણો પણ ધણા હતા. તે કદી બુદ્ધિ બોલ્યો નથી. તેના હૃદયમાં સદ્ગુણ માટે અખંડ પ્રેમ હતો. પોતે કરેલા અપરાધની શિક્ષા તે મૂંઝે મોઢે સહન કરી લેતો. તેનાં પણ કાંઈ પરોપકારીજ્ઞ હતાં...એ બધું જોતાં તારે નિરાશ થવાનું કારણ નથી, સરોજ ! પરંતુ તું આ ઘરમાં કેવી રીતે...”

શ્રીપતલાલને બોલતો એકદમ અટકાવી સરોજ બોલી હતી:—
“કૃપા કરી મને એ પ્રશ્ન પૂછશો નહિ. હું દામેશ્વરની પુત્રી છું તે જાણો, અને હું ઘરમાં છું તે જાણો; પરંતુ વયમાંનાં પગથીયાં બોળવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ. શ્રીપતલાલ ! કૃપા કરી હાલ તો તે વાત પૂછશો નહિ. હું તમને વિનવી વિનવીને માગી લઉં છું કે એટલું મને પૂછશો નહિ. ”

“ તમને બોલું લાગે છે, તો એ વિષે હું કાંઈ પૂછતો નથી. ચાલો; પરંતુ પહેલા પ્રશ્નનો મને શો ઉત્તર આપો છો ? ” શ્રીપતલાલે સરોજને શાંત પાડતાં પૂછ્યું.

“ મેં એક વાર ઉત્તર આપ્યો તેનાથી તમને સંતોષ થયો ન હોય તો એથી વધારે સંતોષકારક ઉત્તર હાલ હું આપી શકું તેમ

નથી. માફ મન વિચિત્ર વિચારોથી ખળભળી ગયું છે, માટે હમણું તો મને ચૂપ રહેવા દો તો હીક...”

“ અને મારી સરોજને વિચાર કરવાનો વખત આપો તો હીક.”
માણેકમાશીએ તેજ ક્ષણે પ્રવેશ કરતાં કહ્યું.

માણેકમાશીને જોઇ શ્રીપતલાલ ઝાંખો પડી ગયો. સરોજ પાસેથી તે દૂર ખસ્યો. માશીએ બધી વાતચિત સાંભળી હસોજ એમ તેને ખાતરી થઇ ગઇ. હવે તેનો કાંઇ ઉપાય પણ ન હતો એટલે ચિંતા કરવાનું સ્થાન પણ ન હતું. ઉશ્કરું હિંમત લાવી સરોજ તરફ જોઇ તે બોલ્યો:—“ હીક છે. અત્યારે હું જાઉં છું, પણ તમારો એ વિષે ઉત્તર મેળવ્યા વિના મને નિરાંત વળવાની નથી, હૈં. ” શ્રીપત ગયો.

સરોજ એકાએક માશીને વળગી પડી. “ ઓ મારી ! તેં આ શું કર્યું ? ” એમ બોલી તે મોટેથી રડવા લાગી. માશીએ તેનો પ્રતિ-
બોધ કર્યો.

૩૪

વીજલાનું વેર, અને ધમને ઘેર !

વીજલાને સરકારી હૉસ્પિટાલમાં મોકલી દેવામાં આવ્યો હતો. તે ત્યાં ઘણા વખત સુધી મૃત્તિમુક્ત પડી રહ્યો. સરકારી નર્સેસે તેની સારવાર કરવા લાગી. તેને કપાળે કાચ વાગ્યા હતા ત્યાં પાટા બાંધી દીધા અને તેને એક સ્વચ્છ પથારીમાં સૂતાડ્યો.

આશ્વરે એક કલાક પછી તેણે આંખો ઉઘાડી અને ઉંચે ધોળા છત તરફ ચક્ષિ દષ્ટિથી તે જોવા લાગ્યો. પોતે ક્યાંથી ક્યાં આવ્યો હતો તે તેને સમજાયું નહિ. તે આંખો બંધ કરી વિચાર કરવા લાગ્યો.

ઘણો વિચાર કરતાં તેને યાદ આવ્યું કે “ હું સરોજના બંધ-
લામાં કાતરીયામાં ભરાઇ રહ્યો હતો. ” ત્યાર પછી શું બન્યું તે

સંભારવા લાગ્યો. “ પેલો ડિટ્રિક્ટવ આવ્યો...ખાવાનાની ટોપલી ખારી પાસે હતી...તેમાં નોંધું...પછી હું લડ્યો, તેની સાથે...એ લુચ્ચી સરોજેજ તેને બોલાવેલો હોવો નોંધ્યો...એણેજ મને ફસાવ્યો...”

વીજલાને સરોજ પર ક્રોધ ચઢ્યો. તે મનમાંજ બોલ્યો:-
“ લુચ્ચીએ મારો વિશ્વાસઘાત કર્યો !...પણ કાંઈ ફિકર નહિ. મારા હાથમાંથી એ ક્યાં જવાની છે ?...”

વીજલાએ આંખ ઉઘાડી. એક પરિચારિકા તેજ ઓરડામાં કચરો કાઢતી હતી, તેને તેણે પાસે બોલાવી અને કહ્યું:-“ હવે હું સારો શુદ્ધિમાં આવ્યો છું. મને સાહેબને મળવું છે. બાણું જરૂરનું કામ છે. મહેરબાની કરી તેને અહીં બોલાવી લાવે તો...”

“ બેસ બેસ છાનો. મોટો સાહેબને મળવાવાળો આવ્યો છે ! ”
પેલી બાઈએ એમ કહી તેને હસી કાઢ્યો.

“ અરે, મારા ઉપર મહેરબાની કર. હું હવે બહુ જીવવાનો નથી. મારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરવામાં તને બહુ પુણ્ય લાગશે...વળી મારે જેવું તેવું કામ નથી. હું બેદી ત્રિશ્વળની બાળતનો ખુલાસો કરવા માગું છું...”

“ એમ ? ” તે બાઈએ ઉત્સુકતાથી કહ્યું. “ ત્યારે તો ઠીક. હું ગોઠવણ કરું છું. ”

તે પરિચારિકાએ મુકાદમને ખખર આપી. તેણે ટેલીફોન મારફતે સાહેબને ત્યાં આવવાની વિનંતિ કરી. આ વખતે મનમોહન વડોદરા પોતાના વતનથી કુટુંબને લઈ આવી પાછો પોતાના ઘરમાં નિશ્ચિંત-પણે રહેવા લાગ્યો હતો. તેણે નોંધું કે હવે લાલાજી પોતાની વિરૂદ્ધ કાંઈ બોલી શકે એમ નથી. એટલે પોતાની આબરૂને માટે લાલા ઉપર ડેફેમેશનનો કેસ માંડવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. પોતે જાતે

વકીલ હતો, એટલે તેને કોઈની સલાહ લેવાની જરૂર ન હતી.

તે જાતે પાધરો સાહેબ પાસે ગયો અને લાલા કનૈયાલાલ હજુ પણ પોતાના ઉપર આરોપ મૂકે છે કે નહિ તે પુનઃ એકવાર ચોક્કસ કરવાની વિનંતિ કરી. સાહેબે કનૈયાલાલને બોલાવી મંગાવ્યા. પોતાને ત્યાં થયેલી ચોરીમાં મનમોહન વકીલવાળું ખત ચોરાય ગયેલું જ હતું. એટલે આવતાં વારજ કનૈયાલાલનું મોં શીકું પડી ગયું.

સાહેબે મનમોહનલાલને તેની સામે ઉભો રાખીને કનૈયાલાલને પૂછ્યું:—“ તમારો આરોપી ઉપર હજુ શક છે ? તમે હજુ તેણે પોણા લાખ રૂપિયા ઉઘડ્યા એવું તોહોમત એના ઉપર મૂકો છે ? અને તે સિદ્ધ કરવા માટે તમારી પાસે શું પુરાવા છે ?...” વગેરે.

પરંતુ લાલા કાંઈ જવાબ આપી શક્યો નહિ. શ્રીપતલાલની સૂચના પ્રમાણે તેને વચન આપેલું હોવાથી તે પોતાને ત્યાંની ચોરીની વાત સાહેબને કહી શક્યો નહિ. મનમોહનલાલ તરફ તેનાથી જોઈ શકાયું પણ નહિ.

“ મારી પાસે લખાણ તો કાંઈ નથી, ” અતિ તેણે કબુલ કર્યું. “ પરંતુ મારા ચોપડામાં એ રકમ એમને નામે ઉધરાય છે...”

“ તે કાંઈ કામમાં નહિ આવે. ” સાહેબે કહ્યું. “ એ સમસની સહી સાથેનું ખત હોય તો બતાવો. ”

“ તે તો નથી. ”

“ ત્યારે મને બદનામ કરવા માટે હું તમારા ઉપર ડેફેશનનો ચાર્જ મૂકું છું...”

ડેફેશનનો ચાર્જ સાંભળી કનૈયાલાલ ગભરાયો. તેણે નમ્ર થઈ જઈ મનમોહનલાલને કહ્યું:—“ હવે થઈ ગયું તે થઈ ગયું. મી. વકીલ ! ગઈ ગુજરી બૂલી જાઓ. હું મેં મૂકેલો આરોપ પાછો ખેંચી લઉં છું.”

“ તે કાંઈ ચાલશે નહિ. ”

“ હવે વધારે ખેંચતાણુ જવા દો. આપણે પહેલાંનો સંબંધ યાદ કરો અને આ વાતને વિસારે પાડો...”

“ એમ વિસારે પડશે નહિ. મી. કનૈયાલાલ ! ઓછામાં ઓછું, તમારે મારી લેખિત મારી માગવી પડશે, અને તે ન્યુસપેપરોમાં આપવી પડશે; તમારા લયંકર આરોપથી તમે મારી કમાઈ પર-અરે, મારી છાંદગી પર-પગ મૂક્યો છે...”

સાહેબે વચમાં પડી કહ્યું:—“ શેઠ ! તમે એને અંપોદ્દાજી લખી આપો, અને છાપામાં છપાવી દો, એટલે વકીલ સાહેબ આગળ કાંઈ પગલાં ભરશે નહિ.

લાલા કનૈયાલાલે ગરજને માર્યે મારી પત્ર લખ્યું, અને વકીલ સાહેબને સ્વાધીન કર્યું. મનમોહનલાલે ઓશીસના કલાકને બોલાવી તેને તે મારીપત્રની કોપીઓ કરી બુદા બુદા બુદા છાપામાં મોકલવાની તથા તે જાહેરાતનું જે બીલ આવે તે કનૈયાલાલ શેઠને ત્યાં મોકલવાની આજ્ઞા આપી દીધી. એટલામાંજ...ટેલીફોનની ધંટડી વાગી.

સાહેબે ટેલીફોન રીસીવ કર્યા પછી કહ્યું:—“ડીક. હવે તમે જાઓ, મારે એક ઠેકાણે જવું છે. પેલો વીજલો મોચી મને બેઠી ત્રિશ્ણની વાત કહેવા માટે બોલાવે છે. જોઉં છું, એ શું કહે છે...”

“ બેઠી ત્રિશ્ણ ? ” કનૈયાલાલ બોલી ઉઠ્યો, “ મારે પણ એની વાત સાથે કેટલોક સંબંધ છે, તો મને સાથે આવવાની રજા આપશો ? ”

એ પ્રમાણે સાહેબે તેને સાથે લઈ લીધો, અને થોડી વારમાં બંને હોસ્પિટાલમાં આવી પહોંચ્યા. મનમોહનલાલ આનંદ પામતો ઘેર ગયો.

“ સાહેબ ! આપે મારી વિનંતિ સાંભળી, અને અહીં જઈને આત્મ, તેથી મને બહુ આનંદ...”

સાહેબે હસીને કહ્યું:—“ વાહ તારો આનંદ ! અમને પણ આનંદ

થાપ છે. વીજલા ! તારું સ્વાગત કરવા માટે મધ્યે જેણે તું અમને ડોડીને-અમારી પરાણુગત તરછોડીને-જલદી આપ્યો મયો, તેથીજ આટલો વહેલો પાછો આવ્યો ખરું કની ? આ વખતે તો અમને ખરાબર લાભ આપશેને ? તારી સેવાનો ? ”

વીજલાએ કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ.

“ બોલ. તારે એવી તે શું વાત કહેવાની છે ? ”

“ સાહેબ ! બેદી ત્રિશુળની નિશાનીવાળી સ્ત્રીને હું ઓળખું છું. ” વીજલાએ કહ્યું.

“ અમારી મહેરબાની મેળવવાના ઇરાદાથી કાઠનું બળતુંજ નામ દઇ થાપ આપવાનો તારો વિચાર છે ખરું કની ? ” સાહેબે કહ્યું.

“ થાપ કેવી ? હવે મારે ક્યાં નાસવું છે ? પણ સાહેબ ! હું કહું છું તે એકવાર સાંભળી લ્યો. પછી તેને ‘ થાપ ’ કહો કે ‘ ડાપ ’ કહો; પરંતુ મારી વાત ખરી પડે તો મને બક્ષિસ તો આપશોને ? ”

“ બક્ષિસની આશા રાખતા પહેતાં તું સીધી રીતે જ કહેવાનો ઇરાદો તે કહી દે. ”

“ સાહેબ ! એ બેદી ત્રિશુળવાળી સ્ત્રી તે ખીજ કાંઈ નહિ પણ પેલી સરોજિનીજ છે...”

“ શું ? પેલી અહીં કેહી છોડતી વખતે આવતી હતી તે ! ? ” સાહેબે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“ હા હા. સાહેબ, તેજ. ”

“ જા જા. નકામો કાઠનું નામ ગદનામ કરે છે, પણ તેને તું ઓળખે છે ? તે કેવી સફળશ્રી અને સુશિક્ષિત છે ! મી. શ્રીફતલાલ તો તેનાં કેટલાં બધાં વખાણુ કરે છે...”

“ કાણુ ? મી. શ્રીફતલાલ ડિટક્ટિવની સાથે પેલી સ્ત્રી ફરે છે તેની એ વાત કરે છે કે ? ” કનૈયાલાલે અત્યંત ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“ હા, તેનીજ. તે સરોજના હાથ ઉપર બેઠી ત્રિશુળ છે. ”
વીજલાએ કહ્યું.

“ સાહેબ ! જરાબર છે તે મને પણ એ બાકના ઉપરજ વહેમ છે. એનાજ હાથ ઉપર તે ભયંકર ચિન્હ હોવું જોઈએ. ” કનૈયાલાલે વીજલાને ટેકા આપ્યો.

“ પણ તમને એવો વહેમ આવવાનું કારણ શું ? ”

“ એ બાક ઘણીજ ખટપટી છે, તેથી. ” કનૈયાલાલ પોતાને ત્યાં થયેલી ચોરીનું કારણ ન બતાવી શક્યો, કારણ કે તેણે એ વાત કૂપી રાખવાનું શ્રીપતલાલને વચન આપ્યું હતું.

“ તેં તે ક્યારે જોયું ? ”

“ સાહેબ ! મેં મારી નજરે એ સરોજિનીના હાથ પર બેઠી ત્રિશુળ જોયું છે. એટલુંજ નહિ, પણ એ જાતે નંદનબાની નહિ પણ દામા ચંબુની દીકરી છે એમ પણ કહી શકું છું. ”

“ એમ ? ”

“ હા હા. મેં તેની માશીના મોઢેજ એ વાત સાંભળી છે. અને તે ખોટી નથીજ...”

“ વાર્ડ ઠીક છે. ”

“ સાહેબ ! તમે હમણાં હમણાં એ સરોજને ઘેર જઈને જૂઓ કે તેના હાથ ઉપર કલંક છે કે નહિ, અને તમારી ખાત્રી કરી લ્યો. ”

કનૈયાલાલે વીજલાને મળખટ ટેકા આપ્યો, એટલે સાહેબ તરતજ કનૈયાલાલને સાથે લઈ સરોજના ખંભા તરફ ચાલ્યા. પોતે સરોજ ઉપર ઠીક વેર લીધું, એમ ધારી સતોષ પામતો વીજલા હસવા લાગ્યો. પરંતુ એથી કાંઈ પોતે શિક્ષામાંથી બચી જશે નહિ એ વિચાર તેને તરતજ આવ્યો. ‘મારે થોડાજ વખતમાં પોલિસનો

માર ખાવો પડશે, ' એ વિચાર તેને ગમ્યો તો નહિ.

“ હું ગમે તેમ થાય તો પણ મૂંગા રહીને એક બામલાની પેઠે તેમજે સ્વાધીન થઈ જ નહિ...કાંઈ પણ ઉપાય કરવો જોઈએ. ” તેણે બોલ્યું-“ કાંઈ પણ પરાક્રમ તો કરવું જોઈએ...”

ઘોડા વખત વિચાર કરી તેણે આમ તેમ જોયું તો બારણામાં એકજ છુદ્દો સિપાઈ પહેરો બરતો હતો. આસપાસ બીજાં કોઈ ન હતું; એટલે તેણે ધાર્યું કે આ ઠીક ઘાઘ છે. પેલા પેહોરેગીરને ધક્કારત કરી પોતાના પાસે બોલાવ્યો.

“ કાલ મારા ઉપર દયા કરીને મને એક તકીયો આપો તો ભગવાન તમારું કથ્થાણુ કરશે હું હવે વધારે વાર જીવવાનો નથી. (વીજલીને બીજામાં દયા ઉત્પન્ન કરવા માટે આ બહાનું ઠીક જડી ગયું હતું !) મારા ઉપર મહેરબાની કરો. આ એક તકીયાથી મારું માથું સજ્જડ થઈ ગયું, ને મારાથી સૂવાનું પણ નથી. દયા કરો, જમ્માદાર કાકા...”

“ પેલી ઝોરડીમાંથી મને એક બાઈએ આ તકીયો લાવી આપ્યો છે. એટલે બીજાં ઝોરીયાં પણ ત્યાં હશે. ” વીજલાએ કહ્યું.

ડાહ્યા ધીમે ધીમે તે ઝોરડીની અંદર ગયો કે તરતજ વીજલો તેની પાછળ દોડ્યો. છુદ્દને એક ધક્કો મારી અંદર પાડી નાંખ્યો, અને બહાર નીકળી સાંકળ ચલાવી દીધી. પોતે આનંદ પામતો દર-વાજની બહાર નીકળ્યો; પરંતુ તેને ઘોડીજ વારમાં પસ્તાવું પડ્યું.

વીજલો દવાખાનામાં આવ્યો ત્યારે તે બેશુદ્ધ સ્થિતિમાં હતો તેથી તેને હારિપટાલની બૂઝોળનું જરા પણ જ્ઞાન ન હતું. છદ્દર ક્યાં છે તે તેને ખબર ન હતી, તેથી તે ઉતાવળે આમતેમ દોડવા લાગ્યો એટલામાં બે સિપાઈઓ બહાર ગયેલા તે તરફથી આવતા હતા તેમણે આ કેદીને આમ છટકેલો જોઈ ખૂબ પાડી. વીજલો ચબરાયો. તે બીજી

તરફ દોડવા લાગ્યો. પરંતુ એ બાબુ પર દાદર ન હતો. માત્ર ખલેરીને નાકે એક બારી હતી.

વીજલો હવે જીવ પર આવી ગયો હતો. એટલે ગમે તેમ કરીને નસાય તો નાસવુંજ, એ તેનો ઉદ્દેશ હતો. તેણે બારીમાંથી બુસ્કા માર્યો—જમીનથી બારી ફેટલી ઉંચે છે તે જોયા પહેલાંજ બુસ્કા માર્યો.

વીજલાના પાપી જીવનનો અંત આવી રહેલોજ હતો અને તેણેજ એને એવી ‘વિપરીત શુદ્ધિ’ સુઝાડી હતી. તેનું બારે શરીર એ માળની ઉંચાઈ પરથી નીચે કાળા પથ્થરની ફ્રેસ્કોમાંથી ઉપર આવી પછડાયું. માથામાંથી લોહીની ધારા વહી જવા લાગી અને મોંમાંથી શીજી નીકળ્યું. તેનો આત્મા ઉડી ગયો !

થોડીજ વારમાં વીજલાના શયની આસપાસ માણસોનું ટોળું ભેગું થઇ ગયું. તેમાં શ્રીપતલાલ પણ હતો. સરોજને ખંગલેથી નીકળીને તે વીજલાના સમાચાર લેવા માટે હોસ્પિટાલ તરફ આવ્યો હતો. ત્યાં તો આ ભયંકર બનાવ તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો. તે આશ્ચર્યથી ચક્રિત થઇ ગયો.

પરિચારિકા બાઇએ શ્રીપતલાલને સર્વ હકીકત કહી અને છેવટે બોલી:—“ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ આવ્યા અને આ વીજલાએ તેમને બેદી ત્રિશુળવાળી વાત કહી, એટલે...”

તે બાઇનું વાક્ય પુરું થાય તે પહેલાંજ શ્રીપતલાલ ત્યાંથી સપાટાખંધ ચાલતો થયો. બેદી ત્રિશુળની ખરી વાત સાહેબને કાને મઇ એવું તેણે તરતજ અનુમાન કરી લીધું. એ વાતની સરોજને સૂચના કરી તેના રક્ષણની વ્યવસ્થા તુરતજ કરવી જોઇએ એમ ધારી તે સરોજના ખંગલા તરફ લગભગ દોડતોજ ચાલી નીકળ્યો.

ભયંકર સ્વપ્ન.

સરોજ અને માણેકગૌરી શાંત પડતાં બાગમાં જઈ બેઠાં. હમ-
બુજી જની ગયેલા પ્રસંગને માટે શોક કરતી બાણેજને માણેકગૌરી
વીરજ અને આશ્વાસન આપવા લાગી. એટલામાં શહેરમાં ગયેલાં
નંદનના આવી પહોંચ્યાં. તેમને જોઈ સરોજ સાવધાન થઈ ગઈ.

નંદનનાએ સવારે જની ગયેલા જનાવની-વીજલા મોચીની-
વાત કહી. “ તે આપણા ઘરમાં આઓજ કેવી રીતે ?...વળી કાત-
રીયા મુઠ્ઠી પહોંચ્યા છતાં કાઢને ખખર પણ ન પડી ! એ કેવું !
શ્રીપતલાલે પણ તે કેવી રીતે જાણ્યું ! ! ” એવા અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા.
પરંતુ સરોજનો જવાબ કરવા માટે ચતુર માશીએ જાતેજ તે સર્વના
જેમ તેમ ઉત્તર આપી દીધા અને સરોજને બોલવાનો પ્રસંગજ
આવવા દીધો નહિ.

તે વણુ જણું આમ વાતચિત કરી રહ્યાં હતાં, એટલામાં ત્યાં
સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ તથા પેપરમીલવાળા લાલા કર્નયાલજી આવી
પહોંચ્યા. પોતાના ઘરમાં સાહેબનો અને તે પણ પોલિસથાણુના
ઉપરી સાહેબનો પ્રવેશ થતો જોઈ નંદનનાને ઘાળુંજ આશ્ચર્ય લાગ્યું.
કંઈક ભય પણ ઉત્પન્ન થયો તો પણ હિંમત રાખી તેમને આવકાર
આપ્યો.

“ કેમ, આજે કાંઈ આ તરફ ? ” તેમણે પૂછ્યું.

“ હું આપનાં પુત્રી સરોજિનીને મળવા આવ્યો હતો. મારે
તેમની બાબતમાં કંઈક ચોક્કસી કરવાની છે. ” સાહેબે નમ્રતાથી કહ્યું.

સાહેબને જોતાંજ સરોજના પેટમાં ફાળ પડી હતી. માણેકગૌ-
રીની તો કમ્મરજ લાગી ગઈ ! જેમ તેમ આત્મસંયમન કરી તેઓ
ત્યાં ઉભાં રહ્યાં.

“ સરોજની બાબતમાં ? ” નંદનબાએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“ હાજી. મી. શ્રીપતલાલે પેલા વીજલાને પકડ્યો. તે જ્યારે શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે મને તેણે બોલાવ્યો. તેને બેઠી ત્રિશુળ વિષેની વસ્તુ વાત ખબર હતી. તેણે મને તે વાતો કહી. આ મી. કનૈયાલાલ પણ ત્યાં હાજર હતા. તેમણે પણ એ વાતને ટેકા આપ્યો. એટલે તે હકીકત ખરી હોવી જોઈએ એમ મારી ખાત્રી થઈ...”

સાહેબનું આ ભાષણ સાંભળી નંદનબા ઘોટાળામાંજ પડ્યાં. આ બધા ટકટકારા સાથે સાહેબને અહીં આવવાને શું સંબંધ છે તે તેને સમજાયું નહિ. માણેકગૌરી તો તરત બધું સમજી ગઈ. બચથી “ ઓ મારે ! ” કરતી તે નીચે બેસી ગઈ. સરોજ અત્યંત નિરાશ થઈ ગઈ હતી. તેનું મન અત્યંત પ્રત્યુબ્ધ થઈ ગયું હતું તેથી તેના હાથ પર બેઠી ત્રિશુળ સ્ફુરવા લાગ્યું. પરંતુ તેનું મન ઠેકાણે ન હોવાથી તે તરફ તેનું ધ્યાન ગયું નહિ.

કનૈયાલાલ તો આવ્યો ત્યારથીજ સરોજના હાથ તરફ તીક્ષ્ણ નજરે જોઈ રહેલો હતો અને કાળો ત્રિશુળાકાર નજરે પડતાંજ તે મોટેથી બોલી ઉઠ્યો:—“ સાહેબ ! સાહેબ ! જૂઓ, જૂઓ; પેલું રશું.” એક હાથે સાહેબનો હાથ પકડી બીજે હાથે તે સરોજના ડાબા હાથ તરફ અંગૂઠિનિર્દેશ કરવા લાગ્યો.

સાહેબની નજર તેના ઉપર પડતાંજ તે બોલી ઉઠ્યો:—“ ઓહો ત્યારે વીજલાની વાત ખરી પડી. સરોજિનીના હાથ ઉપર ત્રિશુળ છેજ...નંદનબા માફ કરજો. તમારી છોકરીને મારે પકડવી પડશે. તેના હાથ ઉપરજ બેઠી ત્રિશુળ છે ” એમ કહી સાહેબે સિસોટી વગાડી. સરોજને હાથકડી પહેરાવાય એમ ન હતું એટલે તેની આસપાસ પહેરો રાખવાને માટે તેમણે કોન્ટેબલોને બોલાવ્યા.

નંદનબા તો ગભરાઈ ગયાં. અરેરે ! આ બધું શું છે ?... તેમણે પણ સરોજના હાથ ઉપરનું ત્રિશુળ જોયું અને જોતાં વારજ

રીકાં પડી ગયાં. “ સરોજ ! આ તારાજ હાથ પર બેઠી ત્રિશુળ ? હાથ હાથ ! ”

એટલામાંજ હૉસ્પિટાલ આગળથી વાયુવેગે છૂટેલો શ્રીપતલાલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પોતાના કરતાં સાહેબ પહેલાં આવી પહોંચ્યા અને આ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો તે જોઈ તે નિરાશ તો થયો, છતાં હિંમત રાખી સાહેબને કહ્યું:—“ સાહેબ ! તમે ચિંતા કરશો નહિ મને પણ હમણાંજ ખબર પડી છે કે સરોજિની નંદનબાની નહિ, પરંતુ દામુની-દામાયંતુની-પુત્રી છે. પણ તે...”

“ જોયું ? હું કહેતોજ દતોને, કે વીજલાની બધી વાત ખરી છે ! ” કનૈયાલાલે વચમાં કહ્યું.

સરોજની હિંમતનો અંત આવી ગયો. તેણે દીન દૃષ્ટિએ શ્રીપતલાલ તરફ જોયું. તેણે પણ અર્થપૂર્ણ દૃષ્ટિથી સરોજને આશ્વાસન આપ્યું.

“ પરંતુ હું એને માટે જામીન થાઉં છું. ” શ્રીપતલાલે સરોજની આગળ આવી ઉભા રહી કહ્યું.

“ મી० શ્રીપતલાલ ! તમે જામીન થાઓ છો. પરંતુ એ બાપ ઉપર કેટલા અપસંધાનું તહેામત આવે છે તેનો પહેલાં તમે વિચાર કરજો...”

“ મેં તે વિચાર ક્યો છે અને હું ખુશીથી મીસ સરોજિનીના જામીન તરીકે રહું છું. મારી કેડીટ ઉપર તમે એને છોડી શક્ષતાને ? ”

“ તે કામ મારું નથી. પ્રથમ તો એ બાપને સીટી મેજિસ્ટ્રેટ પાસે લઈ જવી પડશે. અને એ કામ હું તમનેજ સોંપું છું. ” સાંજે કહ્યું.

‘ સરોજ મારી છોકરી નથી, ’ એમ ખબર પડતાંજ નંદનબાના હૃદયને એક ધક્કો લાગ્યો તે દુઃખની હાથ નાંખી પાસેના બાંક

ઉપર બેસી ગયાં. પોતાની સેક્રેશીને આટલું દુઃખ પામતી જોઈ મા-લેકઝૌરીથી રહેવાયું નહિ; તે રડી પડી. નંદનબાના પગમાં માથું મૂકી તેણે તેમના પગ બીજવી નાંખ્યા; અને બધું કશું કરી દીધું.

માલેકઝની વાત સાંભળીને નંદનબાના હોશ્વોશ ઉડી ગયા. તે દુઃખથી, શોકથી, હૃદયના આવેગથી બળડવા લાગ્યાં:—“હાય ! સરોજ મારી છોકરી નહિ ?...અરેરે ! સરોજ મારી છોકરી નહિ ?...હરિ ! હરિ !...મારે ઘેર ઉછરી મોટી થઈ !...કેવું બચકર !...”

માલેકઝૌરીએ કહ્યું:—“બા ! મને માફ કરો. મારું પાપ તમને આટલું દુઃખ છે !...મને કોણ જાણે તે વખતે કેમ આવી શુદ્ધિ સુઝી !...બા મને માફ કરો. ”

માલેકઝૌરીને પણ મેજરટ્રેટ પાસે લઈ જવાની હતી. તેથી શ્રીપતલાલે તેને પોતાની પાસે બોલાવી. તે બિચારી ધણીજ ગભરાઈ. પરંતુ શ્રીપતલાલે તેને આશ્વાસન આપી કહ્યું:—તમે ગભરાશો નહિ. હું તમને વારંવાર સહાય કરી તમારા તરફથીજ બોલવાનો છું. તમને કોઈ પણ રીતે ફસાવા દઈશ નહિ. માટે જરાપણ ડર રાખ્યા વિના મારી સાથે ચાલો. ” શ્રીપતલાલના શબ્દો સાંભળી માલેકઝૌરીને ધીરજ આવી. તે જવાને તૈયાર થઈ, સરોજ પાસે જઈ ઉભી. તેને પોતાની પાસેથી જતી જોઈ નંદનબાને વધારે દુઃખ થયું.

સાહેબે તથા કનૈયાલાલે પણ નંદનબાને આશ્વાસન આપ્યું. ધણીવારે તે શાંત થયા. જતાં જતાં સરોજે બાને કહ્યું:—“ બા ! હવે હું પાપણી વધારે વખત તમારા ઘરને અપવિત્ર નહિ કરું...માત્ર એકજ વાર મારા તરફ જૂઓ. બા ! હું જાઉં છું. ”

પરંતુ નંદનબાથી તેના તરફ જોઈ શકાયું નહિ. સરોજ અતે એક બદમાશ કેદીની છોકરી હશે તે એમના હૃદયમાં બહુજ સાલતું હતું તો પણ વીસ વર્ષ સુધીના તેની સાથેના ‘ મા-દીકરી ’ના સંબંધ કાંઈ જેવો તેવો ન હતો. નંદનબાને સરોજ અત્યાર સુ

દામુઝા કહ્યું:—ખેરા સંગેજા ! ગભરાઈશ નહિ, એ મારાં એવાં
સરળા અને સુંદર છે કે મારે કે તારે જરા પણ ત્રાસ, ભાગવંતો
પડવાનો નથી. ઉત્તરું આનંદજ થશે...

વહાલામાં વહાલા પુત્ર પ્રમાણે હતી. તેનું હેતુ જટ ધસાઇ જાય તેમ ન હતું. જૂનો પ્રેમ અને પૂર્વનો સંબંધ તેમને તરત સાંભરી આવ્યો. તેમણે સરોજ તરફ જોવાને દષ્ટિ ઉઘી કરી. પણ—

તે તો મર્ધ હતી, અદસ્ય મર્ધ હતી !

નંદનખાએ માણેકઝોરીને શોધી, પરંતુ તે પણ ન હતી તેથી હતાશ મર્ધ તે મૂર્ચ્છા ખાઇ પડ્યાં.

શ્રીપતલાલે મેજસ્ટ્રેટ પાસે જઈ પોતાની કાગવગ કમાડી ખટ-ખટ કરી સરોજ તથા માણેકઝોરીને તરત જામીન પર ઊડવ્યાં. પરંતુ એકદમ તેમને નંદનખાને બંધને પાછાં ન મોકલતાં પોતાના ધર આગળજ એક પાડોશનું ખાલી ઘર હતું તેમાં રાખ્યાં.

થોડાજ વખત ઉપર જે સરોજ નામાંકિત, આખરફાર ધરતી, સુશિક્ષિત, સુચીત્ર અને રમણીય કુમારિકા કહેવાતી, જે સરોજ માડી, થોડા, મોટર અને અમાધ સંપત્તિની માલિક તરીકે ગણાતી, તે અત્યારે કલંકિત થઇને બધેથી તિરસ્કાર પામતી એક જૂના ઘરમાં, એક અધારી ઓરડીમાં બેસી હતી !!

તે એકલીજ બેસી હતી; કારણ કે માણેકઝોરી થોડા વખત પરજ રાત્રે ખાવા માટે થોડું ખાવાનું લેવા શ્રીપતલાલ સાથે ગઈ હતી. સરોજ વિચાર કરતી બેસી હતી. દુઃખથી તેની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં. ઓરડામાં—સાંજ પડી ગયેલી હોવાથી—અંધકાર આપી ગયો હતો. એજ વખતે પળવાર સરોજની આંખ મળી. અને તે એક વિચિત્ર સ્વપ્ન દેખવા લાગી.

એક અધારા ખૂણામાંથી બીજણ કાળો આકાર પોતાની તરફ આવે છે, એમ સરોજને લાગ્યું. ધીમે ધીમે તે આકાર પાસે આવ્યો. સરોજે તેને ઓળખ્યો. તે દિસે જેઠના ઓટલા ઉપર બેને જોયો હતો તે—દામાયંજી—પોતાનો ખાપ હતો !

સરોજનું શરીર ભયથી ધ્રૂજી ઉઠ્યું. ઘમ પાસે આવી અમ-

ઝાવા લાગ્યો.

“ભેટા સરોજ ! તું મને ઝોળજે છે કે ?...હું તારો બાપ; ‘દામાયંત્ર’ નામથી જે પાપીને આપું મુંબાઈ શહેર ઝોળખતું હતું તેજ...

હું મરણ પામ્યો છું એમ આખી દુનિયા જાણે છે, તો હું અહીં કેવી રીતે આવ્યો એમ તને આશ્ચર્ય લાગતું હશે; પણ સરોજ ! મરણ જડ દેહને છે, વાસનાત્મક લિંગને નથી. મારી એક ઉત્કટ વાસના અનૃપ રહી ગઈ છે, તેથીજ હું મારા સૂક્ષ્મ શરીરમાં આમ તેમ ભટક્યા કરું છું...

તે વાસના શું ? એમ તું તરત પૂછશેજ...તો સાંભળ. મારે મારા કુટુંબમાંથી-મારા વંશમાંથી-આ ત્રિશળનું કલંક દૂર કરવું છે, તે હજી થયું નથી. સરોજ ! એ પાપી કલંકને દૂર કરવા માટે મેં તારા આંતરે જીવ લીધો, અને અતે હું જાતે મરવા તૈયાર થયો; અને મૃત્યો...

પણ સરોજ ! તે વખતે મને ખબર ન હતી કે મારી એક પુત્રી હતી. જીવે છે ! તારી માણેકમાશીનું એ કામ મને મરણ પછી આપો-આપ માલમ પડી ગયું ! તારી માશી ઉપર મારે ક્રોધ કરવો કે તેનો ઉપકાર માનવા તે મને સમજ પડતી નથી. કારણ કે તેના આવા ખટપટી કૃત્યથી એક ધણેજ મોટો ફાયદો થયો. તું સદગુણી થઈ. નને સાઈ શિશુજી મળ્યું, તું હુશીઆર બની. મારે હાથેજ ઉછરેલા તારા લાઈ શંકરીઆના જેવી ચાર કે સ્વાર્થી ન થઈ, તે ધણેજ સાઈ થયું...

પણ મારા મરણ પછી મારું ‘બેદી ત્રિશળ’ તારા ઝાવા હાથ પર આવ્યું અને તું પણ ભયંકર ક્રોધ કરવા લાગી. મારા વાસનાત્મક લિંગ-દેહને એ જોઈને ધણું દુઃખ થવા લાગ્યું; પરંતુ શું કરું ? મારાથી જડ સૃષ્ટિને સ્પર્શ પણ કરી શકાનો નથી. જે મરણ પામતા પહેલાં ‘તું મારી દીકરી છે,’ એમ મને ખબર પડી

હોત તો ગમે તે ઉપાયે પણ હું તારી ગળતી દાખ્યા પછીજ આપ-
ધાત કરતે. કારણ કે હું જાણુતો હતો કે મારા મરણ પછી એત્રિશુળ
મારા વારસમાં ઉતરશેજ, તેથી હું તને મારી નાંખતેજ...

હામાચંજુના બચંદર શબ્દો સાંભળી સ્વપ્નાવસ્થા અનુભવતું
સરોજનું શરીર બચથી થરથર ધ્રુજ ઉઠ્યું. તે જોઈ દામુએ પોતાનો
રંગ બદલ્યો.

પણ ગભરાઈ નહિ, ખેટા સરોજ ! અત્યારે કાંઈ હું તને
મારવા માટે નથી આવ્યો; પરંતુ તારી અને મારી બંનેની વાસના
એક સાથે તૃપ્ત થાય એવો અદ્વિતીય માર્ગ બતાવવા માટે આવ્યો
હું. એ માર્ગ એવો સરળ અને સુંદર છે કે મારે કે તારે જરા પણ
પાસ ભોગવવો પડવાનો નથી, ઉલ્લસું આનંદજ થશે...

તે ઉપાય તે શું છે, એમ તું મને પૂછવાનો વિચાર કરે છે,
પણ ધીરજ રાખ...લે...સાંભળ...સરોજ ! તું એકદમ કોઈની સાથે
લમ કર. લમથી તું મારા વંશની મટી પારકા ગોત્રની થશે, એટલે
એ રાક્ષસી ત્રિશુળ તારા હાથ પરથી આપોઆપ ઉડી જશે..."

“હું ! ” સ્વપ્નાવસ્થામાં સરોજ હર્ષના આવેશથી બોલી ઉઠી.

“હા, નહીં. તું લમ કરશે એટલે તારા હાથ પરનું ત્રિશુળ
જશેજ, એમ ખાતરી માનજે. તું ડીટેક્ટિવ શ્રીપતલાલને સ્થાય છે,
તા તેનીજ સાથે લમ કર, તે પણ તારે માટે વળખાં મારે છે. તું
એકદમ તેનીજ સાથે લમ કર, અને મને આ પાપમાંથી છોડાવ.
સરોજ ! એક સાથે બે કામ કરી નાંખ; એક કાંકરે બે પદ્મી મારી
નાંખ.”

“બસ. હવે હું જાઉં છું.” એમ બોલી દામાચંજુનો આકાર
ખુણા તરફ જવા લાગ્યો; પરંતુ એટલામાં કાંઈક સાંભળી આવતાં તે
પાછો ફર્યો અને હસતો હસતો કહેવા લાગ્યો:—

“ સરોજ ! ખેટા ! એ કેવું સારું થયું ! તું આટલી ઉમ્મરે પહોંચી પછીજ મારો કાળ થયો. મારો કાળ થયા પછી મને ખબર પડી કે તું મારી પુત્રી છે, અને મારા મરણ પછીજ મારો ભયંકર વારસો તને મળ્યો; પરંતુ તું હવે ઉમ્મરે આવેલી હોવાથી તને એ સ્થિતિ વધારે વખત ભોગવવી પડશે નહિ. તું જગદી શ્રીપતલાલ સાથે લગ્ન કરી દે, એટલે ત્રિશુળના તીક્ષ્ણ દાંતમાંથી મુક્ત થશે...”

તે વધારે બોલે તે પહેલાં એરડાનું આરાયું ખખડ્યું. માણેક-ગૌરી તથા શ્રીપતલાલ આવી પહોંચ્યાં હતાં. અવાજ સાંભળી દામુનો આકાર એકદમ લોપ થઈ ગયો, સ્વપ્ન જતું રહ્યું અને સરોજ ઝખઝીને જાગી ઉઠી.

આરાયું ઉઘાડીને માણેકગૌરી અંદર આવતાંજ સરોજ તેને ખાઝી પડી.

“ ઓ માશી ! ઉપાય છે ! ઉપાય છે !! ”

અને આવનાર સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. તેમને લાગ્યું કે દુઃખથી સરોજ માંડી થઈ ગઈ છે કે શું ?

૩૬

બેઠ ફૂટેલો અને ફાટયો !

છેક રાત્રે સાડાનવ વાગે નંદનયા કાંઈક શુદ્ધિમાં આવ્યાં. અલ્વારે તેની સારવાર કરવા માણેકગૌરી ન હતી; સરોજ ન હતી. માત્ર વૃદ્ધ પાંડુ એક બીજા નોકરની મદદથી પોતાની અકલ્પ પ્રમાણે મુર્ચ્છિત ‘ખા’ની સારવાર કરી રહ્યો હતો.

જાગૃત થયેલાં બેતાંજ રસોયાએ નંદનયા માટે ખાવાનું લાવી મૂક્યું; પરંતુ તેમનાથી કાંઈ ખવાઈ શકાયું નહિ. ‘સરોજ મારી છોકરી નથી’ એ વિચાર તેમના હૃદયમાં નિરંતર સાક્ષતો હતો. તે

સરોજને સંભારીને તથા તેની સાથેનો સંબંધ અને તેની સાથે બનેલા પૂર્વના પ્રસંગો સંભરીને આંસુ પાડવા લાગ્યાં. પાંડુ તેમને જોતજોત આશ્વાસન આપવા લાગ્યો.

“ મારી છોકરી નથી ! એટલુંજ નહિ પણુ તે દોની છોકરી ? એક મહા ભયંકર ચોરની !...ઉઃઉગીરની !...અરેરે, એ કેમ સહન થાય.....”

“ બા સાહેબ ! બહુ શોક કરે નકા...થઈ ગેલા તે થઈ ગેલા, આતાં કાચ કરણુર ?...”

નંદનબાને સરોજ માટે હૃદયમાં અત્યંત પ્રેમ હતો, પરંતુ આ રાક્ષસી વિદ્ન આવી પડ્યું ત્યારથી તેમને સરોજ માટે બહુજ વિચિત્ર વિચારો આવવા લાગ્યા. સરોજની દયા પણુ આવી. “ અરેરે, હવે એની શું રિયતિ થશે ? ”

કોઈક વાર કોષની ડાગણી પણુ ઉત્પન્ન થતી. “ પોતાના હાથ ઉપર આવું ચિહ્ન છે, તેની પોતાને ખચર છતાં સરોજને મને વાત કેમ ન કરી ?...હું દવા કરીને કે બીજો ગમે તે ઉપાય કરીને તે દૂર કરાવતે...”

એમને એમ-વિચારમાંને વિચારમાંજ નંદનબાએ લગભગ આખી રાત વીતાડી. તેમને જરા પણુ નિદ્રા ન આવી. સારી નરસી ઝંખનામાં, ખરા ખોટા સંશયોમાં રાત્રિના ટુંકા કલાક પસાર થઈ ગયા.

બીજો દિવસે તેમને ખચર પડી કે શ્રીપતલાલે ઘણો પ્રયત્ન કરીને સરોજ તથા માણેકગૌરીને જમીન પર છોડ્યાં છે. ત્યારે તેમને કંઈક નિરાંત વળી.

+ + + + +

સવારે શ્રીપતલાલ સાહેબને મળવા ગયો. તેના મોં પર હર્ષનાં ચિહ્ન હતાં. સાહેબ તેને જોઈ વિચારમાં પડ્યા કે શ્રીપતલાલને બા-

નહું એવું તો શું કાશ્ય મળ્યું હશે !

“ આવો મહિ શ્રીપતલાલ. ”

શ્રીપત એક ખુરશી પર બેઠો.

“ પછી તમે કદીએને મેજસ્ટ્રેટ પાસે લઇ ગયા હતા કે ? ”

સાહેબે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“ હા. ” શ્રીપતલાલે ટુંકો જવાબ આપ્યો. તેના મનમાં ખળ-
ભળ થઇ રહ્યું હતું કે ક્યારે હર્ષની વાત કહું !

“ પછી, મેં સાંભળ્યું છે કે તમે તેમને જમીન પર છોડ્યાં
છે. ” સાહેબે પગલે પગલે વધવા માંડ્યું.

“ હા. ”

“ અને તેમને ક્યાં રાખ્યાં ? ”

“ મારા ઘર આગળ એક ઘરમાં. ”

“ બંને જણુ ધણુ રડ્યાં હશે ? ”

“ હાસ્તો. ”

“ તમે આશ્વાસન આપ્યું ને ? ”

“ મારી ફરજ હતી. ”

“ અત્યારે તેમની શું સ્થિતિ છે ? ”

“ બંને આનંદમાં છે...”

“ ના ના. ખરેખરા હર્ષમાં છે. ” શ્રીપતલાલે ઉમેર્યું.

“ એમ ? ” સાહેબે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું, “ કે તમે તેમની મશ્કરી
કરો છો ? ”

“ ખરી વાત એવી અજબ બની છે કે તે કાષને પણ મશ્કરી
ફેપજ લાગે ! ”

“ એટલે ? ”

“ બેઠી ત્રિશુળનો ક્લંક ફર કરવા માટે સરોજને એક અત્યંત સરળ ઉપાય જડી ગયો છે...”

એમ કહી પ્રથમ ધણે અંશે સાહેબની ઉત્સુકતાને ઉત્તેજિત કરી અને શ્રીપતલાલે બધી વાત વર્ણવી. સાંભળી રહ્યા પછી સાહેબે કહ્યું:—“ ઘેડસ ક્વાઇટ પોસીગલ ! બરોબર છે. લગ્નથી તે તમારી થશે એટલે એના હાથ ઉપરનું ત્રિશુળ જરૂંજ નોંધએ. મી. શ્રીપતલાલ ! હું તમને મુખ્યારક્ષાદી આપું છું ! ”

“ થેંક યુ. ” શ્રીપતલાલે કહ્યું. “ આપનો ઉપકાર થયો, પરંતુ સાહેબ ! આ બની ગયેલા બનાવો માટે તમારે મેજસ્ટ્રેટ સાહેબ પાસે તમારી ભલામણ ચલાવીને મને મદદ કરવી પડશે હોં. ”

“ મારાથી બનતું કરીને હું તમને સહાય કરીશ આવી સુશિક્ષિત, સુંદર અને ગુણીયલ છોકરીનું રક્ષણ કરવામાં મારી લાગવગ વાપરતાં મને બહુજ આનંદ થશે, અને ખાસ કરીને તમારી ફેવરમાં તે કરવાનું છે એટલે તો પછી શંકાજ નહિ...”

“ હું આપનો ઉપકાર કદી બૂલીશ નહિ. ” શ્રીપતલાલે કહ્યું. “ આપની સહાનુભૂતિ પણ ધણું કરી શકશે. હવે મહેરબાની કરી આપ મને જણાવો કે મારી સરોજ ઉપર ક્યા ક્યા ગુન્હાના આરોપો આવે છે ? ”

સાહેબે તે પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપતાં એક ખાનામાંથી ડ્રમગોનું બંડલ કાઢ્યું, અને શ્રીપતલાલ આગળ મૂક્યું.

“ આમાં એની ઉપર આવતા સબળા તહોમતોની સવિસ્તર હકીકત છે. ”

શ્રીપતલાલે પોતાની ડાયરી કાઢી તેમાં ધણી હકીકતો ઉતારી લીધી અને બંડલ સાહેબને પાછું સોંપી તેણે રમ લીધી.

મનમોહન વકીલ પોતાની ઑફિસમાં સવારની ચા પીતો હતો. એટલામાં ' હિંદુસ્તાન 'નો અંક આવી ટેબલ પર પડ્યો. ન્યુસપેપરના રસીયા વકીલે રકાબીમાં ચા કાઢીને છાપું હાથમાં લીધું. પાનાં ઉઘાલવા મંડ્યે! તો- " બેદી ત્રિશુળ " - એ મથાળાનો એક લેખ નજરે પડ્યો. કુદરતી રીતેજ તેનાથી તે વાંચ્યા વિના રહેવાયું નહિ:-

“ બેદી ત્રિશુળ તેનો ફૂટેલો ભેદ ! ”

વારંટ નીકળતાં નાશી છૂટેલો વીજલો મોચી અતે પકડાયો છે. ડિટેક્ટિવ મી. શ્રીપતલાલે તેને નંદનખા...ના ઘરને ત્રીજે માળેથી ખોળી કાઢ્યો છે ! વીજલા પાસેથી સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબને બેદી ત્રિશુળ વિષેની ગ્રંથી માહિતી મળી. તે પરથી મી. શ્રીપતલાલે સાહેબની સૂચના પ્રમાણે એ બેદી ત્રિશુળવાળી સ્ત્રીને પકડી છે.

અમારા વાંચકા જાણીને અગ્નયજ યજ્ઞ કે તે બેદી ત્રિશુળવાળી ખાધ તે બીલું કાઢ નહિ. પણ ઉત્તમ સુશિક્ષિત, સુશીલ મનોહર અને અત્યંત શુદ્ધિશાલી એવી શ્રીમતી નંદનખાની કન્યા મીસ સરોજિની જાતેજ છે !! અને એથી પણ વધારે આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે એ સરોજિની ખરી રીતે નંદનખાની કન્યા નથી, પરંતુ મરુદુમ બદમાશ દામાચંબુની દીકરી છે. (તે નંદનખાના ઘરમાં કેવી રીતે આવી તે વિષે પૂરી ખબર મળેથી અમે આ વાત આવતા અંકમાં વર્ણવીશું.) કહેવાય છે કે એજ મી. શ્રીપતલાલે સરોજિનીને જામીન પર છોડવી છે. અને પોતાના ઘરની પાસેજ એક ઘરમાં રાખી છે. તેના ઉપર અનેક તહોમત મૂકવામાં આવ્યાં છે. ” વગેરે.

ઉપરની હકીકત વાંચી મનમોહનલાલને એટલું આશ્ચર્ય લાગ્યું કે તેને પ્રથમ તો પોતાની આંખનો પણ ભરોસો પડ્યો નહિ. ‘ આ હું શું વાંચું છું ! શું સરોજિનીના હાથ ઉપર ત્રિશુળ !! એ વાત કેમ મનાય ? દેવી સરખી સરોજ બહેનના હાથ ઉપર ત્રિશુળ સંભવેજ કેમ ?...મારે તરત તપાસ કરવી જોઈએ... ”

તેણે હાથમાંથી છાપું નાંખી દીધું. ચઢા પીવી પડતી મૂકી, કપડાં પહેરી લીધાં અને તરત ચાલી નીકળ્યો. શ્રીપતલાલનું શીરનામું તેને ખરેખર હતુંજ એટલે સરોજવાળું મકાન શોધી કાઢવામાં તેને મુશ્કેલી નહીં નહિ.

એ વખતે સરોજ અને માણેકગૌરી બંને વાતો કરી રહ્યાં હતા. શ્રીપતલાલ સાહેબને મળવા ગયો હતો. મનમોહનલાલે પ્રવેશ કર્યો, અને ત્યાં ખરેખર સરોજને જોતાંજ બોલી ઉઠ્યો:-

“ અરેરે ! આ હું શું જોઉં છું ?...ત્યારે શું પેપરવાળાની દરીકત સાચીજ છે ?...મારે શું માનવું ? બહેન સરોજિની ! તમે ક્યાંથી ક્યાંથી ?...આ શું છે ? ”

હા ભાઈ, ન્યુસપેપરની દરીકત સાચીજ છે. હુંજ એટી ત્રિશુ-વળા ચિહ્નવાળી સ્ત્રી અને હુંજ દામુની દીકરી છું. અત્યાર સુધી તમે તે જાણ્યું ન હતા, ખમ્મ...”

“ શું ખરેખર, તમે દામાયંત્રીની પુત્રી છો ?...આ હું શું જોઉં છું ?...”

“ હા. હું તેજ બદમાશ પાપની દીકરી છું. ભાઈ ! તમને મારા ઉપર તિરસ્કાર આવતો હશે; પરંતુ મારી દયા લાવવા જેવી સ્થિતિ છે...”

“ મને તમને તિરસ્કાર આવે એવો હું કૃત્રી તો નથીજ. પરંતુ એ બન્યુંજ કેમ ? તમે દામુની પુત્રી હો તો નંદનબાને ઘેર ક્યાંથી ? ”

માણેકગૌરીએ નીચું જોયું.

“ એ વાત અમને પૂછશે નહિ. અમારે મોઢે તેનું વર્ણન કરી શકીએ એમ નથી. કાલે પેપરમાં પ્રગટ થશે ત્યારે તેમાંજ વાંચજો. ”

મનમોહન આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયો. બધા વખત સુધી તો તે

કિર્કર્ત્તવ્ય સૂઢ બનીને બંનેના તરફ ભોતો ઉભો રહ્યો. અંતે કહ્યું:-
 “ ત્યારે અતે તમને પેલા યીઝેફ્ટિવ મીં શ્રીપતલાલે પકડ્યાને ?...
 તેણેજ ફસાવ્યાં કેની ? ”

“ તેમણે પકડ્યાં; પરંતુ ફસાવ્યાં નથી. મનમોહનલાલ ! તે બધું બધા જાણુસ છે. તેમને માટે જોડું બોલશો નહિ. ”

“ ત્યારે તેણે તમને પકડ્યાં કેમ ? ”

“ સાહેબના હુકમને લીધેજ. પરંતુ અમને જામીન પર નેમણેજ છોડાવ્યાં છે. ”

“ તે મેં પેપરમાં વાંચ્યું છે. ” મનમોહનલાલે કહ્યું, “ વારું: પણ તમારા ઉપર ઘણા કેસનો આરોપ આવે છે, એ વાત ખરી છે કે ? ”

“ મને સેની વાત સાંભળાવે. હું તમારા તરફથી વકીલ તરીકે લડીશ...”

“ હું અપરાધી છું. વકીલસાહેબ ! હું કલંકિત છું. મારા તરફથી લડવામાં તમને યશ નહિ મળે...”

“ તમે કલંકિત છો ? ખરેખર અપરાધી છો ? મરોજખતેન ! એ...”

“ પરંતુ હવે નવા આરોપ આવવાના નથી અને જૂના આરોપની સંખ્યા ઘણુંજ છે ! ” શ્રીપતલાલ તેજ ક્ષણે સાહેબને મગીને આવી મહોંચ્છે તેણે એકદમ ઉત્તર આપ્યો.

“ કોણ, મીં શ્રીપતલાલ ? ”

“ હા. મીં વકીલ ! તમારા કેસની વાત મેં સાંભળી છે. કનૈયાલાલ સાથેની તમારી ખટપટનો અંત આવી મર્યો કે શું ? ”

“ હા. તેનો કેસ જોટો કર્યો. તેની પાસેથી મેં માફીપત્ર લખાવી લીધું છે તે તમે...”

“ પેપરમાં વાંચ્યુંજ હતું. ” શ્રીપતલાલે કહ્યું. “ મી. મનમોહનલાલ ! તમે મારી સરોજ તરફથી બોલવા તૈયાર થાઓ છો તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું. ”

શ્રીપતલાલના મોંમાંથી “ મારી સરોજ ” એ શબ્દ સાંભળી મનમોહનલાલ ચમક્યો. શ્રીપતલાલે તે બોલ્યું. તેણે પાસેજ બેઠેલી માણેકગૌરી તરફ જોઈ હતીને ઇશ્વારત કરી. ચતુર માણેક સમજી મઠ. તેણે સરોજના સ્વપ્નની વાત મનમોહનલાલને કહી સંભળાવી.

મનમોહનલાલને તે સાંભળી અત્યંત આનંદ થયો. તે બોલ્યો :—
“ ત્યારે તો મી. શ્રીપતલાલ ! હું તમને ધન્યવાદ આપું છું. સરોજ બહેન જેની સુશિક્ષિત, સુંદર...”

“ પણ કલકિત સ્ત્રી મેળવવા માટે કે ? ” સરોજ વચમાં બોલી ઉઠી.

“ એમ બોલીશ માં. સરોજ ! તું હવે કલકિત રહેવાની નથી. અત્યાર સુધીમાં તારાથી થયેલા ગુન્હાઓ સરકારના કાયદા પ્રમાણે બહોળા અપરાધ લેખાતા હોય, પરંતુ તેથી પણ મહાન ઇશ્વરી કાયદાનુસાર તો સત્કર્મજન મણાય. તારા પરોપકારી હિંદુઓમાં એ સર્વ ઠંઠાઈ જશે એમ મને આશ્ચર્ય છે. ” એમ કહી શ્રીપતલાલે મનમોહન વકીલ સાથે વાત કરવા માંડી. તેને સરોજ ઉપર મૂકાયેલા તકેમતોનું ખર્ચ સ્વરૂપ બતાવ્યું, તે દરેકમાં સરોજનો શો શુભ હિંદુ હોતો તે પણ દર્શાવ્યો, અને ત્રિશુળના પ્રભાવને લીધેજ થયા છે એમ પણ કહ્યું. ”

સર્વ સમજી રહ્યા પછી મનમોહનલાલે હર્ષ પામતાં કહ્યું :—
“ બસ એટલુંજ કે ? આ કેસમાં સરકારનું કાંઈ ચાલવાનું નથી. મને એક માર્ગ સૂઝે છે, તે વડે હું સરકારી વકીલને તરફ લાંબો પાડી કહીશ એમ મને ખાતરી છે. ”

“ત્યારે તો તમારો અત્યંત ઉપકાર થશે...”

“એથી પણ વધારે મોટો ઉપકાર સરોજ બહેને મારા ઉપર કરેલો છે, એટલે મારી ફરજ તરીકેજ મારે આ કામ કરવાનું છે; પરંતુ તમારાં લમ થાય ત્યાં સુધીમાં એ ત્રિશુળ ફરી એકાદવાર પોતાનો પ્રભાવ ન બતાવે તે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. મી. શ્રીપત્રાલ ! અત્યારેજ તમે લમ કરો તો ?”

“હું તો તૈયારજ છું, સરોજની ઇચ્છા હોય તો...”

“હું જગતની દૃષ્ટિએ નિર્દોષ હું નહિ ત્યાં મુઠ્ઠી આવી કલ્પિત સ્થિતિમાં, તમારી સાથે લમ કરી તમારી કીર્તિને લાંછન લગાડવા ઇચ્છતી નથી, માટે કોર્ટ મને નિર્દોષ ઠરાવી જોડી મંદ ત્યાં સુધી એ વાત કાઢશે નહિ...”

“પરંતુ એટલા વખતમાં તારા હાથે કાંઈ...”

“કાંઈ થવાનું નથી. મેં હવે મારા મન પર પુનઃકાશુ રાખવા પ્રયત્ન કર્યો છે. હું મારું ધ્યાન બીજા વિષયોમાં પરોવીશ બનતાં સુધી બહાર ઝાડું ફરીશજ નહિ એટલે એ ત્રિશુળ મને કાંઈ અસર કરી શકશે નહિ.”

“હું પણ સરોજનું ચિત્ત બીજા ઉચ્ચ વિષયોમાં રોકાયવું રાખવાને પ્રયત્ન કરીશ.” માણેકગૌરીએ કહ્યું.

૩૭

“અચ્યુત કેશવમ્ !”

હેલા બનાવને એક અઠવાડિયું વીતી ગયું. તે દરમ્યાન સરોજના બેદી ત્રિશુળની વાતો આખા શહેરમાં પ્રસરી ગઇ હતી. ‘દાસુની દીકરી’ નંદનબાને ઘેર ક્યાંથી આવી તે પણ થોડું બહુ લોકોએ જાણ્યું સરોજનાં લમ થયા પછી ત્રિશુળનું ચિન્હ હજી જશે, એમ

જાણી નંદનજાને અત્યંત આનંદ થયો.

સરકાર તરફથી સરોજ ઉપર ત્રણ આરોપ મૂકાયા હતા. પહેલો સોમાજી મારવાડી વાળો, બીજો સદાનંદ પંડિતજીનો અને ત્રીજો માંકડવાળા મદારીનો. શ્રીપતલાલ અને મનમોહનલાલ બેગા બેસીને પુષ્કળ વિચાર કરવા લાગ્યા; અનેક મુતસદાઓ ધડવા લાગ્યા.

પાછળના બે ફેસો ઉઘાડી દેવાનો તેમને એક રહેલો ઉપાય જડી આવ્યો. શ્રીપતલાલે મદારીને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. તેના વાંદરાની કંટકી ડીમત હતી તે પૃથ્વીને શ્રીપતલાલે તેને તેટલા રૂપિયા આપી દીધા. એક અવાચક પ્રાણીને પોતાના પેટને માટે દુઃખ દેવું એ કેવું નિર્દય છે, તે તેને સમજાવ્યું, અને તેને પોતાના એક બાળ-ખીતાની મીઠમાં પચીસ રૂપિયાની નોકરી અપાવી, એટલે તેણે ત્રણે આનંદ પામી પોતાનો ફેસ પાછો ખેંચી લીધો.

સદાનંદ પંડિતે પણ પોતાના પેટને માટેજ પેટી વેચવા કાઢી હતી, એ સાફ જાણ જાણતું હતું. શ્રીપતલાલે તેને વજીલ સાહેબને ઘેર મળવા બોલાવ્યો. મનમોહનલાલે તેને કહ્યું. કે 'તું તારો ફેસ પાછો ખેંચી લે, તારા જર્મન સાહેબને પેટી આપી આપણી સરકાર વિરુદ્ધ કાયદે કરવાનો તારો ઇરાદો હતો એમ અને તારા ઉપર આરોપ મૂકીને તને સજામાં ફાંસી શકીશું.'

સદાનંદ ગભરાયો. જ્યાં તેની પાસે કંઈ પણ દ્રવ્ય રહેલું ન હતું. ફેસમાં છતતાં પેટીની નુકસાની મળે તે પરજ નિર્વાહ ચલાવવાનો તેનો એકજ ઉપાય હતો, એટલે ફેસ પાછો ખેંચતાં તે અચકાયો. મનમોહનલાલ તે સમજી ગયો, એટલે એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. સદાનંદ પંડિતને અંગ્રેજી આવડતું હતું, અને પોતાને એક કલાર્કની જરૂર હતી એટલે તેને પોતે ત્યાં નોકરીએ રાખી લીધો. એ પ્રમાણે તેનો ફેસ પણ પાછો ખેંચાયો.

રહ્યો માત્ર સોમાજી લખમીદત જયપુરવાળો !

આ એક કેસને માટે વકીલસાહેબને ઘણીજ ખટપટ કરવી પડી. અનેક કામળીયા ચીતરવા પડ્યા. તેમાં પેલા મૂંગા દરજીની વાત પણ ઉઘડી. જે નાચકને સરોજને હક્કસેલી પાડ્યો હતો તે પણ સોમાજીશેઠની નરફેણમાં ઉભો થયો હતો.

પરમ દિવસે સરોજના કેસની શરૂઆત છે. શ્રીપતલાલ અને મનમોહનલાલે જે દિવસ અત્યંત મહેનત કરી મુત્સદાઓ ધડી કાઢ્યા. તેમાં તેમને વારંવાર સરોજની સહાય અને બુદ્ધિનો ધણો ઉપયોગ કરવો પડતો.

+ + + + +

ભગભગ સાડા અગીઆર વાગે કોર્ટનું કામ ચાલુ થયું. સરોજને તહોમતદારના પિંજરામાં લાવીને ઉભી કરી. બેઠી ત્રિશૂળવાળી સ્ત્રીનો બેઠ જાણવા માટે લોકો એટલા બધા ઉત્સુક હતા કે પ્રેક્ષકોની ગલેરી આખી ચિકાર લરાઇ મઠ હતી. ઉભા રહેવાની જગ્યા ન હતી.

સરોજનું સ્ટેટમેન્ટ લેવાવા માંડ્યું. (સોમાજીશેઠે પોતાનું 'પહે-આંધી આપી દીધું હતું.) પોલિસવાળા ધારતા હતા કે 'અમે સરોજ વિરૂદ્ધ પુષ્કળ ખાતમી મેળવી અને સરોજ જુદું બોલવા જશે એટલે તેને તરત ખરી વાત સિદ્ધ કરીને ફાંસામાં લઇ શપ્તીશું.

પરંતુ અહીં તો કંઈક જુદુંજ બન્યું. સરોજે ફાફડ બધી વાતો કબુલ કરવા માંડી. પોતેજ કાળો જુરખો પહેરીને સોમાજી શેઠને ત્યાં ચોરી કરી હતી એમ સ્પષ્ટ સબ્દોમાં કબુલ કરી દીધું. એટલુંજ નહિ પણ જે જે વાતો પોલિસ પણ જાણતા ન હતા અને તેઓ મને તેટલી શોધ કરવા છતાં જાણી શકેને નહિ તેવી પણ ઘણી વાતો સરોજે જર કોર્ટ વચ્ચે જાણવી દીધી. પોતે કરેલું એકએક કામ તેણે નિડરપણે ન્યાયાધીશ આગળ વર્ણવી દીધું, અને તે કામ કરવામાં પોતાનો શો ઉદ્દેશ હતો અને કેટલે અંશે પાર પડ્યો તે

પણ બતાવી દીધું. પોલિસો, સેનાજી સૈંક, બધા પ્રેક્ષકો, વડાશ્રી અને ન્યાયાધીશ પણ ચકિત થઇ બેવા સાચા-રે સસેજના વાફ-ચાતુર્ય અને છટાથી સદ્દારણ્યા અને નીડરતાથી મ્હાત્ત થઇ ગયા !!

ફરીઆદી સોમાજીસૈંક તરફનો વકીલ ન્યારે સરોજે જાતે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કણુસ કરવા માંડ્યું, ત્યારે મનમાં ધણાજ આનંદથી કુલાવા લાગ્યો. પરંતુ જેમ જેમ સરોજ બોલતી ગઇ, જેમ જેમ સોમાજી શેડની ફરતા અને રાક્ષસી વ્યાજનો દર જાહેર થતો ગયો તેમ તેમ તે ઝાંખો પડવા લાગ્યો. સરોજે સાધારણ રીતે આરોપીઓને અપાય છે તે કરતાં વધુજ વધારે છૂટ લીધી હતી. ન્યાયાધીશના પૂજ્યા વગરજ તે પોતાનું રેટમેન્ટ-સમભગ એક બાપણના સ્વરૂપમાં બેસતી ગઇ. કારણ કે એક શબ્દ પણ છપાવવાનો તેનો ઇરાદો હતોજ નહિ; તેને બધું ખુલ્લું ખુલ્લું કહી દેવુંજ હતું. રિપોર્ટરો તેના શબ્દેશબ્દ સંખતાજ ગયા.

સમભગ પોણા કલાક સરોજે પોતાનું રેટમેન્ટ પુરું કર્યું. પ્રેક્ષકો તરફથી તાળીઓ પડી. સરોજનું ‘બાપણ’ પુરું થયા પછી ન્યાયાધીશ અને વકીલો હવે એને કયો પ્રશ્ન પૂછવો તેના વિચારમાં પડ્યા, કારણ કે સરોજે કાંઇ પૂછવાનું બાકી રાખ્યુંજ ન હતું.

અંતે સોમાજીશેડનો વકીલ ઉભો થયો. તેણે ન્યાયાધીશની રજા લઇને પોતાનું બાપણ શરૂ કર્યું. તેણે કહ્યું, ‘મારો અત્રીસ ગમે તેજો નિર્દય હોય, ગમે તેવા બપંચર વ્યાજના દર લેતો હોય. તો પણ આરોપીને તેને નુકશાન કરવાનો બીજકુલ હક નથી. દેવાદારે પોતાની ગરજે ખાતું પડાવી જતા, અને વ્યાજ ખુશીથી ભરતા હતા. તો તેમાં માત્ર એક ત્રિશજના ઝનુનના બહાના હેઠળ આરોપી એરી કરવાનો આરોપ સાબિત થયો છે છતાં તેમાંથી છૂટી જાય તે એટલે અન્યાયજ છે...” વગેરે

તેણે પોતાનું બાપણ પુરું કર્યું, એટલે થોડીવાર સુધી આખી

કાર્ટમાં શાંતિ પ્રસરી ગઇ. સર્વ વિચારમાં પડી ગયેલા લાગ્યા. ડેટલાક આપસઆપસમાં વાતો કરવા મંડી પડ્યા. એટલામાં મનમોહનલાલ ઉભો થયો !

સર્વનું ધ્યાન સરોજના વડીલ તરફ દોરાયું. તે હવે શું કહેશે તે જાણવાને એકએક પ્રેક્ષકને ઉતકટ ધમ્મજ થઈ. મનમોહનલાલે ન્યાયાધીશને નમન કરી પૂછ્યું:—“ માઈ લોર્ડ ! એક માણસ ગાંડપણમાં કોઈને નુકસાન કરે, અથવા અપરાધ કરે તો તેને માટે શું શિક્ષા છે ? ”

“ પૂરું ગાંડપણ સિદ્ધ થાય તો તેને માફ કરવામાં આવે છે. ” સરકારી વડીલે જવાબ દીધો.

એ ઉત્તર મળતાંજ મોહનલાલે ભેદી ત્રિશુળનું ઘેન એ એક જાતનું ગાંડપણજ હતું, એમ સિદ્ધ કરવા માંડ્યું. અનેક પૂરાવા આપીને તેમજ ત્રિશુળના ઘેનમાં ફેટલીક વાર સરોજે પોતાને પાગ નુકસાન કર્યું છે, તથા તે ઘેનમાં પોતે શું કરે છે તેનું સરોજને ખીલકુલ જ્ઞાન ન હતું, વગેરે વાતોનો દૃષ્ટાંત સાથે ઉલ્લેખ કરી મનમોહનલાલે ન્યાયાધીશની ખાત્રી કરી આપી કે ભેદી ત્રિશુળ સરોજમાં માત્ર એક જાતનું ગાંડપણ ઉત્પન્ન કરતું હતું.

સોમાજીશેડનો વડીલ ઉભો થઈ કહેવા લાગ્યો કે “ માણસ ખરેખર ગાંડો કરે તો તેને મૅડહાઉસમાં મોકલવામાં આવે છે ને પ્રમાણે થવું જોઈએ. ”

પરંતુ તરત શ્રીપતલાલ ઉભો થયો. તેણે કહ્યું:—“ આ કેસમાં તેમ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. કારણ કે ત્રિશુળનું ગાંડપણ શોડી વારજ રહેતું. ઉપરાંત હવે પછી તેવું કશું અપરાધનું કાર્ય થવાનું નથી એની કું કાર્ટને ખાત્રી આપું છું. અને થાય તો તેને માટે કું જોખમદાર છું. ” વગેરે.

સામા વડીલને જોલવાનો માર્ગ દેખાયો નહિ.

x

x

x

x

રાત્રિ પડી ગઈ હતી, ચર્નગિડ પર નંદનખાના અંગણમાં અત્યારે વમાલ થઈ રહી. ઉજાણીની-રીફેશમેન્ટની સામગ્રી તૈયાર થતી હતી, ટેબલ ઉપર દાર તોરા પડ્યા હતા, આમ તેમ ખુરશી ઉપર શ્રીપતલાલ, મનમોહનલાલ, મુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ તથા ખીજ રનેહીઓ બેઠા હતા. કેસ છતી આવ્યાના આનંદમાં તેઓ એક ખીજને મુખ્ય-ચક્રાદી આપતા હતા. શ્રીપતલાલે કોર્ટમાં મનમોહનલાલને દાર પહેરાવી દીધા હતા તેજ અત્યારે ટેબલ ઉપરથી પોતાની મધુર મુવાસ આળા દિવાનખાનામાં ફેંકી રહ્યા હતા.

નંદનખા અત્યારે પાર્ટીની તૈયારી કરાવવા માટે ઘરમાં ગયા હતાં. ત્યારે કોર્ટે સરોજની મુક્તતા સંબંધીનું જજમેન્ટ જાહેર કર્યું કે તરતજ પ્રેક્ષક વર્ગમાંથી નંદનખાએ ઉભા થઈ કહ્યું:-“ મેં સરોજિનીને એક ખાળક હતી ત્યારથી ઉછેરીને મોટી કરી છે. મારું એના ઉપર એક ખરી માતા સરખું હેત છે...અત્યારે એ નિરપરાધી ફરી કાય મુક્ત થઈ છે, એટલે હું એને મારી પુત્રી તરીકે દત્તક લઉં છું. અને કોર્ટ મને તેમ કરવાની પરવાનગી આપશે એવી આશા છે.”

એ પરવાનગી મળી ગઈ. કોર્ટ બરખાસ્ત થતાં નંદનખા સરોજને બેઠી પડ્યાં. તેમનું હેત એકદમ તરી આવ્યું. સરોજને તરત પોતાની સાથે ઘેર તેડી લાવ્યાં. પોતાનું કલક દૂર થાય ત્યાં મુખી ખાના ઘરમાં ન આવવાની ઈચ્છવાળી સરોજે નંદનખાનું હેત હળુ તાળુનું રહેલું જોષ પોતાની ઇચ્છા છોડી દીધી. સરોજ, માણેકઝોરી સર્વ પાછાં બેગાં થયાં !

સરોજ વિનય પામી હતી, કહો કે-પોતાની બહાદુરીથીજ વિનય પામી હતી. તેના ઉપરનો આરોપો નિષ્ફળ ગયા હતા. લોકો ફરી તેના તરફ માન અને સહાવથી જોવા લાગ્યા હતા, છતાં-છતાં હવે સરોજના એક એવો ફેરફાર થઈ ગયો હતો-એક એવો તેની

વૃત્તિમાં વિકાર ગઇ ગયો કે બહાર દિવાનખાનામાં આવતાં પણ તેને શરમ લાગી થોડા દિવસ પરની ઉછૂંબસ, છટાવાળી, જનવલ્લભી, લલકરેલી સરોજ, આ બનાવ પછી માત્ર બે કલાકમાં શરમાળ નરમ, મંદસ્વરવાળી, સંકોચવાળી સરોજિની બની ગઈ! કહો કે એક મુઝ્યા બની ગઈ! ' અને ઘરમાંજ બેસી રહી.

આપણા જીવનમાં આપણે કેટલીકવાર એવા વિકારો થતા જોઈએ છીએ. અમુક બનાવ અન્યા પછી દોષ માણસના સ્વભાવમાં એકાએક મોટો ફેરફાર થઈ જાય છે; પરંતુ આપણે તેના ઉપર ઝાઝું લક્ષ આપતા નથી !

“ હું તમને મુચારકયાદી આપું છું. મી. શ્રીપતસાહ ! ” સાહેબે કહ્યું:—“ તમે અતિ ફાવ્યા ખરા ! ”

“ વકીલ સાહેબના પ્રતાપથીજ. ” શ્રીપતસાહે આડતરી રીતે મનમોહનલાલનો ઉપકાર માન્યો.

“ એમાં મેં કંઈ કંઈ નથી. ખરી બહાદુરી તો સરોજ બહેનની પોતાનીજ છે. ” તેણે આભારનો ગોળો ત્રીજીજ દિશામાં ગમડાવ્યો.

એટલામાં નંદનયા આવી પહોંચ્યાં. તેમણે પણ આનંદમાં લાગ લેવા માંડ્યો. વકીલસાહેબે પૂછ્યું:—“ સરોજબહેન ! બહાર કેમ આવતાં નથી ? આજે તો તેમનીજ ચતુરાઈથી આ આનંદ મેળવાય છે...”

“ હું કંઈયે કહું છું, પરંતુ સરોજ બહાર આવવાની નાજ કંડે છે ! ”

સ્વાદિષ્ટ વાનીયોતી રકાબીઓ આવવા લાગી. સર્વનાં મોં આક્રમ્ય લાગ્યાં, સાથે વાતો પણ થતી હતી.

સરોજ દિવાનખાનામાં નજ આવી !

-અને આરતી !

વાંચક ! હવે આપણા સંબંધનો અંત આવે છે, એટલે તારી દૃષ્ટિને ચપ્પા કરી દે.

સરોજ શ્રીપતલાલનાં જન્મ થયાને થણા દિવસ થઇ ગયા છે. દંપતિ નંદનબાને બંગલેજ આનંદમાં રહે છે, શ્રીપતલાલ નંદનબાનો ચરજભાઇ થઇ રહ્યો છે.

તે ત્રણ અને ચોથી માણેકમૌરી થણા દિવસ મુખી એવા 'સ્વર્ગીય' મુખમાં વસ્યાં !

પછી સમય જતાં નંદનબાની તબીયત બગડી. તેમની ઉંમર થઇ હતી, અને તેમાં મુખાઇ સહેરની હવા સહન કરવાની ! તેમનું આયુષ્ય લાંબુ ન હતું. છેલ્લા કાલેરાના પ્લેગમાં તેમણે આ સૃષ્ટિની સર્વ વસ્તુઓનો સંબંધ છોડી દીધો.

મોટા બંગલામાં સરોજ, શ્રીપતલાલ અને માણેકમૌરી એકલાં રહેવા લાગ્યાં. 'બા'ની પાછળ તેમણે ધણો શોક કર્યો, માણેકમૌરીને પણ અત્યંત દુઃખ થયું; પરંતુ શું કરે ?

કાળ સર્વ દુઃખને બૂલાવે છે, તે પ્રમાણે વખત જતાં ત્રણેજ બાની બોટને બૂટ્યાં. સરોજ ધીમે ધીમે પાછી હસમુખી બની.

એક દિવસ શ્રીપતલાલ અને સરોજ એકાંતમાં બેઠાં હતાં. બૂત કાળમાં થઇ ગયેલા બનાવોને કકડે કકડે સંભારી મધુર ઉત્સુકતાનો આસ્વાદ લેતાં હતાં, એટલામાં શ્રીપતલાલ ઉઠ્યો. સરોજની પાસે આવ્યો, તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇ ખારીકીથી નેત્રા લાગ્યો. સરોજ આશ્ચર્ય પામી.

“ શુ બુઝાછો ? ”

“ કદાચ પેલું બેદી ત્રિશળ પાછું...”

“ હં હં તેની વાત જવા છો. હવે તે કદી પાછું દેખાવાનું નથી. મારા પિતાના કુટુંબ સાથેનો મારો સંબંધ તૂટી ગયો છે તો હવે તે દોષમય લાંછનને ભૂલીજ જાઓ...”

“ તેને ભૂલી તો કેમજ શકાય? વહાલી સરોજ! ” શ્રીપતલાલે કહ્યું:—“ તેના પ્રતાપ વડેજ હું તને પામ્યો છું. આ અંગલો, આ વાડી, આ વૈભવ, સર્વ તે બેઠી ત્રિશૂળના પ્રતાપેજ મારાં થયાં...”

“ પણ મેં અદત્તાઅદલી કરી ન હોત તો ? ”

મારણા પાછળથી ઢાછકિતો મંદ અવાજ આગ્યો, અને તે સાથેજ ત્રીજા અંકનો પડદો પડ્યો !!!

સમાપ્ત.

તૈયાર છે !

સચિત્ર !

તૈયાર છે !

વીર થોદ્ધાઓનાં અપુર્વ પરાક્રમ વાંચવાં હોય તો

જરા નીચે નજર કરો !

રત્નગઢની રંભા

યાને

રણુધેલા રજપૂત.

જેમાં પ્રેમ વીર, સુંગાર, કરણા વગેરે રસનો સમાવેશ કરેલ છે. વિવિધ રાજનું રાજ્યતંત્ર, વીર રજપૂતોની રાજ્યભક્તિ અને સ્વદેશ પ્રતિ કુલીન કન્યાઓના અદ્ભુત પ્રેમનું દર્શન, ઉપરથી સ્વરૂપવાન અને અંદરથી રાક્ષસી કામ કરનારી એક ખૂબસુરત બહાનાં હૃદયદ્રાવક દૃશ્યો, તેમજ રાજ્યલોભથી પવિત્ર માણસમાં પણ થતો અદ્ભુત ફેરફાર વગેરે અનેક મનોવેષક પ્રકરણોનો તાદ્રશ્ય ચિતાર ચીતરવામાં આવ્યો છે. નીતિ, રીતિ અને સ્વદેશ પ્રીતિના યાનને માટે આ પુસ્તક અવશ્ય એકવાર વાંચવું જોઈએ. જાતે વખાણવું તે સોના પર દોળ કરવા સમાન છે. સારા ઝેલ કામળ પાકું સોનેરી પુઠું હોવા છતાં કીંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ ભુકું.

સોલ એજન્ડ:-

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નામ-અમદાવાદ.

દરેક કુટુંબને લાભપ્રેમીમાં ખાસ રાખવા જેવી

અને

બાળ, યુવન લેખન પુસ્તક અંગે પ્રસ્થાને

ખાસ વાંચવા લાયક.

સ્ત્રીઓની રંગભૂમિ.

લેખક:-મણિલાલ છબારામ ભટ.

આર્થ ધરસંસાર વ્યવહારના આદર્શ નમુનારૂપ કલ્પના પ્રદેશમાં સંસારિક વિષયોનાં પાત્રો કલ્પી નિર્દોષ અને ઉપદેશક વિષયોને એવી સારી રીતે વિસ્તારપૂર્વક મીઠી અને મોહક ભાષામાં આલેખવામાં આવ્યા છે કે એકવાર તને હાથમાં લીધા પછી અધુરું રાખવું અમશીલ નહિ. અગ્રિય વાંચી ખાસ ધરમાં રાખવા જોગ અને પોતાની પાછળનાં સંતાનોને ખાસ વંચાવવા જોગ ઉત્તમ પુસ્તક. પાકા સોનેરી પુઠા સાથે કૌમત રૂ. ૨-૮-૦ પોષ્ટેજ ભુદ્ધું રાખવામાં આવેલ છે માટે આજેજ તેને મંગાવી ગ્રાહક થાઓ.

સોલ્ડ અજ-૨.

હરમોવનદાસ હરજીવનદાસ કુલસેહર.

૨૬૩૦, પાનકાર નામ-અમદાવાદ-

સચિત્ર ! રતિસુંદરી. સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ ત્રીજી.

મુંબાઈમાં ચાલેલી હૃદયબેદક મરકીનો તાદ્રશ્ય હેવાલ, અલબેલી મુંબાઈની દીનસ્થિતિ, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, પ્રેમપ્રસંગોનો ચિત્તાકર્ષક ચિતાર, કરણી તેવી ખાર ઉતરણી, દીવાની યુવાની, સુધારકની સુધરેલી લીલા, પ્રેમની નિરાશા, અપૂર્વ કર્તાવ્યપરાયણતા વગેરે વિવિધ રસના સ્વાદ સાથે ગાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો રતિસુંદરી નવલકથા અવશ્ય વાંચો. મનહર ચિત્રો સાથે સોનેરી પુકું. કી. રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ ભુકું.

સચિત્ર ! કુમુદકુમારી. સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ ચોથી.

ભુભી નરપિશાચ ઝરીમલનાં નીચ કારસ્થાનો, સતી સાખી કુમુદે શીયળ રત્ન સાચવવા ઉઠાવેલાં ભયંકર સંકટો, રણમલનો અપૂર્વ બંધુ પ્રેમ, પાપીને પાને પડેલી પુણ્યશાળી સતીની સ્વધર્મ પ્રત્યેની દૃઢતા, અપકાર પર ઉપકાર, દેવી પત્ની પ્રેમ, સંયોગ વિયોગના સુખ દુઃખમય બનાવો વાંચતાં ખાવું, પીવું, બૂલી જશો, સાત સુંદર ચિત્રો સાથે સોનેરી પાકું પુકું જતાં હીંમત રૂ. ૩-૦-૦. પોસ્ટેજ ભુકું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૩૦૩૫, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

જનસમાજમાં ખાસ વખણાયેલી

નવલકથાઓ.

ગુજરી-મુંબાઈની શેઠાણી સચિત્ર	૨-૦-૦
મિલન-મંદિર (સચિત્ર)	૨-૦-૦
કુસુકુમારી (સચિત્ર)	૩-૦-૦
રતિસુંદરી (સચિત્ર)	૨-૦-૦
રત્નગઢની રંભા (સચિત્ર)	૩-૦-૦
સરોજસુંદરી-મુધરેલો જમાનો	૨-૮-૦
શ્રીઓની રંગભૂમિ	૨-૮-૦
સંસાર શેત્રંજ ભાગ ૧ લો	૧-૮-૦
સંસાર શેત્રંજ ભાગ ૨ જો	૧-૮-૦
સંસાર શેત્રંજ ભાગ ૩ જો	૨-૦-૦
કર્મ-ખન્યન યાને વિધવાની કર્મકથા	૧-૮-૦
વીર રોહાડ (ત્રિરસથી ભરપૂર)	૨-૮-૦
વિધિનું વિધાન (સચિત્ર)	૨-૮-૦
કુંદન અને કુસુમ ભાગ ૧ થી ૮	
દરેક ભાગની	૧-૪-૦
સરસ્વતી (સામાજિક નવલ)	૧-૪-૦
વનવાસિની (ઐતિહાસીક)	૨-૦-૦
કુસુમલતા	૧-૮-૦
કુલિનકાન્તા	૧-૦-૦
કુસુમકુમારો	૧-૮-૦
માનવ સંયતાન	૧-૮-૦
પ્રેમપિંજર કે પુની ખંજર	૧-૮-૦
સન્મિત્ર કે સંયતાન	૧-૦-૦

